

GOVERNMENT OF INDIA

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

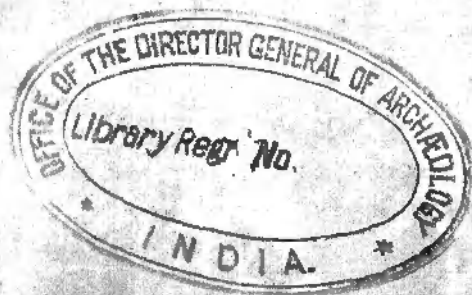
CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 35827

CALL No. 891.461/Jna/Ran.

D.G.A. 79

35827

D 3475

Vol. I

Inaneshvara - vacanamita
५

R.D. Ranade

Inaneshvara - vacanamita

८

~~11~~
~~11~~
~~11~~

अध्यात्मग्रंथमाला

“ तैसैं अध्यात्मशास्त्रीं इये । अंतरंगचि अधिकारिये ।
परि लोक वाक्चातुर्यैं । होईल सुखिया ॥ ”

ज्ञानेश्वरी १८.१७९०
35827

— 00 —
ग्रंथांक १

ज्ञानेश्वरवचनामृत

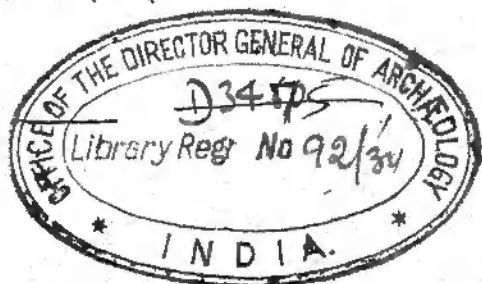

D3475

रा. द. रानडे, एम्. ए.

891-461

Jna/Ram

किंमत १॥ रुपया.

पुस्तकें मिळण्याची ठिकाणे

- १ Academy of Philosophy and Religion, Post Deccari
Gymkhana, Poona.
- २ अध्यात्मविद्यापीठ, पोष्ट निंबाळ, जिल्हा विजापूर.
- ३ आर्यभूषण प्रेस, पुणे.
- ४ गणेश प्रिंटिंग वर्क्स, शनिवार पेठ, पुणे.
- ५ सर्व बुकसेलर्स, पुणे, मुंबई, नागपूर, बंगोर.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No... 35.827.....

Date... 29-7-61.....

Call No... 891-4611/Ina/Ran

हे पुस्तक रा. केशव रावजी गोंधळेकर यांनी जगद्विजेत छापखाना

(पाने १-२१५), व रा. अनंत विनायक पटवधन

यांनी आर्यभूषण छापखाना (प्रस्तावना पाने

१-३५) यांमध्यें पुणे येथें छापिलें, व ते

प्रो. रामचंद्र दत्तात्रेय रानडे

यांनी पुणे येथें प्रसिद्ध केलें.

अध्यात्मग्रंथमाला

१. या ग्रंथमालेचें मुख्य प्रयोजन म्हणजे लोकांस परमार्थाचें उज्ज्वल स्वरूप महाराष्ट्राच्यांतून उघड करून सांगणें हें होय. ज्ञानेश्वरांपासून रामदासांपर्यंत जे साधु महाराष्ट्रांत निर्माण झाले त्यांनीं अशा प्रकारची उज्ज्वल ग्रंथरचना मराठीत करून ठेविली आहे कीं तिचें वाङ्मयदृष्ट्या व परमार्थदृष्ट्या फारच मोठें महत्त्व आहे. परमार्थाबद्दलच्या निरनिराळ्या आमक कल्पनांचें निरसन करून शुद्ध परमार्थाचें स्वरूप समजावून देणें हें महाराष्ट्राङ्मयाचें पवित्र कर्तव्य आहे. हें कार्य महाराष्ट्राङ्मयांतून जितक्या उत्कृष्ट रीतीनें सिद्धीस गेलें आहे तितकें हिंदुस्थानच्या इतर प्रांतिक भाषांतून, अगर पाली अगर प्राकृत भाषांतून, अगर खुद्द संस्कृतभाषेतूनही सिद्धीस गेलें आहे किंवा नाही याची शंकाच आहे. नुसतें परमार्थाचें खरें स्वरूप समजून देण्याचें सामर्थ्य महाराष्ट्राङ्मयांत आहे इतकेंच नव्हे, तर सर्व धर्मांचें एकीकरण करण्याचें सामर्थ्यही महाराष्ट्राङ्मयांत आहे. धर्माधर्मातील लढे केवळ अज्ञानामुळे उत्पन्न होतात; पण परमार्थाचें शुद्ध स्वरूप कळल्यास ते लढे नाहीसे करण्याचें सामर्थ्य त्यांत आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही. यामुळे आमच्या महाराष्ट्राच्या धार्मिक वाङ्मयाचा सशास्त्र अभ्यास होणें किती जरूरीचें आहे हें सांगण्याचें कारण नाही.

२. आज या अध्यात्मग्रंथमालेंतील पहिलीं चारच पुस्तकें प्रसिद्ध होत आहेत. हीं चार पुस्तकें म्हटलीं म्हणजे महाराष्ट्राच्या धार्मिक वाङ्मयाचा संपूर्ण निष्कर्ष होय. पहिल्या पुस्तकांत ज्ञानेश्वरीतील उताऱ्यांची विषयवार रचना करून ज्ञानेश्वरांची सर्वांगीण पारमार्थिक शिकवण कशी होती हें संपूर्ण रीतीनें त्यांच्याच शब्दांत सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. दुसऱ्या पुस्तकांत तीन भाग आहेत.

पहिल्या भागांत निवृत्ति, ज्ञानदेव, सोपान, मुक्ताबाई, व चांगदेव यांनी जी अभंगरचना केली आहे तिचा संपूर्ण गोष्टवारा त्यांच्याच शब्दांत दिला आहे. दुसऱ्या भागांत नामदेव व तत्कालीन संतकवि यांच्या निवडक अभंगांची विषयवार रचना करून परमार्थाचे रहस्य त्यांच्या तोंडून सांगितले आहे. या संतकवींमध्ये ज्यांचे ज्यांचे अभंग उपलब्ध आहेत अशा सर्व संतांचा उल्लेख करण्याचा प्रयत्न केला आहे. गोरा कुंभार, विसोबा खेचर, सावंता माळी, नरहरि सोनार, चोखामेळा, जनाबाई, सेनान्हावी, कान्होपात्रा, या सर्व जातींच्या व व्यवसायांच्या संतांचा उल्लेख येथे केला आहे. तिसऱ्या भागांत भानुदास, जनार्दनस्वामी, व एकनाथ यांच्या अभंगांची विषयवार निवड करून त्यांच्या तोंडून परमार्थाचे रहस्य सांगितले आहे. अध्यात्म-ग्रंथमालेच्या तिसऱ्या पुस्तकांत संतशिरोमणि तुकारामांचे अध्यात्म-चरित्र व अध्यात्मोपदेश त्यांच्याच वचनांच्या आधारें सांगितला आहे. शेवटच्या म्हणजे चवथ्या पुस्तकांत रामदासांच्या दासबोध व इतर संकीर्ण ग्रंथांच्या आधारें रामदासांची पारमार्थिक व व्यावहारिक शिकवण कशी होती हें सांगितले आहे. यावरून ही गोष्ट उघड होईल की, ही चार पुस्तके म्हणजे महाराष्ट्रधर्माचा मूलरूपानें संपूर्ण इतिहासच होय. या चारी पुस्तकांस विस्तृत विवेचनात्मक प्रस्तावना जोडल्या असून त्यामध्ये त्या त्या साधूंचे पारमार्थिक वर्म शक्य तितके उघड करून सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. यामुळे या चारी पुस्तकांचा अभ्यास केल्यास महाराष्ट्रवाङ्मयामध्ये परमार्थाचे रहस्य निरनिराळ्या संतांनी कसे सांगितले आहे हें पूर्णपणें निदर्शनास येईल. ज्ञान, भक्ति, व कर्म यांचा त्रिवेणीसंगम जर कोठें झाला असेल तर तो आमच्या महाराष्ट्रवाङ्मयांतच होय. ज्ञानेश्वरांप्रमाणें ज्ञानी, नामदेवतुकारामांप्रमाणें भक्तिमान्, व रामदासांप्रमाणें कर्मयोगी लोक आमच्या महाराष्ट्रांतच निर्माण झाले. आजचा आपला प्रसंग

ज्ञान, भक्ति, व कर्म यांचा समुच्चय करण्याचा आहे. यामुळेही या ग्रंथमाळेच्या अभ्यासाचें किती महत्त्व आहे हें सांगावयास नको.

३. आजकाल आपल्या विश्वविद्यालयांतून महाराष्ट्रभाषेचें अध्य-
यन जरीनें सुरू होत आहे ही फार आनंदाची गोष्ट आहे. जें
स्थान इंग्रजी भाषेमध्ये चौसर, शेक्सपियर, मिल्टन, वर्ड्सवर्थ
इत्यादिकांनीं पटकावले आहे, तेंच स्थान वाङ्मयदृष्टीनें ज्ञानेश्वर,
नामदेव, तुकाराम, व रामदास यांनीं महाराष्ट्रभाषेंत पटकावले
आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही. वाय्बलचा ज्याप्रमाणें वाङ्म-
याच्या दृष्टीनें अभ्यास होतो, त्याप्रमाणेंच आमच्या साधूंच्या ग्रंथांचा
वाङ्मयाच्या दृष्टीनेंही अभ्यास व्हावयास पाहिजे. रवींद्रनाथ टागोर
यांचा गीतांजलि हा ग्रंथ उत्कृष्ट आहे यांत शंका नाही; परंतु
तुकारामज्ञानेश्वरांचें अध्ययन केलें असतां त्यांचे ग्रंथ तितकेच
किंवा त्याहूनही सरस आहेत हें वाचकांच्या ध्यानांत येईल.
किंबहुना, तुकारामज्ञानेश्वरादिकांच्या अगर तत्सदृश साधूंच्या वचनांचा
फैलाव जो हिंदुस्थानांत झाला त्याचें गीतांजलि हें एक आधुनिक
निदर्शन आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही. या कारणास्तव महा-
राष्ट्रवाङ्मयाच्या व महाराष्ट्रधर्माच्या आधारभूत असलेल्या या
ग्रंथांचा अभ्यास आमच्या विश्वविद्यालयांतून अवश्य व्हावयास
पाहिजे. चमत्कारांच्या दृष्टीनें या साधूंच्या चरित्रांकडे न पाहतां
त्यांच्या ग्रंथोक्तींच्या दृष्टीनें त्यांकडे पहावयास आपण शिकले
पाहिजे; व अशा रीतीनें त्यांकडे पाहिलें असतां बुद्धिवादास पटेल
अशाच प्रकारचा अनुभव (Rational Mysticism) त्यांच्या
ग्रंथांत सांगितला आहे असें दिसून येईल.

४. “अध्यात्मविद्यापीठ” (Academy of Philosophy and
Religion) या संस्थेतर्फे हिंदी तत्त्वज्ञानाचा इतिहास जो सोळा
भागांत लिहिण्यांत यावयाचा आहे, त्यांतील पंधराव्या भागांत हीं

आजचीं चारही पुस्तकें अंतर्भूत होतात. या चार मूल पुस्तकांवर विवरणात्मक “Mysticism in Maharashtra” या नांवाचा ग्रंथ हा त्या हिंदीतत्त्वज्ञानाच्या इतिहासांतील दहावा भाग होय; व तो लौकरच छापून बाहेरही निघेल. या ग्रंथाचें अध्ययन व वाचन विशेषतः युरोपांत अधिक होणार. त्यांत जीं प्रमेयें केलीं आहेत त्यांस आधारभूत अगर उपकरणभूत म्हणून हे आजचे चार ग्रंथ प्रकाशित होत आहेत; ही गोष्ट ध्यानांत ठेविली पाहिजे. या कारणामुळेच या चार पुस्तकांतील कांहीं पुस्तकांच्या शेवटीं इंग्रजी हेडिंगें घातलीं आहेत, त्यांचा मुख्य उद्देश म्हटला म्हणजे पाश्चात्य लोकांनीं आमच्या महाराष्ट्रभाषेचा अभ्यास करून त्यांतील चिद्रत्ने ओळखण्यास शिकलें पाहिजे हा होय.

५. या अभ्यात्मग्रंथमालेंतील पुढील पुस्तकें जसजशीं तयार होतील तसतशीं तीं प्रसिद्ध करण्यांत येतील. आज त्यांचा नामनिर्देश करण्याचें कारण नाहीं. तूर्त आजचे चारच ग्रंथ प्रकाशित होत आहेत. पुढें मागें जुळून आल्यास, पाश्चात्य व पौरात्य तत्त्वज्ञानाचे व सत्पुरुषांचे विचार व अनुभव जमेल धरून, शास्त्रीय दृष्टीचा निकष लावून, स्वानुभवास पडताळून, चिकित्सक बुद्धीनें आधुनिक लोकांस परमार्थाच्या दृष्टीनें उपयोगी पडेल अशा प्रकारचा एक ग्रंथ लिहिण्याची जरूरी आहे; त्यास हे आजचे चारही ग्रंथ उपयोगी पडतील असा भरंवसा आहे.

रा. द. रानडे.

ज्ञानेश्वरवचनमृत.

प्रस्तावना.

१. श्रीज्ञानेश्वरांच्या चरित्राचा विचार करण्याच्या अगोदर तीन गोष्टांचा आप-
ल्यास येथें अल्पमात्र विचार कर्तव्य आहे: (१) ज्ञानेश्वरकालीन ऐतिहासिक
स्थिति; (२) ज्ञानेश्वरकालीन वाङ्मय स्थिति; (३) ज्ञानेश्वरकालीन धार्मिक
स्थिति. ज्ञानेश्वरकालचें महाराष्ट्र म्हणजे एक सुखसंपन्न महाराष्ट्र होतें. भिह्मा-
पासून चालत आलेल्या यादववंशांत निर्माण झालेला रामदेवराव हा देवगिरी येथें
राज्य करीत होता. ज्ञानेश्वरांनीं त्याचें “ यदुवंशाचा विलास, सकळकळांचा निधि,
व न्यायातें पोसणारा ” असा गौरवानें उल्लेख केला आहे (क. १). ज्ञानेश्वर-
कालीं अद्याप मुसलमानांची स्वारी महाराष्ट्रावर झाली नव्हती. नानापंथ, नानामतें
हीं जरी निर्माण झालीं होती, तरी तीं हिंदुधर्मांमधीलच होती. रामदेवरावाचा हेमाडपंत
या नांवाचा एक मोठा मुत्सद्दी, व हुषार कारभारी होता. त्याच्या अमदानींत सर्व
कलांना, विद्यांना, व धर्मांलाही फार उत्तेजन मिळालें. रामदेवरावाची कारकीर्द शके
११९३ पासून शके १२३१ पर्यंत झाली. ज्ञानेश्वरांचा जन्म व रामदेवाची कार-
कीर्द हीं जवळजवळ समकालीनच होती असें म्हटलें तरी चालेल. ज्ञानेश्वरांनीं
आपला ज्ञानेश्वरी ग्रंथ “ शके बाराशतें बारात्तरे ” मध्ये लिहिला हें प्रसिद्धच आहे.
ज्ञानेश्वरांचा समाधिकाल व्हावयाच्या अगोदर म्हणजे शके १२१८ च्या अगोदर
दोनच वर्षे, म्हणजे शके १२१६ मध्ये, अह्लाउद्दीन खिलजी हा देवगिरीवर स्वारी
करण्याच्या उद्देशानें अचलपूर अगर एलिचपूर येथपर्यंत आपलें सैन्य घेऊन
आला, परंतु रामदेवरावानें नजराणा देऊन त्यास परत पाठविलें. म्हणजे, ज्ञानेश्वरांचा
काल होईपर्यंत अद्याप मुसलमानांचा अंमल दक्षिणेंत मुळींच बसला नव्हता.
ज्ञानेश्वरांच्या समाधिनिंतर दहा वर्षांनीं म्हणजे शके १२२८ मध्ये अह्लाउद्दीन

खिलजीने मलीक काफरास ३०,००० घोडेस्वार देऊन रामदेवरावावर पाठविलें, व त्याचा पराजय करून त्यास दिल्लीस कैद करून नेलें. रामदेवराव सहा महिने तेथें राहून नंतर परत आला, व तो शके १२३१ सालीं निवर्तला. देवगिरीचें राज्य शके १२४० पर्यंत कायमचें मुसलमानांच्या ताब्यांत गेलें नाहीं.

२. आतां ज्ञानेश्वरकालीन वाङ्मयाची परिस्थिति कशी होती तें आपण थोडक्यांत पाहूं. मुकुंदराज या नांवाचा जो संतकवि होऊन गेला त्यानें आपल्या 'विवेकसिंधु' च्या अकराव्या अध्यायाच्या शेवटीं " शके अकरा दाहोत्तर । साधारण संवत्सर । " मध्ये आपला ग्रंथ लिहिला असें सांगितलें आहे. हाच महाराष्ट्रवाङ्मयांतील उपलब्ध असलेला वेदांतानुभवप्रधान पहिला ग्रंथ होय असें म्हणावयास हरकत नाहीं. मुकुंदराजाचा 'परमामृत' हा ग्रंथही फारच उत्कृष्ट आहे; व त्यावरूनच कदाचित् ज्ञानेश्वरांनीं अमृतानुभव अगर अनुभवामृत हें नांव आपल्या ग्रंथास दिलें असेल. या परमामृत ग्रंथांतील बाराव्या प्रकरणांत स्वानुभवसुखाचें फार बहारीनं वर्णन केले आहे. " स्वेदकंपादि उठती । अष्टसात्त्विक भाव प्रकटती । पावे साम्राज्यसंपत्ती । रंक जैसा " (१२. १); " परम सुखार्चोनि भरे । एकही स्फूर्ति न स्फुरे । कार्यजाती विसरे । निमिष्यांत " (१२. १०); " गुरुसांगदायाची वाट । न धरितां करिशीं प्रगट । तरी गुज घेऊनी चावट । होतील यद्दु " (१४. २१) वगैरे ओंव्या फारच चांगल्या आहेत. या ग्रंथाची भाषा थोडी बहुत आधुनिक दिसते. पण ग्रंथकारभेदामुळे भाषाही भिन्न होऊं शकतात. तथापि मुकुंदराजापेक्षां सुद्धां 'महानुभावग्रंथ' अगर 'महात्मग्रंथ' यांतील ग्रंथकारांच्या भाषाशैलीशीं ज्ञानेश्वरांची भाषा फार जुळते. अलीकडे रा. विनायक लक्ष्मण भावे यांनीं महानुभावग्रंथासंबंधी जी माहिती प्रसिद्ध केली आहे तीवरून पाहतां ज्ञानेश्वरी-रचनेच्या पूर्वी भाषाशैली व विचारशैली कशी असावी याचें अनुमान आपल्यास काढतां येण्याजोगें आहे. महानुभावग्रंथाचे सर्व ग्रंथ छापून निघावयास पाहिजेत; तथापि उपलब्ध असलेल्या माहितीवरून सुद्धां महाराष्ट्रभाषेच्या वाङ्मयांत महानुभाव ग्रंथानें बरीच भर टाकिली आहे असें अनुमान काढलें असतां बावगें होणार नाहीं. या महानुभाव ग्रंथाचा उत्पादक चक्रधर यास शके ११८५ मध्ये संन्यास-धीक्षा मिळाली, व शके ११९४ मध्ये तो हा प्रांत सोडून बद्रिकाश्रमी गेला. याचे जरी ग्रंथ प्रत्यक्ष उपलब्ध नाहींत, तथापि त्याच्या शिष्यमंडळीपैकीं पुष्कळांनीं ग्रंथरचना करून ठेविली आहे. महींद्रभट या नांवाच्या त्याच्या शिष्यानें ' सिद्धांत-

सूत्रपाठ' या नांवाचा एक ग्रंथ केला आहे; त्यांत चक्रधराच्या तोंडचीं वचनें उद्धृत केलीं असून तीं १६०९ आहेत, व तीं सर्व मराठींत आहेत. "पुरुषू जंबं जंबू पळे। तंबं तंबू विषो पाठी लागे। पुरुषू जंबं जंबू पाठी लागे। तंबं तंबू विषो पळे" अशा प्रकारचीं हीं सूत्रे आहेत. चक्रधराच्या शिष्यांपैकीं भास्कर यानें शके ११९५ मध्य 'शिष्यपालवध' हा ग्रंथ रचला. "चाउली पडली अंतःकरणी। तंव म्हणे रुक्मिणी। हा गे कवण आंगणी। चाहाळ काइसा" अशा प्रकारच्या त्याच्या ओंव्या आहेत. ज्यांचे शक उपलब्ध आहेत अशा इतर ग्रंथकारांपैकीं केशवराजसूरि यानें शके १२०६ त 'मूर्तिप्रकाश' या नांवाचा ग्रंथ रचला. "कां भरोनि नित्य सुखाचां ताटी। मियां ठेविली ब्रह्मसाची वाटी। तें सुमनें लावोनि वोटी। पान करितु" अशा प्रकारचा त्याच्या ओंव्याचा भासला आहे. व सरासरी ज्ञानेश्वरी रचनेच्या समकालीन म्हणजे शके १२१३ मध्यें नरेंद्रपंडित यानें 'रुक्मिणी-स्वयंवर' या नांवाचा आपला ग्रंथ संपविला. "म्हणौनि उपसाहावें सकळ श्रोतां। म्यां वर्णिली श्रीरुष्ण-कथा। जे पूर्वीं व्यासादिकांशीं कथितां। अली होती पुराणश्रुती" हा एक त्याच्या ओंव्याचा भासला आहे. या सर्व ओंव्यांचें ज्ञानेश्वरांच्या ओंव्याशीं किती साम्य आहे हें तज्ज्ञ वाचकांस सहज दिसून येईल. एकंदरीत पाहतां महानुभावग्रंथ विद्वत्सांप्रदायापेक्षां कितीही भिन्न असला, तथापि त्या सांप्रदायानें मराठींतील काव्यरचना बरीच वाढविली हें सास.

३. ज्या परमार्थसांप्रदायामध्यें ज्ञानेश्वर निर्माण झाले तो सांप्रदाय म्हणजे नाथपंथाचा सांप्रदाय होय. ज्ञानेश्वरांनीं क्रमांक २ मध्यें आपला सांप्रदाय मत्स्येंद्र, गोरक्ष, गहिनी यांपासून कसा आला याचें फार सुंदर वर्णन केलें आहे. या नाथांचें राहण्याचें मूळचें स्थान कोणतें याबद्दल अद्याप निश्चित निकाल झालेला नाही. बंगाल देशामध्यें, हिंदी प्रांतामध्यें, महाराष्ट्रदेशांत, जेथे तेथें मत्स्येंद्रनाथ, गोरक्षनाथ, इत्यादिकांच्या कथा सारख्याच ऐकूं येतात. त्याबद्दल हे नाथ अमुकच प्रांतांत मूळ होते असें सांगणें कठीण आहे. जालंधरमेनावतीची गोष्ट बंगाली दिसते. गोरक्षांचीं कांहीं पदे हिंदी भाषेंतही आहेत. आपल्याकडे महाराष्ट्रांत सातारा जिल्ह्यांत मत्स्येंद्रगड या नांवाचा डोंगर, व गोरक्षचिंच या नांवाचें झाडही या नाथांच्या स्मरणार्थ दाखविलें जातें. गोरक्षांची समाधि नगर जिल्ह्यांत नेवाशाजवळ एका डोंगरांत दाखवितात. नाशिक जिल्ह्यांत त्र्यंबकेश्वरी गहिनीनाथांचा मठ मसिद्धच आहे. ज्ञानेश्वरांच्या लिहिण्यावरूनही त्र्यंबकेश्वराजवळच्या सप्तश्रृंग डोंग-

रावर मत्स्येंद्रनाथांनीं भभावयव चौरंगीनाथांस संपूणाविषय केले असें दिसतें (क. २). गोदावरीच्या उगमाजवळ ब्रह्मगिरीवर गोरक्षांची गुहा अद्यापि दाखविली जाते; व त्यांत एक लिंगही आहे. एकंदरति इतकी गोष्ट खरी कीं, या नाथांचें मूळचें वसतिस्थान कोठलेंही असो, निवृत्तिज्ञानेश्वरादिकांस त्यांची भेट नाशिक-जवळच झाली असावी. ज्ञानेश्वरांचे पणजे त्रिंशकपंत यांस अगवेगांव येथें गोरक्ष-नाथांनीं, व आजें गोविंदपंत यांस गहिनीनाथांनीं, उपदेश दिल्याचे उल्लेख आहेत. गोरक्षांचे 'गोरक्षसंहिता' वगैरे संस्कृत ग्रंथ प्रसिद्धच आहेत. तथापि रा. चांदोरकर यांनीं मिळविलेले, व रा. भावे यांनीं ज्याचा उल्लेख केलेला आहे असें, गोरक्षांचें 'अमरसंवाद' या नांवाचें प्रकरण मराठींतही उपलब्ध आहे. यांत पृष्ठमात्रा, शब्दांची जुनीं रूपें, वगैरे असल्यानें हें पुस्तक अकराव्या शतकांतलें असावें असें रा. भावे यांचें मत आहे. " आकाशकुसुमां जरी परिमळ भेटे । नातरी नाथालिये वांझेचें लेंकहं त्रिभुवन भोगी । ससैंचेया सांगें तिषेंत । हें बोलणोंचि लटिकें " या या प्रकरणांतील ओंघांपासून ज्ञानेश्वरींतील कल्पनांस मूलभूत होण्यास हें प्रकरण कसें योग्य आहे हें दिसून येईल. 'गोरक्षगीता' या नांवाचें जें आणखी एक प्रकरण उपलब्ध आहे, त्यांत गोरक्षनाथांचा व गहिनीनाथांचा संवाद असल्यानें त्याचें कर्तृत्व गहिनीनाथांकडे येतें, असें रा. भावे यांचें मत आहे. गहिनीनाथांच्या या ग्रंथांत " तेणें कामशक्ति खुंटली । मग वायूतें ऊर्ध्वगति जाली । आला मणिपराजवळी । देखिली बाळी कुंडली ॥ वेढे येकायेकीं उकली । बहुतों दिवसांची असे भुकेली । ऊर्ध्व होऊनी मुखें गिळी । वाहाटुळी गा " या ओंव्या-बळून ज्ञानेश्वरींतील योगविषयक कल्पनांचें व या प्रकरणांतील कल्पनांचें किती साम्य आहे हें तज्ज्ञ वाचकांस सहज दिसून येईल. ज्ञानेश्वरांनीं मत्स्येंद्र, गोरक्ष, व गहिनी या सर्वांचा उल्लेख ज्ञानेश्वरीच्या अखेरसि आपली जी गुरुपरंपरा दिली आहे तींत केला आहे. मत्स्येंद्रनाथांनीं आपण ' अव्यत्यय समाधि ' भोगावी या हेतूनें गोरक्षनाथांस आपला सांप्रदाय वाढविण्याविषयी अधिकार दिला. गोरक्ष-नाथांनीं तें आपलें 'शांभव वैभव' गहिनीनाथांस दिलें. गहिनीनाथांनीं मोठ्या रुपाळु-पणानें 'कलीमध्ये निमग्न झालेल्या लोकांस यानें सोडवावें' म्हणून आपलें सर्व आत्मज्ञान निवृत्तिनाथांस दिलें. व निवृत्तिमेघापुढें मी चानक आपली चोंच पसरून बसल्यानें त्यांतील दोनचार थेंबच माझ्या चोंचींत आले आहेत असें ज्ञानेश्वरांनीं मोठ्या नम्रपणानें म्हटलें आहे (क. २).

४. वर आपण त्रिंशकपंतांस गोरक्षनाथांचा उपदेश मिळाला म्हणून लिहिलें आहे ते त्रिंशकपंत ज्ञानदेवांचे पणजे होत. शके ११२९ मध्ये हे हयात असून बीड परगण्याच्या मुख्य अधिकाऱ्याचें काम त्यांजकडे असावें असें दिसतें. त्यांचे चिरंजीव गोविंदपंत यांस गहिनीनाथांचा उपदेश झाल्याचा उल्लेख आहे. याबद्दल ज्ञानेश्वरांस नाथपंथाचें वाळकडू आनुवंशिक संस्कारांमधूनच मिळालें असावें असें दिसतें. ज्ञानेश्वरांचे वडील विठ्ठलपंत हे या गोविंदपंतांचे चिरंजीव होत, व पैठण-नजीक गांदावरीच्या उत्तरेस आपेगांव या नांवाचें जें गांव आहे त्याचें कुलकर्णीपण यांजकडे असे. यांची वृत्ति प्रथमपासूनच वैराग्यशील होती. तथापि हे एकदां आळंदीस गेले असतां तेथील कुळकर्णी सिधोपंत यांस हा वर पसंत पडून त्यांनीं आपली कन्या रघुमाबाई यांस दिली. काहीं वर्षे प्रपंच केल्यावर त्यांस पुत्ररत्न होईना, म्हणून त्यांचें आधींचेंच वैराग्य इज्वलित होऊन बायकोकडून पडत्या फळाची आझा घेऊन ते काशीस जाऊन रामानंद स्वामी यांस भेटले, व त्यांजकडून त्यांनीं संन्यासदीक्षा मिळविली. इकडे रघुमाबाईस व सिधोपंतांस विठ्ठलपंतांचें मुळींच वर्तमान कळेंना, म्हणून तीं अंतःकरणांत सिद्ध होऊन राहिलीं. कर्मधर्म-संयोगानें रामानंदस्वामी तीर्थयात्रेस जात असतां आळंदी हें प्रसिद्ध क्षेत्र असल्यानें त्यांचा तेथें मुहूर्त पडला. त्यावेळीं रघुमाबाई व सिधोपंत यांजकडून सर्व वर्तमान कळून त्यांस वाईट वाटलें, व काशीस गेल्यावर विठ्ठलपंतांस त्यांनीं परत प्रपंचात जाण्यास सांगितलें. त्यांच्या आज्ञेप्रमाणें विठ्ठलपंत परत आले, व त्यांस निवृत्ति, ज्ञानदेव, सोपान व मुक्ताबाई हीं अनुक्रमें चार मुलें आपेगांव येथें झालीं. जनाबाईचा एक अभंग उपलब्ध आहे त्यावरहुकूम पाहिलें असतां निवृत्तीचा जन्म शके ११९० मध्ये होऊन पुढें तीन तीन वर्षांच्या अंतरानें म्हणजे शके ११९३ मध्ये ज्ञानदेवांचा, ११९६ मध्ये सोपानांचा, व ११९९ मध्ये मुक्ताबाईचा अनुक्रमें झाला. या जन्मसंबत्सरापेक्षां निवृत्तिनाथांचा जन्म शके ११९५ मध्ये होऊन त्यानंतर दोन दोन वर्षांनीं म्हणजे ज्ञानेश्वरांचा शके ११९७ त, सोपानांचा ११९९ त, व मुक्ताबाईचा १२०१ मध्ये जन्म झाला असें मानण्याची जास्त बहिर्वाट आहे. याचें कारण असें कीं, ज्ञानेश्वरांनीं बालछंदाच्या आपल्या अभंगांत “बालछंदो बावीस जन्में । तोडिलीं भवाब्धीचीं कर्में ” अशा रीतीनें आपल्या बाविसाव्या वर्षीं झालेल्या समाधीचा उल्लेख केला आहे. आतां ज्ञानेश्वरांच्या समाधिकालासंबंधानें तो शके १२१० सालीं झाला याविषयीं नामदेव, विसोबा सेचर, जनाबाई, व चोसामेळा यांचें ऐक-

मृत्यु आहे. यावरून ज्ञानेश्वरांचा जन्म शके ११९७ मध्ये झाला या मतास बळकटी येते. असो. विठ्ठलपंत "चैतन्याश्रमवासी" असून "गृहवासी" झाल्याने त्यांची लोकांनी थट्टा चालविली. त्यांस व त्यांच्या मुलांस त्यांनी वाळीत टाकिले. त्यामुळे आपल्या मुलांची मुंज व सोडमुंज होईना, म्हणून पुनः वैराग्य उत्पन्न होऊन ते आपल्या चारी मुलांस बरोबर घेऊन त्र्यंबकेश्वरी ब्रह्मगिरीस प्रदक्षिणा घालण्याच्या उद्देशाने तिकडे गेले. ब्रह्मगिरीस रोज त्यांचा प्रदक्षिणा घालण्याचा क्रम चालू असता एके दिवशी झाडीतून एका वाघाने त्यांजवर सडप घातली. त्यावेळी वाघाच्या तावडीतून आपली सुटका करण्याच्या उद्देशाने ते आपल्या मुलांस घेऊन बाजूस होतात न होतात तोंच निवृत्तिनाथांची व त्यांची चुकामूक पडली. कर्मधर्मसंयोगाने निवृत्तिनाथ तेथून जे गेले ते थेट गहिनीनाथांच्या गुहेंत गेले. ही गुहा अद्याप ब्रह्मगिरीवर दृष्टीस पडते. तेथे त्यांस गहिनीनाथांनी उपदेश देऊन त्यांजवर वरदहस्त ठेविला. तेथून पुढे निवृत्तिनाथ परत देऊन आपल्या भावंडांस मिळाले. त्यानंतर लोंकरच विठ्ठलपंतांचे देहावसान झाले असावे असे दिसते; पण त्याचा शक उपलब्ध नाही. आता आपल्या सर्व लहान भावंडांची काळजी निवृत्तिनाथांवरच येऊन पडली. याच प्रसंगी निवृत्तिनाथांकडून ज्ञानेश्वरांस परमार्थाचे रहस्य प्राप्त झाले असले पाहिजे असे दिसते. त्या सर्व मुलांची बुद्धिमत्ता व परमार्थाचे ओज इतके जबरदस्त होते की त्यांनी पैठणच्या ब्राम्हणांकडून, व हेमाडपंत, बोपदेव यासारख्या मुत्सद्दी व विद्वान् गृहस्थांकडून शके १२०९ मध्ये शुद्धिपत्र मिळविले. त्यानंतर ती भावंडे नेवासे येथे आली. तेथे सच्चिदानंदबाबा मरणोन्मुख असता त्यास ज्ञानेश्वरांनी वाचविले. या उपकाराच्या स्मृतीने सच्चिदानंदबाबा ज्ञानेश्वरांचा आदराने लेखकु झाला. ज्ञानेश्वरी शके १२१२त लिहिली गेली हे प्रसिद्ध आहे. नेवासे येथे देवालयतील एका सांबाबर नंदादीपाची एक देणगी कोरलेली आहे. या सांबास बसून ज्ञानेश्वरांनी आपली ज्ञानेश्वरी सांगितली असे म्हणतात. यानंतर निवृत्तिनाथांनी आता एक स्वतंत्र ग्रंथ रच असे ज्ञानेश्वरांस सांगितल्यामुळे त्यांनी अमृतानुभव हा ग्रंथ लिहिला असे म्हणतात. यानंतर ज्ञानेश्वर आपल्या निवृत्ति व इतर भावंडांसहवर्तमान पंढरपुरास गेले. तेथे नामदेवांची व त्यांची भेट होऊन नामदेवांप्रमाणेच हेही पंढरीसांप्रदायाचे आद्य आचार्य बनले. निवृत्तिनाथज्ञानेश्वरादिकांनी जे अभंग रचले ते या प्रसंगानंतरचे असावेत. नंतर शके १२१५ मध्ये ज्ञानदेव व नामदेव यांनी इतर संतांसहवर्तमान उत्तर हिंदुस्थानची यात्रा करण्याचे

ठारविलें; व पंढरपुराहून कऱ्हाडच्या मार्गानें जाऊन त्यांनीं हिंदुस्थानांतलीं पुष्कळ तीर्थे पाहिलीं. दिल्ली व बनारस या गांवांसही ज्ञानदेव व नामदेव गेले असावेत असें दिसतें. तेथून ते जे परत आले, ते शके १२१८ च्या कार्तिक शुद्ध पौर्णिमेस पंढरपुरास पोचले. या वेळचा पंढरपुरचा उत्सव फारच अवर्णनीय झाला. त्यानंतर ज्ञानेश्वरांनीं आपली देह ठेवण्याची इच्छा दर्शविल्यावरून ज्ञानदेव व नामदेव इतर संतांसहवर्तमान आळंदीस आले. तेथें कार्तिक वद्य १३ दिवशीं कथाकीर्तन करीत असतां ज्ञानेश्वरांनीं देह ठेविला. “ज्ञानदेवें घेतलें दान । हृदयीं धरूनियां ध्यान । समाधि बैसला निर्वान । कथा कीर्तन करीतु ॥ बालछंदो बावीस जन्में । तोडिलीं भवाब्धीचीं कर्म । चंद्रार्क तारांगणें रश्में । दान घेतला हरि ” असा या समर्थींचा ज्ञानेश्वरांचा अभंग आहे. ज्ञानेश्वरांच्या समाधीवर निवृत्तिनाथांनीं चिरा ठेवला. त्या दुःखाची सरी कोणास द्यावी ! ज्ञानेश्वरांनीं बहुतकरून सिद्धेश्वराकडे तोंड करूनच समाधि घेतली असावी. ज्ञात्यानें समाधीच्या कारलीं उत्तराभिमुख बसावें हा नियम ज्ञानेश्वरांस लागूं नव्हता. सिद्धेश्वराचें लिंग ज्ञानेश्वरांच्या समाधीच्या पश्चिमेस आहे. पण ज्यास “पूर्वपश्चिमभावच उरला नाही ” त्यास उत्तर काय, किंवा पश्चिम काय, दोन्ही दिशा समाधि घेण्यास सारख्याच होत !

५. ज्ञानेश्वरांचे चार प्रसिद्ध ग्रंथ म्हणजे ज्ञानेश्वरी, अमृतानुभव, अभंग, व चांगदेवपासष्टी हे होत. यांखेरीज त्यांच्या नांवावर मोडणारीं आणखीही कांहीं प्रकरणें आहेत; परंतु बरील चारच सर्वांत प्रसिद्ध आहेत. त्यांतल्या त्यांत ज्ञानेश्वरीसारखा अनुभव, काव्य, व तत्त्वज्ञान या तीन्हीं दृष्टींनीं पाहिलें असतां मराठी भाषेत आजपर्यंत ग्रंथ झाला नाही, व इतर कोणत्याही भाषेत झाला आहे किंवा नाही याबद्दल शंकाच आहे. ज्ञानेश्वरी ही जरी गीतेवरील एक टीका असली तथापि स्वतंत्र ग्रंथ या नात्यानेंच तिची फार किंमत आहे. या प्रस्तुतच्या ग्रंथाकांत ज्ञानेश्वरीमधूनच उतारे घेतलेले आहेत; व त्यांची विषयवार रचना करून ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान एकंदरीत कसें होतें, हें त्यांच्याच शब्दांत सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. ज्ञानेश्वरीतील अद्वैत म्हणजे भक्तियुक्त अद्वैत होय. ही अद्वैतातील भक्ति “अनुभवाचा विषय असून बोलण्याचा विषय नव्हे” असें ज्ञानेश्वरांनींच १८.११५१ मध्ये सांगितलें आहे. अमृतानुभवाची मोष्ट जरा किंचित निराळी आहे. रा. पांडुरंग ज्ञानेश्वर कुलकर्णी यांनीं अमृतानुभवाचा अभ्यास करून त्यांत रामानुजांनीं आपल्या श्रीभाष्यामध्ये शंकराचार्यांच्या

मन्य आहे. यावरून ज्ञानेश्वरांचा जन्म शके ११९७ मध्ये झाला या मतास बळकटी येते. असो. विठ्ठलपंत "चैतन्याश्रमवासी" असून "गृहवासी" शाल्याने त्यांची लोकांनीं थट्टा चालविली. त्यांस व त्यांच्या मुलांस त्यांनीं वांकित टाकिले. त्यामुळे आपल्या मुलांची मुंज व सोडमुंज होईना, म्हणून पुनः वैराग्य उत्पन्न होऊन ते आपल्या चारी मुलांस बरोबर घेऊन त्र्यंबकेश्वरी ब्रह्मगिरीस प्रदक्षिणा घालण्याच्या उद्देशाने तिकडे गेले. ब्रह्मगिरीस रोज त्यांचा प्रदक्षिणा घालण्याचा क्रम चालू असतां एके दिवशीं शार्डीतून एका बाघाने त्यांजवर हडप घातली. त्यावेळीं बाघाच्या तावडीतून आपली सुटका करण्याच्या उद्देशाने ते आपल्या मुलांस घेऊन बाजूस होतात न होतात तोंच निवृत्तिनाथांची व त्यांची चुकामूक पडली. कर्मधर्मसंयोगाने निवृत्तिनाथ तेथून जे गेले ते थेट गहिनीनाथांच्या गुहेंत गेले. हीं गुहा अद्याप ब्रह्मगिरीवर दृष्टीस पडते. तेथे त्यांस गहिनीनाथांनीं उपदेश देऊन त्यांजवर वरदहस्त ठेविला. तेथून पुढे निवृत्तिनाथ परत देऊन आपल्या भावंडांस मिळाले. त्यानंतर लौकरच विठ्ठलपंतांचे देहावसान झालें असावे असें दिसते, पण त्याचा शक उपलब्ध नाही. आतां आपल्या सर्व लहान भावंडांची काळजी निवृत्तिनाथांवरच येऊन पडली. याच प्रसंगां निवृत्तिनाथांकडून ज्ञानेश्वरांस परमाथांचे रहस्य प्राप्त झालें असलें पाहिजे असें दिसते. त्या सर्व मुलांची बुद्धिमत्ता व परमाथांचे ओज इतके जबरदस्त होते कीं त्यांनीं पैठणच्या ब्राम्हणांकडून, व हेमाडपंत, चोपदेव यासारख्या मुत्सद्दी व विद्वान् गृहस्थांकडून शके १२०९ मध्ये शुद्धिपत्र मिळविलें. त्यानंतर तीं भावंडे नेवासे येथे आलीं. तेथे सच्चिदानंदबाबा मरणोन्मुख असतां त्यास ज्ञानेश्वरांनीं वांचविले. या उपकाराच्या स्मृतीने सच्चिदानंदबाबा ज्ञानेश्वरांचा आदराने लेखकु झाला. ज्ञानेश्वरी शके १२१२त लिहिली गेली हें प्रसिद्धच आहे. नेवासे येथे देवालयांतील एका खांबावर नंदादीपाची एक देणगी कोरलेली आहे, या खांबास बसून ज्ञानेश्वरांनीं आपली ज्ञानेश्वरी सांगितली असें म्हणतात. यानंतर निवृत्तिनाथांनीं आतां एक स्वतंत्र ग्रंथ रच असें ज्ञानेश्वरांस सांगितल्यामुळे त्यांनीं अमृतानुभव हा ग्रंथ लिहिला असें म्हणतात. यानंतर ज्ञानेश्वर आपल्या निवृत्ति व इतर भावंडांसहवर्तमान पंढरपुरास गेले. तेथे नामदेवांची व त्यांची भेट होऊन नामदेवांप्रमाणेच हेही पंढरीसांप्रदायाचे आद्य आचार्य बनले. निवृत्तिनाथज्ञानेश्वरादिकांनीं जे अभंग रचले ते या प्रसंगानंतरचे असावेत. नंतर शके १२१५ मध्ये ज्ञानदेव व नामदेव यांनीं इतर संतांसहवर्तमान उत्तर हिंदुस्थानची यात्रा करण्याचे

ठरविलें, व पंढरपुराहून कन्हाडच्या मार्गानें जाऊन त्यांनीं हिंदुस्थानांतलें पुष्कळ तीर्थ पाहिलें. दिहडी व बनारस या गांवांसही ज्ञानदेव व नामदेव गेले असावेत असें दिसतें. तेथून ते जे परत आले, ते शके १२१८ च्या कार्तिक शुद्ध पौर्णिमेस पंढरपुरास पोचले. या वेळचा पंढरपुरचा उत्सव फारच अवर्णनीय झाला. त्यानंतर ज्ञानेश्वरांनीं आपली देह ठेवण्याची इच्छा दर्शविल्यावरून ज्ञानदेव व नामदेव इतर संतांसहवर्तमान आळंदीस आले. तेथें कार्तिक वद्य १३ दिवशीं कथाकीर्तन करीत असतां ज्ञानेश्वरांनीं देह ठेविला. "ज्ञानदेवें घेतलें दान । हृदयी धरूनिया ध्यान । समाधि बैसला निर्वाण । कथा कीर्तन करीतु ॥ बालछंदो बावसि जन्में । तोडिलीं भवाब्धीचीं कर्म । चंद्रार्क तारांगणे रश्में । दान घेतला हरि " असा या समयाचा ज्ञानेश्वरांचा अभंग आहे. ज्ञानेश्वरांच्या समाधीवर निवृत्तिनाथानीं चिरा ठेवला. त्या दुःखाची सरी कोणास द्यावी ! ज्ञानेश्वरांनीं बहुतकरून सिद्धेश्वराकडे तोंड करूनच समाधि घेतली असावी. ज्ञान्यानें समाधीच्या कार्त्तिकी उत्तरामिमुक्ष बसावें हा नियम ज्ञानेश्वरांस लागू नव्हता. सिद्धेश्वराचें लिंग ज्ञानेश्वरांच्या समाधीच्या पश्चिमेस आहे. पण ज्यास "पूर्वपश्चिमभावच उरला नाही " त्यास उत्तर काय, किंवा पश्चिम काय, दोन्ही दिशा समाधि घेण्यास सारख्याच होत ।

५. ज्ञानेश्वरांचे चार प्रसिद्ध ग्रंथ म्हणजे ज्ञानेश्वरी, अमृतानुभव, अभंग, व चांगदेवपासष्टी हे होत. यांखेरीज त्यांच्या नांवावर मोडणारीं आणखीही कांहीं प्रकरणे आहेत, परंतु बरील चारच सर्वांत प्रसिद्ध आहेत. त्यांतल्या त्यांत ज्ञानेश्वरीसारखा अनुभव, काव्य, व तत्त्वज्ञान या तीन्हीं दृष्टींनीं पाहिलें असतां मराठी भाषेत आजपर्यंत ग्रंथ झाला नाही, व इतर कोणत्याही भाषेत झाला आहे किंवा नाही याबद्दल शंकाच आहे. ज्ञानेश्वरी ही जरी गीतेवरील एक टीका असली तथापि स्वतंत्र ग्रंथ या नात्यानेंच तिची फार किंमत आहे. या प्रस्तुतच्या ग्रंथांकांत ज्ञानेश्वरीमधूनच उतारे घेतलेले आहेत; व त्यांची विषयवार रचना करून ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान एकंदरीत कसें होतें, हें त्यांच्याच शब्दांत सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. ज्ञानेश्वरीतील अद्वैत म्हणजे म्हणजे भक्तियुक्त अद्वैत होय. ही अद्वैतांतली भक्ति "अनुभवाचा विषय असून बोलण्याचा विषय नव्हे " असें ज्ञानेश्वरांनींच १८-११५१ मध्ये सांगितलें आहे. अमृतानुभवाची शोण जर किंचित् निराळी आहे. रा. पांडुरंग ज्ञानेश्वर कुलकर्णी यांनीं अमृता-नुभवाचा अभ्यास करून त्यांत रामानुजांनीं आपल्या श्रीभाष्यामध्ये शंकराचार्यांच्या

मायेच्या विरुद्ध जे आक्षेप घेतले आहेत तेच आक्षेप ज्ञानेश्वरांनी मायेच्या विरुद्ध अगर अज्ञानाच्या विरुद्ध घेतले आहेत असें दाखविलें आहे. या गोष्टीचा आपण पुढें मागे केव्हांतरी विचार करूं. आज आपल्यास अमृतानुभवाच्या तत्त्वज्ञानाचा विचार कर्तव्य नसून एकंदरीत ज्ञानेश्वरीतील ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान कसें होतें हेंच पहावयाचें आहे. कांहींकांच्या मते अमृतानुभव ग्रंथ हा ज्ञानेश्वरांनी अगोदर लिहिला असून त्यानंतर ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ लिहिला आहे. प्रो. बा. ब. पटवर्धन यांचें मत असें आहे. तथापि, एकंदरीत पाहतां अमृतानुभवामध्ये “वेकंठेचे सुजाणें । ज्ञानराशीं सचगुणें । बांधजे हें बोलणें । बहु केलें ” (३.१७) अशी जी ओवी आहे तिच्या संदर्भ भगवद्गीता १४.६ “सुखसंगेन यप्नोति ज्ञानसंगेन चानय ” या श्लोकावर जी ज्ञानेश्वरीची व्याख्या आहे तिच्याशी लागत असल्यानें घ तेंत सचगुणानें मनुष्य कसा बांधला जातो याची चर्चा घरीच केली असल्यानें, अमृतानुभव ग्रंथ ज्ञानेश्वरीनंतर लिहिला असावा असें ह्मणण्यास बळकट आधार येतो. अमृतानुभवाचें तत्त्वज्ञान एकंदरीत नरित आहे. रा. भावे यांनां ह्मटल्याप्रमाणें “अमृतानुभव हा ग्रंथ ह्मणजे एक शुद्ध रसायन आहे; यांत शंकरा नाहीं आणि यास अनुपानही नाहीं.” ज्ञानेश्वरीची गोष्ट वेगळी आहे. उपमा, भाषासौंदर्य, तत्त्वज्ञान, साक्षात्कार, भक्ति व अद्वैत यांची सांगड, अलौकिक निरीक्षणशक्ति, अप्रतिहत कवित्वशैली, अलोट वाङ्मयधुर्य, या सर्व गुणांच्या संमिश्रणानें असा ग्रंथ न झालो न भविष्यति असें म्हणण्यास हरकत नाहीं. ज्ञानेश्वरांच्या अभंगांची गोष्ट जवळ जवळ तशीच आहे. त्यांचेकडल आम्हीं ग्रंथांक २ चामध्ये विचार करितच आहों. प्रस्तुत, ज्या ज्ञानेश्वरीच्या आधारांनें आम्हीं पुढील उतारे घेतले आहेत ती ज्ञानेश्वरी म्हणजे एकनाथानीं संशोधन केलेली ज्ञानेश्वरी होय. एकनाथांच्या प्रतींत १००० ओंव्या असून रा. राजवाडे यांनीं शोधून काढिलेल्या प्रतींत ८८१६ ओंव्या आहेत; म्हणजे एकनाथी ज्ञानेश्वरीपेक्षा राजवाडी ज्ञानेश्वरींत एकशें चार ओंव्या कमी आहेत. भाषेच्या जुनेपणा, प्राचीन प्रयोग, जुने व्याकरण, या दृष्टींनीं ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास करावयाचा साल्यास राजवाडे यांच्या ज्ञानेश्वरीचा फार उपयोग होणार आहे. तथापि, आपलें कार्य हल्लीं ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान काय होतें एवढेंच पहावयाचें असल्यानें तें एकनाथी ज्ञानेश्वरीवरूनही भागणार आहे. शिवाय, सर्वांच्या पाठांत एकनाथी ज्ञानेश्वरीच असल्यानें त्या पाठांचा जितका लोकांस उपयोग होईल तितका दुसऱ्या

पाठांपासून होणार नाही. या कारणामुळेच पुढे जे ज्ञानेश्वरीतून उतारे काढले आहेत ते एकनाथी ज्ञानेश्वरीच्या आधारानेच काढले आहेत.

६. आतां एकंदरीत ज्ञानेश्वरीमध्ये विव्दलभक्ति अगर विव्दलभक्तिविषयक उल्लेख नाहीत अशा प्रकारचा जो एक आक्षेप ज्ञानेश्वरीवर घेण्यांत येतो त्याचा आपण थोडासा विचार करून नंतर ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान काय होतें याच्या विचाराकडे वळूं. (१) ज्ञानेश्वरी अध्याय १२ यांत ज्ञानेश्वरांनीं पुढीलप्रमाणें महेशास श्री-विष्णूनीं डोक्यावर धारण केल्याचें लिहिलें आहे:—

मग याहीवरी पार्था । माझ्या भजनीं आस्था ।
तरी तयातें मी माथां । मुकुट करीं ॥
उत्तमासि मस्तक । सालविजे हें काय कौतुक ।
परी मान करिती तिन्ही लोक । पायवाण्यां ॥
शरि श्रद्धावस्तुसि आदरु । करितां जाणिजे प्रकार ।
जरी होय श्रीगुरु । सदाशिव ॥
परि हें असो आतां । महेशातें वानितां ।
आत्मस्तुती होतां । संचार असे ॥
थयालागीं हें नोहे । म्हणितलें रमानाहें ।

अर्जुना मी वाहें । शिरीं तयातें ॥

ज्ञा. १२. २१४-२१८.

यांत आपला निष्ठावंत भक्त शंकर यास विष्णूनें आपल्या डोक्यावर धारण केलें आहे असें म्हटलें आहे. पंढरपुरास विव्दलाची जी मूर्ति आहे तिच्या डोक्यावर शंकराची पिंडी असल्याबद्दलचा जो समज प्रचलित आहे त्यास अनुलक्षून वरील आंध्या लिहिल्या असल्यात असें दिसतें. निवृत्तिनाथांनीं एक अभंग केला आहे त्यांतही पुंडलिकांनं "विष्णुसहित शिव" पंढरीस आणला असें लिहिलें आहे:—

पुंडलिकाचें भाग्य वर्णावयां अमरीं । नाहीं चराचरीं ऐसा कोणी ।

विष्णुसहित शिव आणिला पंढरीं । भीमातिरीं पेंखणें जेणें ॥

रामदासांनीं आपल्या मनाच्या श्लोकांत

विठोनें शिरीं बाहिला देवगणा । तया अंतरीं ध्यास रे त्यासि नेणा ॥

अशा रीतीनें विव्दलाच्या मूर्तीवर शंकराची पिंडी असल्याबद्दलचा स्पष्ट उल्लेख केला आहे. ज्ञानेश्वरीतून वर उद्धृत केलेल्या आंध्यांत ज्ञानेश्वरांनीं विष्णूनें आपला भक्त जो शंकर त्याचें महत्त्व वाढविण्याकरितां त्यास शिरीं धारण केलें आहे असें स्पष्ट लिहिलें आहे. आतां पंढरपूर येथील मूर्तीखेरजि अन्यत्र कोठेंही विव्दलाच्या मूर्तीवर

शंकराची पिंडी असल्याचें ऐकिवांन नाहीं; यावरून वरील ओंव्या पंढरपूरच्या विठ्ठलासच अनुलक्षून लिहिल्या गेल्या असाव्यात असें म्हणण्यास हरकत नाहीं. (२) चाखेरजि आणखी एका ठिकाणीं ज्ञानेश्वरांनीं गीताप्रासादाचें वर्णन करीत असतां पंढरीस विठोबास भेटण्याची जी एक पद्धत होती तीस अनुलक्षूनच पुढील ओंव्या लिहिल्या असाव्यात असें वाटतें:—

ऐसा व्यासें विदाणिये । गीता प्रासादु सोडणिये ।

आणूनि राखिले प्राणिये । नानापरी ॥

एक प्रदक्षिणा जपाचिया । बाहेरोनि करिती यया ।

एक ते श्रवणमिधें छाया । सेविती ययाची ॥

एक ते अवधानाचा पुरा । विडापाऊड भीतरां ।

घेऊनि रिघती गाभारां । अर्धज्ञानाच्या ॥

ते निजबोधें उराउरी । भेटती आत्मचा श्रीहरी ।

परी मोक्षप्रासादीं सरी । सर्वाही आधी ॥

समर्थाचियें पंक्तिभोजनें । तळिल्या वरिल्या एकचि पक्रानें ।

तेविं श्रवणें अर्थें पठणें । मोक्षचि लाभे ॥ झा. १८. ४४-४८.

या ओंव्यांत “ निजबोधें हरिस भक्त उराउरी ” कसे भेटतात याचा मोठ्या गौरवानें ज्ञानेश्वरांनीं उल्लेख केला आहे. विठ्ठलाच्या मूर्तीस उराउरी भेटण्याची पद्धत ही पंढरपुरासच व विठ्ठलासंप्रदायांतच असून अन्यत्र कोठें दिसून येत नाहीं. यावरून या ओंव्यांतही पंढरपूरच्या विठ्ठलमन्त्रीचा उल्लेख असला पाहिजे असें दिसतें. (३) जरी प्रत्यक्ष विठ्ठल हा शब्द ज्ञानेश्वरींत आला नसला, तथापि विठ्ठलसंप्रदायाचे आधारभूत जे “ संत ” त्यांचा पुष्कळ ठिकाणीं ज्ञानेश्वरीमध्ये उल्लेख आला आहे; उदाहरणार्थ, “ आत्मज्ञानें चोखडीं । संत हे भाहीं रूपडीं ” झा. १८ “ संतातें पाहतां गिंबसावें ” झा. १८, “ ज्ञानदेव म्हणे तुम्हीं । संत बोळगावेति आम्हीं । हें पडविलों जी स्वामी । निवृत्तिदेवीं ” झा. १२. आतां “ संत ” हा शब्द पंढरपूरच्या संप्रदायांत जितका ऐकिवांत आहे तितका तो अन्यत्र नाहीं. त्याप्रमाणेंच, विठ्ठलसंप्रदायाचा आणखी एक आधारस्तंभ म्हणजे कीर्तनभक्ति, तिचाही उल्लेख ज्ञानेश्वरांनीं गौरवानें ज्ञानेश्वरींत केला आहे. “ कीर्तनाचेनि नटनाचे । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्ताचे । जें नामचि नाहीं पापाचें । ऐसें केलें ॥ ” या झा. ९ मधील उक्त्यावरून ज्ञानेश्वरांनीं कीर्तनाचे किती मोडवे गाहले आहेत हें दिसून येईल.

(४) खरें पाहिलें असतां विठ्ठल व रुष्ण यांत ज्ञानेश्वरांस भेद वाटत नसल्यानें व रुष्णाचा तर ज्ञानेश्वरीमध्ये घडोघडीं निर्देश असल्यानें विठ्ठलाचा स्वतंत्र रीतीनें नामनिर्देश करण्याचें ज्ञानेश्वरांस फारसें प्रयोजन पडलें नसावें. ज्ञानेश्वरी अध्याय ९ ओंवी २१० मध्ये “रुष्ण विष्णु हरि गोविंद । या नामांचे निखिल प्रबंध ” या ओंवीत कोणत्याही नांवानें देवास संबोधिलें असतां हरकत नाही मग त्यास रुष्ण म्हणा, अगर विठ्ठल म्हणा, असा अर्थच ज्ञानेश्वरांस अभिप्रेत आहे. (५) काहीं लोकांचें म्हणणें तर असें आहे कीं, ज्ञानेश्वरीकार हे शैव होते, व त्यांस विष्णुभक्ति माहीत नव्हती. यास उत्तर ग्रंथांक २ मध्ये दिलें आहे. तथापि येथें इतकें म्हणण्यास हरकत नाही कीं ज्याप्रमाणें वर विष्णूस कोणत्याही नांवानें पाचारिलें असतां हरकत नाही असें ज्ञानेश्वरांनीं म्हटलें आहे, त्याप्रमाणें देवास कोणत्याही नांवानें संबोधिलें असतां हरकत नाही, मग त्यास शिव म्हणा अगर विष्णु म्हणा, अशीच ज्ञानेश्वरांची भावना होती. ज्ञानेश्वरी अध्याय १७ ओंवी २२३ मध्ये घाम्भवतपाचें वर्णन करित असतां तोंडांत कोणतेंही नांव आलें तरी हरकत नाही, मग तें शैव असो किंवा वैष्णव असो, असाच उदारपणाचा उपदेश ज्ञानेश्वरांनीं केला आहे. ज्यास सर्वच देव येथून तेथून सारसे, रुष्ण असो, विष्णु असो, हरि असो, विठ्ठल असो, अगर शिव असो, त्या ज्ञानेश्वरांनीं यापैकीं एखाद्या देवाचा उल्लेख केला नाही म्हणून त्याबद्दलची भक्ति त्यांचे ठायीं नव्हती असें म्हणता येणार नाही. ज्ञानेश्वरांच्या अभंगांतून तर विठ्ठलाचें नाम जागोजागीं आलें आहे, व हे अभंग जर ज्ञानेश्वरीकारांचेच आहेत असें आपणांस सिद्ध करतां आलें—आणि ही गोष्ट ग्रंथांक २ मध्ये आपण सिद्ध करूं—तर ज्ञानेश्वरीकार विठ्ठलभक्त होते याबद्दल संशय राहणार नाही.

तत्त्वज्ञान.

७. आतां आपण ज्ञानेश्वरीतील ज्ञानेश्वरांची सर्वांगीण शिकवण कशी होती याचा थोडक्यांत विचार करूं. ज्ञानेश्वरीची भाषा इतकी अर्थपूर्ण व विचारपूर्ण आहे कीं, ज्ञानेश्वरांचें हृद्गत पूर्णपणें समजण्यास एक मोठा ग्रंथच लिहावा लागेल. हल्लींच्या आपल्या प्रस्तावनेत स्थलसंकोचामुळे या विषयाचा थोडक्यांतच विचार

करणें प्राप्त आहे. प्रथम ज्ञानेश्वरांनीं आपले गुरु निवृत्तिनाथ यांचें वर्णन ज्ञानेश्वरी-
मध्ये जें जागजागीं केलें आहे त्याचा आपण थोडक्यांत विचार करूं. केनोपनिष-
दांत सांगितल्याप्रमाणें जाणणें म्हणजे नेणणें होय, व नेणणें म्हणजे जाणणें होय,
या मतास अनुसरून ज्ञानेश्वरांनीं आपल्या गुरूचें वर्णन करतां येणें अशक्य आहे,
असें लिहिलें आहे. गुरूचें वर्णन करूं गेल्यास कल्पतरूवर फुलांचा हार चढविणें,
क्षीरसागरास पाहुणचार करणें, अगर कापुरास सुवास देणें याप्रमाणेंच हास्यास्पद
होणार आहे. सोन्यास रुप्याचा मुलामा चढवावा त्याप्रमाणेंच गुरूची स्तुति करणें हें
असून, निवांत रीतीनें नमन करणें हेंच गुरूचें वर्णन होय (क. ५). गुरूकपा-
मस्तादरूपानें अंगावर गंगेप्रमाणें धाऊन आली असतां विषयविष व शोक हीं दोन्हीं
नाहींशीं होतात. गुरूकपा ही आधारशक्तीच्या अंकावर बालकाप्रमाणें साधकास
बाढवीत असून ती हृदयाकाशमंचकावर त्यास झोके देते; त्यापुढें प्रत्यग्न्योतीचीं
ओंबाळणीं करून आत्मसुखाचीं बाळलेणीं ती त्याच्या अंगावर लेवविते; सतराव्या
अमृतकलेचें दुग्ध त्यास प्राधून अनाहताचा हल्लार वाजविते, व समाधिबोधामध्यें
ती त्यास निजविते (क. ६). अशा गुरूरुपेचें वर्णन करणें म्हणजे एसाद्या रंकांनें
अवृताचा सागर पाहिल्यावर त्यास भाजीचा नजरणा करण्याप्रमाणेंच होणार
आहे (क. १०). अशी ही गुरूकपा माझ्यावांचून अन्यत्र कोठेंही नाहीं असें
ज्ञानेश्वर म्हणतात; जणूं काहीं मी माझ्या गुरूचा एकुलता एक पुत्र आहे !
आधर्मांत सडे घातले असतांही ते या गुरूरुपेनें अमृतरूप बनतील. गुरूनें अंगि-
कार केला असतां सगळा संसारच मोक्षमय होऊन जाईल (क. ११). या
समर्थास करतां येणार नाहीं असें या चराचरांत काय आहे ! वनांत पांनं खाणाऱ्या
वानरांकडून या समर्थानें लंकेश्वराचा नाश कराविला, व एकट्या अर्जुनाकडून
अकरा अक्षौहिणी सैन्य जिंकविलें; ही गुरूकपा मजवर झाल्यास त्यांनींच लाविलेलें
हें सारस्वताचें गोड झाड रसभावकुलांनीं फुलले, व नानार्थकळभारानें लटकून
सर्व जगास सुखाची प्राप्ति करून देईल (क. १२). आतां येथें व्यासदिक महा-
मुनींचा शिरकाव झाला म्हणून आम्हांस कोणी प्रतिबंध करील असें कधींही घडणार
नाहीं; क्षीरसिंधूच्या तटावर गजांचे समुदाय पाणी पिण्यास आले असतां तेथें
एसाद्या मुरकुटास कोणी प्रतिबंध करतो काय ! ज्या गगनांत गरुडानें उड्डाण
करावें, त्या गगनांतच ज्यास पांख फुटले आहेत नाहींत असें पांखळही
आपल्या शक्तीप्रमाणें उडतें. राजहंसाचें चालणें फार श्रेष्ठ झालें तरी दुसऱ्या

कोणी चालूच नये असा त्याचा अर्थ होत नाही; म्हणून व्यासांच्या पाठोपाठ भाष्यकारांस वाट पुसून मी अपात्र असलों तरी ही ग्रंथरचना करीन. आधीच चित्तयुक्त, आणि त्यांतच श्रीगुरुरूपा जर जोडेल, तर माझे व्यासोच्छ्वासही नवे नवे ग्रंथ बनतील असें ज्ञानेश्वर म्हणतात (क. १३).

८ ज्ञानेश्वरीतील तत्त्वज्ञान गीतेतील तत्त्वज्ञानाच्या पायावर उभारलें आहे, हें सांगण्याची जरूरी नाही. यामुळेच गीतेमध्ये तत्त्वज्ञानाचे जे जे विषय येतात ते ते सर्व ज्ञानेश्वरीत आले आहेत. अशाचपैकीं मुख्य म्हणजे प्रकृति व पुरुष यांचा संबंध हा होय. ज्ञानेश्वरांची दृष्टांत, उपमा, वगैरे देऊन कोणताही कठीण विषय अतिभय हृदयंगम करण्याची शैली फार प्रसिद्धच आहे. प्रकृति व पुरुष यांचा जागजागीं ज्ञानेश्वरांनीं विचार केला आहे. पुरुष कांहीं करीत नाही, व प्रकृति सर्व करित्ये हें दाखवितांना पुरुषास लोहचुंबकाची व प्रकृतीस लोहाची ज्ञानेश्वरांनीं उपमा दिली आहे. ज्याप्रमाणें लोहचुंबक चलनवलन न करितां लोहास भ्रमवितो, त्याप्रमाणें पुरुषही चलनवलन न करितां प्रकृतीस चेश्वितो (क. १४). नखापासून केसापर्यंत प्रकृति शरीरांत जागृत असून मनबुद्ध्यादिकांस टचवथी इच्याचमुळें प्राप्त होते (क. १५). तथापि प्रकृति व पुरुष या दोघांसही आपण अनादिसिद्धच समजलें पाहिजे. या प्रकृतिपुरुषांचा संयोग वर्णन करण्यास दुरापास्त आहे. येथें बायको मिळविने, व पुरुष काम न करितां खातो. या स्त्रीपुरुषांचा संग कधीही घडत नाही; तथापि इच्यामुळें विश्व निर्माण होतें. चाला केवळ आडनांव पुरुष आहे, परंतु तो स्त्रीही नाही व नरसकही नाही. तो अनंग, पंधा, निकवडा, व अतिवृद्धाहूनही वृद्ध आहे; याच्या उलट हिचा थाट पाहिला असतां क्षणाक्षणामध्ये नवें नवें रूप धारण करून ही जडास सुद्धां माजविने. या पुरुषाचें पुरुषत्व अवसेस चंद्राचें तेज लोपाचें त्याप्रमाणें प्रकृतीमध्ये लोपून जातें. हा प्रकृतीमध्ये उभा असतो. पण जुईच्या झाडास जसा एक आधारस्तंभ द्यावा तसा तो प्रकृतीत असतो, प्रकृतिनदीच्या तीरावर असणारा हा एक मेरूच होय; याचें प्रतिबिंब पाण्यांत पडतें, पण हा प्रवाहायरोबर वाहवत नाही (क. १६). प्रकृतीचें नाही हेंच रूप होय. ही निद्रितांस समीप असून जागत्या पुरुषापासून दूर राहते. केवळ सत्तासंभोगानें ही गुर्विणी होते. ही प्रसूत झाली असतां ती जें सुंदर बालक प्रसवते, त्याचा ब्रह्मा हा प्रातःकाल, विष्णु हा माध्याह्न, व सदाशिव हा सायंकाल होय. हें बाल खेळून महाप्रळयाच्या शेजेवर जें एकदां निवांत निजतें, तें पुनः कल्पोदय झाल्यासोरीज जागेचें होत नाही (क. १७).

९. प्रकृतिपुरुषविवेकाप्रमाणेंच क्षराक्षरविवेक, क्षेत्रक्षेत्रज्ञविचार, अगर देहात्मविचार, हेही ज्ञानेश्वरीच्या तत्त्वज्ञानाचे पाये होत. यापैकी क्षराक्षराचा विचार करतांना ज्ञानेश्वरांनीं असें सांगितलें आहे कीं, महत्तत्त्वापासून तो थेट तृणापर्यंत जें जें कांहीं गुणत्रयाच्या टांकसाळीत निर्माण होतें, व ज्यास जगत् अशी संज्ञा आहे, तसेंच ज्याच्यावर क्षरपणाचा सोटाच आळ आलेला आहे, जो स्र्वात्म्याच्या उदकावर न हालत असताही हालणाऱ्या चंद्राप्रमाणें दिसतो, व ज्यास जीव अशी संज्ञा आहे, हीं दोन्ही मिळून क्षर पुरुष होत (क. १९). अक्षर पुरुष या जीवांच्या मध्यभागी गिरिवरांत जसा मेरु शोभावा त्याप्रमाणें शोभतो. सागर आदून गेल्यावर तरंग अगर पाणी कांहींच नसतांना जी अनाकार दशा प्राप्त होते, अगर सर्व कळा नाहींशा झाल्यावर ज्याप्रमाणें अमावस्येस चंद्र नाहींसा होऊन राहतो, त्याप्रमाणेंच या अक्षर पुरुषाचें स्वरूप समजावें (क. २०). या क्षर व अक्षर पुरुषांमध्ये एक आंधळा, वेडा, पंगु आहे, दुसरा सर्वांगसंपूर्ण आहे; परंतु हे एकाच मामामध्ये राहात असल्यानें त्याचा संयोग घडला आहे. या दोहोंखेरीज तिसराही एक पुरुष आहे, त्यास या दोघांचेही नांव सहन होत नसून तो उगवल्याबरोबर या दोहोंसही त्याच्या मामासकट साऊन सोडतो; हा तिसरा पुरुष उत्तमपुरुष होय (क. १८). ज्याप्रमाणें वह्नि काष्ठ साऊन शेवटीं आपणच जळून जातो, ज्याप्रमाणें ज्ञानानें अज्ञान नाहींसें केल्यावर तें स्वतःच ज्ञानातीत बनतें, ज्याप्रमाणें कल्पांतकाळीं सर्व नदी-नदांस साऊन टाकून एकांश आपली मर्यादा ओलांडून जातो, त्याप्रमाणें जाग्रत, स्वप्न, सुषुप्तीच्या पल्लिकडची जी वस्तु तीच उत्तमपुरुष होय. जो प्रकाश्यावांचून प्रकाश आहे; जो ईशितव्यावांचून ईश आहे; जो विश्वातीचा विश्राम, सुसाचें सुख, व तेजाचें तेज आहे; ज्याची उपमा ज्यासच योग्य आहे; असा पुरुष तो उत्तमपुरुष होय (क. २१). आतां क्षेत्रक्षेत्रज्ञाचा विचार करतांना पापपुण्य या शरीरांत पिकतें म्हणून या शरीरास आम्ही क्षेत्र म्हणतां, असें ज्ञानेश्वरांनीं म्हटलें आहे. रथांगाच्या मेळव्यास जशी रथ ही संज्ञा प्राप्त होते, त्याप्रमाणें छत्तीसही तत्त्वे मिळून क्षेत्र होतें (क. २२). हा क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंबंध म्हणजे जीवात्मसंबंधच होय. देह व आत्मा हे दोन्ही इतके भिन्न आहेत, कीं एकाचें तोंड पूर्वेकडे, तर दुसऱ्याचें तोंड पश्चिमेकडे आहे. देह हा जणू कांहीं काळानळाच्या कुंडांत घातलेल्या लोण्याच्या गोळ्याप्रमाणें आहे. माशी आपले पंख हालविते न हालविते, इतक्यांत हा नाहींसा होऊन जातो; अर्घीत पडला तर याचें मरुन होतें; श्वानाच्या आधीन झाला तर

हा विष्टारूप बनतो; या दोहोतूनही सुटला तर हा कर्मीचा एक पुंज बनतो. याच्या उलट आत्मा हा नित्य शुद्ध असून " सकळ ना निष्कळ, अक्रिय ना क्रियाशील; रुश ना स्थूल, अल्प ना बहुवत्, रिता ना भरित, मूर्त ना अमूर्त, आनंद ना निरानंद " असा आहे. सृष्टि उत्पन्न झाली असता हा उत्पन्न होत नाही व सृष्टीचा व्यय झाला असता याचा व्यय होत नाही. ज्याप्रमाणें आकाशांत अहोरात्रे यावीत, त्याप्रमाणें या आत्म्यावर देह येतात; तो मात्र जशाचा तसाच कायम राहतो (क. २३).

१०. या आत्म्याचा सत्त्वरजतमांशी संबंध आल्याने या शरीरांत असेपर्यंत त्याच्या क्रिया कशा होतात, व त्यांच्या संयोगामुळे मृत्यूनंतर त्याची गति कशी होते, याचें ज्ञानेश्वरांनीं फार चांगलें वर्णन केलें आहे. सत्त्वाचें प्राबल्य शरीरांत असतांना कमल सोडून सुवास जसा बाहेर फाकावा, त्याप्रमाणें आत्म्याची प्रज्ञा बाहेर प्रकाशमान होते; व सर्वेद्रियांत विवेक राबत असून महानदी जशी वर्षाकालीं उचंबळते, तशी बुद्धि शास्त्रज्ञातामध्ये विस्तीर्ण होते. सत्त्वाचें बाहुल्य असतांना मृत्यु आल्यास आत्म्यास पुनः ज्ञान्यामध्ये जन्म प्राप्त होतो; राजा डोंगरास गेला असतां त्याचें रावपण जसें मोडत नाही, अगर दिवा कोठेही नेला असतां तो जसा प्रकाश पसरवितो, त्याप्रमाणें सत्त्वयुक्त आत्म्याची स्थिति सर्वत्र प्रकाशमानच असते. ज्यावेळेस शरीरांत रजोगुण वाढतो, तेव्हां सर्वे इंद्रियें विषयांकडे मोकाट धांवतात; परदारादिकांचा प्रसंग पडल्यास विरुद्ध असा वाटत नाही; शेकी जशी साद्यासाध विचारीत नाही, त्याप्रमाणें रजोगुणास विरुद्ध व अविरुद्ध काहीं नसतें. रजोगुणाचें लक्षण म्हळें म्हणजे काहीं तरी अचाट कामें करणें हें होय. एकादा मोठा प्रासाद बांधणें, अश्वमेध तडीस नेणें, नगरें व जळाशय निर्माण करणें, इत्यादि क्रिया रजोगुणामुळे होतात. हा रजोगुण वाढला असतां मृत्यु आल्यास राजमंदिरांत राहूनही जसा एकादा भिकारी असावा तशी याची स्थिति होते; कारण मोठ्या श्रीमंताच्या वन्हाडाबरोबर जरी बैल गेला तरी त्याच्या नशिबीचा कडबा कधीं चुकत नाही. ज्यावेळीं शरीरांत तमाचें प्राबल्य होतें तेव्हां अंतर्बाह्य अविवेकच माजतो; दुष्कृत्य करण्यास चित्तास उल्लास वाटतो. तामस मनुष्य मदिरा न घेतां डुलतो, व सन्निपातावांचून बरळतो. आणि तमाची वृद्धि झाली असतां मृत्यु आल्यास इहलोकींही आग आणि परलोकींही आग अशी स्थिति होते (क. २४). सूरें पाहिलें असतां आत्मा येत नाही व जात नाही; आत्म्याचा धर्म आत्म्यांत पाहणें, व

शरीराचा धर्म शरीरांत पाहणें हेंच ज्ञानाचें चिन्ह होय. तारांगण समुद्रांत बिंबलें तरी तें तुटून जसें पाण्यांत पडत नाही, तद्वत्च चैतन्य देहांत प्रकट झालें तरी त्यापासून तें अलिप्तच राहणें (क. २६).

११. ईश्वराचा जगताशी संबंध कसा आहे याचें वर्णन करित असतांना ज्ञानेश्वरांनीं गीतेंतील मूळचें अश्वत्थाचें रूपक फारच विस्तृत रीतीनें पुढें मांडून गीतेंतील भाव आपल्या शब्दांनीं व कल्पनांनीं फारच विशद करून सांगितला आहे. विश्वरूपी अश्वत्थ हा इतर दृक्षाप्रमाणें झालीं मुळें वर शाखा असा नसून, याचें मूळ ऊर्ध्वीत आहे व वाढ अधोमुख आहे, असें ज्ञानेश्वर म्हणतात (क. २७). या विश्वाश्वत्थाचें ऊर्ध्व ईश्वरस्वरूपांत आहे (क. २८), व त्याचा अधोमुख विस्तार सत् ना असत् स्वरूपाचा आहे. ज्याप्रमाणें स्वप्नामध्ये तरुणांगी आलिंगिलेंनिवीण आलिंगून सकाम करतें, त्याप्रमाणेंच या स्वरूपामध्येही माया उत्पन्न होऊन जगद्रुप भासते (क. २९). हें जगत् म्हणजेच उद्यापयंतही न टिकणारा अश्वत्थ होय; वज्र जशी क्षणोक्षणीं पालटते, हालणाऱ्या पद्मदलावरील जळ जसें चंचळ असतें, त्याप्रमाणेंच या विश्वाश्वत्थाचीही स्थिति आहे. वेगातिशयानें भूमीवर फिरणारी भिंगोरी जशी अचल भासते, त्याप्रमाणेंच हा संसारवृक्ष मोडत मांडत असूनही लोकांस अव्यय आहेसा वाटतो (क. ३०). या ठिकाणीं या शिन्साळ झाडाचें उत्पादन होणार कसें, असा प्रश्न उत्पन्न होणें साहजिक आहे. त्यास उत्तर इतकेंच आहे कीं, ज्याप्रमाणें मृगजळाच्या तळ्यावर साळींकेळीं लावितां येणार नाहीत (क. ३१), अगर ज्याप्रमाणें व्योमकुसुमांचा देंठ तोडतां येणार नाही, त्याप्रमाणेंच या संसारवृक्षाचें खंडण करण्यास परिश्रम मुळींच लागत नाहीत. आत्मज्ञानावांचून हा अश्वत्थ तोडण्याचे जितके उपाय करावेत तितके सर्व व्यर्थ होत. स्वप्नांत भय वाटल्यास त्यास औषध जशी जागृति, त्याप्रमाणें हा अश्वत्थवृक्ष तोडण्यास उपाय म्हणजे केवळ एक आत्मज्ञानच होय (क. ३२). या संसाराचें अश्वत्थरूपानें ज्याप्रमाणें वर्णन करितां येईल, त्याप्रमाणेंच त्यास माथानदीचा दृष्टांतही देतां येईल. या नदीस मोहाचा पुर आल्यानें यमनियमांचीं नगरें इच्या जोरामुळें वाहून जातात. या नदींत द्वेषाचे मोठे भोंवरे, मत्सराचीं आडवळणें, व प्रमादादि महामनी आहेत. ही माथानदी तरण्यास जो जो म्हणून उपाय करावा, तो तो अपायच होतो. स्वयंबुद्धीच्या वाहूच्या जोरावर, वेदत्रयाची सांगड घालून, अगर अहंभावाची धोंड पकडून, हा मायासमुद्र तरून जाण्याची इच्छा केल्यास

हरिणाच्या पोरानें बळकट जाऊं कुरतडावें, अगर मुंगीनें भरु ओलांडावा तशा प्रमाणेंच होणार आहे. हा मायासागर तरून जाण्यास एकच उपाय आहे, व तो म्हटला म्हणजे ईश्वराचें सर्वभावानें भजन करणें हा होय. अशा निस्सीम भक्तास हें मायाजळ अलीकडच्या तीरावरच नाहीसे होतें! (क. ३३).

१२. परंतु असा चमत्कार आहे कीं, हें जग देवानें आंतःकारे व्यापिलें असूनही या जगांत देवच नाही असें देवहीन लोक म्हणतात (क. ३४). आकाशानें सर्वत्र व्यापावें, वायूनें क्षणभरही उगें नसावें, अग्नीनें दहन करायें, पर्वतांनीं आपलें ठाण सोडूं नये, समुद्रांनीं आपली रेखा ओलांडून जाऊं नये, इत्यादि जे सृष्टीचे नियम आहेत त्यांचा नियंता मी असूनही हे लोक मी नाहींच असें म्हणतात (क. ३५). या जगांतील सर्व बळ माझे असतां त्या बळाची कल्पनाही त्यांस करवत नाही. माझे बळ काढून घेतलें असतां कोल्हरींच्या वेताळाप्रमाणें तें निर्जीव पडतलि याची त्यांस कल्पनाही होत नाही. (क. ३६). कांहीं लोके तर माझे अस्तित्व मानूनही माझ्याकडे चुकीच्या दृष्टीनें पाहतात. कामिणीनें ज्याची दृष्टि वेधली आहे तो ज्याप्रमाणें चांदण्यास पिवळें म्हणतो, त्याप्रमाणें हे माझ्या निर्मळ स्वरूपांत दोष पाहतात. मी अमानुष असतांही मला ते मानुषभाव लावितात. नक्षत्रे पाण्यांत प्रतिबिंबल्यानें हीं रत्नेंच आहेत असें समजून तीं घेऊं जाणारे हंस जसे नाश पावतात, त्याप्रमाणेंच नाशिवंत स्तूळाकारांत मला पाहणारे लोकही नाश पावतात (क. ३८). मला अनाम्यास नाम, गुणातीतास गुण, अचरणास चरण, अश्रवणास श्रोत्र, अचक्षूस नेत्र कल्पून, ते माझी प्रतिष्ठापना, आम्हान, व विसर्जन करतात. मी एकाचा कैपक्ष घेतां, व दुसऱ्यास रागानें मारतो, असे मानुषधर्म हे मला लावितात. एकादा आकार पुढें करून हाच देव म्हणून त्याचें भजन करतात, आणि तोच बिघडल्यावर त्यास ते टाकून देतात (क. ३९). अशा प्रकारें संकुचित दृष्टीनें मला न पाहतां ब्रह्मादिपिपीलिकापर्यंत मला पाहणारे, व यां जगांत जें जें भूत आहे तें तें भगवत्स्वरूपच आहे असें मानणारे जे लोक आहेत त्यांसच ज्ञानाची पहाट झाली असें समजावें (क. ४१). एरव्ही निरनिराळीं नामें, निरनिराळीं वर्तनें, निरनिराळे वेष पाहून अंतःकरणांत भेद उत्पन्न झाल्यास जन्मसहस्रें झालीं तरी संसारांतून पार पडतां येणार नाही; एकाच तुंबिणीच्या वेलास दीर्घ, वक्र, वर्तुळ अशीं जशीं फळें लागतात, त्याप्रमाणें भिन्न भिन्न वस्तूंमध्ये अभेद पाहणें हेंच ज्ञानाचें लक्षण होय (क. ४२). शिवाय, ईश्वर व जगत्

यांचा संबंध वन्हि व ज्वाळा याप्रमाणें आहे; माणिक व माणिकाचें तेज हीं जशीं दोन नाहींत, त्याप्रमाणें ईश्वर व जगत् हीं भिन्न नाहींत (क. ४३). अशा ईश्वराचें घाथातथ्य रीतीनें ज्ञान प्राप्त होणें ही कार कठीण गोष्ट आहे. उदरातील गर्भास ज्याप्रमाणें मातेचें वय कळत नाहीं, मशकास ज्याप्रमाणें गगन ओलांडवत नाहीं, पर्वतावरून खालीं आलेल्या उदकास ज्याप्रमाणें वर चढवत नाहीं, त्याप्रमाणें मजपासून उत्पन्न चालेल्या जगास माझें स्वरूप कळणें अशक्य आहे (क. ४४). येथें ज्यास जाणीव प्राप्त झाली, त्यास नेणिवेनें घासलें, व जो नेणिवेंत तृप्त झाला त्यास जाणीव उत्पन्न झाली असा चमत्कार होतो. आपला शरीरभाव सोडल्यावांचून, सर्व गुणांचें लोण उतरल्यावांचून, सर्व संपत्तीची कुरवंडी केल्यावांचून, देवाचें स्वरूप कळणें शक्य नाहीं (क. ४५). ईश्वराच्या विभूतीच्या विस्तारांत मन न घालितां ईश्वराचें एक स्वरूप जाणलें म्हणजे पुरें; सर्व नक्षत्रें वेंचार्वां अशी इच्छा झाल्यास ज्याप्रमाणें गगनाची मोट बांधली असतां कार्य होईल, अगर पृथ्वीतील परमाणूंचा झाडा घ्यावा अशी इच्छा झाल्यास ज्याप्रमाणें भूगोलच काखेंत घेतल्यास पुरें, त्याप्रमाणें सर्व विभूतिविशेष पाहणें झाल्यास ईश्वराचें एक स्वरूप पाहिलें म्हणजे झालें (क. ४८).

१३. हें विश्वरूप काय आहे हें पाहण्याबद्दलची अर्जुनाची अत्यंत उत्कंठा गीता व ज्ञानेश्वरी यांच्या अकराव्या अध्यायांत वर्णिली आहे. हें विश्वरूप बाहेर लोचनास गोचर व्हावें झणून अर्जुनानें श्रीकृष्णास अंतरीचें गुप्त दाखविण्याविषयी प्रश्न केला (क. ४९). ज्या ठायास ईश्वराचें मुद्दलरूप झणतां येईल, जेथून हीं द्विभुज व चतुर्भुजरूपें प्रकट होतात, ज्याचें गायन उपनिषदें करितात, जें रूप सनकादिक पोटारून राहतात, तें अगाध रूप दृष्टीस गोचर व्हावें अशी अर्जुनानें इच्छा दर्शविली (क. ५०). परंतु तें रूप दिव्यदृष्टीवांचून दिसणें अशक्य असल्यानें श्रीकृष्णानें प्रथम अर्जुनास दिव्यदृष्टि दिली; दिव्यदृष्टि प्राप्त झाल्यावर अर्जुन चमत्काराच्या अर्णवांत बुडून गेला; प्रथम तो जें स्वरूप पाहत होता त्याचेंच आतां विश्वरूप बनलें (क. ५२). परंतु तें विश्वरूप इतकें “घोर, विरुत, आणि धोर” होतें कीं न पाहिलेलें रूप आपण आतां पाहिलें झणून अर्जुनास जरी आनंद झाला, तथापि जें पाहिलें तें इतकें भयंकर होतें कीं त्यामुळे अर्जुन गर्भगळितच होऊन गेला; व तें रूप पाहण्याचें सामर्थ्य अंगीं नसल्यानें त्यानें ईश्वरास आपलें मूळचेंच रूप दाखीव अशी प्रार्थना केली. पुत्राचे सहस्र अपराध झाले तरी पिता त्यास

जशी क्षमा करतो, अगर सख्याचें उद्धृत वर्तन जसां सखा निवांतरीतीनें साहतो, त्याप्रमाणें देवानें आपल्यास क्षमा करावी ह्मणून अर्जुनानें ईश्वराचें अपराधक्षमापनस्तोत्र केलें (क. ५३). विश्वरूपास अर्जुनाचें धसाळपण पाहून मोठा विस्मय वाटला; जें आपलें अपराध रूप कीं जेथून रुष्णादिक अवतार निर्माण झाले त्याची अर्जुनास भीति वाटावी हें पाहून त्यास थोडाबहुत कोपही आला; अमृताच्या समुद्रांत बुडलों असतां मरेन ह्मणून ज्याप्रमाणें एखाद्यानें वर येण्याची धडपड करावी. अगर सोन्याचा इतका मोठा डोंगर घेऊन काय करावयाचा ह्मणून त्याचा जसा अग्निर करवा, त्याप्रमाणें अर्जुनानें विश्वरूपाच्या अग्निर केली (क. ५४). तथापि भक्ताची ह्छा प्रचळ न्हणून विश्वरूपांनं पुनः रुष्णरूप घेऊन अर्जुनाचें सात्वत केलें. विश्वरूपपटाची घडी त्यानें अर्जुनाकरितां उकलून दाखविली होती ती गिन्हा-इकी होत नाहीं न्हणून त्यानें पुनः मिटली. इतक्या ठावपर्यंत शिष्याचें वर्तन सहन करणारे गुरु कोणत्या देशांत आहेत असें ज्ञानेश्वर विचारतात ! (क. ५५). असो-

१४. एकंदरीत स्वरूप असो, अगर विश्वरूप असो, ज्याच्या त्याच्या भावने, प्रमाणें ज्यानें त्यानें तें आपल्या कृतनिश्चयाचें घर केलें पाहिजे. ब्रम्हस्वरूपासच विश्वबाहु, विश्वान्त्रि, विश्वतश्चक्षु, विश्वमूर्धा, विश्वतोमुख अशा संज्ञा आहेत. शून्य काय आहे हें दाखविण्याकरितां ज्या प्रमाणें वर्तुळ काढावें लागतें, त्याप्रमाणें अद्वैत सांगावयाचें झालें तर तें द्वैताच्या भाषेत बोलल्यावांचून गत्यंतर नाहीं. एकंदरीत ईश्वराचें स्वरूप अनिर्वर्णनीय आहे हें खास (क. ५९). या स्वरूपासच चित्स्वरूपाची उपमा देऊन ज्ञानेश्वरांनीं सोळाव्या अध्यायाच्या प्रारंभी त्याचें मोठ्या बहारीनें वर्णन केलें आहे. या चित्स्वरूपाचा चमत्कार असा कीं जो उगवला असतां सर्व जग मावळून जातें; ज्याच्या प्रकाशापुढें ज्ञानाज्ञानचांदण्या लोप पावतात; ज्याच्यामुळें जीवपक्षी आपल्या अहंकाराचीं घरां सोडून बाहेर येतात, लिंगदेहकमळाच्या पोटांत नाश पावत असणाऱ्या चिद्धराचा बंदिमोक्ष होतो, व भेदनदीच्या दोन्ही तीरांवर विरहवेडीं होऊन आरडत असणाऱ्या बुद्धिबोधरूपी चक्रवाकांचा संयोग होतो; ज्याच्या तेजांत उन्मेषरूपी सूर्यकांताच्या टिंगण्या पडल्यामुळें संसाराचीं दागें भस्म होतात; व जो सोहतेच्या माव्यान्हीं आल्यावर आत्मभ्रांतिरूप छाया आपल्या पादतळांतच नाहींशी होते; अशा अहोरात्रांच्या पलीकडे असलेल्या ज्ञानमार्तंडाचें दर्शन घेण्याचें भाग्य कोणास लाभलें आहे असें ज्ञानेश्वर विचारतात ! (क. ६०).

नीतिमीमांसा.

१५. येथपर्यंत आपण ज्ञानेश्वरींतील मुख्य मुख्य तत्त्वज्ञानाचे मुद्दे पाहिले. याच्यापुढे आपण ज्ञानेश्वरांनी ठिकठिकाणी आपल्या ग्रंथांत जी अत्युत्तम नीतिमीमांसा केली आहे तिजकडे थोडे लक्ष देऊं. ज्ञानेश्वरींतील अध्याय तेरा हा नीतिमीमांसेचा एक आकर आहे असें म्हटलें तरी चालेल. ज्ञानेश्वरित्याप्रमाणें नीतिमीमांसा पाश्चात्त्य ग्रंथांतूनही क्वचित्च आढळेल. उपमा, उदाहरणें, व दृष्टांत देऊन विषय हृद्यंगम करण्याची ज्ञानेश्वरांची शैली या नीतिमीमांसेंत जितकी दृष्टीस पडते तितकी ज्ञानेश्वरींतही अन्यत्र क्वचित्च दिसेल. अमानित्वाचें लक्षण करताना ज्ञानेश्वरांनीं असें झटलें आहे कीं आपल्यास कोणी योग्यता अगर महत्त्व दिव्यास व्याधानें संधलेल्या सृष्टाप्रमाणें आपण गजचजून जावें, आपली कीर्ति आपण कानांनीं ऐकूं नये, व आपली पूज्यता डोंब्यांनीं पाहूं नये, कोणी आपल्यास नमस्कार केल्यास तो मरणाचा मोबदलाच आहे असें समजावें, वाचस्पतीसारखी जरी आपली सर्वज्ञता असली तरी मोठेपणाच्या भीतीनें आपण वेडिवेमध्ये दडावें. जगानें आपली अवज्ञा करावी, व सोयऱ्याधायऱ्यांनीं आपला संबंधच तोडावा, अशी इच्छा आपण धरावी. आपला संबंध वायु अगर गगन यांशीं ठेवून झाडेंझुडें हीं आपल्यास प्राणापेक्षां जास्त आवडावीं. हा अमानित्व गुणच 'असंह अगर्वता' या सदराखालीं ज्ञानेश्वरांनीं अध्याय ९ मध्ये वर्णिला आहे. हें सर्व जगच जर देवाचें स्वरूप आहे, तर त्यांत लहानमोठा हा भेद उरत नाही. उंचीवरून येणारें उदक जसें नक्षपणानें खालीं येतें, त्याप्रमाणें सर्व भूतजातींशीं आपण नम्रतेनें वागावें (क्र. ६३). अदंभित्व हा गुण आपलें दानपुण्य वगैरे झांकून ठेवण्यामध्ये आहे. ज्याप्रमाणें एखादी कुलवधु आपलें अवयव लपविते, अगर एखादा रुषीविल आपलें पेरिलेलें झांकून ठेवितो, त्याप्रमाणें आपलीं सत्कृत्यें लपवून ठेवणें यासच अदंभित्व म्हणावें (क्र. ६४). पाण्याच्या एका तरंगासही धका न लावणें, सर्व सृष्टींतील परमाणु हे लहान जीवच आहेत असें समजून कारुण्यानें पाउलें टाकीत जाणें, वाऱ्यास अगर आकाशासही धका लागेल या बुद्धीन आपले हात न हालविणें, अगोदर स्नेहपूर्ण दृष्टीनें पाहून नंतर साच आणि मवाळ शब्द बोलणें, या व इतर अशाच कृति "अहिंसा" या सदराखालीं येतात (क्र. ६५). नदीनदांचे समुदाय जळाचे लोट घेऊन आले असतांही समुद्र त्यांस जसा आपल्या

पोटांत सांठवितो, त्याप्रमाणें सर्व त्रिविधतापास सहन करणें हीच क्षांति (क. ६६). जगाशीं आपली जुनाटच सोयरीक आहे असें समजून एखाद्या उमललेल्या क्रमलास ज्याप्रमाणें कानाकोपरा रहात नाही, त्याप्रमाणें आपल्या वर्तनांत कानाकोपरा न ठेवणें यासच ऋजुता म्हणावें (क. ६७). आचार्योपास्तीचें लक्षण सांगतांना ज्या देशांत गुरुगृह असेल तो देश कायम चिंतांत वसणें, स्वामीच्या भेटीवांचून निमिषही युगाप्रमाणें वाटणें, गुरुग्रामीचें कोणी आल्यास गतायुष्यास जीव जोडल्याप्रमाणें आनंद होणें, गुरुस भाय कल्पून स्तन्यसुप्तानें त्याच्या अंकावर कदाचित् आपण लोळणें, ज्या दास्यानें सतुष्ट होऊन गुरु माग म्हणतील अशाप्रकारचें दास्य करण्याची इच्छा धरणें, देहांतीं आपल्या शरीराची मानी ज्या ठिकाणीं गुरुचे चरण असतील त्या ठिकाणीं मेळविण्याची इच्छा करणें, गुरुदास्यांनं रुझ होऊन गुरुप्रेमांमुळें पृष्ठ वनणें, गुरुसंप्रदायधर्मावांचून वर्णाश्रमधर्म न जुमानणें, वक्त्रानें गुरुनामाचे मंत्र सदा वाहणें, इत्यादि गोष्टी आचार्योपासनेमध्ये येतात (क. ६८). शुचित्व म्हणजे कापराप्रमाणें मन स्वच्छ करणें, बाहेर कर्मानें देह क्षालून आंत ज्ञानदीप लावणें, आंतील सद्भाव स्फटिकगृहीच्या दीपासारखे बाहेर स्वच्छ दिसणें, यास शुचित्व म्हणतां येईल (क. ६९). आकाशातील अग्नें, नक्षत्र, तारा, ग्रह वगैरे धांवत असतांही भ्रमणचक्रांत न भोंवणान्या ध्रुवाचा गुण तो स्थैर्य होय (क. ७०). कामबागुल ऐकेल म्हणून अंतःकरण इंद्रियांच्या दारांत न ठेवणें, अगर एखाद्या व्यभिचारिणी स्त्रीस तिचा दांडगा पति बांधून ठेवितो त्याप्रमाणें आपल्या प्रवृत्तीवर देहेळणी करणें, यास आत्मनिग्रह म्हणावें (क. ७१). ओकलेल्या अन्नाकडे पाहून ज्याप्रमाणें रसनेस लाळ स्रवत नाही, अगर एखादें प्रेत पाहून त्यास आलिंगन देण्यास जसा कोणी धजत नाही, त्याप्रमाणें विषयावहूल तिटकारा उत्पन्न होणें यास वैराग्य म्हणतां येईल (क. ७२). सूर्याचा जसा निरभिमान उदयास्त होतो, अगर ऋतुकाळीं फळून वृक्ष जसे फळलों असें जाणत नाहीत, त्याप्रमाणें हें कार्य मी केलें, अगर माझ्यामुळें सिद्धीस गेलें, अशी वृत्ति मनांत उत्पन्न न होणें यासच अनहंकार म्हणावें (क. ७३). जन्ममृत्युजरादुःखें हीं अंगावर पडलीं नसतां दुरूनच त्याचहुल भीति उत्पन्न होणें, उद्यांचा मुक्काम घातक आहे हें समजून आजच सावध राहणें, समर्थाशीं हाडसाईरें वर पडलें असतां आठहीपहर शस्त्र परजून राहणें, पद्मदक्षाशीं आज स्पर्धा करणारे डोळे पुढें पिकलेल्या पडवळाप्रमाणें होतील हें समजून मनांत उद्वेग बाळगणें, हातपाय

लुळे होण्याच्या अगोदरच आत्मज्ञान चिंतून ठेवणें, हें दोषदर्शन होय (क. ७४). एखादा अतिथि जसा बिढारांत बसावा त्याप्रमाणें आपल्या गृहांत वागणें, अगर आपलीं जीं पुत्रकन्या असतील तीं वृक्षातकीं सहजगत्या बसणाऱ्या गोरुद्राप्रमाणें आहोत असें समजणें, यासच अनासक्ति म्हणावें (क. ७५). शैलवृक्षांचीं कुहरे, जळाशय, व तपोवनादिकांवर प्रीति असून जनपदाची अखंड खंती बाळगणें यास एकांतप्रियता म्हणतां येईल (क. ७६). वल्लभापुढें रिघतांना पतिव्रता स्त्रीस कोणतेंही सांकडें वाटत नाही, त्याप्रमाणें एकभावानें ईश्वरापुढें धांवणें यासच अनन्य-भक्ति म्हणावी (क. ७७). व परमात्मबस्तूवांचून दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीच्या मार्गे धांवणें ही भ्रंति आहे असें समजून ध्रुवाप्रमाणें निश्चल राहणें यास अध्यात्म-ज्ञान म्हणावें (क. ७८). अशा रीतीनें ज्ञानेश्वरांनीं अमानित्वादिगुणांची, अगर भगवद्गीतेंत ज्यास ज्ञान म्हटलें आहे त्याची, मीमांसा केली आहे.

१६. हीं जीं ज्ञानाचीं लक्षणें सांगितलीं त्याच्या उलट सर्व लक्षणें अज्ञानाचीं होत. ज्ञानी मनुष्याप्रमाणेंच अज्ञानी मनुष्याचें लक्षणही ज्ञानेश्वरांनीं पुष्कळ उपमा व दृष्टांत देऊन केलें आहे. पर्वताच्या शिखरावरून जसें एकाद्या मनुष्यानें न उतरावें त्याप्रमाणें जो महत्त्वाच्या अद्रीवरून उतरत नाही त्यास अज्ञान म्हणावें. एखादा भाता जसा फुंकला असतां फुगतो, व सोडला असतां आकर्षण पावतो, त्याप्रमाणें संयोगवियोगांनीं या अज्ञानी मनुष्याच्या मनांत भरतीओहोटी होत असते. ज्याप्रमाणें एखादा अरण्यांत असलेला कुवा कांट्यांनीं किंवा झाडांनीं भरलेला असावा, त्याप्रमाणें त्याचें मन विकल्प व संशय यांनीं भग्लेलें असतें. सिंह ज्याप्रमाणें चांगलें व वाईट पहात नाही त्याप्रमाणें हा स्त्रीविषयीं कांहींच विचार करीत नाही. असा अज्ञानी मनुष्य चांचल्यानें मर्कटाचें भावडच शोभतो. ज्याप्रमाणें एखादा पोळ मोकळा सुटावा, अगर ज्याप्रमाणें एखादें आंढळें हत्तीचें पोर इकडे तिकडे धांवत सुटावें, त्याप्रमाणें या मनुष्याचें मन विषयांत सैरावैरा धांवतें. एखाद्या अंत्यजास राज्यावर बसविलें असतां तो जसा अभिमानानें ग्रस्त होतो, अथवा एखाद्या अजगरानें लांकूड गिकिलें असतां तो जसा ताठतो, त्याप्रमाणें हा अज्ञानी मनुष्य गर्वानें फुगलेला दिसतो. लाटण्याप्रमाणें न लवणें, व फत्तराप्रमाणें न द्रवणें, हे गुण त्याच्या अंगांत येतात; त्यास तारुण्याचें भुरें चढलें असल्यानें एखाद्या कडधावरून सुटलेल्या धोंड्याप्रमाणें तो गडगडत खालीं येतो. एखाद्या गारुड्याचें माकड असावें त्याप्रमाणें स्त्रीच्या छंदानें तो नाचता, व एखाद्या प्रेमयुक्त मकानें

देवाचें भजन करावें त्याप्रमाणें एकाग्रचित्तानें तो स्त्रीची उपासना करतो. एसाच्या कुणबटाप्रमाणें हा नवेनवे देव मांडतो, व ज्याचा मोठेपणा त्याच्या नजरेस येतो अशा गुरूचा हा उपदेश घेतो. माही मूर्ति निपजवूनी ती घराच्या एका कानाकोंपऱ्यांत बसवितो, व आपण देवोदेवींच्या यात्रेस निघून जातो. मात्रें नित्य आराधन असलें तरी एसाच्या विशेष कार्याचे दिवशीं यानें कुळदेवतेचें भजन केलेंच ! एसाच्या गांवांत जशी वेश्या असावी, त्याप्रमाणेंच याचें चित्त या देवावरून त्या देवावर, व त्या देवावरून या देवावर जातें. उपनिषदांकडे याचें लक्ष असत नाहीं. योगशास्त्र यास रूचत नाहीं. अध्यात्मज्ञानाकडे याचें चित्तच नसतें. मोराच्या अंगावर पुष्कळ ढोकस पिसें असावी, पण त्यास दृष्टिमात्र नसावी, त्याप्रमाणें हा कितीही शास्त्रें पढिन्नला तरी त्यास अध्यात्मज्ञान मात्र नसतें (क्र. ७९).

१७. गीतेच्या सोळाव्या अध्यायांत 'देवीसंपत्तीचें व आसुरीसंपत्तीचें जें वर्णन केलें आहे त्यास अनुसरून ज्ञानेश्वरानींही या विषयांची चर्चा आपल्या टीकेंत फार सुंदर रीतीनें केली आहे. जो 'देवीसंपत्तीमध्ये' निर्माण होतो त्यास सर्वत्र आत्माच दिसत असल्यानें त्याची ऐक्यबुद्धि होऊन त्यास भय कसें तें उरत नाहीं. आपला बह्म गांवास गेला असतां एसाच्या पतियतेस विरहक्षोभ होऊन तिला लाभालाभ जसे दिसत नाहींत, त्याप्रमाणें सत्स्वरूपाकडे याची दृष्टि असल्यानें त्यास सुख-दुःखाचें कारण रहात नाहीं. धूपानें अग्निप्रवेश करून ज्याप्रमाणें नाहींसें व्हावें, अगर चंद्रानें पितृपक्ष पोशीत असतां आपला न्हास करून घ्यावा, त्याप्रमाणें स्वरूप-साक्षात्काराकरितां 'देवीसंपत्तीच्या' मनुष्य आपल्या प्राणेंद्रियशरीराची आटणी करितो. ज्याप्रमाणें सापाच्या त्वचेस पायानें लाथाडिलें असतांही ती आपली फण वर उचलीत नाहीं, त्याप्रमाणें अशा मनुष्यास लोकांचीं वाईट कृत्यें पाहूनही क्रोध येत नाहीं. एसादी व्याधि जिंकण्याकरितां सदैव जसा आपपर पहात नाहीं, एसादा मनुष्य बुडत असतां तो अंत्यज आहे किंवा ब्राह्मण आहे याचा जसा कोणी विचार करित नाहीं, एसाच्या माउलीस पापी पुरुषानें उघडी केली असतां तिला नेसविल्यावांचून जसा कोणी राहत नाहीं, त्याप्रमाणें असा मनुष्य कारणपूर्ण दृष्टीनें सर्वत्र पाहतो. एकंदरीत दुःखितांच्या दुःखाचा वांटेकरी होण्याविषयींच याचा जन्म असतो. सूर्याच्या मागोमाग कमळ उमललें असतां तो जसा त्याच्या सौरभ्यास शिवत नाहीं, त्याप्रमाणें आपल्यास अनुसरणाऱ्या लोकांकडे हा विषयदृष्टीनें पहात

नाहीं. देहपणानें जिवंत राहणें हें त्यास एखाद्या रूपवान् मनुष्यास कुष्ठ लागल्या-
प्रमाणें प्राणसंक्रुत वाटतें. गंगेचें उदक ज्याप्रमाणें समोवतालचें पापताप फेडीत व
तीरीचे पादप पोषीत समुद्रास जातें, अगर सूर्य जसा जगाचें आध्य फेडीत व
व तेजाचीं भवनें उघडीत विश्वाच्या प्रदक्षिणेस निघतो, त्याप्रमाणें हाही पुढिलांचें
सुख उन्नतीस आणण्याकरितां रात्रंदिवस झटत असतो (क. ८०). याच्या उलट
आसुरीसंपत्तीच्या मनुष्यास मांदुरी लोकांच्या घोड्यांस ज्याप्रमाणें ऐरावतही तुच्छ
वाटावा त्याप्रमाणें सर्व जग तुच्छ वाटतें. अभिमानाच्या मोहानें ईश्वराचें नामही
यास सहन होत नाहीं. पुढिलांची विया, वैभव, व संपत्ति पाहून याचा क्रोध दुणावतो.
त्याचें मन जणू कांहीं सपांचें वारूळच असतें. त्याची दृष्टि म्हणजे जणू कांहीं
बाणांची सुटीच होय. त्याचे बोल हे इंगळांच्या वृष्टिप्रमाणें तीक्ष्ण असतात. ज्याप्र-
माणें एकाच राशीला एकवळीं सर्व क्रूर ग्रहांची मांदी मिळवी, अगर एखाद्या
मरणाच्या मनुष्याच्या अंगांत सर्व रोगांनीं एकदम प्रवेश करावा, अगर एखाद्या
प्राण सोडीत असलेल्या शेळीस एकदम सात नांग्यांच्या इंपळीनें दंश करावा, त्याप्रमाणें
अशा आसुरी संपत्तीच्या मनुष्यांत सर्व दोष एकदम अवतरतात. मोक्षमार्गाच्या
बाजूस यांस आवरण पडल्यानें हा उत्तरोत्तर अधमाधम योनींप्रत जातो (क. ८१).

१८. गीतेच्या १३ व्या अध्यायांत ज्ञानभज्ञानांचें लक्षण करतांना व तसेंच
१६ व्या अध्यायांत देवासुरसंपत्तीचा विचार करतांना जी नीतिमीमांसा ज्ञाने-
श्वरांनीं केली आहे, त्यावांचून अन्यत्रही निरनिराळ्या अध्यायांत थोडविहुत नीति-
मीमांसा सांपडते. ज्ञानेश्वर महाराज सांगतात कीं त्याच बुद्धिसि सद्बुद्धि म्हणावें,
कीं जिची परिसमाप्ति परमात्म्याच्या प्राप्ति होते (क. ८२). ज्यानें आपलें अंतः-
करण जिकलें, व ज्याचें सकळ काम शांत झाले, त्यास परमात्मा दूर नाहीं (क. ८४).
साधकानें आपल्या सर्व कर्तव्यांमध्ये परिमितता बाळगली पाहिजे (क. ८५). जो
आपल्या मुळाशीं पाणी घालतो, अगर जो तोंडण्यास घाव घालतो, त्या दोघांसही
वृक्ष जशीं सारसींच साडली देतो, अगर इतुदंड ज्याप्रमाणें पाळणाऱ्यास गोड व
गाळणाऱ्यास कडू असा होत नाहीं, त्याप्रमाणेंच साधकानें रिपुमित्रांमध्ये सारसांचें
भाव धरावा (क. ८६). साधकानें सर्वतीर्थांपेक्षां श्रेष्ठ अशीं जीं मातापितरें
त्यांची एकभावीन सेवा करावी. फक्त एकदां जन्मतांनाच तेवढा स्त्रीच्या अंगाचा
स्पर्श झाला असेल तो असो, पण तेथून पुढें जन्मभर शरीर सोंवळें राखावें (क. ८८).
तळहातावर ज्याप्रमाणें रोम उगवत नाहींत, त्याप्रमाणें मनांतही दुष्ट भाव उगवूं न

देणें यासच सात्त्विक क्रिया म्हणावें (क. ९०). आपण महत्त्वाद्गीच्या शृंगावर बसण्याच्या इच्छेनें, व सर्व विश्वाच्या स्तोत्रास आपण पात्र होण्याच्या इच्छेनें केलेलें कर्म राजस कर्म होय (क. ९१). डोक्यावर गुग्गुळ जाळणें, अंगावर निसारे ठेवणें, अधोमुखानें धूचाचे घांस घेणें, अगर जिवंत असतांनाच मांसाचे तुकडे तोडणें, वगैरे सर्व क्रिया तामस होत (क. ९२). या रजतमसत्त्वाच्या पलीकडे जाऊन अद्वैतत्वानें ईश्वरास शरण रिघणें यासच अभेदसाक्षात्कार ह्मणतां येईल (क. ९३).

१९. गीतेतील कर्मयोगाचें तत्त्वज्ञान ज्ञानेश्वरींतही फार उत्तम रीतीनें मांडलें आहे. सूर्य जसा न चालतां उदयास्तामुळे चालत असल्यासारखा दिसतो, त्याप्रमाणें कर्मांमध्ये असूनही मनुष्यानें नैष्कर्म्यसिद्धि मिळवावी. ज्यानीं आपल्या जीविताचें ध्येय गांठलें, व जे निष्कामतेपर्यंत पोचले, त्यांस सुद्धां लोकांकरितां कर्मे करावीं लागतात. सर्व अंधांच्या पुढें जसा एक डोळस चालतो, त्याप्रमाणें अज्ञानी लोकांपुढें कर्मयोग्यानें स्वतःच्या आचरणानें धर्माचा किता घालून द्यावा (क. ९५). ज्या बालकास अद्याप स्तनांतील दूध सुद्धां पितां येत नाहीं, त्यापुढें पकानें मांडलीं असतां तें जसें हास्यास्पद होईल, त्याप्रमाणें ज्यास कर्मेसुद्धां नीट आचरितां येत नाहींत त्यास नैष्कर्म्यतत्त्व सांगणें हेंही हास्यास्पदच होणार आहे (क. ९६). एन्द्र्वी, नांव परतीरास गेल्यावांचून तीं मध्येच सोडणें बरें नव्हे, अगर केळ फळल्यावांचून तिचा त्याग करणें हें उचित नाहीं, त्या प्रमाणें आत्मज्ञान जोंपर्यंत प्राप्त झालें नाहीं तोंपर्यंत कर्मादिकांवर उदासिन होणें हेंही अयोग्यच होय. अतिवेगामुळे जशी वेगामावास्थिति प्राप्त होते त्याप्रमाणें कर्मातिशयानें नैष्कर्म्यसिद्धि प्राप्त होते (क. ९७). आत्मज्ञान प्राप्त करून न घेतां जे दीक्षित यज्ञयागादि कर्मे करतात, ते पुण्याच्या नांवानें पापाचीच जोडणी करतात. हें त्यांचें स्वर्गास नेणारें पुण्यात्मक पाप नरकास नेणाऱ्या पापात्मक पापापेक्षां फारसें निराळें नाहीं. ज्याच्यायोगानें आत्मज्ञान प्राप्त होतें अशा शुद्ध पुण्याचा राजमार्ग सोडून हे लोक स्वर्ग व नरक या आडवाटांनीं जातात (क. ९८). कर्मांत नैष्कर्म्यसिद्धि मिळविण्याचे चार उपाय आहेत. (१) आपण जीं कर्मे करतो तीं स्वधर्मविहित आहेत म्हणून करावीत; वर्णविशेषवर्शानें जे स्वधर्म सांगितले आहेत त्यांचें आचरण केलें असतां आपोआप सर्व काम पूर्ण होतात (क. ९९). (२) सर्व कर्मे करणें तीं अहंकाराचा त्याग करून करावीत. जो मनुष्य मोलां

तीर्थास जातो त्यास जसा मी तीर्थयात्रेस जात आहे असा अभिमान उत्पन्न होत नाही, अगर जो राजाचा शिक्कामोर्तब चालवितो त्यास जसा राजेपणाचा फुंज चढत नाही, अगर पुरोहितास दक्षिणा देत असतां जसा आपण यजमान आहों असा अभिमान उत्पन्न होत नाही, त्याप्रमाणें अहंकार सोडून आपण सर्व कर्में करावी (क. १००). (३) अहंकारत्यागाप्रमाणेंच फलाशेचाही त्याग केला पाहिजे. खडकावर जसा पाऊस पडावा, अगर अग्नीवर जसें पेरारें, त्याप्रमाणें सर्व कर्मांचा शून्यांत लय होऊं द्यावा. आत्मजेच्या विषयी जसा जीव निरभिलाष असतो, त्याप्रमाणें आपण फलाचढुल निरभिलाष असावें (क. १०१). (४) आणि जीं कर्में करावीं तीं सर्व ईश्वरप्रीत्यर्थ व ईश्वरार्पणबुद्धीनें करावीं. आपलीं कर्में धुऊन देवाच्या हातांत दिल्यास तीं भाजलेल्या बीजाप्रमाणें अंकुरदशेप्रत मुकतील (क. १०२). ज्याप्रमाणें रथ आपण सरळमार्गावर आहों, किंवा आडमार्गावर आहों, हें जाणत नाही, त्याप्रमाणें कर्म व अकर्म या दोन्हीकडे स्पृह न ठेवतां परमात्म्यास तीं अर्पण करावीं (१०३). स्वकर्मकुसुमांची पूजा ईश्वरास केल्यास अपारतोषानें ईश्वर आपल्या भक्तांस वेराग्यसिद्धिरूप प्रसाद देतो, व त्यामुळे इतर सर्व फलें त्यांस वमनाप्रमाणें वाटतात (क. १०४).

२०. नैष्कर्म्यासिद्धि ही आपणखी एका प्रकारें होते. सत्त्वरजतमांच्या पलीकडे जाऊन निष्कैगुण्य मिळविणें हीच नैष्कर्म्यासिद्धि. सत्त्वगुण सुद्धां पारध्याप्रमाणें सुख व ज्ञान यांचे पाश टाकून एसाद्या मृगाप्रमाणें सात्त्विक कर्त्यास जाळ्यांत गोंवितो. रजोगुण तर ग्रीष्मांतीच्या वान्याप्रमाणें, अगर कामिनीकटाक्षाप्रमाणें, अगर विजेच्या तेजाप्रमाणें अत्यंत चंचळ असून क्षणभरही विसांवा घेऊं देत नाही. तमोगुण हा जीवांचें मोहनास्त्र होय. तमोगुणी मनुष्य जांभयांच्या परवडींत निमग्न असतो. त्याचे डोळे उघडे असूनही त्यास दिसत नाही; व हांक मारतांच तो ओ म्हणून उठतो. एसाद्या धोंडेचाप्रमाणें तो मुक्कुंडी मारून सर्वदा पडलेला असतो; पृथ्वी पाताळास जावो, अगर आकाश वर येवो, उठणें हा भाव त्याच्या चिंतांत उत्पन्न होत नाही. जेथल्या तेथें लोकावें एवढेंच त्यास वाटत असतें; हांपेच्या सुखापुढें त्यास स्वर्गसुखाही नुच्छ वाटतें; वाटतें जात असतांही त्यास डोळा लागतो; व अमृतापेक्षाही तो निद्रेस श्रेष्ठ समजतो. या रजतमसत्त्वाच्या पलीकडे जाणें म्हणजेच निष्कैगुण्य मिळविणें. वसंत जसा वनलक्ष्मीस शिवत नाही, सूर्य जसा ताऱंगाणांनीं लोपारें व कमळांनीं विकासावें हें जाणत नाही, त्याप्रमाणें त्रिगुणातीत हा कर्माकर्मांपासून अलिप्त राहतो.

एकदा अंगाची त्वचा टाकून सर्प पाताळीं रिघाल्यावर त्या त्वचेची तो जशी काळजी करित नाही, त्याप्रमाणें गुणातीतता प्राप्त झाल्यावर कर्माकर्माचा मोह त्यास उत्पन्न होत नाही (क. १०६). या निखैगुण्यावस्थेतच विश्वाश्वत्थाचें छेदन होतें, देहाहंतारूप म्यानांतून आत्मज्ञानरूपी तलवार बाहेर काढून ती प्रत्यम्बुर्दीच्या मुठींत धरावी; विवेकरूप सह्यानेवर ती परजून निश्चयाचें एकदोन वेळ मुष्टिबळ पहावें, व निदिध्यासानें हत्यार व आपण एक झाल्यावर सांडावयास घाव घालण्याजोगें दुसरें काहीच न उरल्यामुळें अश्वत्थ धृक्षही आपोआप नाहीसा होईल (क. १०७). कामक्रोधलोभाच्या पलीकडे जाणें हेंही एक प्रकारचें निखैगुण्यच होय. त्रिदोषांनीं ज्याप्रमाणें शरीर सांडावें, अगर नगरांतून जसें त्रिकूट नाहीसें व्हावें, अगर अंतरांतून जसे त्रिदाह शमावें, त्याप्रमाणें हे कामादिक तीन शत्रु निघून गेले असतां मोक्षमार्गास उपयोगी असा सज्जनांचा संग लाभतो; जेथें आत्मानंद सदा वसत आहे अशा प्रकारचें गुरुरूपेचें भवन आतां प्राप्त होतें; मित्राची अत्यंत सीमा जो माउली परमात्मा त्याचें दर्शन होतें; व त्याच्या संयोगानें संसाराचा गळबला आपो-आप नाहीसा होतो. जो कामक्रोधलोभांस झाडून टाकिल त्यासच अशा प्रकारचा मोठा लाभ प्राप्त होईल असें ज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात (क. १०८).

साक्षात्कार.

२१. येथपर्यंत आपण ज्ञानेश्वरांतील नीतिमीमांसा पाहिली. आतां नीतिमीमांसेचें ध्येय जो आत्मसाक्षात्कार त्याचा ज्ञानेश्वरांनीं कसा मार्ग आंखला आहे तें आपण पाहूं. ज्ञानेश्वरांनीं मुख्य पंधराज एकच कल्पिला आहे. या पंधराजास मिळणाऱ्या चार वाटांचें म्हणजे ज्ञान, ध्यान, कर्म, आणि भाक्ति, यांचें त्यांनीं क्रमांक ११० मध्ये धोडेंबहुत दिग्दर्शन केलें आहे. या सर्व वाटा ज्या पंधराजास मिळतात त्या मार्गावर अद्यापही महेश कापडीच होऊन राहिला आहे. याच मार्गानें मागचे महर्षि, साधक, सिद्ध व आत्मविद चालत गेले. हा मार्ग पाहिला असतां तहानभूक विसरून रात्र व दिवस यांमधील भेद नाहीसा होतो. या मार्गावर जेथें जेथें पाऊल पडतें त्या त्या ठिकाणीं मोक्षाची स्नाणच उघडते (क. १०९). परंतु अशा प्रकारचा मार्ग सर्वांसच साधत नाही. पुष्कळ लोक संसारांतच गुरफुटून जातात. या शतधा भोंकें असणाऱ्या नावेत रिघून ते निश्चिती कशी मानतात याचेंच आश्चर्य वाटतें. या

चहूंकडे जळत असलेल्या वणव्यांतून बाहेर निघण्यास देवाच्या भक्तीवांचून दुसरे साधनच नाही (क. १११). या मृत्युलोकांत कधी सुखाची गोष्ट ऐकू आली आहे काय ! इंगळांच्या अंधशृणावर सुखानें निद्रा लागणें केवळ अशक्य आहे. ज्या लोकांतील चंद्रही क्षयरोगी आहे, जेथें उदयाचा अर्थ अस्त असाच होतो, जेथें पुढें गेलेल्याचें पाऊल परत आलेलें दिसतच नाही, जेथील पुराणें म्हणजे मृत लोकांची एक मोठी कव्हाणीच होय, त्या लोकांत निश्चिंतीनं वागणें हें मोठें चमत्कारिच नव्हें काय ! जंव जंव बाल वाढतें तंव तंव तें मृत्यूच्या संनिधच जातें. आणि असें असूनही लोक येथें गुढ्या उभारतात. मरणें हा शब्द त्यांच्या कानांस कसासाच लागतो. एखादा मासे खात असलेला बेडूक त्याच क्षणीं जसा सापाच्या जवळ्यांत सांपडत असावा त्याप्रमाणें या लोकांची स्थिति आहे. येथून झडझडून बाहेर निघाल्यावांचून ईश्वराचें अव्यंग धाम मिळवण्याचें नाही (क. ११२). ईश्वर-प्राप्त्यर्थ कोणतीही दृढभावना असली तरी चालेल. मग ती नारदअकूरांची भक्ति असो, वसुदेवादिकांचें ममत्व असो, कंसाचें भय असो, अगर शिशुपालादिकांचा घातकधर्म असो (क. ११३). या जगांत दुराचारी मनुष्यासही साधु बनतां येतें. असा दुष्कृती मनुष्य एकदां अनुतापतीर्थांत न्हाऊन देवाच्या राउळांत रिवाला म्हणजे त्याचें सर्व कुळ पवित्र होतें (क. ११४). अंत्यज असो, स्त्रिया असोत, भूद्र असो, अगर पडूही असो, ज्यास माझी भक्ति त्यास माझा साक्षत्कार ठरलेलाच आहे. नक्रानें हत्तीचा पाय पकडला असतां त्यानें काकुळतीनें माझें स्मरण केल्याबरोबर त्याचें पशुत्वच नाहीसें झालें. सैराचीं लांकडे अगर चंदनाचीं लांकडे यांचा भेद अग्नीमध्ये राहत नाही; झणून कुळजातिवर्ण हीं सर्व भक्तीत निष्कारण होत (क. ११५). रूपानें, वयानें, अगर ज्ञानानें गजचचून आऊन मांड्या भक्तीवांचून मनुष्य जिवंत राहील, तर निधोण्यानें युक्त निंबाचें झाड जसें कावळ्यांच्याच उपयोगीं पडोंवं तशी त्यांची स्थिति होईल (क. ११६). सत्या भक्तीचें स्वरूप म्हणजे पर्जन्याची जसी संतत धार भूमिवर लागावी, अगर नदीनें ज्याप्रमाणें आपली सकळ जलसंपत्ति घेऊन समुद्रास गिंवसति जावें, त्याप्रमाणें सर्वभावानें प्रेम धरवेंनासें होऊन ईश्वराच्या आंत मिळून जाणें हेंच होय (क. ११७).

२२. अशाप्रकारची भक्ति मनुष्यांत प्रारंभी नसते. प्रत्यक्ष श्रीकृष्णाचा परमभक्त जो अर्जुन त्यानें याविषयी जो आपला कबुलीजबाब दिला आहे तो ध्यानांत

देवण्याजोगा आहे. " पूर्वी ऋषीश्वरांना जरी देवाचे रूप वर्णिले होते, तथापि ते मला खरे वाटत नव्हते. नारद नेहमी जवळ येऊन भगवंताचे गुण गात असे, तथापि त्याचा अर्थ न समजून आम्ही गीतसुखच ऐकत होतो. अंधळ्याच्या गावांत रवि उगवला असता त्याचा प्रकाश त्यांस न दिसून केवळ आतंवाचाच मात्र त्यांस अनुभव येतो. असितदेवल हे जरी तुझे रूप वर्णित असत, तथापि माझी बुद्धि त्यावेळीं विषयाविषानें माखिली होती. आतां मात्र तुझी रूपा शाल्यानें मला सर्व रहस्य कळून आलें. माळ्यानें झाडांस कितीही पाणी घातलें, तथापि वसंत येईपर्यंत त्यांस फुलें फुलें येत नाहींत" (क. ११९). अर्जुनाची जी स्थिति तीच सर्व साधकांची स्थिति असते. तनुमनजीवानें ते संतांच्या चरणांस लागल्यास पुण्योदय होऊन त्यांस श्रीगुरु भेटेल (क. १२०). गुरुकृपालब्धीवांचून आत्मसिद्धि होत नाहीं (क. १२१). कीर्तनांत मम शालेल्या संतांचें माहात्म्य वर्णन करतां येणें शक्य नाहीं. ईश्वराच्या नामघोषानें सर्व विश्वाचें दुःख लयास नेऊन सगळें जगच ते आनंदांनें भरून टाकतात. कृष्ण विष्णु हरि गोविंद या नामांच्या संकीर्तनांनें ते देश व काल यांस विसरून जातात (क. १२२). उपाय केला असता ज्याप्रमाणें एखादा पांगळाही पाहडावर चढूं शकतो, त्याप्रमाणें सद्भ्यास करून परमसुखाकडे लक्ष ठेविलें असतां त्याची प्राप्ति होऊं शकते. चित्तानें एकदां आत्म्यास वारिलें म्हणजे मग देह असो वा जावो त्याची किंमत रहात नाहीं (क. १२३). ज्या ज्या क्षणीं म्हणून देवाचें सुख प्राप्त होईल त्या त्या क्षणीं तरी निदान विषयावद्दल अभीति उपजेल. अभ्यासानें विष पचवितां येतें, आणि व्याघ्र व सर्प हेही ताच्यांत घेतां येतात. म्हणून अभ्यासास कोणतीच गोष्ट दुष्कर नाहीं (क. १२४). अभ्यासाचें स्थानही मोठें मनोहर असून तेथें अमृताप्रमाणें सदां फळगारीं झाडें असावी. फारसें ऊन अगर फारसा वाराही तेथें नसावा. निःशब्द असलें म्हणून तेथें श्वापद नसावें. पोपट अथवा भ्रमर तेथें नसावा. एखादे वेळेस हंस, अगर कोकिल, अगर मयूर आला असतां आमची हरकत नाहीं (क. १२५). अशा ठिकाणीं अभ्यास करून कुंडलिनीचें उत्थान झाल्यावर अनाहताची चोली चाळूं लागते, जगूं कांहीं आकाशासच वाचा फुटली आहे असें वाटते ! (क. १२६). देवाचें रूप सर्वत्र दिसावयास लागणें हीच ध्यानाची परिसमाप्ति होय. पुढें मार्गे, सालीं वर, सन्मुख विन्मुख ज्याप्रमाणें अर्जुनास देवाचें रूप दिसलें (क. १२९), त्याप्रमाणेंच सर्व साधकांस दिसावयास पाहिजे. जगूं कांहीं देव हातांत दिवशी घेऊन पुढें चालज्याप्रमाणें सर्वत्र लसलसाट होतो ! (क. १३१). कल्पांती ज्याप्रमाणें

झादशादित्यांचें तेज एकवटावें, त्याप्रमाणें देवाच्या अंगभेचा चमत्कार काय हाणून सांगावा (क. १३२) ! बाहेर दृष्टि उघडून पाहिलें असतां ज्याप्रमाणें देवाचें रूप दिसतें त्याप्रमाणें आंतही तसेंच दिसतें. पहात असतांना देवाचें रूप दिसावें यांत नवल काय ! न पाहतांही तें दिसतें हेंच आश्चर्य होय (क. १३३). दर्पणाच्या आधारे आपलें रूप मूर्ख लोक आपण पाहतात तशांतला हा भाग नाही. ज्याप्रमाणें क्षरा आपल्या उगमामध्येच सांचून रहावा, अगर पाणी आटलें असतां प्रतिबिंब ज्याप्रमाणें विंबांतच मिरवून जावें, त्याप्रमाणें स्वरूपदर्शन आहे. ज्यांनीं आपण आपल्यास पाहिलें, त्यांनीं आपल्या मूळच्या स्थानाचें जयपत्र घेतलें असें म्हणण्यास हरकत नाही (क. १३५).

२३. ज्यास असा आत्मसाक्षात्कार झाला त्याचीं चिन्हें ज्ञानेश्वरीमध्ये निरनिराळ्या ठिकाणीं फार उत्तम रीतीनें वर्णिलीं आहेत. ज्यास आत्मसुख प्राप्त झालें त्यास सहजच विषय सांडवतात हें सांगण्याचें कारण नाही. कुमुदळाच्या ताटावर चंद्रकिरणें जेवणारा चकोरे वाळवंट चुंबील काय (क. १३६) ! अशा मनुष्यापुढें कादिसिद्धी आल्या गेल्या तरी तो महासुखांत निमग्न असल्यामुळें त्याची त्यास किंमत रहात नाही (क. १३८). क्षीरसागर मंदराचलानें न घुसकतां आयतें प्राप्त झालेलें जें हें परमामृत त्याची केदळ भाषा ऐकूनही संसार वाव होईल, मग त्याचें सेवन केलें असतां काय होईल हें सांगण्यासच नको (क. १३९). एकसनावर बसून आदरानें सद्गुरूस्मरण अनुभविता असतां अंतर्बाह्य सात्त्विक गुणानें भरून जाऊन अहंभावाचें काटिन्य नाहीसें होतें व इंद्रियांची कसमस मोडते. मनाची घडी आंतल्या आंत बसते, व बसतांक्षणींच अभ्यासाचें फल प्राप्त होतें (क. १४१). चित्त परतून ज्यावेळीं आपण आपल्यास पाहतें, व तें तत्त्व मी अशी ज्यावेळेस त्याची खात्री पटते त्यावेळेस सुखाचें साम्राज्य उत्पन्न होतें (क. १४२). अशा पुरुषास पृथ्वीच्या मोलाचें अनर्घ्य रत्न एसाद्या गारगोटीसारखें वाटावें हें नवल नव्हे (क. १४२). पिकलेलीं केळीं ज्याप्रमाणें उन्मळून पडतात, त्याप्रमाणें आत्मलाभानें अशा पुरुषाच्या क्रिया हळूहळू गळून पडतात. एसाद्या वृक्षास आग लागली असतां ज्याप्रमाणें त्यावरील पक्षी उडून जातात, त्याप्रमाणें अशा मनुष्याच्या मनांतली संशय नाहीसे होतात (क. १४६). जिंकणारा व हरणारा या दोघांसही युद्धभूमि ज्याप्रमाणें सारखीच लेखते, त्याप्रमाणें मित्र अगार शत्रु हे

दोषेही यास सारखेच वाटतात. खांबास रात्र काय किंवा उजेड काय, निद्रिस्तास अंगाशीं लगटणारा सप असो अगर उर्वशी असो, त्याप्रमाणेच अशा पुरुषास कोणी ईश्वर म्हणून पूज्य म्हणो अगर चोर म्हणून गांजो, हा दोषास सारखेच लेखतो (क. १४७). ध्यानाचे वेळीं अष्टसात्विक भाव उत्पन्न झाल्यानें तो आनंदाच्या परमावधीस पोचतो; आंतबाहेर गात्रांचें बळ हारपून जातें; वर्षाकृतंत ज्याप्रमाणें शैलाच्या अंगावर सर्वत्र कोमल अंकुर फुटावेत त्याप्रमाणें त्याच्या अंगावर स्वेदकणिका उत्पन्न होतात; आंत सांपडलेल्या अलिकुळांमुळे ज्याप्रमाणें कमलकलिका आंदोलने, त्याप्रमाणें आंतल्या सुक्षोर्मांच्या बळानें हा बाहेर कांपतो; कपूर्कर्दळीचीं गर्भपुटे उकललीं असतां ज्याप्रमाणें आंतून थेंब पडावेत त्याप्रमाणें याच्या नेत्रांतून थेंब पडतात; आणि समुद्रास वेळोवेळीं ज्याप्रमाणें मरती यावी त्याप्रमाणें हाही वेळोवेळीं सुक्षोर्मानें उचंबळून येतो (क. १४८). स्वस्त्याच्या आलिंगनवेळीं 'दोन' ही भाषा नाहींशी होऊन सुस्वरूपानेंच केवळ हा तेथें राहतो (क. १५०). परंतु ही स्थिति प्राप्त होण्याचें भाग्य लक्षावधि लोकांमध्ये एसाद्यासच लाभतें; असंख्य सैनिकांतून ज्यावेळीं शस्त्रें शरीरांत घुसतात त्यावेळीं विजयश्रियेच्या पाटावर बसणारा मनुष्य विरळाच (क. १५१) ! औषध घेतल्याबरोबर ज्याप्रमाणें एकदम आरोग्य होत नाहीं, अगर सूर्य उगवल्याबरोबर ज्याप्रमाणें माव्यान्ह होत नाहीं, त्याप्रमाणें ही स्थितीही एकदम प्राप्त होत नाहीं. ओल्या जमिनींत उत्तम बीज पेरिलें तरी अलोट फळ येण्यास वेळच लागतो; भुकेल्यामुळे षड्रस पकानें वाढिलीं तरी त्याची तृप्ति घासोघासींच होत जाते; त्याप्रमाणें वैराग्यलाभ झाला, सद्गुरूची भेट झाली, उत्तम मार्गही प्राप्त झाला, तरी आत्मसाक्षात्कार होण्यास वेळ लागतोच. एकदां आत्मसाक्षात्कार झाल्यावर त्यास साधन करण्याची फारशी जहरी रहात नाहीं, असें ज्ञानेश्वरांचें मत आहे. एकदां योगतुरंग स्थिर झाला म्हणजे हा वैराग्याचें अंगत्राण किंचित् ढिलें करतो, व दुजा भावच नाहींसा झाल्यानें ध्यानाची तलवार आवरती घेतो; महोदधीस गंगा मिळाली असतां ती जसा आपला वेग सांडते, अगर कामिनी कांतापार्शी जशी स्थिर होते, नसा हा आत्मसाक्षात्कार झाल्यावर साधनहत्कार हळूच ठेवतो. तथापि पौर्णिमेपेक्षा चतुर्दशीदिवशीं ज्याप्रमाणें चंद्राचें बिंब किंचित् न्यून असतें, अगर सोळाकशी सुवर्णपेक्षा पंधराकशी सुवर्ण जसें थोडेंसें कमी पडतें, त्याप्रमाणें ब्रह्मामध्ये आणि ब्रह्म होणान्यामध्ये किंचित् तरी फरक राहतोच (क. १५३).

२४. देव आणि भक्त यांच्या संबंधविषयीचें ज्ञानेश्वरांचें वर्णन आत्मसाक्षा-
त्काराच्या इतकेंच बहारीचें आहे. भक्तानें वाट पाहिली कीं देव त्यापुढें उभा राहि-
लाच असें समजावें (क. १५४). देवसुखांत निमग्न झालेल्या भक्तांचा परस्पर
सुखसंवाद अनिवर्णनीय आहे. दोन भरलेलीं सरोवरां जवळ जवळ असावीत आणि
एकांतील तरंग दुसऱ्यांत, व दुसऱ्यांतील तरंग पहिल्यांत, असें व्हांव
त्याप्रमाणें याचा अनुभव त्यास व त्याचा अनुभव यास मिळून
दोघांचाही आनंद वाढतो. जणूं कांहीं त्यांच्या आनंदकल्लोळांची
वेणीच पडते असें म्हटलें तरी चालेल ! सूर्यानें सूर्यास ओवाळावें, अगर
चंद्रानें चंद्रम्यास क्षेम द्यावें, त्याप्रमाणें त्यांच्या ऐक्यरसाचें प्रयाग बनतें. गुर-
शिष्यांतील एकांतांत ज्या एका अक्षराचा उच्चार सांगितला जातो, तो आतां ते
त्रिभुवनास मेघाप्रमाणें गर्जून सांगतात. कमळकळिका उमलल्यावर ज्याप्रमाणें
आंताला मकरंद बाहेर पडतो, त्याप्रमाणें त्यांच्या आंतील आनंद विश्वामध्यें पसर-
तो, आणि त्यांतच तेही लीन होतात (क. १५५). जें कृष्णानें आपल्या पित्या
वसुदेवास सांगितलें नाहीं, अगर माते देवकीस सांगितलें नाहीं, अगर बंधु बळि-
भद्रास सांगितलें नाहीं, तें गुह्य तो अशाच आपल्या भक्तांस सांगतो (क. १५६).
अशा भक्तांच्या अंतःकरणांत जीव व परमात्मा दोन्ही एकाच आसनावर बसून
शोभायमान होतात. अशा प्रकारचा भक्त म्हणजे बळुभा, व मी म्हणजे कांत, अशी
सरस्यमक्ति त्यांत उत्पन्न होते. आपल्या प्रेमास्पद मनुष्याचढूल बोलूं लागलें
असतां भूलच पडते असें म्हणून श्रीकृष्ण या वेळीं डोलूं लागला (क. १५७).
भक्तांच्या योगक्षेमाची काळजी देवास नेहमींच असते. जो जो भाव भक्त मनीं
धरील तो तो त्यास देव देतो, व दिलेल्याचें रक्षणही करतो (क. १५८). सम-
र्थांच्या कांतेस ज्याप्रमाणें कोरान्न मागण्याचा प्रसंग येत नाहीं, त्याप्रमाणें देवाच्या
एकांतिक भक्तांस कोणतीच चिंता पडत नाहीं (क. १५९). आणि ज्या प्रकारें हें
त्याचें सुख वाढेल व काळाची दृष्टी त्यावर पडणार नाहीं, त्या प्रकारें करणें हें देवाचें
कर्तव्य बनतें. लहान मूल जो जो खेळ दाखवील, तो तो त्याची माता ज्याप्रमाणें
सोन्याच्या करून त्याच्यापुढें ठेविते, त्याप्रमाणें भक्तांच्या मनांतील भाव देव जास्त
करून पुरवितो (क. १६०). एसादें फळ भक्तानें देवाकडे दाखविलें असतां देव
दोन्ही हात पुढें करून तें घेतो; फूल दिलें असतां त्याचा वास घ्यावा, पण तें तों
तोंडांतच घालतो; वाळलेलें पान दिलें असतांही देवास तें सर्वभावानें माखलेलें

दिसून तो तें साऊं लागतो; भक्तां देवास उदक जरी अर्पण केलें तरी वेकुंठीच्या भवनापेक्षांही त्यास तें जास्त प्रिय वाटतें (क. १६१). भकास देव आपल्या डोक्यावरील मुकट करतो, अगर त्याची टांच हृदयांत बाळगतो (क. १६२). सहस्रावधि नामांच्या नावा करून भक्तांस संसारसागरांतून हा पार पाडतो. सड्यांस ध्यानकासेस लावून, परिग्रही लोकांस प्रेमाच्या तरियावर घालून, तो सर्वासच पार उतरतो. चतुष्पादादि प्राण्यांस देखील वेकुंठीचे साम्राज्यभाक् करतो (क. १६३). देहांतीच्या दुःखाचेंही सर्व प्रकारें देव निवारण करतो. इंद्रियांचें बळ पार हारपल्यावर, आंत बाहेर मृत्युचिन्हें उमटल्यावर, भकास साधनास जरी बसतां आलें नाहीं, तथापि भक्तां देवाची नित्य सेवा केली असल्यानें देव शेवटीं भक्ताची परिचर्या करतो. अशी गोष्ट न होईल तर जन्मभर केलेल्या उपासनेचा उपयोग काय असें ज्ञानेश्वर विचारतात ! (क. १६४) ! ज्याप्रमाणें घंटानादाचा लय घंटेंतच होतो, अगर झांकलेल्या घटांतील दिवा कोणास न कळतां त्यांतच निमून जातो, त्याप्रमाणें असा पुरुष आपला देह ठेवितो. असे भक्त शरीर गेल्यावर देव होतात यांत नवल तें काय ! मरणाऐलीकडेच ते मला मिळून मुक्त झालेले असतात (क. १६५). जीवन्मुक्ति अनुभवीत असतां या भरलेल्या जगांत तिसऱ्याची मात नाहींशी होऊन देवाचा व भक्तांचा एकांत झालेला असतो (क. १७०); आणि माझ्या स्वरूपास पोचूनही ते माझी भक्ति करतात हा किती मोठा चमत्कार म्हणून सांगावा (क. १७१) ! ते जें बोलतात तें माझें स्तवन, ते जें पाहतात तें माझें दर्शन, ते कल्पितात तो माझा जप; उदकाशीं कळोळांच्या, कापराशीं परिमळांचा, अगर रत्नाशीं तेजाचा जसा एकवट संयोग असतो, तसाच देवाचा व भक्तांचा जीवन्मुक्त्यवस्थेंत एकवट संयोग होतो (क. १७२). जीवन्मुक्त्यवस्थेंत सरी स्वराज्य प्राप्ति कशी होते याचें ज्ञानेश्वरांनीं फार उत्तम वर्णन केलें आहे. वेराग्याचें चिलसत अंगांत चढवून, राजयोगतुंगावर आरोहण करून, हातांत ध्यानाचें खड्ग धरून मोक्षविजयश्रीला वरण्याकरितां ज्या वेळेस हा स्वार होऊन निघतो, त्यावेळेस प्रथम आडवावयास आलेले जे सहा बैरी, अहंकार, बल, दप, काम, क्रोध, व परिग्रह, या सर्वांचा तो फन्ना उडवितो, व नंतर अमानित्वादि गुणरूप जे कैवल्यदेशांचे राजे ते यांस सामोरे येतात; त्यांच्याशीं मिसळून अवस्थाभेदरूपी प्रमदा सुखाचें लोण उतरित असतां, योगभूमिका आरती करित असतां, काद्विसिद्धि वगैरे देवता अंगावर पुष्पांचा वर्षाव करित असतां, तो जसा स्वराज्याच्या जवळ येतो तसे तीव्ही लोक आनंदानें उचंबळून जातात (क. १७४). त्यावेळीं " जैत रे जैत " म्हणून ध्यानाची नौबत वाजते, व तन्मयाचें एकछत्र डोक्यावर तळपू लागतें; अशाच वेळीं तो समाधिश्चयेसकट आत्म-

सुखाच्या राज्यावर आपल्यास पट्टामिषेक करवितो (क. १७५). आतां देव व भक्त हां भेद कोठें राहिला! दोन उटलेले सारखे आरसे एकमेकांपुढें ठेविले असतां कोण कोणास प्रतिबिंबितो असें म्हणावें! अर्जुनांनं आपल्यास श्रीकृष्णासकट यावेळीं कृष्णामधें पाहिलें, व श्रीकृष्णानें आपणांस अर्जुनासकट अर्जुनामध्यें पाहिलें; संजयही हा प्रसंग सांगत असतां इतका तन्मय होऊन गेला कीं तोही त्या दोघांमध्यें लुप्त होऊन गेला (क. १७६).

२५. अशा प्रकारचे देव व भक्त जेथे आहेत तेथे कोणत्याही कार्यांत यश यावयाचेंच. जेथें चंद्र तेथें चंद्रिका, जेथें वह्नि तेथें दहनसामर्थ्य; जेथें सूर्य तेथें प्रकाश हा असावयाचाच. कृष्ण हा प्रत्यक्ष विजयरूप असल्यानं, व अर्जुन हा विजयी असल्यानं, कार्यांत यश हें ठरलेलेंच आहे. येवढी मायवापं जेथें आहेत त्या देशांचीं झाडे कल्पतरु बनतील; पाषाण चिंतामणि होतील; त्या गांवच्या नद्या अमृतानें वाहतील; त्याचे विसाठ शब्द वेदांइतके प्रमाणभूत होतील; व ते प्रत्यक्ष सदेह सच्चिदानंदरूप बनतील. व्यासांच्या शब्दांवर तुमचा विश्वास असेल तर हें खरें माना; जेथें श्रीवल्लभ, व जेथें भक्तकंद्व आहे, तेथें सुख व मंगळाचा लाभ झालाच पाहिजे. ही गोष्ट सोटी होईल, तर मी व्यासांचा शिष्यच नव्हे, असें म्हणून संजयानें या वेळीं आपला बाहु उभारला (क. १७७). ज्ञानेश्वरमहाराज यांचें वर्णन करून देवाजवळ एकच प्रसाददान मागतात. तें हें कीं, या जगांत सर्व दुष्टांचा व्यंकटभाव नाहीसा व्हावा; सर्व जीवांचें एकमेकांशीं अपरिमित मैत्र जडावें, स्वधर्मसूयाचा सर्व विश्वांत प्रकाश व्हावा, ज्यांस जें पाहिजे असेल तें त्यांस मिळावें, प्रत्यक्ष चालते कल्पतरु, अगर सजीव चिंतामणीच्या स्नाणी, अगर बोलते अमृताचे सागर असे ईश्वरनिष्ठ भक्त सर्व भूतांस भेटावे. या ज्ञानेश्वरांच्या मागण्यानं विश्वेश्वरास मोठा संतोष झाला, व त्यानें "हा प्रसाद होईल" असा ज्ञानेश्वरांस वर दिला (क. १७८).

२६. ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ फार गहन आहे हें सांगण्याचें प्रयोजन नाही. ज्ञानेश्वरीची भाषा जुनी असल्यानं कांहीं ठिकाणीं ती दुर्गम वाटून ज्ञानेश्वरीच्या अभ्यासाकडे लोक जसे प्रवृत्त व्हावेत तसे ते होत नाहीत. या प्रस्तुतच्या ग्रंथामुळें मूळ ज्ञानेश्वरीच्या अभ्यासाकडे लोकांचें लक्ष जाईल तर प्रस्तुत लेखकास धन्यता वाटे. या ग्रंथाचें कामीं प्रो. शंकर वामन दांडेकर, रा. सा. वामुदेवराव दामले, रा. गणेश गोविंद कारंजीकर, रा. शंकर केशव धर्माधिकारी, व रा. जगन्नाथ रघुनाथ लेंले या सर्वांची जी निरनिराळ्या प्रकारची मदत झाली आहे तिजबद्दल प्रस्तुत लेखक त्या सर्वांचा फार आभारी आहे. ज्ञानेश्वरवचनामृत ग्रंथ छापण्याचे कामीं जगद्विनेच्छ प्रेसच्या मालकांनीं, व प्रस्तावना छापण्याचें कामीं आर्यभूषणप्रेसच्या मालकांनीं, जी दक्षता व कार्यक्षमता दाखविली त्याबद्दल मी त्यांचाही फार आभारी आहे.

ज्ञानेश्वरवचनामृत

अनुक्रमणिका

विषय

पृष्ठ

विषय

पृष्ठ

१. प्रास्ताविक.

१ ज्ञानेश्वरीरचनेचा स्थलकाल-निर्देश.	१
२ ज्ञानेश्वरांची गुरुपरंपरा.	२
३ ज्ञानेश्वरांचा आपल्या गुरुविषयी आदर.	३
४ सहस्रकृपेस काय अशक्य आहे ?	३
५ गुरुकृपेचें वर्णन करणें शक्य नाही.	४
६ गुरुकृपेचें आवाहन.	५
७ गुरुकृपेचें महत्त्व.	६
८ गुरुचें अनिर्वर्णनीयत्व.	६
९ श्रीगुरुपादपूजन.	७
१० निवृत्तिनाथ म्हणजे चित्सूर्यच होय.	८
११ श्रीनिवृत्तीच्या कृपेचें महत्त्व.	९
१२ ज्ञानेश्वरांची संतापुढें नम्रता.	१०
१३ ज्ञानेश्वरांची स्वामिमानपूर्वकता.	११

२. तत्त्वज्ञान.

१४ आत्मा द्रष्टा व प्रकृति कर्त्री.	१३
१५ प्रकृतिपुरुषसंबंध.	१४
१६ प्रकृतिपुरुषविवेक.	१५
१७ प्रकृति व पुरुष.	१८
१८ क्षर, अक्षर, व पुरुष.	१९
१९ क्षरविचार.	२०
२० अक्षरविचार.	२१
२१ उत्तमपुरुष.	२२
२२ क्षेत्रविचार.	२४
२३ अनित्य देह, नित्य आत्मा.	२५
२४ सत्त्वरजतमवृत्तीचा मृत्यूवर परिणाम.	२६
२५ जीवांची मृत्यूनंतर परमात्म्याशी भेदाभेदस्थिति.	२७
२६ आत्मा येत नाही व नाही.	२८
२७ विश्वाश्रत्याचें वर्णन.	२९
२८ ऊर्ध्वमूळ म्हणजे काय ?	३०
२९ मुळाचा बीजाकर फळभाव.	३१

विषय	पृष्ठ
३० न श्रोऽपि तिष्ठतीति अश्वत्थः । ... ३६	३६
३१ अश्वत्थाचें उन्मूलन म्हणजे काय ? ... ३८	३८
३२ अश्वत्थास आदि, अंत, व स्थिति मुळींच नाहीत. ३९	३९
३३ सर्वभावानें ईश्वराचें भजन करणारे लोकच मायासागर तरून जातात. ... ४१	४१
३४ ईश्वर नाही म्हणणारे लोक केवळ दैवहीन होत. ४२	४२
३५ विश्वांतील सर्व सत्ता ईश्वरा- कडे आहे.... ४२	४२
३६ देवाचा जगताशी संबंध. ४३	४३
३७ ईश्वर सर्वकर्ता असून मनुष्य हा निमित्तमात्र आहे. ४४	४४
३८ ईश्वरास स्थूलदृष्टीने पाहणें हें पाहणें नव्हे. ... ४४	४४
३९ ईश्वरास मानुषधर्म लावणें हें चुकीचें होय. ... ४५	४५
४० देवांची ईश्वराविययीं तळमळ, ... ४६	४६
४१ ईश्वर हाचें सर्व विश्वाचें मूळ आहे. ... ४७	४७
४२ विषमभूतग्रामामध्ये एकाच समवेस्तुचें दर्शन. ... ४८	४८
४३ जगास परतें घालून ईश्वरास प्राहतां येणें शक्य नाही. ४९	४९

विषय	पृष्ठ
४४ ईश्वराच्या रूपाचें याथातथ्य- रीतीनें अशेयत्व. ... ४९	४९
४५ ज्ञान हें ईश्वरापुढें अज्ञान होय. ... ५०	५०
४६ तूं गुणत्रयाचा अव्हेर करून आत्मसुखाचा उपभोग वे. ५१	५१
४७ साधु हाच महाभूतांच्या माध्यावर चढूं शकतो. ५१	५१
४८ ईश्वरस्वरूपाचें ज्ञान म्हणजेच ईश्वराच्या सर्व विभूतींचें ज्ञान होय. ... ५२	५२
४९ अर्जुनाची विश्वरूपदर्शनावदल उत्कंठा. ... ५३	५३
५० ईश्वराचें मुद्दलरूप. ५४	५४
५१ ईश्वराचें अर्तीन्द्रियस्वरूप चर्म- दृष्टीनें पाहणें शक्य नाही. ५४	५४
५२ दिव्यदृष्टीनें ईश्वराचें स्वरूप- दर्शन. ... ५५	५५
५३ अर्जुनाचें अपराधक्षमापन- स्तोत्र. ... ५६	५६
५४ अर्जुनाचें घसाळपण. ५६	५६
५५ विश्वरूपाचें पुनः कृष्णरूप. ५८	५८
५६ भक्त हेच योगयुक्त होत. ५९	५९
५७ अव्यक्तोपासक हेही मलाच मिळतात. ... ६०	६०
५८ जहास्वरूपाची अखंडस्थिति. ... ६०	६०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
५९ ब्रह्मस्वरूपाचें अनिर्वर्णनीयत्व.	६१	८३ कर्म हाच संन्यास,....	१०९
... ..	६१	८४ संकल्पनाशानें परमात्म्याचें	
६० चित्सूर्याचें अप्रतिम वर्णन, ६३		सांनिध्य,	११०
३. नीतिविचार.		८५ परिमितता,	११०
६१ इंद्रियांचें बळकटपण, ६४		८६ साधूची आत्यंतिक समता.	
६२ अमानित्व,	६४	१११
६३ अखंड अगर्वता,	६६	८७ सात्त्विक यज्ञ,	११२
६४ अदंभित्व,	६७	८८ शारीर तप,	११३
६५ अहिंसा,	६८	८९ बाह्य तप,	११४
६६ क्षांति,	७३	९० मानसिक तप,	११५
६७ आर्जव,	७४	९१ राजस तप,	११६
६८ आचार्योपासन,	७४	९२ तामस तप,	११७
६९ शुचित्व,	७९	९३ ईश्वराचा अभेदसाक्षात्कार	
७० स्थैर्य,	८०	म्हणजेच ईश्वरास शरण	
७१ आत्मविनिग्रह,	८१	जाणें,	११७
७२ वैराग्य,	८२	९४ कर्मांत नैष्कर्म्यसिद्धि, ११९	
७३ अनहंकार,	८३	९५ संतांस कर्माचरणाविषयी	
७४ दोषदर्शन,	८४	आग्रह,	११९
७५ अनासक्ति,	८७	९६ नैष्कर्म्यत्त्व कोणास सांगावें ?	
७६ एकांतप्रियता,	८७	१२०
७७ अनन्यभक्ति,	८८	९७ कर्मानें सत्त्वशुद्धि, व सत्त्व-	
७८ अध्यात्मज्ञान,	८८	शुद्धीनें मोक्ष,	१२१
७९ अज्ञानलक्षण,	८९	९८ ईश्वरावांचून प्रयीधर्म निष्का-	
८० दैवी संपत्तीचें वर्णन, ९७		रण होत,	१२२
८१ आसुरी संपत्तीचें वर्णन, १०६		९९ स्वधर्म हाच कामधेनु होय,	
८२ परमात्मा हाच बुद्धीची अवाधि		१२३
होय,	१०९	१०० अहंकारविरहित कर्मयोग,	
		१२४

विषय	पृष्ठ
१०१ फलाशेचा त्याग....	१२५
१०२ कर्मांचें ईश्वरार्पणत्व.	१२६
१०३ कर्में ईश्वरार्पण केल्यानें ईश्वरप्राप्ति.	१२७
१०४ स्वकर्मकुसुमांनीं विश्वात्मक ईश्वराची पूजा.	१२८
१०५ प्रकृतिपासून सत्त्वरजतमांची उत्पत्ति.	१२८
१०६ निरुपेक्षगुणानें स्वरूपदर्शन.	१३१
१०७ वैराग्यानें अश्वत्थवृक्षाचें छेदन.	१३३
१०८ कामक्रोधलोभांच्या निर्मू- ल्लानें आत्मसाक्षात्कार.	१३४

४. साक्षात्कार.

१०९ पंथराज.	१३६
११० चार मार्गांचें दिग्दर्शन.	१३७
१११ ईश्वरास भजल्यावांचून गत्यंतरच नाही.	१३८
११२ ईश्वरप्राप्तीनें च दुःखनिवृत्ति.	१३८
११३ ईश्वराबद्दल कोणतीही एक दृढभावना पाहिजे.	१४०
११४ दुराचारी सुद्धां साधु होऊं शकतो.	१४१

विषय	पृष्ठ
११५ ईश्वरभक्तीविषयीं कुळजाति- वर्णांचें निष्कारणत्व.	१४२
११६ “ माक्षिये भक्तीविण । जळों तें जियालेंपण. ”	१४३
११७ भक्तीचें स्वरूप.	१४४
११८ भक्ति म्हणजे अमेदज्ञान.	१४४
११९ प्रथम भक्तीकडे प्रवृत्ति नसते.	१४५
१२० संतांस भजल्यानें रहस्य- प्राप्ति.	१४७
१२१ गुरुकृपेनें आत्मसिद्धि.	१४८
१२२ नामघोषगौरवानें विश्व धवलित होतें.	१४९
१२३ “ पंगुं लंघयते गिरिं. ”	१५१
१२४ अभ्यासास कोणतीच गोष्ट दुष्कर नाही.	१५१
१२५ अभ्यासास उपयोगी स्थान कसें असावे?	१५२
१२६ कुंडलिनीचें उत्थान व अनाहतनादश्रवण.	१५३
१२७ योग हा अग्निप्रवेशाद्वयकाच कठीण आहे.	१५४
१२८ ईश्वराचें सर्वगत ध्यान.	१५५
१२९ देव सन्मुख विन्मुख दोर्ही- कडे आहे.	१५५

विषय पृष्ठ

१३० ईश्वराचा शानियांस उदय.
... .. १५६

१३१ " और वो एक शिपाई "
... .. १५७

१३२ ईश्वराचें अप्रतिम तेज.
... .. १५७

१३३ ईश्वराचा सबाध्याम्यंतर
साक्षात्कार. ... १५८

१३४ ईश्वराचें अमेयत्व. १५८

१३५ आत्मसाक्षात्कार. १५९

१३६ आत्मसुखानें विषयध्यानाचा
नाश. १६०

१३७ साधूंचीं चिन्हें. ... १६१

१३८ ज्यास परमानंदाची प्राप्ति
शाली तोच स्थितप्रज्ञ. १६१

१३९ परमामृतप्राप्तीसाठीं क्षीरा-
ब्धिमंथनाचें कारण नाहीं.
... .. १६२

१४० साक्षात्कारी पुरुषाचें देहा-
विषयीं औदासीन्य. १६३

१४१ ईश्वरध्यानाचा शारीरिक
परिणाम.... ... १६४

१४२ ईश्वरध्यानाचा आध्यात्मिक
परिणाम.... ... १६४

१४३ साधूंची पद्मपत्राप्रमाणें
अलिप्तता. ... १६५

विषय पृष्ठ

१४४ " शरीरीचि परी कौतुकें ।
परब्रह्माचेनि पाडें तुके. "
... .. १६६

१४५ स्थितप्रज्ञस्थिति. १६७

१४६ साधूंचीं नीतिलक्षणें. १६७

१४७ त्रिगुणातीताचा अभेदभक्ति-
योग. १६८

१४८ अष्टसात्त्विकभाव.... १७३

१४९ " अंतरात्मयाही निश्चला ।
आली शियारी. " १७४

१५० स्वरूपानंदांत द्वैतभाषेचा
आत्यंतिक लोप. १७४

१५१ " प्राप्तीच्या पैलुतीरी ।
विपाइला निघे. " १७५

१५२ ईश्वराचा क्रमाक्रमानें
साक्षात्कार. ... १७५

१५३ " साधन हतियेह । हळूच
ठेची. " १७७

१५४ भक्ताची ईश्वरस्वरूपांत
निमग्नता.... ... १७८

१५५ भक्तांचें संवादसुख. १७९

१५६ ईश्वरास प्रियतम कोण ?
... .. १८०

१५७ " तो वल्लभा मी कांत ।
ऐसा पढिये. " ... १८०

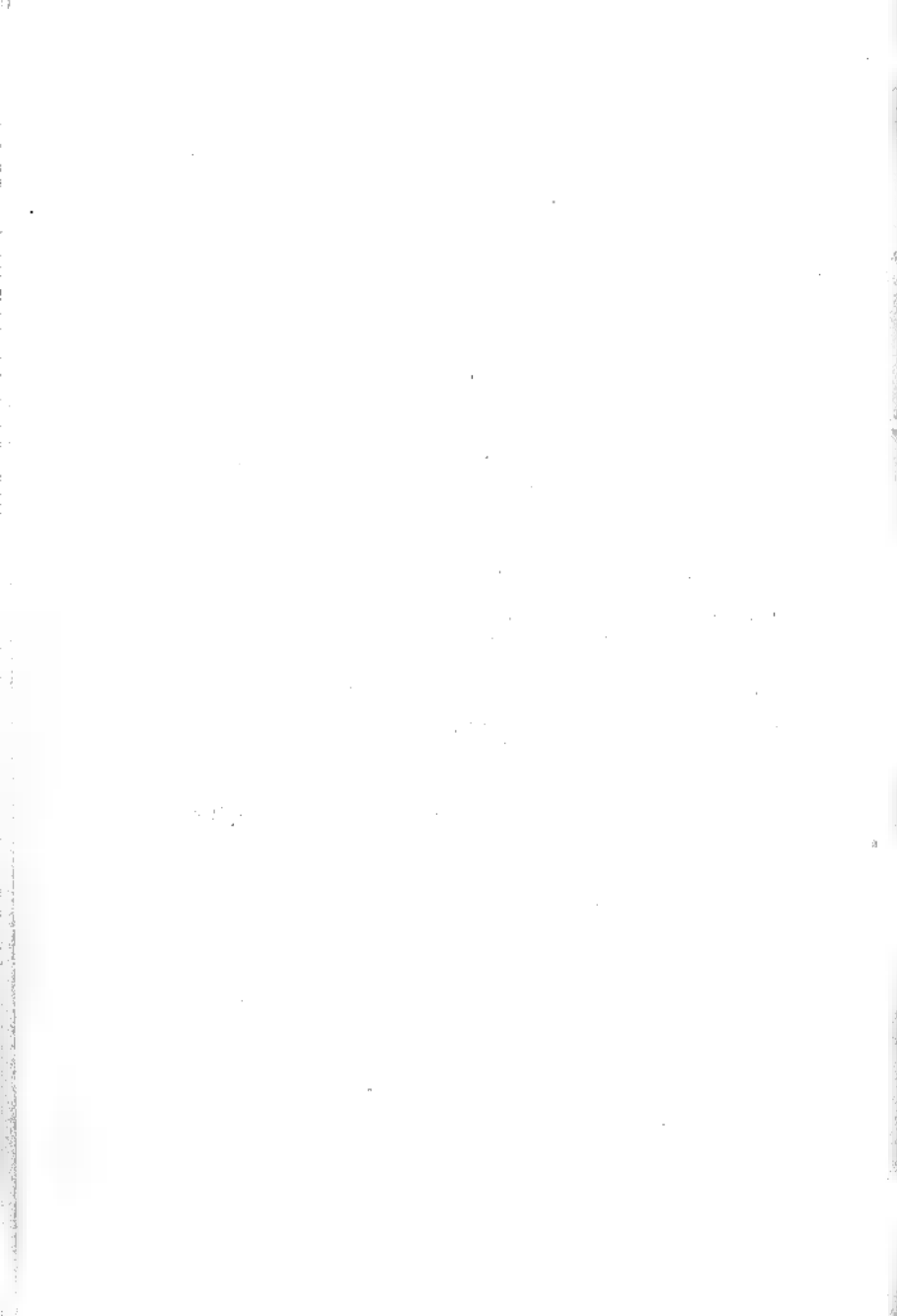
१५८ भक्तांच्या योगक्षेमाची
काळजी देवास आहे. १८१

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
१५९ “ काय समर्थ्याची कांता । कोराज मागे ? ”	१८२	१६९ “ ते मरणा ऐलीकडे । मज मिळोनि गेले कुडें. ”	...
१६० “ आणि काळाची दृष्टि न पडे. । हें आम्हां करणें. ”	१८३	१७० देवार्शी ऐक्यतेचीं साधनें.	...
१६१ “ आम्हीं भावाचे पाहुणे । भलतेया. ”	१८४	१७१ ऐक्यभक्ति.	...
१६२ “ तयांतें आम्हीं माथां । मुकुट करूं. ”	१८५	१७२ अनन्यसाक्षात्कार.	...
१६३ भक्तांच्या उद्धाराची काळजी ईश्वरास आहे. ...	१८६	१७३ अद्वैतजागृति.	...
१६४ देहांतींच्या दुःखाचें ईश्वर निवारण करतो. ...	१८७	१७४ स्वराज्यप्राप्तीचा आनंद.	...
१६५ साधु देह कसा ठेवतो ?	१८८	१७५ आत्मानुभवाचा पट्टाभिषेक.	...
१६६ ईश्वरास मिळाल्यावर पुनरावृत्ति नाही....	१८८	१७६ देवभक्तांचा आत्यंतिक संयोग.	१९७
१६७ देवभक्तांची अभिन्नता,	१८९	५. उपसंहार.	
१६८ जीवन्मुक्तावस्था. ...	१९०	१७७ जेथें देवभक्तांचा संयोग आहे तेथें विजय ठेवलेलाच आहे.	१९९
		१७८ ईश्वराचें प्रसाददान.	२०१
		१७९ एकनाथसंशोधन.	२०२

भक्तालयांत गीतारत्नेश्वराची स्थापना.

“ म्हणौनि तपाचा धनुर्घरा । तळीं दाटोनि गाढोरा ।
वरि गुरुभक्तीचा पुरा । प्रासाद जो जाहला ॥
आणि श्रवणेच्छेचा पुढां । दारवंटा सदा उघडा ।
वरि कलश चोखडा । अर्निदारत्नांचा ॥
ऐशा भक्तालयीं चोखटीं । गीतारत्नेश्वर हा प्रतिष्ठी ।
मग माझिया संवसाटीं । तुकसी जर्गी ॥ ”

ज्ञा. १८. १९०७-१९०९.

ज्ञानेश्वरवचनामृत

१ प्रास्ताविक

१. ज्ञानेश्वरीरचनेचा स्थलकालनिर्देश.

ऐसें युगीं परि कळीं । आणि महाराष्ट्रमंडळीं ।

श्रीगोदावरीच्या कूर्लीं । दक्षिणिलीं ॥

त्रिभुवनैकपवित्र । अनादि पंचक्रोश क्षेत्र ।

जेथ जगाचें जीवनसूत्र । श्रीमहालया असे ॥

तेथ यदुवंशविलास । जो सकळकळानिवास ।

न्यायातें पोषी क्षितीश । श्रीरामचंद्र ॥

तेथ महेशान्वयसंभूतें । श्रीनिष्ठुत्तिनाथसुतें ।

ज्ञानदेवें । देशीकार लेणें ॥

एवं भारताच्या गांवीं । भीष्मनाम प्रसिद्ध पर्वी ।

श्रीकृष्णार्जुनीं बरवी । गोठी जे केली ॥

जें उपनिषदांचें सार । सर्व शास्त्रांचें माहेर ।

परमहंसीं सरोवर । सेविजें जें ॥

तिये गीतेचा कलश । संपूर्ण हा अष्टादश ।

म्हणे निष्ठुत्तिदास । ज्ञानदेव ॥

पुढती पुढती पुढती । इया ग्रंथपुण्यसंपत्ती ।

सर्वसुखीं सर्वभूतीं । संपूर्ण होइजे ॥

शके बाराशतें बारात्तरें । तें टीका केली ज्ञानेश्वरें ।

सच्चिदानंदबाबा आदरें । लेखकु जाहला ॥

ज्ञा. १८. १८०९-१८११.

२. ज्ञानेश्वरांची गुरुपरंपरा.

ऐसैं श्रीनिवृत्तिनाथाचें । गौरव आहे जी साचें ।
 ग्रंथ नोहे हें कृपेचें । वैभव तिये ॥
 क्षीरसिंधुपरिसरीं । शक्तीच्या कर्णकुहरीं ।
 नेणों कै श्रीत्रिपुरारीं । सांगितलें जें ॥
 तें क्षीरकल्लोळा आंत । मकरोदरीं गुप्त ॥
 होता तयाचा हात । पैठें जालें ॥
 तो मत्स्येंद्र सप्तशृंगीं । भग्नावयवा चौरंगीं ।
 भेटला कीं तो सर्वगीं । संपूर्ण जाला ॥
 मग समाधी अध्यत्यया । भोगाची वासना या ।
 ते मुद्रा श्रीगोरक्षराया । दिधली मीनीं ॥
 तेंणें योगाब्जिनीसरोवर । विषयविध्वंसैकवीर ।
 तिये पदीं कां सर्वेश्वर । अभिषेकिले ॥
 मग तिहीं तें शामव । अद्वयानंदवैभव ।
 संपादिले सप्रभव । श्रीगैनीनाथा ॥
 तेंणें कलिकलित भूतां । आला देखोनि निरुता ।
 ते आज्ञा श्रीनिवृत्तिनाथा । दिधली ऐसी ॥
 ना आदिगुरु शंकरा । लागोनि शिष्यपरंपरा ।
 बोधाचा हा संसरा । जाला जो आमुतें ॥
 तो हा तूं घेऊनि आघवा । कळीं गिलितयां जीवा ।
 सर्व प्रकारीं धोंवा । करीं पां वेगीं ॥
 आधींच तंव तो कृपालु । वरि गुरु आहेचा बोलु ।
 जाला जैसा वर्षाकालु । खवळणें मेघां ॥
 मग आर्ताचेनि चोरसैं । गीतार्थग्रंथनमिसैं ।
 वर्षला शांतरसैं । तो हा ग्रंथ ॥

१ सन्निध. २ स्वाधीन. ३ मत्स्येंद्रनाथांनीं. ४ ओष्ठ, विस्तारः ५ धांवून रक्षण
 करणें. ६ पान्हा.

तेथ पुढां मी बापिया । मांडला आर्ती आपुलिया ।
कीं यासाठी येवढिया । आणिलों यशा ॥

ज्ञा. १८. १७९१-१७९३.

३. ज्ञानेश्वरांचा आपल्या गुरुविषयी आदर.

हृदयीं सद्गुरु । जेणें तारिलों हा संसारपूरु ।
म्हणऊनि विशेष मनीं आदरु । विवेकावरी ॥
जैसें डोळ्यां अंजन भेटे । ते वेळीं दृष्टीसी फांटां फुटे ।
भग वास पाहिजे तेथ प्रगटे । महानिधी ॥
कां चिंतामणी आलिया हातीं । सदा विजयवृत्ति मनोरथी ।
तैसा मी पूर्णकाम श्रीनिवृत्ति । ज्ञानदेव म्हणे ॥
म्हणोनि जाणतेनि गुरु भजिजे । तेणें कृतकार्य होइजे ।
जैसें मूलसिंचनें सहजे । शाखापल्लव संतोषती ॥
कां तीर्थें जियें त्रिभुवनीं । तिये घडती समुद्रावगाहनीं ।
नातरी अमृतरसस्वादनीं । रस सकळ ॥
तैसा पुढतपुढतीं तोचि । मियां अभिवंदिला श्रीगुरुचि ।
अभिलषित मनोरुचि । पुरविता तो ॥

ज्ञा. १. २२-२७.

४. सद्गुरुकृपेस काय अशक्य आहे ?

तें बुद्धीहीं आकळितां सांकडें । म्हणऊनि बोलीं विपायें सांपडें ।
परि श्रीनिवृत्तिकृपादीपउजियेडें । देखेन मी ॥
जें दिठीहीं न पविजे । तें दिठीवीण देखिजे ।

जरी अतींद्रिय लाहिजे । ज्ञानबळ ॥
 नातरी जें धातुवाद्यांहीं न जोडे । तें लोहींचि पंधरें सांपडे ।
 जरी दैवयोगें चढे । परिस हाता ॥
 तैसी सहुरुकृपा होये । तरी करितां काय आपु नोहे ।
 म्हणऊनि तें अपार मातें आहे । ज्ञानदेव म्हणें ॥

ज्ञा. ६. ३२-३९.

५. गुरुकृपेचें वर्णन करणें शक्य नाही.

हैं असो दिठि जयावरी झळके । कीं हा पद्मकर मार्था पारुखे ।
 तो जीवचि परि तुके । महेशैसी ॥
 एवढें जिये महिमेचें करणें । तें वाचाबळें वानूं मी कवणें ।
 कां सूर्याचिया आंगा उटणें । लागत असे ॥
 केउतां कल्पतरूवरी फुलौरा । कायसेनी पाहुणे रक्षीरसागरा ।
 कवणें वासीं कापुरा । सुवास देवीं ॥
 चंदनातें कायसेनि चर्चावें । अमृतातें केउतें रांधावें ।
 गगनावरी उभवावें । घडे केवीं ॥
 तैसें श्रीगुरुचें महिमान । आकळितें कै असे साधन ।
 हें जाणोनियां नमन । निवांत केलें ॥
 जरी प्रक्षेचेनि आंथिलेपणें । श्रीगुरुसामर्थ्यां रूप करूं म्हणे ।
 तरि तें मोतियां भिंगें देणें । तैसें होईल ॥
 कां साडेपंधरयां रजतवणी । तैशीं स्तुतीचीं बोलणीं ।
 उगियाचि माथा ठेविजे चरणीं । हेंचि भलें ॥

ज्ञा. १०. ९-१९

१ किमया करणारे. २ लोखंडांत. ३ सोने. ४ स्वाधीन. ५ चमकेल,
 प्रकाश करील. ६ स्पर्श करील. ७ उटी. ८ कोठून. ९ संपन्नता. १० वर्णन
 करण. ११ चकाकीकरतां पुट देणें. १२ उत्तम सोने. १३ रुप्याचें पाणी.

६. गुरुकृपेचें आवाहन.

जयजय वो शुद्धे । उदार प्रसिद्धे ।
 अनवरत आनंदें । वर्षतिये ॥
 विषयन्याळें मिठी । दिधलिया जुंठी तांटी ।
 ते तुझीये कृपादृष्टी । निर्विष होय ॥
 तरि कवणातें तापु पोळी । कैसेनि वो शोक जाळी ।
 जरि प्रसादरसकल्लोळी । पुरें येसी तूं ॥
 योगसुखाचे सोहळे । सेवकां तुझेनि खेहाळे ।
 सोहंसिद्धिलेळे । पाळिसी तूं ॥
 आधारशक्तीचिया अंकी । वाढविसी कौतुकी ।
 हृदयाकाशपालखी । पंरिये देसी निजें ॥
 प्रत्यग्ज्योतीची वोवाळणी । करिसी मनपवनाचीं खेळणी ।
 आत्मसुखाचीं बाळलेणी । लेवविसी ॥
 सैतरावियेचें स्तन्य देसी । अनाहताचा हल्लूर गासी ।
 समाधिबोधें निजविसी । बुझांउनी ॥
 म्हणेनि साधकां तूं माउली । पिके सारस्वत तुझिया पाउलीं ।
 याकारणें मी साउली । न संडीं तुझीं ॥...॥
 श्रीकृष्णगुणीं मातें । सर्वत्र करीं वो सरतें ।
 रागिवे बैसवी ओतयातें । श्रवणाचिये ॥
 ये मन्हाडियेचियां नगरीं । ब्रह्मविद्येचा सुकाळ करीं ।
 घेणें देणें सुखचिवरि । हों देई या जगा ॥
 तूं आपलेनि खेहपल्लवें । मातें पांघुराविशील सदैवें ।
 तरि आतांचि हें आघवें । निर्मीन माये ॥
 इये विनवणीयेसाठीं । अवलोकिलें गुरुकृपादृष्टी ।
 म्हणें गीताथेंसी उठीं । न बोलें बहु ॥

१ विस्मृति जात नाही. २ हृद. ३ मूलाधारचक्र. ४ श्लोके. ५ अमृतकला.
 ६ गाणें. ७ समजावून देणें. ८ विद्या. ९ राज्यपद. १० पदर.

तेथ जी जी महाप्रसाद । म्हणोनि साविया जाहला आनंद ।
आतां निरोपीन प्रबंध । अवधान दीजे ॥

ज्ञा. १२. १-१२.

७. गुरुकृपेचें महत्त्व.

जयांचें केलिया स्मरण । होय सकल विद्यांचें अधिकरण ।
ते वंदू श्रीचरण । श्रीगुरुचे ॥
जयांचेनि आठवे । शब्दसृष्टी आंगवे ।
सारस्वत आघवे । जिव्हेसि ये ॥
घकृत्व गोडपणें । अमृतातें पारुषं म्हणे ।
रस होती वोळगणे । अक्षरांसी ॥
मावांचें अवतरण । अवतरवी निजखूण ।
हातां चढे संपूर्ण । तत्त्वबोध ॥
श्रीगुरुचे पाय । जें हृदय गवसूनि ठाय ।
तें येवढें भाग्य होय । उन्मेष्णांसी ॥

ज्ञा. १३. १-९.

८. गुरुंचें अनिर्वर्णनीयत्व.

जयजय आचार्या । समस्तसुरवर्या ।
प्रज्ञाप्रभातसूर्या । सुखोदया ॥
तूं जयांप्रति लपसि । तयां विश्व हें दाविसी ।
प्रकट ॥ करिसी । आघवैचि तूं ॥

१ सहज. २ ग्रंथ. ३ लक्ष. ४ स्वाधीन होतें. ५ फिकें. ६ आश्रित.

७ अमिप्राय. ८ धरून, पोटाकून. ९ ज्ञान.

कों पुढिलांची दृष्टी चोरिजें । हा दृष्टिवंध निफजे ।
 परि नवल लाघव तुझे । जें आपणपें चोरे ॥...॥
 वेद धानूनि तंवचि आंग । जंव न दिसे तुझे आंग ।
 मग आम्हां तया मुंग । एके पांती ॥...॥
 कां उदयलिया भास्वत । चंद्र जैसा खद्योत ।
 आम्हां श्रुति तुज आंत । तो पांड असे ॥...॥
 या लागीं आतां । स्तुति सांठ्ठनि निवांता ।
 चरणीं ठेविजे माथा । हेंचि भलें ॥
 तरि तूं जैसा आहासि तैसिया । नमोजी गुरुराया ।
 मज ग्रंथोद्यम फळावया । वेव्हारो होई ॥

ज्ञा. १४. १-१६.

९. श्रीगुरुरूपपूजन.

आतां हृदय हें आपुलें । चौकारूनिया भलें ।
 घरी बैसऊं पाउलें । श्रीगुरुचीं ॥
 ऐक्यभावाची अंजुली । सर्वेन्द्रियकुड्मली ।
 भरुनियां पुष्पांजुली । अर्घ्य देवीं ॥
 अनन्योदकें धुवट । वासना जे तन्निष्ठ ।
 तें लाविलेसं बोट । चंदनाचें ॥
 प्रेमाचेनि भांगारें । निर्वाळुनि नेपुरें ।
 लेंववूं सुकुमारें । पदें तिये ॥
 घर्णावली आवडी । अव्यभिचारें चोखडी ।
 तियें घालूं जोडी । आंगुळियां ॥
 आनंदांमोद बहूळ । सात्विकाचें मुकुळ ॥

१ नजरबंदी. २ मौन. ३ पीप्पळ. ४ योग्यता. ५ सावकार. ६ चौरंग करून.
 ७ कळ्या. ८ सोने. ९ दड झालेली. १० सुवास. ११ पुष्कळ. १२ कमळ.

तैं उमललें अष्टदळ । ठेऊं वरी ॥
 तैथें अहं हा धूप जालूं । नाहंतेजें वोवाळूं ।
 सामरस्यें पोटाळूं । निरंतर ॥
 माझी तनु आणि प्राण । इया दोन्ही पाउंवां लेववूं श्रीचरण ।
 करूं भोग मोक्ष निंबलोण । पायां तयां ॥

ज्ञा. १९. १-८.

१०. निवृत्तिनाथ म्हणजे चित्सूर्यच होय.

■■■ चित्सूर्या श्रीनिवृत्ती । आतां नमोचि म्हणों पुढतपुढती ।
 जे बाधका येइजतसे स्तुति । बोलाचिया ॥...॥
 जो सर्वनेणिवां जाणिजे । मौनाचिया मिठीया वानिजे ।
 कांहींच न होनि आणिजे । आपणपयां जो ॥...॥
 ■■■ तूंतें मी सेवकपणें । लेववीं बोलकेया स्तोत्राचें लेणें ।
 हें उपसाहावें ही म्हणतां उणें । अद्वयानंदा ॥
 परि रंकें अमृताचा सागर । देखिलिया पडे उचिताचा विसर ।
 ■■■ करूं धांवें पाहुणेर । शार्कांचा तया ॥
 तेथ शाकही कीर बहुत म्हणावा । तयाचा हर्षवेगाचि तो ज्यावा ।
 उजळोनि दिव्यतेजा हातिवा । ते भक्तीचि पाहावी ॥
 बाळा उचित जाणणें होये । तरि बाळपणाचि कें आहे ।
 परि सार्चचि येरी माये । म्हणोनि तोषे ॥
 हां गा गांवरसें भरलें । पाणी पाठीं पाय देत आलें ।
 तें गंगा काय म्हणितलें । परतें सर ॥...॥
 जिहीं ध्यानाचा डोळां पाहिलासी । वेदादि वाचा वानिलासी ।
 जें उपसाहिलें तयासीं । तें आम्हांही करीं ॥

१ पाहुका. २ शब्दांच्या. ३ सहन करणें. ४ दरिद्री. ५ आदरातिथ्य.
 ६ भाजी. ७ सूर्य. ८ काडवात. ९ खरोखर.

परि मी आजि तुझ्या गुणीं । लांचावलों अपराध न गणीं ।
भलतें करीं परीं अर्धधर्णीं । नुठीं कदा ॥

ज्ञा. ११. १७-२८.

११. श्रीनिवृत्तीच्या कृपेचें महत्त्व.

तरि बहु बोलूं काई । आजि तें आन ठाई ॥
मातेवांचूनि नाहीं । ज्ञानदेव म्हणे ॥
जे तान्हेनि मियां अपत्ये । आणि माझे गुरुसी एकुलतें ।
म्हणोनि कृपेसी एकहातें । जालें तिये ॥
पाहा पां भरोवरी आघवी । मेघ चातकासी रिचवी ।
मजलागीं गोसावीं । तैसें केलें ॥
म्हणोनि रिकामें तोंड । करूं गेलें बडबड ।
कों गीता ऐसें गोड । आतुडलें ॥
होय अदृष्ट आपैतें । तें वाळूचि रत्न परते ।
उजूं आयुष्य तें मारितें । लोभ करी ॥
आघणीं घातलिया हरळ । होती अमृताचे तांदुळ ।
जरी भुकेची राखे वेळ । श्रीजगन्नाथ ॥
तयापरी श्रीगुरु । करिती जें अंगिकारूं ।
तें होऊनि ठाके संसार । मोक्षमय आघवा ॥
पाहा पां काई श्रीनारायणें । तया पांडवांचें उणें ।
कीजेचि ना पुराणें । विश्ववर्चें ॥
तैसें श्रीनिवृत्तिराजें । अज्ञानपण हें माझें ।
आणिलें बीजे । ज्ञानाचिये ॥
परि हें असो आतां । प्रेम रुळतसें बोलतां ।
कें गुरुगौरव वर्णितां । उन्मेष असे ॥

१ सवकलों. २ अतृप्त. ३ एकुलतें एक. ४ सामुग्री. ५ ओतणें. ६ सांपडलें.

■ सरळ. ८ खडे. ९ योग्यता. १० मळणें. ११ बुद्धि.

आतां तेणेंचि पसांयें । तुम्हां संतांचे मी पाये ।
बोळगेन अभिप्रायें । श्रीगीतेचेनी ॥

ज्ञा. १५. १८-२८.

१२. ज्ञानेश्वरांची संतांपुढें नम्रता.

अहो पुंसां आपणाचि पढविजे । मग पढे तरी माथा तुंकिजे ।
कां करविलेनि चोर्जे न रिद्धे^१ । बाळका माय ॥
तेविं मी जें जें बोलें । तें प्रभु तुमचेंचि शिकविलें ।
म्हणोनि अवधारिजो आपुलें । आपण देवा ॥
हें सारस्वताचें गोड । तुम्हींचि लाविलें जी झाड ।
तरी आतां अवधानामृते वाड । सिपोनि कीजे ॥
मग हें रसभाव फुलीं फुलेल । नानार्थफळभारें फळा येईल ।
तुमचेनि धर्मे होईल । सुरवाड जगा ॥
या बोला संत रिद्धले । म्हणती तोषलां गा भलें केलें ॥
आतां सांगे जें बोलिलें । अर्जुनें तेंथें ॥
तंच निवृत्तिदास म्हणे । जी कृष्णार्जुनाचें बोलणें ।
मी प्राकृत काय सांगों जाणें । परि सांगवा तुम्हीं ॥
अहो रानीचिया पालेखाइरां । नेवाणें करविलें लंकेश्वरा ।
एकला अर्जुन परी अक्षौहिणी अकरा । जिणेचि काई ॥
म्हणोनि समर्थ जें जें करी । तें न हो न ये चराचरीं ।
तुम्हीं संत तयापरी बोलवा मातें ॥

ज्ञा. ११. १७-२४.

१ प्रसाद. २ सेवीन. ३ पोपट. ४ डोलवणें. ५ कौतुक. ६ संतुष्ट होणें.
७ मोठें. ८ सुख. ९ नश.

१३. ज्ञानेश्वराची स्वाभिमानपूर्ण नम्रता.

म्हणोनि श्रीव्यासाचा हा थोर । विश्वासि जाला उपकार ।
 जे श्रीकृष्णउक्ति आकार । ग्रंथाचा केला ॥
 आणि तोचि हा मी आतां । श्रीव्यासार्ची पदं पाहतां ।
 आणिला श्रवणपथा । मन्हाठिया ॥
 व्यासादिकांचे उन्मेख । राहाटती जेथ साशंक ।
 तेथ मीही रंक येक । वाचाळी करीं ॥
 परि गीताईश्वर भोळा । ले^१ व्यासोक्तिकुसुममाळा ।
 तरि माझिया दुर्वादळा । ना न म्हणे कीं ॥
 आणि क्षीरसिंधूचिया तटा । पाणिया येती गजघंटा ।
 तेथ काय मुरकुटा । वारिजत असे ॥
 पांख^२फुटें पाखिरूं । नुडें तरी नभींच स्थिरू ।
 गगन आक्रमी सत्वरू । तो गरुडही तेथ ॥
 राजहंसाचें चालणें । भूतळीं जालिया शहाणें ।
 आणिकें काय कोणें । चालावेंचि ना ॥
 जी आपुलेनि अवकाशें । अगाध जळ घेपें कलशें ।
 खुळीं चूळपणा ऐसें । भरुनि न निघे ॥
 दिवटीच्या आंगां थोरी । तरि ते बहु तेज धरी ।
 वाती आपुलिया परी । आणीच कीं ना ॥
 जी समुद्राचेनि पैसैं । समुद्रां आकाश आभासे ।
 थिल्लरीं थिल्लरापेसैं । विवेचि पै ॥
 तेवि व्यासादिक महामती । चार्वरीं येती ह्ये ग्रंथी ।
 मा आम्हीं ठांकां हे युक्ति । न मिळे कीर ॥
 जिये सागरीं जळचरें । संचरती मंदरांकारें ।

१ ज्ञान. २ बडबड. ३ धारण करतो. ४ गजसमुदाय. ५ पंख फुटतात न
 फुटतात असें. ६ विस्तार. ७ डबकें. ८ राहाटणें. ९ स्तब्ध बसणें. १० मंदार
 पर्वताच्या आकाराची.

तेथ देखोनि शफरें येरें । पोहों न लाहती ॥
 अरुण आंगाजवळिके । म्हणोनि सूर्यातें देखे ।
 मां भूतळींचि ॥ देखे । मुंगी काई ॥
 या लागीं आम्हां प्राकृता । देशिकारें बंधे गीता ।
 म्हणणें हें अनुचित । कारण नोहे ॥
 आणि बाप पुढां जाये । ते घेत पाउलाची सोये ।
 बाल ये तरी न लोहे । पावों कायी ॥
 तैसा व्यासाचा मार्गोर्वा घेत । भाष्यकारांतें वाट पुसत ।
 अयोग्यही मी न पवत । कै जाईन ॥
 आणि पृथ्वी जयाचिया क्षमा । मुंबगे स्थावरजंगमा ।
 जयाचेनि अमृतें चंद्रमा । निववी जग ॥
 जयाचें आंगिक असिकें । तेज लाहोनि अकें ।
 अंधाराचे सावाइकें । लोटिजत आहे ॥
 समुद्रा जयाचें तोय । तोया जयाचें माधुर्य ।
 माधुर्या सौंदर्य । जयाचेनि ॥
 पवना जयाचें बळ । आकाश जेणें पघळें ।
 ज्ञान जेणें उज्ज्वळ । चक्रवर्ती ॥
 वेद जेणें सुभास । सुख जेणें सोळास ।
 हें असो रूपस । विश्व जेणें ॥
 तो सर्वोपकारी समर्थ । सद्गुरु श्रीनिवृत्तिनाथ ।
 राहाटत असे मजही आंत । रिघोनियां ॥
 आतां आयती गीता जगीं । मी सांगे मन्हाठिया भंगीं ।
 येथ कै विस्मयालागीं । ठाव आहे ॥
 श्रीगुरुचेनि नांवें माती । डोंगरीं जयापासीं होती ।
 तेणें कोळिये त्रिजगतीं । येकवंद केली ॥

१ लहान मासे. २ मग. ३ अयोग्य. ४ मार्ग. ५ लाभणें. ६ पत्ता, मार्ग.
 ७ कंटाळत नाही. ८ समग्र. ९ साहाय्यक. १० विस्तृत. ११ रीत. १२ एक-
 वट.

चंदनं वेधलीं झाडें । जालीं चंदनाचेनि पाडें ।
 वसिष्ठे मांडली कीं भाडें । भानुसीं शांटी ॥
 मा मी तंव चित्ताथिला । आणि श्रीगुरु ऐसा दादुला ।
 जो दिठीवेनि आपुला । बैसवी पर्वा ॥
 आधींचि देखणी दिठी । वरी सूर्य पुरवी पाठी ।
 तें न दिसे ऐसी गोठी । कैही आहे ॥
 म्हणोनि माझे नित्य नवे । श्वासोच्छ्वासही प्रबंध होआवे ।
 श्रीगुरुकृपा काय नोहे । ज्ञानदेव म्हणे ॥

ज्ञा. १८. १७०८-३९.

२. तत्त्वज्ञान.

१४. आत्मा द्रष्टा व प्रकृति कर्त्री.

अगा नगर हें रायें केलें । या म्हणण्या सार्चपण कीर आलें ।
 परि निरुतें पाहतां काय सिणले । रायाचे हात ॥...॥
 जैसी रायें अधिष्ठिली प्रजा । व्यापारे आपुलालिया काजा ।
 तैसा प्रकृतिसंग माझा । येर करणें तें इयेचें ॥
 पाहें पां पूर्णचंद्राचिये सेटी । समुद्रीं अपार भरतें दाटी ।
 तेथ चंद्रासि काय किरीटी । उपसा पडे ॥
 जड परि जवळिका । लोह चलें तरि चलो कां ।
 तरि कवण शीण भ्रामंका । सन्निधानाचा ॥
 किंबहुना यापरी । मी निजप्रकृति अंगिकारी ।
 आणि भूतसृष्टि एकसरी । प्रसर्वांचि लागे ॥...॥

१ छाटी. २ चित्तयुक्त. ३ समर्थ. ४ पाहण्यारी. ५ ग्रंथ. ६ खरेपणा.
 ७ खरोखर. ८ खरोखर. ९ भ्रम. १० लोहचुंबक.

जैसा दीप ठेविला परिवरीं । कवणातें निथमी ना निवारी ।
 आणि कवण कवणिये व्यापारीं । राहाटे तेंहि नेणे ॥
 तो जैसा कां साक्षिभूत । गृहव्यापारप्रवृत्तिहेतु ।
 तैसा भूतकर्मि अनासक्तु । मी भूतीं असे ॥

ज्ञा. ९. ११०-१२९.

१५. प्रकृतिपुरुषसंबंध.

आतां असंगा साक्षिभूता । देहीं चैतन्याची जे सत्ता ।
 तिये नाम पांडुसुता । चेतना येथ ॥
 जे नखौनि केशवरी । उभी जागे शरीरीं ।
 जे तिहीं अवस्थांतरीं । पालटेना ॥
 मनबुद्ध्यादि आघवी । जियेचेनि टचटची ।
 प्रकृतिधनमाधवी । सदाचि जे ॥
 जडाजडीं अंशीं । राहाटे जे सरिंसी ।
 ते चेतना गा तुजसी । लटिकें नाहीं ॥
 पै रावो परिवार नेणें । आह्वाचि परचक्र जिणे ।
 कां चंद्राचेनि पूर्णपणें । सिंधु भरती ॥
 ना ना भ्रामकार्ये सन्निधान । लोहो करी सचेतन ।
 कां सूर्यसंग जन । चेष्टवी गा ॥
 अगा मुखमेळेंविण । पिलियावें पोषण ।
 करी निरीक्षण । कूर्मी जेवीं ॥
 पार्था तयापरी । आत्मसंगती इये शरीरीं ।
 सजीवत्वाचा करी । उपयोग जडा ॥

ज्ञा. १३. १३४-१४१.

१६. प्रकृतिपुरुषविवेक.

■■■ मार्गातें जर्गी । सांख्य म्हणती योगी ।
 जयाचिये भाटिवेलागीं । मी कपिल जाहालों ॥
 तो आईक निर्दोष । प्रकृतिपुरुषविवेक ।
 म्हणे आदिपुरुष । अर्जुनातें ॥
 तरी पुरुष अनादि आशी । आणि तोंच लागोनि प्रकृति ।
 सर्वें सरिसी दिवोराती । जयापरी ॥...॥
 तैसीं जाण जवटें । दोन्ही इयें एकवटें ।
 प्रकृतिपुरुषें प्रकटें । अनादिसिद्धें ॥...॥
 तरी केवळ जे सत्ता । तो पुरुष गा पंडसुता ।
 प्रकृती तें समस्तां । क्रिया नाम ॥...॥
 पेसेनि संतासतें । कर्म प्रकृतिस्तव होतें ।
 तयापासोनि निर्वाळतें । सुखदुःख गा ॥
 असतीं दुःख उपजे । सत्कर्मीं सुख निपजे ।
 तया दोहोंचा बोलिजे । भोग पुरुषा ॥...॥
 प्रकृतिपुरुषांची कुळवाडी । सांगतां असंगडी ।
 जे आंबुली जोडी । आंबुला खाय ॥
 आंबुलिया आंबुलिये । संगती ना सोये ।
 कीं आंबुली जग विये । चोर्जे पेका ॥
 जे अनंग तो पेंधा । निक्केवडा नुसंधा ।
 जोर्ण अतिवृद्धा-। पासूनि वृद्ध ॥
 तया आडनांच पुरुष । येहवीं स्त्री ना नपुंसक ।
 किंबहुना एक । निश्चयो नाहीं ॥
 तो अचक्षु अश्रवण । अहस्त अचरण ।

१ वर्णनास्ताटी. २ तेव्हापासून. ३ बरोबर. ४ सारखी. ५ जुळी. ६ उत्पन्न
 होतें. ७ व्यापार, शेतकी. ८ अघटित. ९ स्त्री. १० पति. ११ संबंध.
 १२ नवल. १३ निराकार. १४ पांगळा. १५ दरिद्री. १६ एकटा.

रूप ना वर्ण । ॥ आथी ॥...॥
 हे' प्रतिक्षणीं नित्य नवी । रूपागुणाचीच आधवी ।
 जडातेंही माजवी । इयेचा माज ॥...॥
 कायि मन हें नपुंसक । कीं तें भोगवी तिन्ही लोक ।
 ऐसें ऐसें अलौकिक । करणें इयेचें ॥...॥
 कळा येथुनि जालिया । विद्या इयेच्या केलिया ।
 इच्छा ज्ञान क्रिया । विद्याली हे ॥
 हे नादांची टांकसाळ । हें चमत्काराचें वेळाउळ ।
 किंबहुना सकळ । खेळ इयेचा ॥
 जे उत्पत्ति प्रलय होत । ते इयेचे सायंप्रात ।
 हें असो अद्भुत । मोहन हे ॥...॥
 तथा स्वयंभाची संभूती । तथा अमूर्ताची मूर्ति ।
 आपण होय स्थिती । ठावो तथा ॥...॥
 तथा निर्गुणाचे गुण । तथा अचरणाचे चरण ।
 तथा अश्रवणाचे श्रवण । अचक्षूचे चक्षु ॥
 ऐसेनि इया प्रकृति । आपुलिया सर्वव्याप्ति ।
 तथा अधिकारातें विकृति-। माजीं कीजे ॥
 तेथ पुरुषत्व जें असें । तें इये प्रकृतिदशे ।
 चंद्रमा अंघसे । हरपला जेंवी ॥...॥
 जेंवी पय पशूच्या पोटी । कां वह्नि जैसा काष्ठी ।
 गुंडूनि घेतला पटी । रत्नदीप ॥
 राजा पराधीन जाहला । कां सिंह रोगें हंघला ।
 तैसा पुरुष प्रकृति आला । स्वतेजा मुके ॥
 जागता नर सहसा । निद्रा पाडूनि जैसा ।
 स्वप्नीचिया सोसा । वश्य कीजे ॥...॥

१ प्रकृति. २ शब्द. ३ घर. ४ उत्पत्ति. ५ विकारवश. ६ गुंडाळून.

७ व्यापला. ८ खटपट.

दर्पणाचिया जवळिका । दुजेपण जैसं ये मुखा ।
 कां कुंकुमें स्फटिका । लोहितत्वं ये ॥
 तैसा गुणसंगमें । अजन्मा हा जन्में ।
 पावत ऐसा गमे । बेव्हर्वां नाहीं ॥...॥
 हा प्रकृतीमाजो उभा । परि जुई जैसा बोथंवा ।
 एया प्रकृति पृथ्वी नभा । तेतुला पाड ।
 प्रकृतिसरितेच्या तटी । मेह होय हा किरीटी ।
 माजि बिंबे परी लोट्टी । लोट्टी नेण ॥
 प्रकृति होय जाये । हा तो असतचि आहे ।
 म्हणोनि आब्रह्माचें होये । शासन हा ॥...॥
 हा महद्ब्रह्म गोसावी । ब्रह्मगोलकलाधवी ।
 अपारपणें मंत्री । प्रपंचातें ॥
 पै ॥ देहामाक्षरीं । परमात्मा ऐसी जे परी ।
 बोलिजे तें अवधारीं । ययातेंची ॥...॥
 जो निखळपणें येणें । पुरुषा यया जाणें ।
 आणि गुणाचें करणें । प्रकृतोचें तें ॥
 हें रूप हे छाया । पैल जळ हे माया ।
 ऐसा निवाड धनंजया । जेविं कीजे ॥
 तेणें पाडें अर्जुना । प्रकृतिपुरुषविवंचना ।
 जयाचिया मना । गोचेंर जाहालो ॥
 तो शरीराचेनि मेंळ । करूं कां कमें सकळें ।
 परि आकाश धुई न मैळे । तैसा असे ॥
 आंधिलेनि देह । जो न घेपे देहमोह ।
 देह गेलिया नोहे । पुनरपि तो ॥
 ऐसा तया एक । प्रकृतिपुरुषविवेक ।

१ तांबडेपणा. २ जुईचा बेल. ३ आश्रय, टेका. ४ योग्यता,
 ५ प्रवाहानें. ६ लोटला जात नाही. ७ मोनतो. ८ फेवळपणानें, शुद्धपणानें,
 ९ आभास, भ्रमजळ. १० अवगत. ११ संयोगानें. १२ धुरळ्यानें.
 १३ असलेल्या. १४ घेतला जात नाही.

उपकार अलौकिक । करी पै गा ॥
परि हाचि अंतरा । विवेक भानूचिया परी ।
उदैजे ते अवधारी । उपाय बहुत ॥

झा. १३. ९९८-१०३१.

१७. प्रकृति व पुरुष.

येन्हवीं तरी महद्ब्रह्म । थालागीं हें ऐसें नाम ।
जे महदादि विश्राम-। शालिका हे ॥...॥
अव्यक्तवादमतीं । अव्यक्त ऐसी वदंती ।
सांख्याचिया प्रतीतीं । प्रकृति हेचि ॥
वेदांतीं इयेतें माया । ऐसें म्हणिजे प्राहराया ।
असो किती बोलों वार्यां । अज्ञान हें ॥
आपला आपणपयां । विसरू जो धनंजया ॥
तेंचि रूप दया । अज्ञानासी ॥...॥
तरि माझी हे गृहिणी । अनादि तरुणी ।
अनिर्वाच्य गुणी । अविद्या हे ॥
इये नाहीं हेंचि रूप । ठाणें हें अति उमप ।
हे निद्रितां समीप । चेतता दुरी ॥
पै माझेनिची आंगें । पड्डल्या हे जागे ।
आणि सत्तासंभोगें । गुर्विणी होय ॥...॥
ऐसें लैकरूं एक । प्रसवली हे देख ।
जयाचे तिन्ही लोक । बालसै गा ॥
चौन्यांशीं लक्ष योनी । तिये कांडां पैरीं सांदणी ।
वाढें प्रतिदिनीं । बालक हें ॥
नाना देह अवयवीं । नामार्चीं लेणीं लेववी ।

१ स्थान. २ नांव, बोलणें. ३ अनुभव. ४ आकृति. ५ अमूप. ६ जागे असलेल्याला.
७ निजल्यावर. ८ गर्भार. ९ कांड्याचे. १० पेन्याचे. ११ सांघे. १२ अलंकार.

मोहस्तन्यै वाढवी । नित्य नवै ॥...॥
 हँ येकोलतें चराचर । अविचारित सुंदर ।
 प्रसवानि थोर । थोरावली ॥
 पै ब्रह्मा प्रातःकाल । विष्णु तो माध्यान्हवेळ ।
 सदाशिव सायंकाल । बाळा यया ॥
 महाप्रलय सेजे । खेळोनि निवांत निजे ।
 विषमज्ञान उमजे । कल्पोदर्या ॥...॥
 आतां असो हे बहु बोली । ऐसं विश्व माया व्याली ।
 तेथ साह्य जाली । माझी सत्ता ॥
 याकारणें मी पिता । महद्ब्रह्म हे माता ।
 अपत्य पंडसुता । जगडंबर ॥

ज्ञा. १४. ६८-११७.

१८. क्षर, अक्षर, व उत्तम पुरुष.

मग तो म्हणे गा सव्यसाची । पै इथे संसारपाटणीची ।
 वस्ती सावित्र्या टांवी । दुपुरुषी ॥
 जैसी आघवांचि गगनी । नांदत दिवोरात्रि दोन्ही ।
 तैसें संसारराजधानी । दोन्हीचि हे ॥
 आणिकही तिजा पुरुष आहे । परी तो या दोहींचें नांव साहे ।
 जो उदेला गांवेसीं खाये । दोहींतें यया ॥
 परि ते तंव गोठी असो । आधीं दोन्हीचि हे परियेसो ।
 जे संसारग्रामा वसो । आले असती ॥
 एक आंधळा वेडा पंगु । येर सर्वांगें पुरता चांगु ।
 परि ग्रामगुणें संगु । घडला दोघां ॥
 तया एका नाम क्षर । एकातें म्हणती अक्षर ।

१ एकटे. २ शय्या. ३ जागें होतें. ४ अर्जुन. ५ शहर. ६ सहजपणे. ७ थोडकी, लहान.

इहीं दोहींचि परि संसार। कौंदला असे ॥
 आतां क्षर तो कवण । अक्षर तो किलक्षण ।
 अभिप्राय संपूर्ण । विचंचूं गा ॥

ज्ञा. १९. ४७१-४७७.

१९. क्षरविचार.

तरि महदहंकारा-। लागुनिया घनुर्धरा ।
 सुर्णातींचा पांगोरा-। घेरो पै गा ॥
 जे कांहीं सांन घोर । चालतें अथवा स्थिर ।
 किंबहुना गोचर । मनबुद्धीसि जें ॥
 जेतुलें पांचभौतिक घडतें । जें नामरूपा सांपडतें ।
 गुणत्रयाच्या पडतें । कामटां जें ॥
 मृताकृतीचें नाणें । घडत भांगारें जेणें ।
 कालासि जूं खेळणें । जिहीं कवडां ।
 जाणणेंनिची विपरीतें । जें जें कांहीं जाणिजेतें ।
 जें प्रतिक्षणीं निर्मते । होऊनियां ॥
 काढूनि भ्रांतीचें दांगें । उभवी सृष्टीचें आंग ।
 हें असो बहु जग । जया नाम ॥
 पै भिन्न ऐसें । जें दाखिलें प्रकृतिमिसें ।
 जें क्षेत्रद्वारा छत्तीसें । भागीं केले ॥
 हें आसील सांगों किती । अगा आतांवि जें प्रस्तुतीं ।
 वृक्षाकाररूपकरीतीं । निरूपिलें ॥
 तें आद्यवैचि स्तम्भार । कल्पुनी आपणपयां पुर ।
 जालें असे तदनुसार । चैतन्यवि ॥
 जैसा कुंदां आसणवि विवे । सिंह प्रतिविंब पाहतां सोभे ।

१ पाहून. २ अभाप्रचैत. ३ लहान. ४ उत्पन्न हांतें. ५ टांकसाळ. ६ सोने.
 ७ जुगार. ८ मरतें. ९ अरण्य. १० विहीर.

■■■ क्षोभला समारंभे । घाली तेथ ॥...॥

अर्जुना ■■■ यापरी । साकार कल्पूनि पुरी ।

आत्मा विस्मृतीची करी । निद्रा तेथ ॥...॥

हा जनक हे माता । हा मी गौर हीन पुरता ।

पुत्र वित्त कांता । माझे हे ना ॥

पेसिया घळघोनि स्वप्ना । धांवत भवस्वर्गाच्या ॥■■■॥

■■■ चैतन्या नाम अर्जुना । क्षर पुरुष सा ॥

आतां ऐक क्षेत्रज्ञ येणे । नामें जयातें बोलणे ।

■■■ जीवु कां म्हणे । जिये दशेतें ॥

जो आपुलेनि विसरे । सर्वभूतत्वे अनुकरे ।

तो आत्मा बोलिजे क्षर । पुरुष नामें ॥...॥

आणि क्षरपणाचा नाथिला । आळ यया ऐसेनि ॥■■■॥

जे उपाधीचि आर्तला । म्हणोनियां ॥

जैसी खळाळिचिया उदका- । सरसीं उर्दाले चंद्रिका ।

सैसा विकारां औपाधिका । ऐसाचि गर्भे ॥...॥

ऐसें उपाधीचेनि पाडे । क्षणिकत्व यातें जोडे ।

तेणें खोकरपणें घडे । क्षर हें नाम ॥

एवं जीवचैतन्य आघवें । हें क्षर पुरुष जाणावें ।

आतां रूप करूं बरवें । अक्षरासी ॥

ज्ञा. १५. ४७८-५०१.

२० अक्षरविचार.

तरी अक्षर जो दुसरा । पुरुष पै धनुर्धरा ।

तो मध्यस्थ ■■■ गिरिवरा । मेरु जैसा ॥...॥

- १ उडी घालतो. २ आश्रय करून. ३ संसार. ४ शिरतो, संचार करतो.
५ सोटा. ६ आरोप. ७ स्पर्धीन झाला. ८ हालणारा ओढा. ९ हालतें.
१० भासतो. ११ नश्वरत्व.

पै आटोनि गेलिया सागर । मग तरंग ना नीर ।
 ॥॥ ऐशी अनाकार । जे दशा गा ॥...॥
 विश्व आवर्षेधि मावळे । आणि आत्मबोध तरी नुंजळे ।
 तिये अज्ञान दशे केवळे । अक्षर नाम ॥
 सर्वा कळीं सांडिले जैसे । चंद्रपण उरे अंवसे ।
 ॥॥ जाणावे तैसे । अक्षराचे ॥...॥
 ॥ अज्ञान सुषुप्ति । तो बीजभाव म्हणती ।
 येर स्वप्न हन जागृति । फळभाव तो ॥
 जयासी कां बीजभाव । वेदांती केला ऐसा आव ।
 तो तया पुरुषा ॥॥ । अक्षराचा ॥...॥
 येर क्षर पुरुष कां जनीं । देहीं खेळे जागृतीं स्वप्नीं ।
 तिया अवस्था जो दोन्ही । वियाला गा ॥
 पै अज्ञान घन सुषुप्ति । ऐसैसी जे कां ख्याती ।
 या उणी येकी प्राप्ती । ब्रह्माची जे ॥...॥
 हे असो अधोशाखा । या संसाररूपा दखा ।
 मूळ ते पुरुषा । अक्षराचे ॥
 म्हणोनि यया आपैस । क्षरणें पां नसे ।
 आणि केही हा न नाशे । ज्ञानाउणें ॥
 यालागीं हा अक्षर । ऐसा वेदांती डगर ।
 केला ऐशी थोर । सिद्धांताचा ॥

ज्ञा. १९. १०२-१३४.

२१ उत्तमपुरुष.

भातां अन्यथाज्ञानीं । या दोन्ही अवस्था ॥॥ जनीं ।
 तया हरपती घनीं । अज्ञानतत्त्वीं ॥

१ प्रकाशत नाही. २ झोल. ३ ज्ञानाशिवाय. ४ प्रसिद्धि. ५ विपरीत ज्ञान.
 ६ नाहीशा होतात.

■ अज्ञान ज्ञानी बुडालिया । ज्ञाने कीर्तिमुखत्वं केलिया ।
 जैसा वह्ने काष्ठ जाळोनिया । स्वये जळे ॥
 तैसें अज्ञान ज्ञाने नेलें । आपणही वस्तु देऊनि गेलें ।
 ऐसें जाणणेंनिवीण उरलें । जाणतें जें ॥
 तें तो ■ उत्तम पुरुष । जो तृतीय गा निष्कर्ष ।
 दोहींहून आणिक । मागिलां जो ॥
 सुषुप्ति आणि स्वप्न-। पासूनि बहुवें अर्जुना ।
 ■ जैसे आना । बोधाचेंची ॥...॥
 पै पासूनि आपली मर्यादा । एक करीत नदीनदां ।
 उठी कल्पांतीं उदावादां । एकार्णवाचा ॥
 तैसें स्वप्न ना सुषुप्ति । ना जागराची गोठी आधी ॥
 जैसी गिळली दिवोराती । प्रलयतेजें ■
 ■ एकपण ना दुजें । असें नाहीं हें नेणिजे ।
 अनुभव निर्वुजें । बुडाला जेणें ॥
 ऐसें आथि जें कांहीं । तें तो उत्तम पुरुष पाहीं ।
 जें परमात्मा इहीं । बोलिजे नामीं ॥

ज्ञा. १९. १२६-१३२.

अर्जुना ऐसिया परी । परमात्मा शब्दचरी ।
 सूचिजे गा अवधारी । पुरुषोत्तम ॥
 येन्हुवीं ■ बोलणेनि बोलणें । जेथिचें सर्व नेणिवा जाणणें ।
 कांहींच ■ होनि होणें । जे वस्तु गा ॥...॥
 कां घ्राणा फुला दोहीं । द्रुती असे माझारिला ठायीं ।
 तें न दिसे तरी नाहीं । ऐसें बोलों नये ।
 तैसें द्रष्टा दृश्य हें जाये । मग कोण म्हणे काय आहे ।
 हेंचि अनुभवें तेंचि पाहे । रूप तथा ॥
 जो प्रकाश्येविण प्रकाश । जो ईशितव्येविण ईश ।

आपणैनीचि [] । बसवीत असे जो ॥
 जो नाद ऐकियता नाद । स्वाद चाखियता स्वाद ।
 जो भोगियतसे आनंद । आनंदैचि ॥
 जो पूर्णतेचा परिणाम । पुरुष गा सर्वोत्तम ।
 विश्रांतीचाही विश्राम । विराला जेथें ॥
 सुखासी सुख जोडलें । जें तेज तेजासि सांपडलें ।
 शून्यही बुडालें । महाशून्यां जिये ॥...॥
 पै नेणतयाप्रती । रुपेंपणाची प्रतीती ।
 रुपें [] होनि शुक्ति । दावी जेवीं ॥
 कां नाना अलंकारदशे । सोनं न लपत लपालें असे ।
 विश्व [] होनियां तैसे । विश्व जो घरी ॥
 हें असो जलतरंगा । नाहीं सिनानपण जेविं गा ।
 तेवि सत्ता प्रकाश जगा । आपणचि जो ॥...॥
 तैसा विश्वपणें कांहीं होये । ना विश्वलोपीं केही आवे ।
 जैसा रात्रि दिवसें नोहे । द्विधा रवी ॥
 तैसा कांहींचि कोणीकडे । कायिसेनिही वेचीं [] पडे ।
 जयाचें सांगडें । जयासीची ॥

ज्ञा. १९. १४०-१५१.

२२ क्षेत्रविचार.

रथांगाचा मेळावा । जेविं रथ म्हणजे पांडवा ।
 कां अधोर्ध्व अवेवां । [] देह ॥
 कां चतुरंगसमाजे । सेना [] निपजे ।
 कां वाक्यें म्हणियती पुंजे । अक्षरांचे ॥...॥
 कां स्नेह सूत्र वल्ली । मेळ एकिये स्थानी ।

१ कोठें. २ नाश. ३ तुळना, सारखेपणा. ४ रथाचे अग्यक. ५ समुदाय.
६ तेल, ७ वात.

धरिजे तो जमीं । दीप होये ॥
 तैसीं छत्तीसही इये तत्वे । मिलती जेणे [] ॥
 तेणे समूहपरत्वे । क्षेत्र म्हणिजे ॥
 आणि वाहतेनि भौतिके । पापपुण्य येथ पिके ।
 म्हणोनि आम्हीं कौतुके । क्षेत्र म्हणों ॥

ज्ञा. १३. १५१-१५६.

२३ अनित्य देह, नित्य आत्मा.

तरि परमात्मा म्हणिजे । तो ऐसा जाण स्वरूपे ।
 जळीं जळें न लिपे । सूर्य जैसा ॥...॥
 आरिसां मुख जैसे । बिबलिया नांव असे ।
 देहीं वसणे तैसे । आत्मतत्वा ॥
 तया देहा म्हणती भेटी । हे सपायी निर्जोव गोठी ।
 धारिया वालुवे गांठी । कंही आहे ॥...॥
 [] निघे पूर्वेकडे । एक ते पश्चिमेकडे ।
 तिये भेटीचेनि पाडे । संबंध [] ॥...॥
 देह तंव पांचांचे जाले । हे कर्मांचे गुणी गुंथले ।
 [] चाकीं सूर्दले । जन्ममृत्यूच्या ॥
 हे [] कुंडी । घातली लोणियाची उंडी ।
 माशी पांख पाखंडी । तंय हे सरे ॥
 [] विपाये आगींत पडे । तरि मस्म होऊनि उडे ।
 जाहाले श्वाणा वरपडे । तरि ते विष्टा ॥
 या चुके दोही काजो । तरी होय कर्मांचा पुंजा ।
 [] परिणाम कपिध्वजा । कश्मले गा ॥

- ॥ राबणे. २ शरीर. ३ संबंध. ४ सर्ववैद. ५ व्यर्थ. ६ बनलेले.
 ७ दोन्यांत. ८ फिरणे. ९ चढवलेले. १० गोळा. ११ हलवणे. १२ नगरीस
 होणे. १३ कदाचिद. १४ प्राप्त, स्वामीन. १५ प्रकार, कार्य. १६ वाईट.

■ देहाची हे दशा । आणि आत्मा तो पेसा ।
 पै शुद्ध नित्य अपेसा । अनादिपणें ॥
 सकळ ■ निष्कळ । अक्रिय ■ क्रियाशील ।
 कृश ना स्थूल । निर्गुणपणें ॥
 साभास ■ निराभास । प्रकाश ना अप्रकाश ।
 अल्प ना बहुवस । अरूपपणें ॥
 रिता ■ भरित । रहित ना सहित ।
 मूर्त ■ अमूर्त । शून्यपणें ॥
 आनंद ना निरानंद । एक ना चिविध ।
 मुक्त ना बद्ध । आत्मपणें ॥
 येतुला ना तेतुला । आइता ■ रचिला ।
 बोलता ना उगला । अलक्षपणें ॥
 सृष्टीचा होणा न रचे । सर्वसंहार न वेंचे
 ■ । नाथी या दोहींचें । पंचत्वं हा ■...॥
 तैसे तयाचिये अनुसृतो । होती जाती देहाकृती ।
 तो ये ना सांडी सुमती । जैसा तैसा ॥
 अहोरात्रे जैसी । येती जाती आकाशी ।
 आत्मसत्ते तैसी । देह जाण ॥...॥
 संसर्गें घेष्टिजे लोहें । परी लोह भ्रामक नोहे ।
 क्षेत्र क्षेत्रज्ञा आहे । तेतुला पाड ॥

ज्ञा. १३. १०९५-११२४.

२४. सत्वरजतमवृत्तींचा मृत्यूवर परिणाम.

पै रजतमविजयें । सत्व गा देहीं इये ।
 बाढतां चिह्नें तियें । पेसीं होतीं ॥
 जे प्रज्ञा आंतुलीकडे । न समातो बाहेरीं वीसंडें ।

वसन्ती पद्मखंडे । हृति जैसी ॥
 सर्वेन्द्रियांच्या आंगणी । विवेक करी रावणी ।
 सार्चचि करचरणी । होती डोळे ॥
 राजहंसापुढे । चांचूचें आगरेडे ।
 तोडी जैवि झगडे । क्षीरनोराचे ॥
 तैवि दोषादोषविवेकी । इन्द्रियेचि होती पारखी ।
 नियम वा रे पाईको । बोळगे तै ॥
 नायिकणें तै कानचि वाळी । न पाहणें तै दिठीचि गाळी ।
 तै दाळी । जोभचि गा ॥
 धातीपुढां जैसै । पळों लागे काळवसै ।
 निषिद्ध इन्द्रियां तैसै । समोर नोहे ॥
 धाराधरकाळें । महानदी उचंबळे ।
 तैसी बुद्धि पधळे । शाखजार्ती ॥
 अगा पुनवेच्या दिवशीं । चंद्रप्रभा धांचि आकाशीं ।
 शानीं वृत्ति तैसी । फांक सैघ ॥
 एकवटे । प्रवृत्ति घोष्टे ।
 मानस विटे । विषयांवरी ॥

ज्ञा. १४. २०९-२१४.

एवं सत्त्व वाढे । तै हें चिह्न फुडें ।
 आणि निधनही घडे । तेव्हांचि जरी ॥
 कां पाहंलेनि सुयोगें । जालया परंगुणें ।
 पंडियंते पाहुणे । स्वर्गांनि ये ॥
 तरि जैसांचि घरींचि संपत्ति । आणि तैसीच औदार्यधैर्यवृत्ति ।
 परत्रा आणि कीर्ति । कां नोहावें ।...॥

१ कमळांत. २ पहारा, चाकरी. ३ खरोखर. ४ टोक, अग्र. ५ चाकरी.
 ६ आश्रय करतो. ७ अंधार. ८ पर्जन्यकाळी. ९ फांकते, वाढते. १० उदय
 पावणे. ११ सुकाल. १२ मेजवानी. १३ आवडता.

जे स्वगुणीं उद्भटं । घेऊनि सत्त्व चोखटं ।
 निगे सांडूनि कोपटं । भोगधर्म हें ॥
 अवचटें ऐसा जो जाये । तो सत्त्वाचाचि नषा होये ।
 किंबहुना जन्म लाहे । ज्ञानियांमाजी ॥
 सांग पां धनुर्धरा । रावो रायपणें डोंगरा ।
 गेलिया अपुरा । होय काई ॥
 ना तरि येथींचा दिवा । नेलियां सेजेच्या गांधा ।
 तो तेथें तरी पांडवा । दीपचि कीं ॥

ज्ञा. १४. २१९-२२२.

इयाचि परी देख । तमसत्त्व अधोमुख ।
 बैसोनि जें आगळीक । धरी रज ॥
 आपुलिया कार्याचा । धुमाड गांवीं देहाचा ।
 माजवी तें चिन्हांचा । उदय ऐसा ॥
 पांजरली वाहटुळी । करी वेगळ वेढाळी ।
 तैसी विषयीं सरळी । इंद्रिया होय ॥
 परदारादि पडे । परि विरुद्ध ऐसें नावडे ।
 मग शेलियेचेनि तोंडे । सैद्य चारी ॥...॥
 आणि आड पंडलिया । उद्यमजातां भलतिथां ।
 प्रवृत्ति धनंजया । हात न काढी ॥
 तेचींचि एकादा प्रासाद । कां करावा अभ्वमेध ।
 ऐसा अचाट छंद । घेऊनि उठी ॥
 नगरेंचि रत्नावी । जळांशेयें निर्मावी ।
 महावनें लावावी । नानाविधे ॥
 ऐसैसां अफाटीं कर्मी । समारंभ उपक्रमी ।
 आणि दृष्टादृष्टकर्मी । पुरे ॥ म्हणे ॥ ॥

१ श्रेष्ठ. २ शुद्ध. ३ खोपटें. ४ भोगार्थ. ५ अकस्मात्. ६ जवळच्या.
 ७ वरचढ. ८ धुमाकूळ. ९ पसरलेली, लठलेली. १० मोकळीक. ११ पाहिजे तें.
 १२ पुढें आला असतां. १३ तलाव.

स्पृहा मना पुढां । आशेचा घे दवडा ।
 विश्व घांपे चाडा । पायांतळीं ॥
 इत्यादि वाढतां रजीं । इयें चिन्हें होतीं सांजीं ।
 आणि ऐशा समांजीं । वेंचे जरी देह ॥
 तरि आघवाचि इहीं । परिवारला आनीं देहीं ।
 रिगे परि योनिही । मानुषीची ॥
 सुरवाडेंसीं भिकारी । घसो पां राजमंदिरीं ।
 तरी ॥ अवधारीं । रावो होईल ॥
 बैल तेथें करबाडें । हें न खुके गा फुडे ।
 नेइजो कां घन्हाडें । समर्थाचेनि ॥
 म्हणोनि व्यापाराच्या हातीं । उरंतु दिहाँ ॥ राती ।
 तैसयाचिये पांती । जुंपिजे तो ॥
 कर्मजडाच्या ठायीं । किंबहुना होय देहीं ।
 जो रजोवृत्तीच्या डोहीं । बुडोनि निमे ॥

ज्ञा. १४. २२७—२४३.

॥ तैसाचि पुढती । रजसत्ववृत्ति ।
 गिलूनि ये उन्नति । तमोगुण ॥...॥
 तरी होय ऐसें मन । जैसे रविचंद्रहीन ।
 रात्रीचें कां गगन । अंचसेचिये ॥
 तैसें अंतर असोस । होय स्फूर्तिहीन उर्दस ।
 विचाराची भाष । हारपे तै ॥
 बुद्धि मेचवेना धोंडी । हा ठायवरी मवाळें सांडीं ।
 आठवो देशधडी । जाला दिसे ॥
 अविवेकाचेनि माजे । सदाह्य शरीर गाजे ।
 एकलेनि घेपे दीजे । मौढ्य तेथ ॥...॥
 पै आणिकही एक दिसे । जे दुष्कृतीं चित्त उल्लासे ।

१. घालतो. २. सुरेख. ३. चिन्हसमुदायांत. ४. सुखानं. ५. कडवा.
 ६. विभ्रांति. ७. दिवसां. ८. पंक्तीला. ९. आतिशय. १०. शून्य, बोस. ११. मौढ्यां
 येत नाही. १२. मृदुपणा.

आंधारीं देखणें जैसैं । हुहुंलाचें ॥
 तैसैं निषिद्धाचेनि नांवें । भलतेंही भरे हांवें ।
 तियेविषयीं धांवें । घेती करणें ॥
 मदिरा न घेतां डुले । सन्निपातेंवीण धरले ।
 निष्प्रेमोंचि भुलें । पिसैं जैसैं ॥
 चित्त तरी गेलें आहे । परि उन्मनी तें नोहे ।
 ऐसैं माल्हातिजें मोहें । माजिरेनो ॥ ॥
 आणि हेंचि होय प्रसंगें । मरणाचें जरी पडे खांगें ।
 तरि तेतुलेनि निगे । तमेंसी तो ॥...॥
 पै होऊनि दीपकालिका । येरु आगी विशो कां ।
 कां । जेथ लागे तेथ असका । तोचि आहे ॥
 म्हणौनि तमाचिये लोथें । बांधोनिया संकल्पातें ।
 देह जाय तें मागोंतें । तमाचेंचि होय ॥
 आतां काय येणें बह्णें । जो तमोवृद्धी मृत्यु लाहे ।
 तो पशु कां पक्षी होये । झाड कां कृमि ॥

ज्ञा. १४. २४४-२६०.

२५. जीवांची मृत्यूनंतर परमात्म्याशीं भेदाभेदस्थिति.

पुढंती जे तेथ गेले । ते ॥ घेती माघौंतीं पाडलें ।
 महोदधीं कां । मनले । छोटें जैसैं ॥
 कां लवणाची कुंजरी । सुदलियां लवणसागरीं ।
 होयचि ना माधारीं । परती जैसी ॥ ॥
 तेविं मजसी एकवट । जे जाले ज्ञानें चोखट ।
 तया पुनरावृत्तीची वाट । मोडली गा ॥
 तेथ प्रज्ञापृथ्वीचा रावो । पार्थ म्हणे जी जी पसांवो ।

१ घुबडाचें. २ इंद्रियें. ३ वेडा. ४ स्वाधीन होणें. ५ ठिकाण. ६ दिव्याची
 ज्योत. ७ मोटेंत, गाढोल्यांत. ८ किडा. ९ पुढें. १० परत. ११ पाण्याचे
 प्रवाह. १२ वृत्तीण. १३ घातली असतां. १४ प्रसाद.

गरि विनंती एकी देवो । चित्त देतु ॥
 तरि देवेंसि स्वयें एक होती । मग माघौति जे ॥ येती ।
 ते देवेंसि भिन्न आथो । कां अभिन्न जी ॥
 जरि भिन्नधि अनादिसिद्ध । तरि न येती हें असंबद्ध ।
 जें फुलां गेले षट्पद । ते फुलेंचि होती कां ॥
 पै लक्ष्याहुनि अनारिसें । बाण लक्ष्यो शिवोनि जैसे ।
 मागुते पडती तैसे । येतीच ते ॥
 ना तरि तूंचि तें स्वभावे । तरी कोण कोणेंसी मिळावे ।
 आपणयासीं आपण रूपावे । शखें कैवि ॥
 म्हणेनि तुजसीं अभिन्नां जांवां । तुझा संयोग वियोग देवा ।
 न ये बोलो अवयवां । शरीरेसीं ॥...॥
 ह्ये आक्षेपीं अर्जुनाच्या । तो शिरोमणि सर्वज्ञांचा ।
 तोषला बोध शिष्याचा । देखोनियां ॥
 मग म्हणे गा महामति । मातें पावोनि ॥ येती पुढती ।
 ते भिन्नाभिन्न रीती । आहाती दोनी ॥
 जें विवेकें खोलें पाहिजे । तरि मी तेचि ते सहजें ।
 ना आहाचवाहोच तरि दुजे । ऐसेही गमती ॥
 जैसे पाणियावरी घेगळ । तळपतां दिसती कल्लोळ ।
 येहवीं तरी निखिलें । पाणीचि तें ॥
 कां सुवर्णाहुनि आनें । लेणीं गमती भिन्नै ।
 मग पाहिजे तंव सोनें । आघवेंचि तें ।
 तैसे ज्ञानाचिये दिठी । मजसीं अभिन्नधि ते किरीटी ।
 येर भिन्नपण तें उठी । अज्ञानास्तव ॥

ज्ञा. १९. ३१७-३३४.

२६. आत्मा येत नाही व जात नाही.

परि कर्ता भोक्ता ऐसे । हे जीवाचे तैचि दिसे ।
 जै शरीरां कां पैसे । येकाधिये ॥...॥
 अथवा शरीरातें सांडी । तन्हीं इंद्रियांची तांडी ।
 हे आपणपयां सर्वे जोडी । घेऊनि जाय ॥
 जैसा अपमानिला अतिथि । ने सुकृताची संपत्ति ।
 कां साईखडेयाची गति । सुखतंतु ॥
 ॥ ना मावळतेनि तर्पने । नेइजती लोकांचीं दर्शने ।
 हे असी दृती पवने । नेइजे जैसी ॥
 तैचि मनःषष्ठां यया । इंद्रियांतें धनंजया ।
 देहराज ने देहा-। पासूनि गेला ॥
 ॥॥ येथें अथवा स्वर्गी । जेथ जैसे देह आपंगी ।
 तेथ तैसोचि पुढती पांगी । मनादिक ॥
 जैसा मालवलिखा दिवा । प्रभेसी जाय पांडवा ।
 मग उजळिजे तेथ तेधवां । तैसाचि फांके ॥
 तरि ऐसैसिया राहांटी । अविवेकियांची दिठी ।
 येतुलें हे किरोटी । गमेचि गा ॥
 जे ॥॥॥ देहासि आला । आणि विषय येणेंचि भोगिला ।
 अथवा देहोनि गेला । हे साचचि मानिती ॥...॥
 परि देहाचे मोटके उमै । आणि चेतना तेथ उपलभै ।
 तिये चळवळेचेनि लोभै । आला म्हणती ॥...॥
 पाठीं भोगक्षीण आपैसै । देह गेलियां तें न दिसे ।
 तेथें गेला गेला ऐसै । बोभातो ॥...॥
 कां आरसा समोर ठेविजे । आणि आपणपै तेथ देखिजे ।
 तरि तेधवांचि झालें मानिजे । ॥॥॥ आधीं नाहीं ॥

१ प्रवेश करतो, विस्तार करतो. २ समुदाय. ३ कळसूत्री बाहुली. ४ सूर्य.
 ५ स्वीकारतो. ६ पसरतो. ७ व्यवहारानें. ८ लहान. ९ मिळली.
 १० ओरडतात.

कां परता केलिया आरसा । लोप जाला तया आरसा ।
 तरि आपणपे नाहीं ऐसा । निश्चय करावा ॥...॥
 येथ आत्मा आत्मयाच्या ठायीं । देखिजे देहींचा धर्म देहीं ।
 ऐसे देखणे तें पाहीं । आन आहाती ॥...॥
 तैसी विवेकाचेनि पैसें । जयांची स्फूर्ति स्वरूपीं जैसे ।
 ते ज्ञानिये देखती ऐसे । आत्मयातें ॥
 जैसे तारांगणीं भरलें । गगन समुद्रीं बिंबलें ।
 परि तें तुटोनि नाहीं पडिलें । ऐसें निवडे ॥...॥
 कां नाडरचि भरे शोषे । सूर्य तो जैसा तैसाचि असे ।
 देह होतां जातां तैसें । देखती मातें ॥...॥
 चैतन्य चढें ना चोहटें । चेष्टवी ना चेष्टें ।
 ऐसें आत्मज्ञानें चोखटें । जाणती ते ॥

ज्ञा. १९. ३६१-३९०.

२७. विश्वाश्वत्थाचें वर्णन.

अगा पै पंडुकुमरा । येतां स्वरूपाचिया घरां ।
 करीतसे आडवारा । विश्वाभास जो ।
 तो हा जगडंबरू । नोहे येथ संसारू ।
 ■ जाणिजे महातरू । थांबला असे ॥
 परि येरां रुखांसारिखा । ■ तळीं मुळें, वरी शाखा ।
 तैसा नोहे, म्हणोनि लेखा । नयेचि कवणा ॥...॥
 अर्जुना हें कवतिक । सांगता असे अलौकिक ।
 जे वाढी अधोमुख । रुखा ■ ॥
 जैसा भानु उंचीं नेणो कै । रश्मिजाळ तळीं फांके ।
 संसार हे कावरुखें । झाड तैसें ॥

१ विस्तारानें. २ स्पष्ट भासतें. ३ डवकें. ४ प्रतिबंध. ५ वाढलेला, पसरलेला. ६ वृक्षाप्रमाणें. ७ लक्षांत, समजुतींत. ८ आश्चर्य. ९ आश्चर्यकारक.

आणि आथी नाथी तितुकें । रुंधलें असे येणेंचि एकें ।
 कल्पांतोचेनि उदकें । व्याम जैसें ॥...॥
 फळ ना खुंबिता । फूल ना तुरंबिता ॥
 जे काहीं पंडसुता । तें रुखचि हा ॥
 हा ऊर्ध्वमूळ आहे । परि उन्मूलिला नोहे ।
 येणेंचि हा होये । शाडूळ गा ॥...॥
 आतां उर्ध्व या कवण । येथें मूळ तें किलक्षण ।
 कां अधोमुखपण । शाखा कैसिया ॥...॥
 आणि अश्वत्थ हा ऐसी । प्रसिद्धी कायसी ।
 आत्मविदविलासी । निर्णय केला ॥
 हें आघवेंचि बरवें । तुझिये प्रतीतीसि फावें ।
 तैसेनि सांगों सोलिवें । विन्यासें गा ॥...॥
 ऐसें प्रेमरसें सूरफुरें । बोलिलें जंव यादववीरें ।
 तंव अर्जुनाकारें । मूर्त झालें ॥
 देव निरूपिती तें थेकुलें । एवढें श्रोतेपण फांकलें ।
 जैसें आकाशा खेव पसरिलें । दाहीं दिशीं ॥
 श्रीकृष्णोक्तिसागरा । हा अगस्तीचि दुसरा ।
 म्हणौनि घोट भरो पाहे एकसरा । अवघेयाचा ॥
 ज्ञा. १९. ४६-७०.

२८. उर्ध्वमूळ म्हणजे काय ?

मग म्हणे धनंजया । तें उर्ध्व गा तरु यया ।
 येणें रुखेंचि कां जया । उर्ध्वता गमे ॥
 येन्हवीं मध्योर्ध्वअध । हे नाहीं जेथ भेद ।
 अद्वयासीं एकवद । जया ठायीं ॥

१ व्यापिलें. २ वास घेणारा. ३ उपटलेला. ४ हिरवागार. ५ विस्तारानें.
 भरपूर, पूर्णपणें. ७ थोडें. ८ आश्रित. ९ एकवाक्यता.

जो नाइकिजता नाद । जो असौरभ्य मकरंद ।
 जो आंगाधिला आनंद । सुरतेविण ॥
 जयां जें आन्हां परीतें । जया जें पुढें मागौतें ।
 इश्येविण देखतें । अदृश्य जें ॥
 उपाधीचा दुसरा । घालितां वोपसरा ।
 नामरूपाचा संसारा । होय जयातें ॥
 ज्ञातृज्ञेयाविहीन । नुसर्घाचे जें ॥
 सुखा भरलें गगन । गाळीं व जें ॥
 जें कार्य ना कारण । जया दुजें ना एकपण ।
 आपण्यां जें जाण । आपणचि ॥
 ऐसें वस्तु जें सांचें । तें ऊर्ध्व गा तळें ॥
 तेथ और घेणें मुळाचें । तें ऐसें असे ॥

ज्ञा. १९. ७२-७९.

२९. मुळाचा बीजांकुरफळभाव.

तरी माया ऐसी ख्याती । नसतीच आधी ।
 कां वांझेची संतति । वानणें जैसें ॥
 तैसी सत् ना असत् होय । जें विचाराचें नाम न साहे ।
 ऐसें यापरीची आहे । अनादि म्हणती ॥
 जे नाना तत्वांची मांडुस । जें जगदभ्राचें आकाश ।
 जे आकारजाताचें दुस । घडीं केलें ॥
 जे भवदुमबीजिका । जे प्रपंचचित्रभूमिका ।
 विपरीतज्ञानदीपिका । सांचली जे ॥
 ते वस्तुच्या ठायीं । असे जैसेनि नाही ।
 भग वस्तुप्रभाचि पाहीं । प्रगट होय ॥

१. प्रणिालां अप्राप्त. २. अलीकडे. ३. पळीकडे. ४. मिना, हीन खडा हिरकणी

दिसावा म्हणून ज्यानें पूढ देतात तो. ५. अंकुर. ६. पेटी. ७

जेव्हां आपण्यां आली निद । करी आपणपै जेवि मुग्ध ।
 कां काजळी आणी मंद । प्रभा दीपीं ॥
 स्वप्नीं प्रियापुढें तरुणांगी । निदेली चवउनी घेगीं ।
 आलिंगिलेंनिवीण आलिंगी । सकाम करी ॥
 तैसी स्वरूपीं जाली ॥ ११ ॥ आणि स्वरूप नेणणें जें धनंजया ।
 तेंचि तरु यया । मूळ पहिलें ॥
 वस्तूसी आपुला जो अबोध । तो उध्वीं आहुंलैजे कंद ।
 वेदांतीं हाचि प्रसिद्ध । बीजभाव ॥
 धनअज्ञानसुषुप्ती । तो बीजांकुरभाव म्हणती ।
 येर स्वप्न हन जागृति । हा फळभाव तियेचा ॥
 ऐसी यया वेदांतीं । निरूपणभाषाप्रतीती ।
 परी तें असो प्रस्तुती । अज्ञान मूळ ॥

ज्ञा. १९. ८०-९०.

३०. न श्वोऽपि तिष्ठतीति अश्वत्थः ।

आणि अश्वत्थ ऐसैं ययातें । म्हणती जे जाणते ।
 तेंही परिस हो येथें । सांगिजेल ॥
 तरि अश्वत्थ म्हणिजे उखा । तोंवरि एकसारिखा ।
 नाहीं निर्वाह यया रुखा । प्रपंचरूपा ॥
 जैसा न लोटतां क्षण । मेघ होय नानावर्ण ।
 ॥ विजू नसे संपूर्ण । विमेषभरी ॥
 कांपतया पद्मदळा- । चरीलिया नैसका नाहीं जळा ।
 ॥ चित्त जैसैं व्याकुळा । माणसाचें ॥
 तैसीच ययाची स्थिति । नासत जाय क्षणक्षणाप्रति ।
 म्हणोनि ययातें म्हणती । अश्वत्थ हा ॥
 आणि अश्वत्थ येणें नांवें । पिंपळ म्हणती स्वभावें ।
 परि तो अभिप्राय नोहें । श्रीहरीचा ॥

॥ वनती. २ उषःकाल. ३ स्थिति.

येन्हवीं पिंपळ म्हणतां विखी । मियां गती देखिली असे निक्की ।
 परि तें असो [] लौकिकीं । तुम्हां काज ॥
 म्हणोनि हा प्रस्तुत । अलौकिक परिसा ग्रंथ ।
 तरी क्षणिकत्वेचि अश्वत्थ । बोलिजे हा ॥...॥
 ऐसें या रुखानें होणें जाणें । न तर्कें होतेनि वहिलेंपणें ।
 म्हणोनि ययातें लोक म्हणे । अव्यय हा ॥
 येन्हवीं दानशील पुढण । वेचकपणोंचि संचक ।
 तैसा व्ययेंचि हा रुख । अव्यय गमे ॥...॥
 रिके मन्वंतर मनुपुढें । वंशावरी वंशाचें मांडें ।
 जैसी इक्षुवृद्धि कांडेन कांडें । जिके जेवि ॥...॥
 घर्ततें वर्ष जाये । तें पुढिला मुळहारी होये ।
 जैसा दिवस जात कीं येत आहे । हें चोजवेंनां ॥...॥
 जैसें चाहतें पाणी जाय वेगें । तैसेंचि आणिक मिले मार्गें ।
 येथ असंताचि असिजे जगें । मानिजे संत ॥
 कां लागोनि डोळा उघडे । तंग कोडीवरी घडे मोडे ।
 नेणतया तरंग आवडे । नित्य ऐसा ॥
 घायसा एकें बुबुळें दोहीकडे । डोळां चालिंतां अपांडें ।
 दोन्ही अर्धी ऐसा पडे । भ्रम जेवि जगा ॥
 पै भिंगोरी निधियेपंडली । ते गमे भूमीसी जैसी जडली ।
 ऐसा वेमातिशय भुली । हेतु होय ॥
 [] बहु असो झडिती । आंधारीं भोवंडितां कोलती ।
 ते दिसे जैसी ओंयती । चक्राकार ॥
 [] संसारवृक्ष तैसा । मोडत मांडत सहसा ।
 [] देखोनि लोक पिंसा । अव्यय मानी ॥
 परि ययाचा वेग देखे । जो हा क्षणिक ऐसा चोळखे ।
 जाणे कोडिवेळां निमिष^{१२} । होत जात ॥

१ विषयी. २ चांगली. ३ सत्वरपणानें. ४ संचय करणारा. ५ विस्तार.

॥ मूळ. ७ समजत नाही. ८ फिरवणें. ९ शक्य. १० परिग्रहणांत. ११ []

दयानें. १२ अखंड. १३ वेडा. १४ क्षणांत.

नाहीं अज्ञानावांचूनि मूळ । ययाचै असिलेपण दवाळ ।
 ऐसे झाड सिनसाळ । देखिले जेणे ॥
 तयाते गा पंडसुता । मी सर्वज्ञही म्हणे ।
 पै वाग्रही सिद्धांता । बंध तोचि ॥

ज्ञा. १९. ११०-१४०.

३१. अश्वत्थाचे उन्मूलन म्हणजे काय ?

परि तुझ्या हन पोटी । ऐसे गमेल किरीटी ।
 जें येवढे झाड उत्पाटी । ऐसे कायि असे ॥
 कीं ब्रह्मयाच्या शेवटवरी । उर्ध्व शाखांची थोरी ।
 आणि मूळ तंव निराकारी । ऊर्ध्व असे ॥
 ■ स्थावराही तळीं । फांकत असे अर्घ्याच्या डाळीं ।
 माजि धांवत असे दुजा मुळीं । मनुष्यरूपीं ॥
 ऐसा गाढा आणि अफाट । आतां कोण करी यया शेवट ।
 तरि शर्णी हा हलुवट । धरिंसी ■ ॥
 तरि हा उन्मूळावयोद्देशे । येथ सायाँसाचि कायसे ।
 काय बाळा बागुल देशे । दवडावा आहे ॥
 गंधर्व दुर्ग काय पाडावे । काय शशाधिषाण मोडावे ।
 होआवे मग तोडावे । खपुष्प कीं ॥
 तैसा संसार हा वीरा । रुख नाही साचोकारा ।
 मा उन्मूळणीं दरारा । कायिंसा तरी ॥
 आम्हीं सांगितली जे परी । मूळ डाळांची उर्जरी ।
 ते वांझेची घरभरीं । लेंकुरे जैसीं ॥
 ■ कीजती चेईलेपणीं । स्वप्नींची तिये बोलणीं ।
 तैसी ■ ते काहाणी । दुर्गळीचि ते ॥

१ खोटें. २ क्षणिक. ३ उपटणारे. ४ शाखा. ५ निबिड, वलाढ्य. ६ क्षुद्र.

■ ८ प्रकार. ९ जागेपणीं. १० दुबळी.

वांचूनि आम्हीं निरोपिलें जैसैं । ययाचें अचळ मूळ असे तैसैं ।
 आणि तैसाचि जरी हा असे । साचोकारा ॥
 तरि कोणाचेनि संतानें । निपजती तया उन्मूलणें ।
 काय फुंकलिया गगनें । जाइजेल गा ॥
 म्हणोनि पैं धनंजया । आम्हीं वांनिलें रूप तें माया ।
 कांसवीचेनि तुपें राया । बोगारिलें जैसैं ॥
 मृगजळाची गा तळीं । तिये दिठी दुरुनि न्याहाळीं ।
 वांचूनि तेणें पाणियें सांळी केळी । लाविसी काई ॥
 मूळ अज्ञानचि तंव लटिकें । मा, तयाचें कार्य हें केतुकें ।
 म्हणौनि संसाररुख सत्य कें । वावोचि गा ॥

ज्ञा. १५. २१०-२१३.

३२. अश्वत्थास आदि, अंत, व स्थिति मुळींच नाहीत.

आणि अंत यया नाही । ऐसैं बोलिजे जें कांहीं ।
 तैही साचचि पाहीं । येकेपरी ॥
 तरि प्रबोध जंव नोहे । तंव निद्रे काय अंत आहे ।
 कीं रात्री सरे तंव पाहे । तया अरौतें ॥
 तैसा जंव पार्था । विवेक नुंधवी माथा ।
 ■ अंत नाही अश्वत्था । भवरूपा यया ॥...॥
 तेविंची हा अनादि । ऐसी आहे शाब्दी ।
 तो आळु नोहे निरोधी । बोलातें यया ॥...॥
 वांझेचिया लंका । कैचि जन्मपत्रिका ।
 नर्मी नीळी भूमिका । कै कल्पूं पां ॥
 व्योमकुसुमांचा पांडवा । कवणें दैठ तोडावा ।
 म्हणौनि नाही ऐसिया भवा । आदि कैची ॥...॥

१ वर्णन केलें. २ खोटें. ३ वाढणें, मेजवानी करणें. ४ भात. ५ खोटा.
 ६ जाग्रति. ७ अलीकडे. ८ काढीत नाही, उचळीत नाही. ९ आरोप.

अर्जुना ऐसेनि पाहीं । आद्यंत यथासी नाही ।
 माजि स्थिति आभासे कांहीं । परि टवाळ ते गा ॥
 ब्रह्मगिरीहूनि न निगे^१ । आणि समुद्रीही कीर ■ रिगे^२ ।
 तरि माजि दिसै वाडगे^३ । मृगांबु जैसे ॥...॥
 नाना रंगी गजबजे । जैसे इंद्रधनुष्य देखिजे ।
 तैसा नेणतयां आर्पजे । आहे ऐसा ॥
 ऐसेनि स्थितीचिये वेळे । भुलवी अज्ञानाचे डोळे ।
 लाघवी हरी मेखले । लोक जैसा ॥...॥
 एवं आदि ना अंतस्थिती । ना रूप यथासी आधी ।
 आतां कायसी कुंथाकुंथी । उन्मूलनीं गा ॥
 आपुलिया अज्ञानासाठी । नव्हता थांवला किरीटी ।
 तरि आतां आत्मज्ञानाचिया लोटी^४ । खांडेनि गा ॥
 वांचूनि ज्ञानेविण एकें । उपाय करिसी जितुके ।
 तिहीं गुंफसी अधिकें । रुखीं ह्ये ॥
 मंग किती खांदोखांदी । यया हिडावें ऊर्ध्वी अर्धी ।
 म्हणौनि मूळचि अज्ञान छेदी । सम्यक्ज्ञानें ॥
 येन्हवीं दोरीचिया उरंगा । डांगा मेळवितां पै गा ।
 तो शिणचि वाडगा । केला होय ॥
 तरावया मृगजळाची गंगा । डोणीलागीं धांवतां दांगां-
 माजि बोहळे बुडिजे पै गा । साच जेविं ॥
 म्हणोनि स्वप्नीचेया भया । औषध चवोचि धनंजया ।
 तेविं अज्ञानमूळा यया । ज्ञानचि खड्ग ॥

ज्ञा. १९.२२४-२९४.

१ खोटी. २ निघणें. ३ शिरणें. ४ व्यर्थ. ५ भरे. ६ उत्पन्न होईल.
 ७ बहुलूपी. ८ फसवतो ९ कफनीनें. १० पसरला. ११ तोड. १२ तरवारीनें.
 १३ साप. १४ काठ्या. १५ नांव. १६ वन.

३३. सर्वभावानें ईश्वराचें भजन करणारे लोकच मायासागर तरून जातात.

आतां महदादि हे माझी माया । उतरोनियां धनंजया ।
मी होइजे हें आया । कैसंनि ये ॥
जिये ब्रह्माचळाचा आधाडा । पहिल्या संकल्पजळाचा उभडा-
सर्वेचि महाभूतांचा बुडबुडा । सना आला ॥...॥
जे गुणधनाचेंनि वृष्टिभरें । भरली मोहाचेनि महापुरें ।
घेऊन जात नगरें । यमनियमांचीं ॥
द्वेषाच्या आवर्ती दाटत । मत्सराचे वळसे पडत ।
माजि प्रमादादि तळपत । महामीन ॥...॥
रतीच्या घेता । आदळती कामाच्या लाटा ।
जेथ जीवफेनसंघाटा । सेंध दिसे ॥...॥
पाणियाचेनि वहिलेपणें । अद्भुति न धरिती बोभाणें ।
पेसा मायापुर कवणें । तरिजेल गा ॥
येथ एक नवलावो । जो जो कीजे तरणोपावो ।
तो तो अपावो । होय तें ऐक ॥
एक स्वयंबुद्धीच्या बाहीं । रिगोले तयांची शुद्धीची नाही ।
एक जाणिवेचे डोहीं । गवेंचि गिळिले ॥
एकीं वेदत्रयाच्या सांगिंडी । घेतल्या अहंभावाच्या धोंडी ।
ते मदमीनांच्या तोंडी । सगळेचि गेले ॥...॥
एकीं यजनक्रियेची पेटी । बांधोनि घातली पोटी ।
ते स्वर्गसुखाच्या कपाटी । शिरकोनि ठेले ॥...॥
जेथ वैराग्याची नाव न रिगे । विवेकाचा तांगो नलगे ।
चरि कांहीं तरों ये योगें । तरि विपाय तो ॥...॥

१ महत्त्वादि. २ स्वाधीन, साध्य. ३ अर्धवट तुटलेला कडा. ४ उसळी.
५ गुणरूपी मेघांच्या. ६ भोवरें. ७ भरलेली. ८ वळणें. ९ चमक-
तात. १० समुदाय. ११ पुष्कळ. १२ वेगानें. १३ पूर. १४ हानि. १५ शिरले.
१६ पसाव. १७ भोपले. १८ ठांव पहाण्याचा वेळ. १९. क्वचित्.

पाडंस घागुर कैरांडी । कां मुंगी मेरु वोलांडी ।
तरि मायेची पैलथडी । देखती जीव ॥...॥
येथ एकाचि लीला तरले । जे सर्वभावे मज भजले ।
तयां ऐलीच थडीं सरले । मायाजळ ॥

ज्ञा. ७. ६८-९७

३४. ईश्वर नाही म्हणणारे लोक केवळ दैवहीन होत.

म्हणोनि अर्जुना मी नसे । ऐसा कचण ठाव असे ।
परि प्राणियांचे दैव कैसे । जे न देखती माते ॥...॥
हे आंत वाहेर मियां कांदले । जग निखिल माझेचि वोतले ।
कीं कैसे कर्म तया आड आले । जे मीचि नाही म्हणती ॥
परि अमृतकुहां पडिजे । कां आपणपयांतें कडिये काढिजे ।
ऐसे अर्थी काय कीजे । अप्राप्तासी ॥
ग्रासा एका अन्नासाठी । अंध धांवताहे किरिटी ।
आडळला चिंतामणी पाये लोटी । आंधळेपणे ॥
तैसे ज्ञान जें सांडुनि जाये । तें ऐसी हे दशा आहे ।
म्हणोनि कीजे तें केले नोहे । ज्ञानेविण ॥

ज्ञा. ९. ३००-३०९.

३५. विश्वांतील सर्व सत्ता ईश्वराकडे आहे.

तो विश्वेश्रियेचा भर्ता । मीचि गा येथ पांडसुता ।
मी गोसांवी समस्ता । त्रैलोक्याचा ॥
आकाश सर्वत्र वसावे । वायूने नावभरी उगे नसावे ।
प्राचकें दाहावे । वर्षावे जळें ॥

१ हरणाचे पोर. २ जाळे. ३ कुरतडी, तोडी. ४ परतीर. ५ सहज. ६ अली-
कडच्याच. ७ तीरावर. ८ ठिकाण. ९ भरले. १० कृपांत. ११ सांपडलेला. १२
विश्वांतील संपत्तीचे भरण पोषण करणारा. १३ घनी. १४ क्षणभर. १५ स्वस्थ.

पर्वती बैसका न संडाची । समुद्री रेखा नोलांडाची ।
 पृथ्वीया भूतें वाहाची । हे आज्ञा माझी ॥
 म्यां बोलविला वेद बोले । म्यां चालविला सूर्य चाले ।
 म्यां हालविल्या प्राण हाले । जो जगातें चालिता ॥
 मियांचि नियमिलासांतां । ॥॥॥ ग्रासितसे भूतां ।
 ह्यें म्हणियागेंतें पंडसुता । सकळें जयाचीं ॥
 जो ऐसा समर्थ । तो मी जगाचा नाथ ।
 आणि गगना ऐसा साक्षिभूत । तोही मींचि ॥

ज्ञा. ९. २८०-२८९.

३६. देवाचा जगताशीं संबंध,

हहीं नामरूपीं आघवा । जो भरला असे पांडवा ।
 आणि नामरूपांचाही बोलहावा । आपणचि जो ॥
 जैसे जळाचे कल्लोळ । आणि कल्लोळीं आथी ॥॥॥
 ऐसेनि वसवीतसे ॥॥॥ । तो निवास मी ॥
 जो मज होय अनन्य शरण । त्याचें निवारी मी जन्ममरण ।
 यालागीं शरणागतां शरण्य । मींचि एक ॥...॥
 जैसा समुद्र थिल्लूर ॥ म्हणतां । भलतेथ बिंबे सविता ।
 तैसा ब्रह्मादि सर्वा भूतां । सुहृद तो मी ॥
 मीचि गा पांडवा । या त्रिभुवनासी बोलावा ।
 सृष्टिक्षयप्रभवा । मूळ तें मी ॥
 बीज शाखांतें ॥॥॥ । ॥॥॥ ॥॥॥ रुखपण बीजीं सामांवे ।
 तैसें संकल्पें होय आघवें । पाठीं संकल्पीं मिळे ॥
 ऐसें जगाचें बीज संकल्प । अव्यक्त वासनारूप ।
 तथा कल्पांतीं जेथ निक्षेप । होय तें मी ॥

ज्ञा. ९. २८१-२९३.

१ मर्यादा. २ चालन करणारा. ३ आज्ञा दिली असता. ४ चाकर. ५ आधार,
 जिन्हाळा. ६ डबकें. ७ सांठवले जातें. ८ ठेवणें.

३७. ईश्वर सर्वकर्ता अधून मनुष्य हा निमित्तमात्र आहे.

येर चेष्टवितें जें बळ । तें मागांचि मियां घासिलें सकळ ।
 आतां कोल्हेरीचे घेताळें । तैसे निर्जोव हे आहाती ॥
 हालविती दोरी तुटली । तरि तिये खांबावरील बाहुली ।
 मलतेणें लोटली । उलथेनि पडती ॥
 तैसा सैन्याचा यया बगा । मोडतां वेळ ॥ लगे पैं गा ।
 म्हणोनि उठीं उठीं वेगां । शाहणा होई ॥
 तुवां गोघ्रहणाचेनि अँवसरें । घातलें मोहनाख येकसरें ।
 मग विराटाचेनि महाभेडें उत्तरें । आसडूनि नागविलें ॥
 आतां हें त्याह्नि निपटारें जाहालें । निवटी आयितें रण पडिलें ।
 घेई यश रिपु जितलें । एकलेनि अर्जुन ॥

ज्ञा. ११. ४६६-४७०.

३८. ईश्वरास स्थूलदृष्टीने पाहणें हें पाहणें नव्हे.

किंबहुना भँवा विह्याया । आणि साचें चांड आथि जरी मियां ।
 तरि तूं गा उपपत्ति इया । जतन कीजे ॥
 येन्हवीं दिठी वेधिली कवळें । तें चांदिणियातें म्हणे पिवळें ।
 तेवि माझ्या स्वरूपीं निर्मळें । देखिती दोष ॥
 ना तरि ज्वरें विटाळलें मुख । तें दुधातें म्हणे कडू विल ।
 तोवि अमानुषा मानुष । मानिती मातें ॥...॥
 पैं स्थूलदृष्टी देखती मातें । तेंचि न देखणें जाण निर्मळें ।
 जैसैं स्वप्नीचेनि अमृतें । अमर नोहिजे ॥...॥

१ मातीच्या चित्राचे. २ पुतळे. ३ आकार. ४ वेळी. ५ एकदम. ६ अति-
 भ्याडपणाचें. ७ हिसकावून. ८ ह्रीन, निर्वाच. ९ संहार कर. १० संसाराला.
 ११ भीत असाल. १२ इच्छा. १३ युक्ती. १४ व्यापली. १५ कावीळ रोगानें.
 १६ कडवट झालेलें. १७ निश्चयेंकरून.

जैसा नक्षत्राचिया आभासा-। साठीं घात जाला त्या हंसा ।

माजी रत्नबुद्धीचिया आशा । रिगोनियां ॥...॥

■■■■ निंधान हें प्रगटलें । म्हणोनि खदिरांगार खोळें भरिले ।

■ साउली नेणतां घातलें^१ । कुहां सिंह^२ ।

तेवि मी म्हणोनि प्रपंची । जिहीं बुडी दिधली कृतनिश्चयाची ।

तिहीं चंद्रासाठीं जेविं जळींची । प्रभा धरिली ॥

तैसा कृतनिश्चय वायां गेला । जैसा कोणी येक कांजी प्याला ।

मग परिणाम पाहों लागला । अमृताचा ॥

तैसें स्थूळाकारिं नाशिवंतें । भरंवसा बांधोनि चित्तें ।

पाहती मज अविनाशातें । तरि कैचा दिसें ॥

ज्ञा. ९. १४०-१५२.

३९ ईश्वरास मानुषधर्म लावणें हें चुकीचें होय.

येतुलेनि अनामा नाम । मज अक्रियासी कर्म ।

विदेहासी देहधर्म । आरोपिती ॥...॥

■■ वर्णहीना वर्ण । गुणातीतासि गुण ।

■■ अचरणासी चरण । अपाणिया पाणी ॥...॥

तैसें अभ्रवणा श्रोत्र । ■■■ अक्षूसी नेत्र ।

अगोत्रा गोत्र । अरूपा रूप ॥...॥

मज अनावरणा प्राचरण । भूषणातीतासि भूषण ।

मज सकळकारणा कारण । देखती ते ॥

■■ सहजातें करिती । स्वयंभातें प्रतिष्ठिती ।

निरंतरातें आन्हानिती । विसर्जिती गा ॥

मी सर्वदा स्वतःसिद्ध । तो कीं ■■■ तरुण वृद्ध ।

■■ एकरूपा संबंध । जाणती पेसे ॥

१ ठेवा. २ खैराचे निखारे. ३ पदरांत. ४ उडी घातली. ५ ताकाची निवळ.
पेज. ६ नात्याचा संबंध. ७ आच्छादन घालण्यासारखा नसलेला.

■ अद्वैतासी तुजें । मज अकर्तयासी काजें ।
 ■ अमोक्षा कीं भुंजे । ऐसें म्हणती ॥
 मी स्वानंदाभिराम । तथा मज अनेक सुखांचा काम ।
 आघवाची मी असे ॥■॥ कीं म्हणती एकदेशी ॥
 मी आत्मा एक चराचरी । म्हणती एकाचा कैपक्ष करी ।
 आणि कोपोनि एकातें मारी । हेंचि रुढविती ॥
 किंबहुना ऐसे समस्त । जे हे मानुषधर्म प्राकृत ।
 तथाचि नांव मी ऐसें विपरीत । ज्ञान तथाचें ॥
 जंघ आकार एक पुढां देखती । तंघ हा देव येणें भावें भजती ।
 मग तोचि विचडेलिया टाकिती । नाहीं म्हणोनि ॥
 मातें येणें येणें प्रकारें । जाणती मनुष्य ऐसेनि आकारें ।
 म्हणऊनि ज्ञानचि तें आंधारें । ज्ञानासि करी ॥

ज्ञा. ९. ११६-१७१.

४०. देवांची ईश्वराविषयीं तळमळ.

तैसें ■ जनासी जाहालें । तूतें देखोनि तळमळितें ठेलें ।
 यामाजि पैलें भले । सुरांचे मेळावे ■
 हे तुझे आंगिके तेजें । जाळूनि सर्व कर्मांचीं बीजें ।
 मिळत तुज आंत निजें । सद्भावेंसीं ॥
 आणिक एक सावित्रीचि भयभीरु । सर्वस्वें धरुनि तुशी मोहंरु ।
 तुज प्रार्थिताती करु । जोडोनियां ॥
 देवा अविद्यार्णवां पडलों । जी विषयवागुंरें आतुंडलों ।
 स्वर्गसंसारचिया सांपडलों । दोहीं भारीं ॥
 ऐसें आमुचें सोडवणें । तुजवांचोनि कीजेल कवणें ।
 तुज शरण गा सर्वप्राणें । म्हणत देवा ॥

१ कर्म. २ कैवार. ३ प्रसिद्धीस आणतात. ४ सामान्य. ५ मंगल.
 ६ काळोख. ७ पलीकडे. ८ समुदाय. ९ देवांचे समुदाय. १० सहजच.
 ११ भयभीत. १२ मार्ग. १३ विषयरूप जाळ्यांत. १४ आडकलों. १५ पेंचांत पडलों.

■ आघवेचि आपुलालिया लोकीं । उत्कंठित अवलोकीं ।
 हे महामूर्ती दैविकी । पाहात आहाती ॥
 ■ पाहात पाहात प्रतिक्षणीं । विस्मित होऊनि अंतःकरणीं ।
 करित निजमुकुटीं चोवाळणी । प्रभुजी तुज ॥
 ते जयजयघोषकरवें । स्वर्ग गाजविती आघवे ।
 ठेवित ललाटावरी बरवे । करसंपुट ॥

ज्ञा. ११. ३२६-३३६.

४१. ईश्वर हाच सर्व विश्वाचें मूळ होय.

पाहे पां आरंभीं बीज एकलें । ■ तोचि विरूढलिया बुड जाहलें ।
 बुडीं कोंभ निघालें । खांदीयांचे ■
 खांदीयांपासुनि अनेका । फुटलिया नाना शाखा ।
 शाखास्तव देखा पल्लव-। पानें ॥
 पल्लवीं फूल ■ । एवं वृक्षत्व जाहालें सकळ ।
 ■ निर्धारितां केवळ । बीजचि आघवें ॥...॥
 ऐसेनि हें विश्व येथें । मीचि विस्तारिलोंसें निरुतें ।
 परि भावाचेनि हातें । माने जया ॥
 म्हणोनि गा यापरी । ब्रह्मादि पिपीलिकावरी ।
 मीवाचूनि दुसरी । गोष्टीच नाहीं ■
 ऐसें जाणे जो साचें । तया चेईरें जाहालें ज्ञानाचें ।
 म्हणोनि उत्तमाधमभेदाचें । ■ न देखे ॥...॥
 म्हणऊनि अमंदें जो भक्तियोग । तेथ शंका नाहीं नये खंय ।
 करितां ठेली तरी चांग । तें सांगितलें षष्ठीं ॥...॥
 ऐसेनि जे निजज्ञानी । खेळत सुखें त्रिभुवर्णी ।
 जगद्रूपा मनीं । सांठवूनि मातें ॥

१ मंजुळ शब्दाने. २ जोडलेले हात. ३ अंकुर आल्यावर. ४ बुंधा.
 ५ अंकुर. ६ पटेळ. ७ मुंगीपयेंत. ८ जागृति. ९ प्रतिबंध. १० राहिला.

जें जें भेटे भूत । तें तें मानिजे भगवंत ।

हा भक्तियोग निश्चित । जाण माझा ॥

ज्ञा. १०. ९८-११८.

४२. विषमभूतग्रामामध्ये एकाच समवस्तूचे दर्शन.

भूतें आघर्षीचि होती । एकाची एक आहार्ती ।

परि पै भूतप्रतीती । वेगळाली असे ॥

यांचीं नामेंही आनांन । अनारिर्सीं वर्तन ।

विषही सिनांन । आघवेयांचे ॥

ऐसे देखोनि किरीटी । भेद सुखी हन पोटी ।

तरि जन्माचिया कोटी । लाहसी निर्घो ॥

पै नानाप्रयोजनेशीलें । दीर्घे वक्रें वर्तुळें ।

होतीं एकीचीचि फळे । तुंबिणीयेचीं ॥...॥

हे भूतग्राम विषम । परि वस्तु ते पथ सम ।

घटमठीं व्योम । जियापरी ॥

हा नाशता भूताभास । पथ आत्मा तो अविनाश ।

जैसा केयूरादिकीं कस । सुवर्णाचा ॥

एवं जीवधर्महीन । जो जीवेंसीं अभिन्न ।

देखे तो सुनयन । ज्ञानियांमार्जी ॥

ज्ञानाचा डोळा डोळसां-। माजि डोळस तो वीरेश ।

हे स्तुति नोहे बहुवसा । भाग्याचा तो ॥...॥

म्हणोनि तो दैवागळा । वानीत असो वेळोवेळां ।

जे साम्यसेजें डोळा । लागला त्या ॥

ज्ञा. १२. १०९९-१०८०.

१ निरनिराळी. २ भिन्नभिन्न. ३ तन्हेतन्हेचे. ४ धरिशील. ५ नानाप्रकारच्या
कामी उपयोगी पडणारी. ६ ओपळीची. ७ आकाश. ८ सोंप लागली.

४३. जगास परतें सारून ईश्वरास पाहतां येणें शक्य नाही.

आतां शरीरें बहुतें । देखोनि ■ भेद हो चित्तें ।
 जें मनबुद्ध्यादि भूतें । एकेचि येथें ॥
 हां गा एकचि देहीं । ■ अनारिसे अवयव नाही ।
 तेवीं विचित्र विश्व पाहीं । एकचि हें ॥
 पै उंचा नीचा डाहलिया । विषमा वेगळालिया ।
 येकचि जेवीं जालिया । बीजाचिया ॥...॥
 नाना कल्लोलपरंपरा । संतती जैसी सागरा ।
 आम्हां आणि चराचरा । संबंध तैसा ॥
 म्हणौनि वन्हि आणि ज्वाळ । दोन्ही वन्हीचि केवळ ।
 तेवि मी गा सकळ । संबंध वांच ॥
 जालेनि जगें मी झांकें । तरि जगत्वे कोण फांके ।
 किळेवरी माणिकें । लोपिजे काई ॥...॥
 म्हणौनि जग परीतें । सारुनि पाहिजे मातें ।
 तैसा नोहे उखितें । आघवें मीचि ॥

ज्ञा. १४. ११८-१२८.

४४. ईश्वराच्या रूपाचें याथातथ्यरीतीनें अज्ञेयत्व.

मी कवण पां केतुला । कवणाचा कें जाहला ।
 या निरुक्ती करितां बोला । कल्प गेले ॥
 अगा उदरीचा गर्भ जैसा । न देखे आपुलिया मायेची वयसा ।
 मी आघवेयां देवां तैसा । नेणवे कांहीं ॥
 आणि जळचरां उदधीचें मान । मशकां नोलांडवेचि गगन ।
 तेवि महर्षीचें ज्ञान । न देखेचि मातें ॥

१ भिन्नभिन्न. २ खोटा. ३ प्रभेनें. ४ पलीकडे. ५ संपूर्ण. ६ निश्चय.
 ७ वय. ८ चिल्लट.

कां जे महर्षी आणि देवा । येरां भूतजातां सर्वा ।
 मांछि आदि म्हणोनि पांडवा । अंवघड जाणतां ॥
 उतरलें उदक पर्वत वळघे । जरि झाड ॥ सुलीं लागे ।
 तरि मियां जालेनि जगें । जाणिजे ॥

ज्ञा. १०. ६९-६९.

४५. ज्ञान हें ईश्वरापुढें अज्ञान होय.

अर्जुना माझे ठायीं । आपणपैवीण सौरसं नाहीं ।
 मी उपचारें कवणाही । नाकळें गा ॥
 एथ जाणीव करी तोचि नेणे । आंथिलेपण मिरवी तेंचि उणें ।
 आम्हीं जाहालों ऐसें जो म्हणे । तो कांहींचि नव्हे ॥...॥
 पाहे पां जाणिवेचेनि ॥ कोणही वेदांपासूनि असे आगळें ।
 कीं शेषाहुनि तोंडाळें । बोलकें आथी ॥
 तोही आंथरुणा तळवटीं दडें । येरुं नेति नेति म्हणोनि बडुडे ।
 एथ सनकादिक वेडे । पिसे जाहाले ॥
 करितां तापसांची कडसणी । कवण जवळां ठेविजे शुळपंणी ।
 तोहि अभिमान सांडूनि पायवणी । माथां वाहे ॥...॥
 म्हणोनि थोरपण पंथां सांडिजे । एथ व्युत्पत्ति आंघवी विसरिजे ।
 जें जगा धाकुटें होइजे । जवळीक माझी ॥
 सहस्रकिरणाचिये दिठी-। पुढां चंद्रही लोपे किरीटी ।
 तेथ खद्योत कां हुटहुटी । आपुलेनि तेजें ॥...॥
 यालागीं शरीरसांडोवा कीजे । सकळगुणांचें लोणें उतरिजे ।
 संपत्तिमद सांडिजे । कुरवंडी करुनी ॥

ज्ञा. ९. ३६७-३८१

- १ आश्रय करील. २ आनंद, योग्यता. ३ स्वाधीन होत नाहीं. ४ संपन्नता.
 ५ श्रेष्ठ. ६ बोलकें. ७ दुसरा (येथें, वेद). ८ मार्गें सरतो. ९ निवड, विचार.
 १० शंकर. ११ चरणतीर्थ. १२ पलीकडे. १३ शातेपणाचा अभिमान.
 १४ सूर्य. १५ कांजवा. १६ धमंड करावी. १७ निंबलोन करणें, उतरून टाकणें.

४६. तूं गुणत्रयाचा अन्हेर करून आत्मसुखाचा उपभोग घे.

तिहीं गुणी आवृत । हे वेद जाण निम्रांत ।
 म्हणोनि उपनिषदादि समस्त । सार्विक ते ॥
 येर रजतमात्मक । जेथ निरूपिजे कर्मादिक ।
 जे केवळ स्वर्गसूचक । घनुर्धरा ॥
 म्हणोनि तूं जाण । हें सुखदुःखासींच कारण ।
 पथ झणें अंतःकरण । रिघों देसी ॥
 तूं गुणत्रयातें अन्हेरी । मी माझे हें न करीं ।
 एक आत्मसुख अंतरीं । विसंब झणीं ।
 जरी वेदें बहुत बोलिलें । विविध भेद सूचिले ।
 तरी आपण हित आपुलें । तेंचि घेपें ॥
 जैसा प्रगटलिया गभस्ती । अशेषही मार्ग दिसती ।
 तरि तेतुलेहि काय चालिजती । सांगें मज ॥
 का उदकमय सकळ । जरी जाहलें असे महीतळ ।
 तरि आपण घेपें केवळ । आर्तीचें जोगें ॥
 तैसें ज्ञानी जे होती । ते वेदार्थातें विव्वरिती ।
 अपेक्षित तें स्वीकारिती । शाश्वत जें ॥

ज्ञा. २. २९६-२९३.

४७. साधु हाच महाभूतांच्या माथ्यावर चढूं शकतो.

ऐसाही जरी विपायें । सांडुनि पुढील पाये ।
 सर्वेन्द्रियांसी होये । पाठिमोरां जो ॥
 प्रवर्तलाही वेगीं बहुडे । देह सांडुनी मागिलीकडे ।
 महाभूतांच्या चढे । माथ्यावरी ॥

१ व्याप्त. २ निःसंशय. ३ चुकून. ४ विसरूं नकोस. ५ पृथ्वीतल.
 ६ तद्ज्ञान, इच्छा. ७ विचार करतात. ८ कदाचित्. ९ मार्गे फिरे.

तेथ राहोनि ठायंठिकें । स्वप्रकाशें चोखें ।
 [] माझें देखें । आपुलियां डोळां ॥
 मी आदिशीं पर । सकळलोकमहेश्वर ।
 ऐसिया मातें जो नर । यापरी जाणे ।
 तो पाषाणामाजि परिस । जैसा रसाआंत सिद्धरस ।
 तैसा मनुष्याआंत तो अंश । माझाचि जाण ॥
 तें चालतें ज्ञानाचें बिंब । त्याचे अवयव ते सुखाचे कोंभ ।
 घेर माणुसपण तें भांब । लौकिक भाग ॥...॥
 तो आपभयेंचि सांडिजे पापी । जैसा जळत चंदन सर्पी ।
 तोधें मातें जाणे तो संकल्पी । वैर्जुनि धांपे ॥

ज्ञा. १०. ७२-८०.

४८. ईश्वरस्वरूपाचें ज्ञान म्हणजेच ईश्वराच्या सर्व
 विभूतींचें ज्ञान होय.

जैसीं आघर्षांचि नक्षत्रें वेंचावीं । ऐसीं चाड उपजेळ जै जीवीं ।
 तें गगनाची बांधावीं । लोथ जेवीं ॥
 कां पृथ्वीये परमाणूंचा ॥ गाणां व्यावा । तरि भूगोलांचि कांखें सुवावा ।
 तैसा विस्तार माझा पाहावा । तरि जाणावें मातें ॥
 जैसें शाखांसी फूल फळ । एकिहेळां वेटाळूं म्हणिजे [] ।
 तरि उपडूनियां मूळ । जेविं हातीं घेपे ॥
 तेविं माझे विभूतिविशेष । जरी जाणों पाहिजती अशेष ।
 तरि [] एक निर्दोष । जाणिजे माझे ॥
 येन्हवीं वेगळालिया विभूती । कायि एक परिससी किती ।
 म्हणोनि एकिहेळां महामती । सर्व मी जण ॥

ज्ञा. १०. २९९-२६३.

१ ठिकाणाच्या ठिकाणी स्थिर. २ अमृत. ३ अंकुर. ४ भास. ५ कल्पना
 कडून. ६ वगळून. ७ घेतला जातो. ८ मोट, गांठोवें. ९ झाडा. १० पृथ्वी.
 ११ घालावी. १२ शाखांसह. १३ एकदम.

४९. अर्जुनाची विश्वरूपदर्शनावदल उत्कंठा.

■ आहका तो किरिटी । घालूनि विश्वरूपीं विठी ।
 पहिली कैसी गोठी । करितां जाहला ॥
 हे सर्वही सर्वेश्वर । ऐसा प्रतीतिगतं जो पतिकरं ।
 तो बाहेरी होआवा गोचर । लोचनांसी ॥
 हे जीवांआंतुली चाड । परि देवांसि सांगतां सांकड ।
 कां जें विश्वरूप गूढ । कैसेनि पुसावें ॥
 म्हणे मागां कवणीं कहीं । जें पढियंतें पुसिलें नाहीं ।
 ■ सहसा कैसें काई । सांगा म्हणों ॥
 मी जरी सलंगीचा चांग । तरि काय आहसीहुनि अंतरंग ।
 परि तेही हा प्रसंग । विहाली पुसों ॥
 माझी आवडेतेसी सेवाजाहली । तरिकाय होईल गढडाचिया येतुली ।
 परि तोही हे बोली । करीचि ना ॥
 मी काय सनकादिकांहुनि जवळा । परि तयांही नागवेचि हा चाला ।
 मी आवडेन काय प्रेमळां । गोकुळींचिया ऐसा ॥
 तयांतही लेकुरपणें झकविलें । एकाचे गर्भवासही साहिले ।
 परि विश्वरूप हें राहविलें । ■ दावीच कवणां ॥
 ■ ठायवरी गुंज । याचिये अंतरींचें हें निज ।
 केवि उठाउठीं ■ । पुंसों ये पां ॥
 आणि न पुसोंचि जरी म्हणें । तरि विश्वरूप देखिलियाविणें ।
 सुख नोहेंचि, परि जिणें । तेंहीं विपार्ये ॥
 म्हणोनि आतां पुसों अल्लुमालसें । मग करूं देवा ठांके तैसें ।
 येणें प्रवर्तला साध्वसें । पार्थ बोलों ॥

झा. ११. २८-३८.

१ अनुभवांत असलेला. २ अनुभव, अंगिकार. ३ संकट, संकोच.
 ४ आवडत्यानें. ५ एकदम. ६ सेवाचा. ■ जवळचा. ८ भ्यायली. ९ न करवे.
 १० झकविले. ११ पुस. १२ झडकर. १३ विचारतां येईल. १४ ओढें.
 १५ आवडलें तसें. १६ भयानें.

५०. ईश्वराचें मुदलरूप.

■ बोलिला तो किरीटी । म्हणे तुम्हीं केली जे गोठी ।
 तिथा प्रतीतीची दिठी । निवाली माझी ॥
 आतां जयाचेनि संकल्पे । हे लोकपरंपरा होय हारपे ।
 जया ठायार्ते आपणपे । मी ऐसे म्हणसी ॥
 ते मुदल रूप तुझे । जेथुनि ह्ये द्विभुजे हन चतुर्भुजे ।
 सुरकार्याचेनि व्याजे । धेवो धेवो येसी ॥
 पै जळशयनाचिया अवगणिया । कां मत्स्यकूर्म ह्या मिरवणिया ।
 खेळ सरलिया गुणिया । सांठविसी जेथ ॥
 उपनिषदे जे गाती । योगिये हृदयीं रिगोनि पाहाती ।
 जयार्ते सनकादिक आहाती । पोटाळुनियां ॥
 ऐसें अगाध जे तुझे । विश्वरूप कानीं ऐकिजे ।
 ते देखावया चित्त माझे । उतावीळ देवा ॥
 देवे फेडूनियां सांकेड । लोभे पुसली जरी चाड ।
 तरि हेचि एकी वाडे । आर्ति जी मज ॥
 तुझे विश्वरूप आघवे । माझिये दिठीसी गोचर होआवे ।
 ऐशी थोर आस जीवे । बांधोनि आहे ॥

ज्ञा. ११. ८१-८८.

५१. ईश्वराचें अतींद्रियस्वरूप चर्मदृष्टीने पाहणें शक्य नाहीं.

मग म्हणे उतकंठे घोहट न पडे । अझुनि सुखाचे सोयं ■ सांपडे ।
 परि दाखिलें तें फुडें । नाकळेचि यया ॥
 हे बोलोनि देव हांसिले । हांसोनि देखणिंया म्हणितले ।
 आम्हीं विश्वरूप तरी दाखिलें । परि देखसीच ना तूं ॥

१ अनुभवाची. २ नाहीशी होते. ३ निमित्तानें. ४. सोंगे. ५. गारुडी.
 ६ संकोच. ७ मोठी. ८ कमीपणा. ९ मार्ग. १० खरोखर. ११ पहाण्यास
 तयार झालेल्यास

यया बोला येरें विचक्षणें । म्हणितलें हां जी कवणासि तें उणें ।
 तुम्हीं बकाकरवीं चांदिणें । चरवूं पहा मां ॥
 हां हो उटोनियां आरिसा । आंगळिया दावूं बैसा ।
 बहिरियापुढें हृषीकेशा । गाणीव करा ॥...॥
 जें अतींद्रिय म्हणोनि व्यवस्थिलें । केवळ ज्ञानदृष्टीचिया भागा फिटलें
 तें तुम्हीं चर्मचक्षुपुढें सुदलें । मी कैसेनि देखें ॥

ज्ञा. ११. १५४-१५९.

५२ दिव्यदृष्टीनें ईश्वराचें स्वरूपदर्शन.

म्हणोनि तो देवांचा रावो । म्हणे पार्थातें तुज दिव्य दृष्टि देवो ।
 ज्या विश्वरूपाचा ठावो । देखसी तूं ॥
 ऐसीं श्रीमुखोनि अक्षरें । निघताना जंव एकसरें ।
 तंव अविद्येचें आधारें । जावोंचि लागे ॥...॥
 ■ दिव्यचक्षुप्रकाश जाहला । तथा ज्ञानदृष्टी फांटा फुटला ।
 ययापरी दाविता जाहला । ऐश्वर्य आपुलें ॥...॥
 एकसरें ऐश्वर्यतेजें पाहलें । तथा चमत्काराचें एकार्णव जाहलें ।
 चित्त समाजीं बुडोनि ठेलें । विस्मयाचिया ॥...॥
 तेव्हां मनासी मनपण न स्फुरे । बुद्धि आपणपै न सांघरे ।
 इंद्रियांचे रश्मी माघारे । हृदयवरी भरले ॥...॥
 तैसा विस्मित पाहे कीडें । तंव पुढां होतें चतुर्भुज रूपडें ।
 तेंचि नानारूप चहुंकडे । मांडोनि ठेलें ॥...॥
 प्रथम स्वरूपसमाधान । पावोनिं ठेला अर्जुन ।
 सवेंचि उघडी नयन । तंव विश्वरूप देखे ॥
 इहींचि दोहीं डोळां । पाहावें विश्वरूपा सकळा ।
 तो श्रीकृष्ण सोहळा । पुरविला ऐसा ॥

ज्ञा. ११. १७६-१८६.

५३. अर्जुनाचें अपराधक्षमापनस्तोत्र.

म्हणोनि काय काय आतां । निवेदिजेल अनंता ।
 मी राशि आहे समस्तां । अपराधांची ॥
 लागीं पुढां ॥ पाठीं । जियें राहाटलों बहुवें चोखंदी ।
 तियें मायेचियापरी पोटीं । सामावी प्रभो ॥
 जी कोणी एके वेळें । सरिता घेऊनि येति खंडले ।
 तिये सामाविजति सिधुजळें । आन उपाय नाही ॥
 तैसी प्रीति कां प्रमादें । देवेंसीं मियां बिरुद्धें ।
 बोलविलीं तियें मुकुंदें । उपसाहावीं जी ॥...॥
 तरि आतां अग्रमेया । शरणागता आपुलिया ।
 क्षमा कीजो जी यथा । अपराधांसी ॥...
 पेसें अर्जुन म्हणितले । मग पुढतीं दंडवत घातले ।
 तेथें सात्विकाचें आलें । भरतें तथा ॥
 मग म्हणतसे प्रसीद प्रसीद । वाचा होतसे सद्गद ।
 काढीं जी अपराध-। समुद्रौनि ॥...॥
 पुत्राचे अपराध । जरी जाहाले अगाध ।
 तरी पितां साहे निद्वेष्ट । तैसें साहिजों जी ॥
 सख्याचें उद्धर्त । साहे निवांत ।
 तैसें तुवां ॥ साहिजों जी ॥

ज्ञा. ११. १११-१७४.

५४. अर्जुनाचें धसालपण.

या अर्जुनाचिया बोला । विश्वरूप विस्मयो जाहला ।
 म्हणे ऐसा ॥ हां देखिला । धसाल कोणी ॥

१ वाईट. २ गडद उदकें. ३ सद्गदित. ४ द्वैतभास सोडून. ५ दांडगेपणा.
 ६ अविचारी.

कोण हे वस्तु [] आहासी । तथा लाभाला तोष [] घेसी ।
 मा भेणें काय नेणां बोलसी । हेकडं ऐसा ॥
 आम्ही सावियाचि जें [] होणें । तें आंगविचरी म्हणे देणें ।
 वांचोनि जीव असे वैचणे । कवणासि [] ॥...॥
 तें हें अपरां अपार । स्वरूप माझे परात्पर ।
 एथूनि ते अवतार । कृष्णादिक ॥...॥
 हे तुजवांचू [] अर्जुना । पूर्वी श्रुत [] नाहीं [] ।
 [] जोगें नव्हे साधना । म्हणोनियां ॥...॥
 आजि ध्यानसंपत्तीलागीं । तूं एकचि आधिल्ल जर्गी ।
 हें परम भाग्य आंगीं । विरंचीही नाहीं ॥
 म्हणोनि विश्वरूपलाभें श्लाघें । एथिचें [] नेघ नेघ ।
 हें वांचूनि अन्य चांग । न मनीं कांहीं ॥
 हां गा अमृताचा समुद्र भरला । आणि अवसांत वरपड्डा जाहला ।
 मग कोणीही आथि घोसडिंला । बुडिजेल म्हणोनि ॥
 [] तरि सोनयाचा डोंगर । येसणा न चले हा थोर ।
 ऐसें म्हणोनि अव्हेर । करणें घडे ॥
 दैवें चिंतामणी लेइजे । कीं हें ओझें म्हणोनि सांडिजे ।
 कामधेनु दवडिजे । [] पोसवे म्हणोनि ॥...॥
 तैसें ऐश्वर्य हें महातेज । आजि हातां आलें आहेसइज ।
 कीं एथ तुज गजध्वज । होआवी कां ॥
 परि नेणसीच गांवढिया । काय कोपों आतां धनंजया ।
 आंग सांडोनि छाया । आलिंगितोसि मा []
 हें नव्हे जो मी साचें । एथ मन करुनियां कांचें ।
 प्रेम धरिसी अर्धगणियेचें । चतुर्भुज जें ॥...॥
 हें रूप जरी घोर । विकृत आणि थोर ।
 तरि कृतनिश्चयाचें घर । हेंचि करीं ॥

१ भ्याड, एककडी. २ ब्रह्मदेवास. ३ घन्यता मान. ४ वेळं नकोस. ५ अकस्मात्.
 ६ प्राप्त. ७ टाकून दिला. ८ एकदा. ९ मीति. १० अर्ध. ११ सोंपाचे.

कृपण चित्तवृत्ति जैसी । रावोनि घाली ठेव्यापासी ।
 मग नुसंधेन देहेसी । आपण असे ॥
 कां अजातपक्षिया जवळा । जीव ठेऊनि अविंसाळा ।
 पक्षिणी अंतराळां-माजि जाय ॥
 ना ॥ गाय चरे डोंगरीं । परि चित्त बांधलें वत्सें घरीं ।
 तैसें प्रेम येथिचें करीं । स्थानपति ॥
 येरें वरिचिलेनी चित्तें । ॥ सख्य सुखापरतें ।
 भोगिजो कां श्रीमूर्तीतें । चतुर्भुज ॥
 परि पुढतपुढतीं पांडवा । हा एक बोल न विसरावा ।
 जे ह्ये रूपीहुनी सद्भावा । नेदावें निघों ॥
 हें कहीं नव्हतेंचि देखिलें । म्हणोनि भय जें तुज उपजलें ।
 तें सांडीं पथ संचलें । असो दे प्रेम ॥
 आतां करूं तुजया सारिखें । पेसें म्हणितलें विश्वतोमुखें ।
 तरि मागील रूप सुखें । न्याहोलीं पां तूं ॥

ज्ञा. ११. १०९-१३९.

५५. विश्वरूपाचें पुनः कृष्णरूप.

ऐसें वाक्य बोलतखेवो । मागुता मनुष्य जाहला देवो ।
 हे ना परि नवलावो । आवडीचा तिये ॥
 श्रीकृष्णचि कैवल्य उघडें । वरि सर्वस्व विश्वरूपायेवढें ।
 हातीं दिधलें कीं नावडें । अर्जुनासी ॥
 वस्तु घेऊनि वालिजें । जैसें रत्नासि दूषण ठेविजे ।
 ना तरि ॥ पाहूनियां म्हणिजे । मना ॥ ये हे ॥
 ॥ विश्वरूपा येवढी दशा । करितां प्रीतीचा धाढ कैसा ।
 शील दिधलीसे उपदेशा । किरीटीसि देवें ॥

१-द्रव्याच्या ठेव्याजवळ. २-सख्या, एकव्या. ३-घरव्यात. ४-आकाशांत.

५-पहा. ६-बोलतपक्षिणीच. ७-टाकावी. ८-उत्तम वांटा.

मोडोनि भांगाराचा रंवा । लेणें घडिलें आपुलिया सवा ।
 मग नावडे जरी जीवा । तरी आटिजे पुढतीं ॥ ६४४ ॥
 हो कां जे कृष्णाकृतींचिये मोडीं । होती विश्वरूपदाची घडी ।
 ते अर्जुनाचिये आवडी । उकलुनि दाविली ॥ ६४५ ॥
 तंव परमाणु वा रंग । तेणें देखिला साविया चांग ।
 तेथ ग्राहकीये नव्हेचि लागे । म्हणोनि घडी केली पुढती ॥ ६४६ ॥
 तैसें शिष्याचिये प्रीती जाहालें । कृष्णत्व होतें तें विश्वरूप जालें ।
 तें मना नयोचि मग आणिलें । कृष्णपण मागुतें ॥ ६४७ ॥
 हा ठाववरी शिष्याची निकसी । साहाती गुरु आहाती कष्टणें देशी ।
 परि नेणजे आवडी कैशी । संजय म्हणे ॥

ज्ञा. ११. १४०-१४६.

५६. भक्त हेच योगयुक्त होत.

इया किरीटीचिया बोला । तो जगद्वंधु संतोषला ।
 म्हणें हो ■■■ भला । जाणसी करूं ॥...॥
 वर्षाकाळीं सरिता । जैसी चढों लागे पंडसुता ।
 तैसी नीचनवी भजतां । श्रद्धा दिसे ॥
 परि ठाकलियाही सागर । जैसा मागीलही यावा अनिवार ।
 तिये गंगेचिये ऐसा पडिभर । प्रेमभावा ॥
 तैसें सर्वेन्द्रियासहित । मजमाजि सुनि चित्त ।
 जे रात्रिदिवस ■■■ म्हणत । उपासिती ॥
 इयापरि जे भक्त । आपणपें मज देत ।
 तेचि मी योगयुक्त । परम मानीं ॥

ज्ञा. १२. ३४-३९.

१ लगड. २ इच्छेप्रमाणें. ३ डौलांत, वळणांत. ४ गिन्हाइकीचा. ५ संबध.
 ६ किरकिर, बिकीर. ७ निलनवी. ८ प्राप्त झाल्यावरही. ९ भर. १० घालून.

५७. अव्यक्तोपासक हेही मलाच पिळतात.

आणि घेर तेही पांडवा । जे आरूढोनि सोहंभावा ।
 झोंबती निरवयवा । अक्षरासी ॥
 मनाची नेखी न लगे । जेथ बुद्धीची दृष्टी न रिगे ।
 इंद्रियां कीर जोगे । काय होईल ॥
 परि ध्यानाही कुवाडें । म्हणोनि एके ठायीं न सांपडे ।
 व्यक्तीसी माजिवडें । कवणेही नोहे ॥
 जया सर्वत्र सर्वपणें । सर्वांही काळीं असणें ।
 जें पावूनि चितवणें । हिंपुटीं जाहलें ॥
 जें होय ना नोहे । जें नाही ना आहे ।
 ऐसें म्हणोनि उपाये । उपजतीचि ना ॥
 चे चळे ना ढळे । सरे ना मैले ।
 ते आपुलेनीचि बलें । आंगविलें जिहीं ॥...॥
 ऐसे जे समबुद्धी । मिळावया सोहंसिद्धी ।
 आंगविताती निरवंधी । योगदुर्गे ॥
 आपुलिया साटोवार्ती । शून्य घेती उठाउठीं ।
 तेही मातेंचि किरीटी । पावती गा ॥
 घांचूनि योगाचेनि बलें । अधिक कांहीं मिळे ।
 ऐसें नाही आंगलें । कष्टची तयां ॥

ज्ञा. १२. ४०—४९.

५८. ब्रह्मस्वरूपाची अखंडस्थिति.

जें एक आंत बाहेरीं । जें एक जवळ दुरी ।
 जें एक वांचूनि पेरी । दुजी नाही ॥...॥

१ नखें. २ कठीण. ३ मध्यें. ४ कष्टी. ५ स्वाधीन करून घेतलें. ६ एक-
 सारखें. ७ मोबदल्यांत. ८ अधिक. ९ प्रकार.

स्वेदजप्रभृति । वेगळाल्या भूती ।
 जयाचिये अनुस्यूती । खोमणे नाही ॥...॥
 बाल्यादि तिन्ही वयसी । काया एकचि जैसी ।
 तैसें आदिस्थितिग्रासी । अखंड जे ॥
 सायंप्रातर्माध्यान्ह । होतां जातां दिनमान ।
 जैसें कां ॥ पालटेना ॥
 अगा सृष्टीवेळे प्रियोत्तमा । जया नाम म्हणती ब्रह्मा ।
 स्थिती जे विष्णुनामा । पात्र जाहाले ।
 मग आकार हा हारपे । तेव्हां रुद्र जे म्हणिपे ।
 ते ही गुणत्रय जेव्हां लोपे । ते जे शून्य ॥...॥
 जे अग्नीचे दीपन । जे चंद्राचे जीवन ।
 सूर्याचे ॥ देखिती जेणे ॥...॥
 जे देखिलियाचिसर्वे । द्रव्य द्रष्टा हे आद्यवे ।
 एकवट कालचे । सामरस्ये ॥...॥
 जैसें सरलिया लेखे । आंख होती एक ।
 तैसें साध्यसाधनादिक । ऐक्यासि ये ॥

ज्ञा. १३. ९१५-९३८.

५९. ब्रह्मस्वरूपाचे अनिर्वर्णनीयत्व,

आणि जाणितलेया वरौते । कांहीं करणे नाही जेथे ।
 जाणणेचि तन्मयाते । आणी जयाचे ॥
 जे जाणितलेयासाठी । संसारा काढूनियां कांटी ।
 जिरोनि जाइजे पोटी । नित्यानंदाच्या ॥...॥
 जे नाही म्हणो जाइजे । तंव विश्वाकारे देखिजे ।
 आणि विश्वचि ऐसें म्हणिजे । तरि हे माया ॥...॥

१ घामापामून उत्पन्न झालेले. २ अखंडतेंत. ३ कमीपणा, न्यूनता.
 ४ उत्पत्तीचे वेळेस. ५ हिशोब. ६ आंकडे. ७ वर. ८ कुंपण.

म्हणोनि आथी नाथी हे बोली । जे देखोनि मुकी जाहली ।
 विचाराची मोडली । वाट जेथे ॥
 जैसी भांडघटशराची । तदाकार असे पृथ्वी ।
 तैसें सर्व होऊनियां सर्वा । असे जे वस्तु ॥...॥
 तयातें याकारणें । विश्वबाहु ऐसें म्हणणें ।
 सर्वचि सर्वपणें । सर्वदा करी ॥
 आणि समस्तांही ठायीं । एके कालीं धनंजया ।
 आलें असे म्हणोनि जया । विश्वांग्रि नाम ।
 पै सवितया आंग डोळे । नाहींत वेगळे वेगळे ।
 तैसें सर्वद्रष्टे सकळ । स्वरूपें जें ॥
 म्हणोनि विश्वतश्चक्षु । हा अचक्षूच्या ठायीं पक्षु ।
 बोलावया दक्षु । जाहला वेद ॥
 जें सर्वांचें शिरावरीं । जें नित्य नादे सर्वापरी ।
 ऐसिये स्थितीवरी । विश्वमूर्धा म्हणिपे ॥
 पै ना मूर्ति तेंचि मुख । हुताशना जैसें देख ।
 ऐसें सर्वपर्णी अशेख । भोक्तें जें ॥
 थालागीं जया पार्थी । विश्वतोमुख हे व्यवस्था ।
 आली वाक्पथा । श्रुतीचिया ॥...॥
 वांचूनि हस्त नेत्र पाये । हे माष तेथ कें आहे ।
 सर्वशून्यत्वाचा साहे । निष्कर्ष जें ॥...॥
 तैसें साचचि जें एक । तेथ व्याप्यव्यापक ।
 परि बोलावया नावेकें । करावें लागे ॥
 पै शून्य जें दावावें जाहालें । तें बिंदुलें एक केलें ।
 तैसें अद्वैत सांगावें बोले । तें द्वैत कीजे ॥
 येन्हीवीं तरी पार्थी । गुरुशिष्यसत्पथा ।
 आडळ पडे सर्वथा । बोल खुंटे ॥

ज्ञा. १३. <१६-८८९.

१ डेरा, वागर, परळ, इत्यादिकांत. २ ज्याचे पाय सर्वत्र आहेत असा.
 ३ सार. ४ क्षणभर. ५ वर्तुळ. ६ प्रतिबंध.

६०. चित्मूर्त्याचें अंतिम वर्णन.

मावळवीत विश्वाभास । नवल उदयला चंडांश ।
 अद्वयाब्जिनीविकाश । धंदूं आतां-॥
 जो अधिचाराती रुसोनिया । गिळी ज्ञानाज्ञानचांदणियां ।
 जो सुदिन करी ज्ञानियां । स्वबोधाचा ॥
 जेणें विवळतिये सवळे । लाहोनि आत्मज्ञानाचे डोळे ।
 सांडिती देहाहंतेचीं अविंसाळें । जीवपक्षी ।
 लिंगदेहकमळाचा । पोटीं वैचैतया चिद्भ्रमराचा ।
 बंदिमोक्ष जयाचा । उदैला होय ॥
 शब्दचिया आसकडीं । भेदनदीच्या दोहीं थंडीं ।
 आरडत विरहवेडीं । बुद्धिबोध ॥
 तया चक्रवाकांचें मिथुन । सामरस्याचें समाधान ।
 भोगवी जो चिद्गगन-। भुवनदिवा ॥
 जेणें पाहालिये पाहाटें । भेदाची चोरळी फिटे ।
 रिगती आत्मानुभववाटे । पार्थिक योगी ॥
 जबाचेनि विवेककिरणसंगें । उन्मेषसूर्यकांत फुणगे ।
 दीपले जालिती दांगें । संसाराचीं ॥
 जयाचा रश्मिपुंज निंबर । होतां स्वरूपउंखरीं स्थिर ।
 ये महासिद्धीचा पूर । मृगजळ तें ॥
 जो प्रत्यग्बोधाचिया माथया । सोहंतेचा मध्यान्हीं आलिया ।
 लपें आत्मभ्रांतिछाया । आपणपां तळीं ॥
 ते वेळीं विश्वस्वप्नासहितें । कोण अन्यथामती निद्रेतें ।
 सांभाळीं नुरोचि जेथें । मायाराती ॥...॥

१ उजाडण्याच्या. २ वेळेला. ३ मिळून. ४ धरटी. ५ क्षय, नाश. ६ अड-
 चणाच्या जागेंत. ७ तीरावर. ८ चोखटा. ९ मार्गस्थ. १० ज्ञान. ११ ठिणग्या
 द्यकितो. १२ प्रखर. १३ माळ जमिनीवर.

तो अहोरात्रांचा पैलकड । कोणें देखावा ज्ञानमार्तंड ।
जो प्रकाश्यैवणि सुरवाड । प्रकाशाचा ॥

ज्ञा. १६. १-१६.

३. नीतिविचार.

६१. इंद्रियांचें बळकटपण.

जयांतें अभ्यासाची घरटी । यमनियमांची तांटी ।
जे मनातें सदा मुठी । धरुनि आहाती ॥
तेही किजती कासाविशी । या इंद्रियांची प्रौढी ऐसी ।
जैसी मंत्रज्ञातें विवैसी । भुलवी कां ॥
देखे विषय हे तैसे । पावती क्रद्धीसिद्धीचेनि प्रिये ।
मग आकळिती स्पर्श । इंद्रियांचेनी ॥
तिये संधी जाये । अभ्यासी थोटावले ठायें ।
ऐसें आहे । इंद्रियांचें ॥

ज्ञा. २. ३११-३१४.

६२. अमानित्व.

तरी कवणेंही विषयीचें । जीवा सामर्थ्य होणें रुचे ।
संभावितपणाचें । चोक्षें जया ॥
आधिलेचि गुण वानितां । मान्यपणें मानितां ।
योग्यतेचें येतां । अंगा रूप ॥

१ पलीकडचें तीर. २ सुकाळ. ३ गस्त. ४ कुंपण. ५ केले जातात. ६ बळ.
७ हडळ. ८ निर्बळ, कुंठित. ९ राहतें. १० बरोबरी, सारखेपणा. ११ असलेले.

तें गजबजों लागे कैसा । व्याघ्रें रंधलां मृग जैसा ।
 कां बाहीं तरतां वळसां । दाटला जेवीं ॥
 पार्था तेणें पाडें । सन्मानें जो सांकडे ।
 गरिमेतें अंगाकडे । येवोंचि नेदी ॥
 पूज्यता डोळां न देखावी । स्वकीर्ती कार्नी नायकावी ।
 हा अमुका ऐसी नोहावी । सेचि लोकां ॥
 तेथ सत्काराची कें गोठी । कें आदरा देईल भेटी ।
 मरणेंसी साटी । नमस्कारितां ॥
 वाचस्पतीचेनि पाडें । सर्वज्ञता तरी जोडे ।
 परि वेडिवेमाजी वडे । महिमेभेणें ॥
 चातुर्य लपवी । महत्त्व हारवी ।
 पिसेपण मिरवी । आवडोनी ॥
 लौकिकाचा उद्वेग । शास्त्रांवरी उंबग ।
 उगेपणीं चांग । आथी भर ॥
 जगें अवज्ञाचि करावी । संबंधीं^१ सोयचि न धरावी ।
 ऐसी ऐसी जीवीं । चाड बहु ॥
 तळवटपण बाणे । आंगीं हिणावो खेवणें ।
 तें तेंचि करणें । बहुत करूनी ॥
 हा जीत ना नोहे । लोक कल्पी येणें भावें ।
 तैसें जिणें होआवें । ऐसी आशा ॥
 पैल चालत कीं नोहे । कीं वारेनि आहे ।
 जना ऐसा भ्रम जाये । तैसें होइजे ॥
 माझे असतेंपण लोपो । नामरूप हारपो ।
 मज झणें वासियो । भूतजात ॥
 ऐसीं जयाचीं नेंवसिये । जो नित्य एकांता जात जाये ।
 नामोंचि जो जिये । विजनाचेनि ॥

१ अडवलेला. २ हातांनीं. ३ पोहत असतां. ४ मोंवप्यांत. ५ सांपडला.
 ६ संकोचतो. ७ मोठेपणा. ८ आठवण. ९ मोबदला. १० कंटाळा. ११ नात-
 लग. १२ हीनपण. १३ लहानपण. १४ भूषण, अलंकार. १५ भिवो. १६ नवस.

वायु आणि तया पंडे । गगनैसीं बोलों आवडे ।
 जीवंप्राणें झाडे । पढियंतीं जया ॥
 किंबहुना ऐसीं । चिन्हें जया देखसी ।
 जाण तया ज्ञानैसी । शेजें जाहाली ॥
 पै अमानित्व पुरुषीं । तें जाणावें इहीं मिषीं ।
 आतां अदंभत्वाचिया ओळखीसी । सौरस देवों ॥

ज्ञा. १३. १८५-२०२.

६३. अखंड अगर्वता.

आदि ब्रह्मा करुनि । शेवटीं मशक धरुनि ।
 माजि समस्त हें जाणोनि । स्वरूप माझें ॥
 वाड धाकुटे न म्हणती । सजीव निर्जीव नेणती ।
 देखिलिये वस्तु उजू लुठिती । मीचि म्हणोनि ॥
 आपुलें उत्तमत्त्व नाठवे । पुढील योग्यायोग्य नेणवे ।
 एकसरें व्यक्तिमात्राचेनि नांवें । नमूचि आवडे ॥
 जैसैं ऊंचीहुनि उदक पडिलें । तें तळवटवरी ये उंगलें ।
 तैसैं नमिजें भूतजात देखिलें । ऐसा स्वभावोचि तयांचा ॥
 कां फळलिया तरुची शाखा । सहजें भूमीसी उतरे देखा ।
 तैसैं जीवमात्रां अशेखां । खालावती ते ॥
 अखंड अगर्वता होऊनि असती । तयांची विनय हेचि संपत्ती ।
 जे जयजय मंत्रें अर्पिती । माझ्या ठायीं ॥
 नमितां मानापमान गळाले । म्हणोनि अवचित्तां मीचि जाहाले ।
 ऐसैं निरंतर मिसळले । उपासिती ॥

ज्ञा. ९. २२१-२२७.

१ पटते. २ शय्या. ३ अभिप्राय. ४ विलिट. ५ मोठें. ६ सरळ. ७ दृढ-
 वत घालतात. ८ एकसारखें. ९ निमुटपणानें. १० नम्र होतात. ११ एका-
 एकीं, सहज.

६४. अदंभित्व.

तरि अदंभित्व पेसैं । लोभियाचें मन जैसैं ।
 जीव जावो परी नुमसे । ठेविला ठावो ■
 तया परी किरीटी । पडिलाही प्राणसंकटी ।
 परि सुकृत ■ प्रकटी । आंगें बोलें ॥
 खंडाणे आला पान्हा । पळवी जेवि अर्जुना ।
 कां लपवी पण्यांगना । वडिलपण ■
 आढ्य आतुडे अडवी । मग आढ्यता जेवि हारवी ।
 नातरी कुळवधु लपवी । अवयवांतें ॥
 ना ना कृषीवळ आपुलें । पांघुरवीं पेरिलें ।
 तैसे झांकीं निपजलें । दानपुण्य ॥
 वरिवरि देहो न पूजी । लोकांतें न रंजी ।
 स्वधर्म वाग्ध्वजी । बांधों नेणें ॥...॥
 शरीरभोगाकडे । पाहतां कृपण आवडे ।
 येन्हवीं धर्मविषयीं थोडें । बहु ■ म्हणे ॥
 घरीं दिसे सांकड । देहींचीं आयतीं रोड ।
 परि दानीं जया होडें । सुरतरुसीं ■
 किंबहुना स्वधर्मी थोर । अवसरीं उदार ।
 आत्मचर्चें चतुर । येन्हवीं वेडा ॥
 केळीचें दळवाडें । हळु पोकळ आवडे ।
 परि फळोनियां गाढें । रसाल जैसैं ॥
 कां मेघाचें आंग शीलें । दिसें चारेनि जैसैं जाईल ।
 परि वर्षती ■ । घणवट तें ॥...॥
 हें असो ■ चिन्हांचा । नटनांच ठायीं जयाच्या ।
 जाण ज्ञान तयाच्या । हातां चढलें ॥

१ उषडा करीत नाही. २ लाथरी गाय. ३ वेड्या. ■ श्रीमान्, धनिक.
 ५ सांपडे. ६ अरण्यांत. ७ शेतकरी. ८ खुशामत करीत नाही. ९ सामग्री.
 १० पैज. ११ कल्पवृक्षाबरोबर. १२ स्वरूप. १३ हलकें. १४ उत्कर्ष.

पैं गा अदंभपण । म्हणितलें तें हें ।

आतां आईक खुण । अहिंसेची ॥

ज्ञा. १३. १०३-२१७.

६५. अहिंसा.

आणि स्वमताचिया निर्धोरा । लागोनियां धनुर्धरा ।

प्राप्ता मतांतरा । निर्वच कीजे ॥

ऐसी हे अवधारी । निरूपिती परी ।

आतां यथावरी । मुख्य जें गा ॥

तें स्वमत बोलिजेल । अहिंसे रूप कीजेल ।

जिया उठलियां आंतुल । ज्ञान दिसे ॥

तरि तरंग नोलांडित । लहरी पायें न फोडित ।

सांचलु न मोडित । पाण्याचा ॥

वेगें आणि लेसा । दिठी घालुनि आंविसे ।

जळीं जैसा । पाउल सुये ॥

कां कमळावरि भ्रमर । पाय ठेविती हलुबोर ।

कुचंबेल केशर । इया शंका ॥

तैसे परमाणु पांगुतले । जाणूनि जीव सानुले ।

तेथ कारुण्यामाजि पाउलें । लपवूनि चाले ॥

ते वाट कूपेची करित । ते दिशाचि स्नेह भरित ।

जीवांतळीं आंथरित । आपुला जीव ॥...॥

पैं मोहाचेनि सांगडे । लांसी पिळी धरी तोंडे ।

तेथ दांतांचे आंगरडे । लागती जैसे ॥...॥

१ चर्चा. २ लाट. ३ स्थिरपणा. ४ हलू, मर्यादेचा. ५ आभिष. ६ घालतो, ठेवतो. ७ सूक्ष्मरीतीनें, मळपणानें. ८ चुरडेल. ९ आच्छादले गेलेले. १० अतिशय लहान, ११ योगें. १२ मांजरी. १३ अग्नि.

तैसेनि मार्दवें पाय । भूमीवरी न्यसीत ।
लागती तेथ होय । जीवां सुख ।

ज्ञा. १३. २४१-२९९.

किंबहुना ऐसी । दिठी जयाची भूतांसी ।
करही देखसी । तैसेचि ते ॥
तरि होऊनियां कृतार्थ । राहिले सिद्धांचे मनोरथ ।
तैसे जयाचे हात । निर्व्यापार ॥
अक्षम आणि संन्यासिलें । कां निरिधन आणि विज्ञालें ।
मुकेनि घेतलें । मौन जैसें ॥
तयापरी कांहीं । जयां करां करणें नाहीं ।
जे अकर्तयाच्या ठाई । बैसां येती ॥
आसुंडेल वारा । लागेल अंबरा ।
इया बुद्धि करां । चळों नेदी ॥
तेथ आंगावरिलीं उडवावीं । कां डोळां रिगतें झाडाचीं ।
पशुपक्ष्यां दावाची । शस्त्रमुद्रा ॥
इया केउतिया गोठी । नावडे दंड काठी ।
मग शस्त्राचें किरीटी । बोलणें कै ॥
लीलाकमलें खेलणें । कां पुष्पमाळा खेलणें ।
करी म्हणे गोफणें । ऐसें होईल ॥
हालवतील रोमावळी । यालागीं आंग न कुरवाळी ।
नखांची गुंडाळीं । बोटांवरी ॥
तंव करणें याचाचि अभाव । परि ऐसाही पडे डाव ।
तरि हातां हाचि सराव । जे जोडिजती ॥
कां नाभिकारा उचलिजे । हात पडिलियां देइजे ।
वा तरि आर्तातें स्पर्शिजे । अलुमाळ ॥

हैही उपरोधें करणें । तरी आर्तभय हरणें ।
नेणती चंद्रकिरणें । जिव्हाळा तो ॥
पावोनि तो स्पर्शु । मलयानिळ खरपुसु ।
येणें मानें पशु । कुंरवाळणें ॥

ज्ञा. १३. २७८-२९०.

आणि तयाचि परि किरीटी । थाड जयाचिया दिठी ।
सांडिलिया मुकुटी । मोकलिया ॥
कां जे भूतीं वस्तु आहे । तिये रूपों शके विपाय ।
म्हणोनि घास न पाहे । बडुतकरुनि ॥
ऐसाही कोणे एकं वेळे । भीतरले कृपेचेनि बळे ।
उघडोनि डोळे । दृष्टि घाली ॥
तरि चंद्रबिंबीनि घारा । निगतां नव्हती गोचरा ।
परि एकसरें चकोरां । निघती दोंदें ।

ज्ञा. १३. २७३-२७६.

ऐसी जयाची चाली । कृपाफळां फळा आली ।
देखसी जियाली । दया घाचे ॥
स्वयं भवसणेंचि तें सुकुमार । मुख मोहाचें माहेर ।
माधुर्या जाहाले अंकुर । दशन तैसे ॥
पुढां झेह पाहरे । माघां चालती अक्षरे ।
शब्द पाठीं अवतरे । कृपा आर्धी ॥
तंव बोलणेंचि नाहीं । बोलों म्हणे जरी कांहीं ।
बोल कोणाही । खुपेल कां ॥
बोलतां अधिकही निघे । तरि कोणाचिया बर्मी ॥ लगे ।
आणि कोणासीं न रिघे । शंका मनीं ॥

१ नाइलावास्तव. २ तीव्र, कठिण. ३ सुप्रसन्नता, निर्मळपणा. ४ कदाचित्
५ चालण्याची रीत. ६ अगली.

मांडिली गोठी हन मोडेल । वासिपेल कोणी उडेल ।
 आइकोनि बोधांडिल । कोणही जरी ॥
 तरि दुवाळी कोणा नोहावी । भंवई कवणाची नुचलावी ।
 ऐसा भाव जीवी । म्हणोनियां ॥
 मग प्रार्थिला विपार्ये । जरि लोभे बोलों जाये ।
 तरि परिसंतया होये । मायबाप ॥
 कां नादब्रह्माचि मुसैं आले । कीं गंगापय असळलें ।
 पतिव्रते आलें । वार्धक्य जैसैं ॥
 तैसैं साच आणि मवाळ । मितले आणि रसाळ ।
 शब्द जैसे कळोळ । अमृताचे ॥
 विरोधवादबळ । प्राणितापंढालु ।
 उपहास छलु । वर्मस्पर्श ॥
 आठु वेगुं विदाण । आशा शंका प्रतारण ।
 हे संन्यासिले अचगुण । जया वाचा ॥

ज्ञा. १३. २६१-२७२.

आतां ॥ तथाचें । सांगों म्हणों साचें ।
 तरी सांगितले कोणाचे । विलास हें ॥
 काई शाखा नव्हे तरु । जळेंचीण असे सागर ।
 तेज आणि तेजाकार । आन काई ॥
 अवयव आणि शरीर । हे वेगळाले काय कीर ।
 कीं रस आणि नीर । सिनैनीं आथी ॥
 म्हणोनि हे जे सर्व । सांगितले बाह्यभाव ।
 ते मनचि सावयव । ऐसैं ॥

॥ भिईल. २ उपेक्षा करील. ३ क्लेश. ४ ऐकणान्याला. ५ आकारले.
 ६ उसळले. ७ मृदु. ८ मोजके. ९ विरुद्धवादाचें बळ. १० प्राण्यांस कासाविस
 करणें. ११ निंदा. १२ मर्मी लागणें, झोंबणें. १३ कठिण वाक्य. १४ जोरानें
 बोलणें. १५ कपट, दगलबाजी. १६ संशय. १७ फसवणूक, ठकबाजी.
 १८ सूर्य. १९ खरोखर. २० वेगळाले.

जें भुईं धीज खोंविलें । तेंचि घरीं रुख जाहालें ।
 तैसें इंद्रियद्वारां फांकलें । तें अंतराचि कीं ॥
 पै मानसींचि जरी । अहिंसेची अवसरी ।
 तरि कैचि बाहेरी । वोसंडेल ॥
 आवडे ते वृत्तीं किरीटी । आधीं मनौनीचि उठी ।
 मग ते वाचे दिठी । करांसि ये ॥
 वांचूनि मनींचि नाहीं । तें वाचेसीं उमटेल काई ।
 बीजेंवीण भुईं । अंकुर असे ॥
 म्हणोनि मनपण जें मोडे । तें इंद्रिय आधींचि उबडे
 सूत्रधारेविण साईखडे । वावो जैसें ॥
 उगमोंचि वाळूनि जाये । तें बोधीं कैचें वाहे ।
 जीवो गेलिया आहे । चेष्टा देहीं ॥
 तैसें मन हें पांडवा । मूळ इंद्रियभावां ।
 हेंचि राहटे आघवां । द्वारीं इहीं ॥
 परि जिये वेळीं जैसें । जें होऊनि आंत असे ।
 बाहेरि ये तैसें । व्यापाररूपे ॥
 घालागां साचोकारे । मनीं अहिंसा थावे थोरें ।
 जैसी पिकलीं दुती आदरे । बोभात निघे ॥
 म्हणोनि इंद्रियें तेचि संपदा । वैचितां हीं उदारवादा ।
 अहिंसेचा धंदा । करिते आहाती ॥
 समुद्रीं दाटे भरिते । तें समुद्राचि भरी तरियांते ।
 तैसें स्वसंपत्ती चित्ते । इंद्रियां केलें ॥
 हें बहु असो पंडित । घरुनि हात ।
 घोळी लिही सुव्यक्त । आपणाचि ॥
 तैसें दयालुत्व आपुलें । मनें हातापायां आणिलें ।
 मग तेथ उपजविलें । अहिंसेतें ॥

॥ समाप्ति, अभाव. २ पाहिजेती. ३ कोणचीही. ४ पालवें पडतें. ५ कळसूत्री
 बाहुली. ६ स्थिरावे, बलकट राहते. ७ सुवास. ८ पूर्णपणें, उघडउघड. ९ खाज्यांनां.

याकारणें किरीटी । इंद्रियांचिया गोठी ।
 मनाचियेचि रहाटी । रूप केलें ॥
 ऐसा मनें देह वाचा । सर्व संन्यास दंडाचा ।
 जाहाला ठायीं जयाचा । देखशील ॥
 तो जाण वेल्हाळ । ज्ञानाचें वेळाडेल ।
 हें असो निखिल । ज्ञानाचि तो ॥
 जे अहिंसा कानें ऐकिजे । ग्रंथाधारें निरूपिजे ।
 ते पाहावी ऐसें जें उपजे । तें तोचि पाहाचा ॥

ज्ञा. १३. २९३-३१२.

६६. शांति.

त्रिविधं मुख्य आधवे । उपद्रवांचे मेळावे ।
 वरि पडिलिया नव्हे । वांकडा जो ॥...॥
 उन्हाळेनि जो ॥ तापे । हिमवर्ती ॥ कांपे ।
 कायिसेनही न वासिपे । पातलेया ॥...॥
 ॥ ना चराचरीं भूतीं । दाटणीं नव्हे क्षितीं ।
 तैसा नाना द्वंद्वप्राप्तीं । घामेजेनीं ॥
 घेऊनि जळाचे लोट । आलिया नदीनदांचे संघाट ।
 करी ॥ पोटा । समुद्र जेवीं ॥
 तैसें जयाचिया ठायीं । न साहणें कांहींचि नाहीं ।
 आणि साहतसें ऐसेंही । स्मरण नुरे ॥

ज्ञा. १३. ३४४-३५१.

१ सुंदर, विस्तृत. २ घर. ३ आध्यात्मिक, आधिदैविक व आदिभौतिक.
 ४ समुदाय. ५ भीत नाही. ६ श्रम पावत नाही. ७ समुदाय.

६७. आर्जव.

कां तोंड पाहुनी प्रकाश । न करी जेवि चंडांशु ।
 जगा एक अवकाश । आकाश जैसे ॥
 तैसें जयाचें मन । माणुसाप्रति आन आन ।
 नोहे आणि वर्तन । ऐसें पै तें ॥
 जे जगचि सनोळख । जगेंसी जुनाट सोयरिक ।
 आपपर हे भाखें । जाणणें नाहीं ॥...॥
 फांकलिया इंदीवरां । परिवार नाहीं धनुर्धरा ।
 तैसा कोनु कोंपरा । नेणोचि जो ॥...॥
 अमृताची धार । तैसें उजू अंतर ।
 किंबहुना जो माहेर । या चिन्हांचें ॥

ज्ञा. १३. ३९६-३९७.

६८. आचार्योपासन.

आतां ययावरी । गुरुभक्तीची परी ।
 सांगों गा अवधारी । चतुरनाथा ॥...॥
 तरि सकलजळसमृद्धि । घेऊनि गंगा निघाली उदधी ।
 कां श्रुति हे महापदी । पैठी जाहाला ॥...॥
 तैसें [] आपुलें । जेणें गुरुकुळीं वीपिलें ।
 आपणपें केलें । भक्तीचें घर ॥
 गुरुगृह जिये देशी । तो देशचि वसे मानसी ।
 विरहिणी कां जैसी । वल्लभातें ॥...॥
 म्हणे कै हें विरडे फिटेले । कै तो स्वामी भेटेल ।
 युगाहुनी वडिल । निमिष मानी ॥

१ ओळखीचें. २ भाषा, बोलणें. ३ कमळाला. ४ गुप्तपणा, मुकुलितभाव.
 ५ ब्रह्मपदी. ६ प्रविष्ट. ७ दिलें. ८ पेंडें.

ऐसेया गुरुग्रामींचें आलें । कां स्वयें गुरुनींचि धाडिलें ।
 तरि गतायुष्या जोडलें । आयुष्य जैसें ॥...॥
 ना तरि रंकें निधान देखिलें । कां आंधळिया डोळे उघडले ।
 भणंगाचिया आंगा आलें । इंद्रपद ॥
 तैसा गुरुकुलींचेनि नाघें । महासुखें अति थोरावे ।
 जें कोडें हन पोटाळावे । आकाश कां ॥
 पैं गुरुकुलीं ऐसी । आवडी जया देखसी ।
 जाण ज्ञान तयापासीं । पाईकी करी ॥

ज्ञा. १३. ३६९-३८४.

आणि आभ्यंतरिलियेकडे । प्रेमाचेनि पवाडें ।
 श्रीगुरुचें रूपडें । उपासी ध्यानीं ॥
 हृदयशुद्धीचिया आवारीं । आराध्य तो निश्चल धुर करी ।
 मग सर्वभार्वेसीं परिवारी । आपण होय ॥
 कां चैतन्याचिये पावेंळीं-माजि आनंदाचिया राडळीं ।
 श्रीगुरुलिंगा ढाळी । ध्यानामृत ॥
 उदयजितां बोधार्का । बुद्धीची डाळ सात्विंकां ।
 भरोनियां ज्येष्ठा । लाखोली वाहे ॥
 काळशुद्धि त्रिकाळीं । जीवदशा धूप जाळी ।
 ज्ञानदीपें वांवाळी । निरंतर ॥
 सामरस्याची रससोय । अखंड अर्पित जाय ।
 आपण भराडो होय । गुरु तो लिंग ॥

ज्ञा. १३. ३८५-३९०.

एकाधिये वेळे । गुरु माय करी भावबळें ।
 मग स्तन्यसुखें लोळे । अंकावरी ॥

१ दरिद्री. २ भिकारी. ३ चाकरी. ४ आंतल्याबाजूस. ५ आवारांत, कुसुवांत.
 ६ श्रेष्ठ, मोठा. ७ आवारांत. ८ घालतो. ९ परडी, डाळ. १० अष्टसात्विक-
 भावांनीं. ११अन्न, स्वयंप्राक. १२ पूजारी. १३ देव.

ना तरी गा किरीटी । चैतन्यतरुतळवटी ।
 गुरु घेनु आपण पोटी । घत्स होय ॥
 गुरुकृपाबोहसलिली । आपण होय मासोळी ।
 कोणे एके वेळी । हेंचि भावी ॥
 गुरुकृपामृताचें वडप । आपण सेवावृत्तीचें होय रोप ।
 ऐसैसे संकल्प । मनचि विये ॥
 चक्षुपक्षेवीण । पिलूं होय आपण ।
 कैसें पै अपारपण । आवडीचें ॥
 गुरुतें पक्षिणी करी । चारा घे चांचूवरी ।
 गुरु तारु घरी । आपण कांस ॥
 ऐसे प्रेमाचेनि यावें । ध्यानचि ध्यानातें प्रसवे ।
 पूर्णसिंधू हेलावे । फुटती जैसै ॥
 किंबहुना यापरी । श्रीगुरुमूर्ती अंतरी ।
 भोगी आतां अवधारी । बाह्यसेवा ॥

ज्ञा. १३. ३९६-४०३.

तरि जिवीं ऐसे आचांके । म्हणे दास्य करीन निकै ।
 जैसेनि गुरु कौतुके । माग म्हणती ॥
 तैसिया [] उपास्ती । गोसावी [] होगी ।
 तेथ मी विनंती । ऐसी करीन ॥
 म्हणेन तुमचा देवा । परिवार जो आघवा ।
 येतुलें रूपे होआवा । मीचि एक ॥
 आणि उपकरतीं आपुलीं । उपकरणें आधि जेतुलीं ।
 माझीं रूपे तेतुलीं । होआवीं स्वामी ॥
 ऐसा मागेन [] । तेथ हो म्हणती श्रीगुरु ।
 मग तो परिवार । मीच होईन ॥

ज्ञा. १३. ४०४-४०८.

जंव देह हें असेल । तंव बोळंगी ऐसी कीजेळ ।
 देहाती नवल । बुद्धि आहे ॥
 इये शरीरीची माती । मेळवीन तिये क्षिती ।
 जेथ श्रीचरण उभे ठाती । श्रीगुरुचे ॥
 माझा स्वामी कवतिकें । स्पर्शत जियें उदकें ।
 तेथ लया नेईन निकें । आपीं आप ॥
 श्रीगुरु ओंवाळिजती । कां भुवनीं जे उजळिजती ।
 तथा दीपांचिया दीतीं । टेथीन तेज ॥
 चवरी हुन विंजणा । तेथ लय करीन प्राणा ।
 मग अंगाचा बोळंगणा । होईन मी ॥
 जिये जिये अवकाशीं । श्रीगुरु असती परिवारेसी ।
 आकाश लया आकाशीं । नेईन तिये ॥

ज्ञा. १३. ४३१-४३६.

पखादिया वेळां । श्रीगुरुचिया खेळा ।
 लोण करी सकळां । जीविताचें ॥
 जो गुरुदास्यें कश । जो गुरुप्रेमें सपोधें ।
 जो गुरुआक्षे निवास । आपणची ॥
 जो गुरुकुळें सुकुलीन । जो गुरुबंधुसौजन्यें सुजन ।
 जो गुरुसेवाव्यसनें सव्यसन । निरंतर ॥
 गुरुसंप्रदायधर्म । तेचि जयाचे वर्णाश्रम ।
 गुरुपरिचर्या नित्यकर्म । जयाचें गा ॥
 गुरु क्षेत्र गुरु वेवता । गुरु माता गुरु पिता ।
 जो गुरुसेवेपरता । मार्ग नेणे ॥
 श्रीगुरुचें द्वार । तें जयाचें सर्वस्व सार ।
 गुरुसेवकां सहोदर-। प्रेमें भजे ॥

जयाचें चक्र । बाहे गुरुनामाचे मंत्र ।
 गुरुवाक्यावांचूनि शस्त्र । हातीं न शिवे ॥
 शिवतलें गुरुचरणीं । भलतैसें हो पाणी ।
 तेथ सकळ तीर्थे आणी । त्रैलोक्यांचीं ॥
 श्रीगुरुचें उशिटे । लाहे जें अवचटे ।
 तें तेणें लाभें विटे । समाधीसी ॥
 कैवल्यसुखासाठीं । परमाणु धे किरीटी ।
 उधळती पायापाठीं । चालतां जे ॥
 हें असो सांगावें किती । नाही पार गुरुभक्ती ।
 परी गा उत्क्रांतमति । कारण हें ॥
 जया इये भक्तीची चाड । जया इये विषयीचें कोड ।
 जो हे सेवेवांचून गोड । न मनीं कांहीं ॥
 तो तत्त्वज्ञानाचा ठावो । ज्ञाना तेणेंचि आवो ।
 हें असो तो देवो । ज्ञान भक्त ॥
 हें जाण पां साचोकारें । तेथ ज्ञान उघडेनि द्वारें ।
 नांदत असे गा पुरें । इया रीती ॥
 जिये गुरुसेवेविशीं । माझा जीव अभिलाशीं ।
 म्हणोनि सोयचुंकी । बोली केली ॥
 येन्हुवीं असतां हातीं खुळा । भजनावधानी आंभळा ।
 परिचर्येलागीं पांगुळा-। पासूनि मंद ॥
 गुरुवर्णनीं मुका । आळशी पोशिजे फुका ।
 परि मनीं आधीं निका । सानुराग ॥
 तेणें पै कारणें । हें स्थूल पोसणें ।
 यडलें म्हणे । ज्ञानदेवो ॥

ज्ञा. १३. ४४२-४९९

१ व्यापकबुद्धीचा, ज्ञाता. २ डौल, शोभा. ३ मार्ग सोडून. ४ छुळा, घोट. ५ बांगलें, खरें. ६ अनुरागयुक्त.

६९. शुचित्व.

म्हणे शुचित्व गा ऐसें । जयापार्शी दिसे ।
 आंग ■■■ जैसें । कापुराचे ॥
 कां रत्नाचे दळवाडे । जैसें सबाह्य चोखडे ।
 आंत बाहेरी एक पाडे । सूर्य जैसा ।
 बाहेरी कर्म झालला । भीतरीं ज्ञाने उजळला ।
 इहीं दोहीं परीं आला । पांखाळा एका ॥...॥
 येन्ही तरी पांडसुता । अंतर शुद्ध नसतां ।
 बाहेरी कर्म तो सर्वथा । विटंबु गा ॥
 मृत जैसा शृंगारला । गाढव तीर्थी न्हाणिला ।
 कड दुधिया मांखिला । गुळे जैसा ॥
 घोंसगृही तोरण बांधिले । कां उपवासी असें लिपिले ।
 कुंकुमसेंदुर केले । कांतहीनेने ॥
 कलश दिमांचे पोकळ । जळो घरील ते झळाळ ।
 काय करूं चित्रांच फळ । आंत शेण ॥
 तैसें कर्मी घरिचिलेकडा । न सरे थोर मोले कुडा ।
 नव्हे मदिरेचा घडा । पवित्र गंगे ॥
 म्हणोनि अंतरीं ज्ञान व्हावे । मग बाह्य लाभें स्वभावे ।
 घरि ज्ञान कर्में संभवे । ऐसें कै जोडे ॥
 यालागीं बाह्यभाग । कर्म धुतला घांग ।
 ज्ञाने फिटला धंग । अंतरींचा ॥
 तेथ अंतर्बाह्य गेले । निर्मळत्व एक जाहाले ।
 किंबहुना उरले । शुचित्वचि ।
 म्हणोनि सद्भाव जीवगत । बाहेरी दिसती फांकत ।
 स्फटिकगृहीचे डोलत । वीप जैसे ॥...॥

१ स्वरूप. २ शुद्ध. ३ धुतला, शुद्ध झाला. ४ शुद्धतेला. ५ लिपला. ६ शून्य-
 वरी. ■ मुलाम्याचे. ८ बाईट. ९ कलंक.

येन्हवीं इन्द्रियांचेनि मेळें । विषयांवरी तरी लोळे ।
 परि विकाराचेनि विदाळें । लिपिजेना ॥
 भेटलेया वाटेवरी । चोखी आणि महारी ।
 तेथ नांतले तियापरी । राहाटों जाणे ॥
 कां पतिपुत्रातें आलिंगी । एकचि ते तरुणांगी ।
 तेथ पुत्रभावाच्या आंगीं । न रिगे काम ॥...॥
 पाणियें हिरा न भिजे । आधणीं दूरळ न शिजे ॥
 तैसी विकल्पजातें न लिपिजे । मनोवृत्ती ॥
 तया नांव शुचित्वपण । पार्थ गा संपूर्ण ।
 हे देखसी तेथ जाण । ज्ञान असे ॥

ज्ञा. १३. ४६२-४८४.

७०. स्थैर्य.

आणि स्थिरता साचें । घर रिगाली जयाचें ।
 तो पुरुष ज्ञानाचें । आयुष्य गा ॥
 वेह तरि धरिचिंलीकडे । आपुलियापरी हिंडे ।
 परि बैसका न मोडे । मानसींची ॥...॥
 कां लोभियां दूर जाये । परि जीव ठेविलाचि ठाये ।
 तैसा वेह चालतां न होये । चळ चित्ता ॥
 जातया अभ्रासवें । जैसैं आकाश न धांवें ।
 भ्रमणचक्रीं न भंवे । ध्रुव जैसा ॥
 पांथिकांशिया येरेंझारां । सर्वें पंथ न चले धनुर्धरा ।
 कां नाहीं जोविं तरुवरां । येणें जाणें ॥
 तैसा चळणवळणात्मकीं । असोनि ये पांचभौतिकीं ।
 भूतोमीं एकीं । चळिजेना ॥

बाहुटोळीचेनि बळें । पृथ्वी जैसी न ढळे ।
 तैसा उपद्रवउमालें । लोटे जो ॥
 दैन्यदुःखी न तपे । भयशोकी न कपे ।
 देहमृत्यु न वासिपे । पातलेनी ॥
 आर्तिआशापडिभरें । वयव्याधीगजरें ।
 उजू असतां पाडिभरें । नव्हे चित्त ॥
 निंदा निस्तेज दंडी । काम लोभा बरपंडी ।
 परि रोम नव्हे वांकुडी । मानसाची ॥
 आकाश हें वीसरी । पृथ्वी बरि विरो ।
 परि नेणें मोहरी । चित्तवृत्ति ॥
 हातीं हाला फुली । पांसवणा जेथि न घाली ।
 तैसा न लोटे दुर्वाक्यशेळी । शेलिलांसांता ॥...॥
 तैसा आल्या गेल्या उंमी । नव्हे गजबज मनोधर्मी ।
 किंबहुना धीर क्षमी । कल्पांतोही ॥

ज्ञा. १३. ४८९-४९९.

७१. आत्मविनिग्रह.

आणि हंसाळु जैसा घेरा । कां दंडिया हातियेरा ।
 न विसंबे भांडारा । लुब्धक जैसा ॥
 कां एकलैतिया बाळका-। वरि पडौनि ठाके अंबिका ।
 मधुविषयीं मधुमक्षिका । लोभिणी जैसी ॥
 अर्जुना जो या परी । अंतःकरण जतन करी ।
 नेदी उभें ठाकौ द्वारी । इंद्रियांच्या ॥

१ असलीनें. २ भीत नाही. ३ भरानें. ४ गर्जनेनें. ५ अपमान. ६ सांप-
 बळी. ७ तुटून पडो. ८ हत्ती. ९ मारलें असतां. १० मार्गे हटणें. ११ दुर्वाक्य-
 रूपी. शल्यानें. १२ छळलें असतां. १३ लहरी. १४ भूत, पिशाच.
 १५ झाडाला. १६ थोडी. १७ लोभी. १८ एकव्या.

म्हणे ॥ बागुल ऐकेल । हे आशा सिंयारी देखेल ।
 तरि जीवां टेंकेल । म्हणोनि विहे^१ ॥
 बाहेरी धोट^२ जैसी । दादुगा पति केळासी ।
 करी टेहणी तैसी । प्रवृत्तीसीं ॥...॥
 मनाचिया महाद्वारी । प्रत्याहाराचिया ठाणांतरी ।
 जो ॥ दम शरीरी । जागवी उमे ॥
 आधारी नामीं कठी । बंधत्रयाची धरटी ।
 चंद्रसूर्यसंपुटी । सुये चित्त ॥
 समाधीचे शेजेपासी । बांधोनि घाली ध्यानासी ।
 चित्त चैतन्य समरसी । आंतु रते ॥
 ॥ अंतःकरणनिग्रहो जो । तो हा हें जाणजो ।
 हा आथी तेथ विजयो । ज्ञानाचा पै ॥
 जयाची आज्ञा ॥ शिरीं वाहे अंतःकरण ।
 मनुष्याकारें जाण । ज्ञानचि तो ॥

ज्ञा. १३. १०२-११२.

७२. वैराग्य.

आणि विषयाविखी । वैराग्याची निक्की ।
 पुरवणी मानसी कीं । जिती^१ आथी ॥
 वमिलिया ॥ ॥ न घोटों जोरि ॥
 कां ॥ न सुये आलिंगना । प्रेताचिया ॥
 विष खाणें नागवे । जळत घरीं न रिगवे ।
 व्याघ्रविंवरं^३ न वचवे । वस्ती जेवीं ॥
 धडाडीत लोहरसीं । उडी न घालवे जैसी ।
 न करवे उशी । अजगराची ॥

१ हांकीण. २ भितो. ३ व्यभिचारिणी. ४ दादुगा. ५ बांधून. ६ देखरेख. ७ चौकीवर. ८ ॥. ९ बांगली. १० सांठा, मद्यत. ११ विनंत. १२ ॥ नाही. १३ ॥ गुहेत. १४ तापलेल्या.

अर्जुना तेणें पाडें । जयासीं विषयवार्ता नावडे ।
 नेदी इंद्रियांचेनि तोंडें । कांहींचि जावों ॥
 जयाचे मनीं आलस्य । देहीं अतिकार्य ।
 शमदमीं सौरस्य । जयासि गा ॥
 तपोव्रतांचा मेळावा । जयाचे ठायीं पांडवा ।
 युगांत जया गांवा-आंत येता ॥
 बहु योगाभ्यासीं हांव । विजनाकडे धांव ।
 न साहे जो नांव । संघाताचें ॥
 नारांजांचीं आंधुरणें । पूयपंकीं लोलणें ।
 तैसें लेखी भोगणें । ऐहिकीचें ॥
 आणि स्वर्गांतें मानसें । ऐकोनि मानी ऐसें ।
 कुहिलें पिशितें जैसें । श्वानाचें कां ॥
 तें हें विषयवैराग्य । आत्मलामाचें भाग्य ।
 येणें ब्रह्मानंदा योग्य । होती जीव ॥
 ऐसा उभयलोकीं आस । देखसी जेथ बहुवस ।
 जाण तेथें रहिवास । ज्ञानाचा तूं ॥

ज्ञा. १३. ५१३-५२४.

७३. अनहंकार.

आणि सत्चाडाचिये परी । इष्टापूर्तें करी ।
 परी केलेंपण शरीरी । वसों नेदी ॥
 वर्णाश्रमपोषकें । कर्म नित्यनैमित्तिकें ।
 यामार्जी कांहीं न ठके । आचरतां ॥
 परि हें मियां केलें । कीं हें माझेनि सिद्धी गेलें ।
 ऐसें नाहीं ठेविलें । वासनेमार्जी ॥
 जैसें अवचितपणें । चायूसीं सर्वत्र विचरणें ।

१ आनंद, गोदी, २ अरण्याकडे. ३ समुद्राचा. ४ बाणांची. ५ समकक्षी.
 ६ कुवलेलें. ७ मांस. ८ आशेखोराप्रमाणें.

कीं निरभिमान उदैजणें । सूर्याचें जैसें ॥
 ■ श्रुति स्वभावता बोले । गंगा काजेविणें चाले ।
 तैसें अवष्टंभहीन भलें । वर्तणें ज्याचें ॥
 ऋतुकाळीं तरी फळती । परि फळलों हें नेणती ।
 तयां वृक्षांचिये ऐसी वृत्ति । कर्मीं सदा ॥
 एवं मनीं कर्मीं बोलीं । जेथ अहंकारा उखी जाहाली ।
 एकावळीची काढिली । दोरी जैसी ॥
 संबंधेचीण जैसीं । अग्ने असतीं आकाशीं ।
 देहीं कर्म तैसीं । जयासी गा ॥
 मद्यपाथांगींचें वख । कां लेपाहार्तींचें शस्त्र ।
 बैलावरी शास्त्र । बांधलें आहे ॥
 तया पाडें देहीं । जया मी आहे हें सेवि नाहीं ।
 निरहंकारता पाहीं । तया नांव ॥

ज्ञा. १३.१२१-१३४.

७४. दोषदर्शन.

जन्ममृत्युजरादुःखें । व्याधिवाधक्यकलुषें ।
 तिये आंगा न येतां देखें । दुरुनि जो ॥...॥
 म्हणे पूयंगतें रिगाला । अहा मूत्ररंघ्रें निघाला ।
 फटारे मियां चाटिला । कुचस्वेद ॥
 ऐसऐसियापरी । जन्माचा कंटाळा धरी ।
 म्हणे आतां तें मी न करीं । जेणें ऐसें होय ॥...॥
 आणि मृत्यु पुढां आहे । तोचि कल्पांतीं कां पाहे ।
 परी आजीच होये । सावध जो ॥

१. अहंकारावाचून. २. नाश. ३. एकेरी हाराची. ४. भितीवरील. चित्राच्या हातवें. ५. आठवणच. ६. मल. ७. पुवाच्या खऱ्यांत. ८. अरेरे.

भाजी अथाव म्हणतां । थडियेचि पांडुसुता ।
 पोहणार आइता । कांसी जेवीं ॥...॥
 पाहेचा पेणो वाटवंधा । तंव आजीचि होईजे सावधा ।
 जीव न चवतां औषधा । धांविजे जेवीं ॥
 परवीं पेसें घडे । जो जळत घरीं सांपडे ।
 तो मग न पचाडे । कुहा खणों ॥...॥
 म्हणोनि समर्थेसीं वैर । जया पडिलें हाडखाईर ।
 तो जैसा आठही पाहर । परजूनि असे ॥
 ना तरि केळवली नोवरी । कां संन्यासी जयापरी ।
 तैसा ॥ भरतां जो करी । मृत्युसूचना ॥
 पै गा जो ययापरी । जन्मेचि जन्म निवारी ।
 मरणें मृत्यु मारी । आपण उरे ॥...॥
 आणि तयाचि परी जरा । न टेकतां शरीरा ।
 तारुण्याचिया भरा-। माजि देखे ॥
 म्हणे आजिच्या अवसरीं । पुष्टि जे शरीरीं ।
 ते पाहे होईल काचरी । वाळली जैसी ॥...॥
 पद्मदळेसीं इसोळे । भांडताती हे डोळे ।
 ते होतीं पडवळे । पिकलीं जैसी ॥...॥
 मळमूत्रद्वारे । होऊन ठाती खोकरे ।
 नवसिये होतीं इतरे । माझिया निधनीं ॥
 देखोनि थुंकील ॥...॥ मृत्युचा पडेल पांगे ।
 सोडरियां उबंग । येईल माझा ॥...॥
 उभळिंचा उजर्गरा । सेजारियां सोईलियां घरा ।
 शिणवील म्हणती म्हातारा । बहुतांते हा ॥

१ अथाक, अथवा खोलपाणी. २ उद्याचा. ३ मुक्काम. ४ घातक. ५ हाडांस
 भेदणारे. ६ शस्त्र धारण करून. उपवर झालेली. ८ मरणाचा विचार. ९ म्हातार-
 पण. १० येतां. ११ वाळलेली भाजी. १२ स्पर्धेनें. १३ फुटकीं. १४ नवस करणारी.
 १५ पराधीनपणा, ओशाळगन. १६ कंटाळ. १७ खोकल्याची उमळ. १८ जागरण.
 १९ निवलेल्यांना.

ऐसी वार्धक्याची सूचणी । आपणियां तरुणपर्णी ।
 देखे ■■■ मनीं । विटे जो गा ■
 म्हणे पाहे हें येईल । आणि आतांचें भोगितां जाईल ।
 मग ■■■ उरेल । हितालार्गी ॥
 म्हणोनि नाइकर्णे पावे । तंव आइकोनि घाली आघवें ।
 पंगु ■ होतां, जावें । तेथ जाय ■
 दृष्टी जंव आहे । तंव पहावें तेतुलें पाहे ।
 मूकत्वाआधीं वाचा वाहे । सुभाषित ■
 हात होती खुले । हें पुढील मोटेंकें कले ।
 तंव करुनि घाली सकलें । दानादिकें ॥
 पेशी दशा येईल पुढे । तें मन होईल वेढें ।
 तंव चिंतुनि ठेवी चोखडें । आत्मज्ञान ॥
 जें चोर पाहे झोंबती । तंव आजीचि रुसिजे संपत्ती ।
 कां झांकाझाकि वाती । ■ वचतां कीजे ॥
 तैसें वार्धक्य थावें । मग जें घायां जावें ।
 तें आतांचि आघवें । सवतें करी ॥
 आतां मोडूनि ठेलीं दुर्गे । कां वळित धरिलें स्वर्गे ।
 तेथ उपेक्षुनि जो निघे । तो नागवला कीं ■
 तैसेचि नाना रोग । पडिघांति ना जंव पुढां आंग ।
 तंव आरोग्याचे उपेग । करुनि घाली ■
 सापाच्या तोंडीं । पडिली जे उंडी^{१०} ।
 ते लाऊनि सांडी । प्रबुद्ध जैसा ■
 तैसा वियोग जेणें दुःखें । विपत्तिशोक पोखे ।
 ■ स्नेह सांडुनि सुखें । उदास होय ॥

ज्ञा. १३. १३६-१९०.

१. लुळे. २. अल्प. ३. उद्यां. ४. मार्गे. ५. साधार वेणें. ६. पक्ष्यांनीं. ७. बाजूस
 ठेवून. ८. लुटला जाईल. ९. घासणें. १०. पिठाचा गोळा. ११. लाडून, पाहून.

७५. अनासक्ति.

तरि जो ■ देहावरी । उदास ऐसिया परी ।
 उखितां जैसा बिढारी । बैसला आहे ॥
 कां वृक्षाची साडली । वाटे जातां भिनली ।
 घरावरी तेतुली । आस्था नाही ॥
 साडली सरिसीच असे । परी असे हें नेणिजे जैसे ।
 खियेचें तैसे । लोलुप्य नाही ॥
 आणि प्रजा जे जाली । तिये वस्तीकरे आली ।
 कां गोरुवें बैसलीं । रुखातलीं ॥
 जो संपत्तिमाजी असतां । ऐसा गमे पांडुसुता ।
 जैसा कां वाटे जातां । साक्षी ठेविला ॥
 किंबहुना पुंसां । पांजरियांमाजि जैसा ।
 वेदावेसी तैसा । बिहूनि असे ॥

ज्ञा. १३. १९४-१९९.

७६. एकांतप्रियता.

आणि तीर्थे धौतें तटें । तपोवनें चोखटें ।
 आवडती केंपाटें । वसवूं जया ॥
 शैलकक्षांचीं कुहरे । जलाशये परिसरे ।
 अधिष्ठी जो आदरे । नगरा न ये ॥
 ■ एकांतावरी प्रीति । जया जनपदाची खंती ।
 ■ मनुष्याकारे मूर्ति । ज्ञानाची तो ॥

ज्ञा. १३. ६१२-६१४.

१ अतिथि. २ प्राप्त झाली. ३ तेवढी. ४ बरोबरच. ५ वाटसरू. ६ गुरे.
 ■ पोपट. ८ पिंजऱ्यांत. ९ पवित्र. १० गुहा. ११ पर्वतांच्या बाजूंची.
 १२ गुहा. १३ तलाव. १४ बळकचीं स्थळे. १५ लोकसमुदायाची.

७७. अनन्यभक्ति.

आणि मीवांचूनि कांहीं । आणीक गोमटे नाही ।
 ऐसा निश्चयो तिहीं । जयाचा केला ॥
 शरीर वाचा मानस । पियाली कृतनिश्चयाचा कोश ।
 एक मोवांचूनि धांस । न पाहती आन ॥
 किंबहुना निकट निज । जयाचें जाहालें मज ।
 तेणें आपणयां आम्हां सेज । एकी केली ॥
 रिगतां वल्लभापुढें । नाही आंगी जीवीं सांकडें ।
 तिये कांतेचेनि पाडें । एकसरला जो ॥
 मिळोनि मिळतचि असे । समुद्रां गंगाजळ जैसे ।
 मी होऊनि मज तैसे । सर्वस्वें भजती ॥...॥
 जो अनन्य यापरी । मी जाहलाही मातें वरी ।
 तोचि तो मूर्तधारी । ज्ञान पै गा ॥

ज्ञा. १२. ६०४-६११

७८. अध्यात्मज्ञान.

तरि परमात्मा ऐसे । जें एक वस्तु असे ।
 तें जया दिसे । ज्ञानास्तव ॥
 तें एकवाचूनि आन । जियें भवस्वर्गादि ज्ञानें ।
 तें अज्ञान ऐसा मन । निश्चय केला ॥...॥
 म्हणे एक हेंचि आधि । येर जाणणें ते भ्रान्ति ।
 पेंसिया निरकरेंसी मती । मेरु होय ॥
 एवं निश्चय जयाचा । द्वारीं अध्यात्मज्ञानाचा ।
 ध्रुव देवो गगनीचा । तैसा राहिला ॥
 त्याच्या ठायीं ज्ञान । या बोला नाही आन ।
 जें ज्ञानीं बैसलें । तेव्हांचि तो मी ॥...॥

येन्हवीं बोधा आलेनि ज्ञानें । जरी ज्ञेय न दिसेंचि मनें ।
 तरि ज्ञानलाभही न मने । जाहंला साता ॥
 आंधळेया हातीं दिवा । देऊनि काय करावा ।
 तैसा ज्ञाननिश्चय आघवां । चायांचि जाय ॥...॥
 पै ज्ञानाचिये प्रभेसवें । जयाची मती ज्ञेया पावे ।
 तो हातधराणिया शिवे । परतत्वातें ॥
 तोचि ज्ञान हें बोलतां । विस्मयो कवण पांडसुता ।
 काय सवितयातें सविता । म्हणावें असे ॥

ज्ञा. १३. ६१६-६३३.

७९. अज्ञानलक्षण.

जातां धनंजया महामती । अज्ञान ऐसी बंदती ।
 तेही सांगो व्यक्ती । लक्षणेंसीं ॥...॥
 पाहे पां दिवस आघवा सरे । मग रात्रीची वारी चावरे ।
 बांचूनि कांहीं तिसरें । नाहीं जेवीं ॥
 तैसें ज्ञान जेथ नाहीं । तें अज्ञानचि पाहीं ।
 तरि सांगो कांहीं कांहीं । चिन्हें तियें ॥
 तरि संभावने जिये । जो मानाची वाट पाहे ।
 सत्कारें होये । तोष जया ॥
 गवें पर्वताचीं शिखरें । तैसा महत्वावरुनि नुतरे ।
 तथाचिया ठायीं पुरें । अज्ञान आहे ॥
 आणि स्वधर्माची मांगळी । बांधे वाचेच्या पिंपळीं ।
 उभिंला जैसा देडळीं । जाणोनि कुंचा ॥
 घाली विद्येचा पसारा । सुये सुकृताचा डांगोरा ।
 करी तेतुलें मोहरा । स्फीतीचिया ॥...॥

१ जाहंला असतां. २ हातोहात. ३ बोलणें. ४ पाळी. ५ मानाकरतां. ६ दिवाळीचे दिवशीं हिराची केरसुणी मांगलोक चावडीवर ठेवतात ती. ७ उभा केला. ८ केरसुणी. ९ दवंडी, प्रसिद्धी. १० प्रतिष्ठेच्या.

आणि वन्ही वर्नी विचरे । तेथ जळती जैसीं जंगमस्थावरें ।
 तैसें जयाचेनि आचारें । जगा दुःख ॥
 कौतुकें जें जें जल्पे । तें सबळाहुनी तीखें रुपे ।
 विषादुनि संकल्पें । मारक जें ॥...॥
 आणि फुंकें ॥॥ फुगे । रेचिलियां सर्वेचि उफगे ।
 तैसा संयोगवियोगें । चढे वोहटे ॥
 पडली वारयायिचा वळसां । धुळी चढे ॥॥
 हरिखा वळघे तैसा । स्तुती वेळे ॥
 निंदा मोटकी आइकें । आणि कपाळ धरुनि ठाके ।
 शेंबे विरे वारेनि शोखे । चिखल जैसा ॥...॥
 आणि जयाविया मनीं गांठी । वरिवरि मोकळी वाचा दिठी ।
 आंगें मिळे, जीवें पाठी । भलतया दे ॥
 व्याधाचें चारा घालणें । तैसें प्रांजळ जोगांवणें ।
 चांगार्ची अंशःकरणें । विरुद्ध करी ॥
 गारं शेवाळें गुंडाळलीं । कां निंबोळी जैसी पिकली ।
 तैसी जयाची भली । बाह्य क्रिया ॥...॥
 आणि गुरुकुली लाजे । जो गुरुभाक्ते उभंजे ।
 विद्या घेऊनि माजे । गुरुसींचि जो ॥...॥
 तरि आंगें कमें ढिला । जो मनं विकल्पें भरला ।
 अडर्वीचा अवगळला । कुंहा जैसा ॥
 तथा तोंडी कांदिवडे । आंत नुसर्धी हाडे ।
 अशुचि तेणें पाडे । सबाह्य जो ॥
 जैसे पोटा लागीं सुणें । उघडें झाकलें ॥ म्हणे ।
 तैसें आपलें परावें नेणे । द्रव्यालागीं ॥

१ बोलतो. २ बर्ची, पहार. ३ तीक्ष्ण. ४ सोडला असतां. ५ वाढतलीत.
 ६ हर्षास ॥ चढे. ८ थोडी. ९ विरघळतो. १० पोसणें. ११ शिख.
 १२ त्रासतो. १३ अरण्यांतला. १४ टाकलेला. १५ कुवा. १६ कांटे. १७ कुत्रें.

ह्या ग्रामसिंहाचिया ठायीं । जैसा मिलणी ठावो अठावो नाही ।
 तैसा स्त्रीविषयीं कांहीं । विचारी ना ॥
 कर्माचा वेळ चुके । कां नित्यनैमित्तिक ठाके ।
 ते जया ■ दुखे । जीवामाजी ॥...॥
 पावो सुंदलियासर्वे । जैसं थिळूर कालवे ।
 तैसा भयाचेनि नांवे । गजबजे जो ॥
 मनोरथांचिया धारसा । वाहणें जयाचिया मानसा ।
 पुरी पडिला जैसा । दुर्धिया पाहीं ॥...॥
 तयाच्या ठायीं उदंड । अज्ञान असे वितंड ।
 जो चांचल्ये भावंड । मर्कटाचे ॥...॥
 घसू जैसा मोकाट । वारा जैसा अफाट ।
 फुटला जैसा पाट । निरंजनी ॥
 आंधळें हातिरुं मातलें । कां डोंगरीं जैसं पेटलें ।
 तैसं विषयीं सुटलें । चित्त जयाचें ॥...॥
 जो अखंड भोगा जेचे । जया व्यसन कामक्रीडेचें ।
 मुख देखोनि विरक्ताचें । संचैल करी ॥
 खरी टेंकां नेदी उडे । लातौनि फोडी नाकाडें ।
 तरी जेवि न काडे । माघौता खर ॥
 तैसा जो विषयालागीं । उडी घाली जळते आगीं ।
 व्यसनांचीं आगीं । लेणीं मिरवी ॥
 फुटोनि पडे तंब । मृग वाढवी हांव ।
 परि न म्हणे ते मांव । रोहिणीची^{१८} ॥
 तैसा जन्मोनि मृत्युवरी । विषयीं त्रासितां बहुतीं परी ।
 तन्ही ■ नेचे धरी । अधिक प्रेमा ॥
 पहिलिये बाळवशे । आई बा हेंचि पिसें^{१९} ।
 ■ सरें ■ स्त्रीमोंसैं । मुलोनि ठाके ॥

१ कुत्र्याच्या. २ थांबतें. ३ वातल्याबरोबर. ४ डबकें. ५ धारेवर.
 ६ भोपळा. ■ मोठें. ८ बैल. ९ मोकळा. १० निर्जनवनांत. ११ हत्ती. १२ परिश्रम
 करतो. १३ संचैलज्ञान. १४ गाढवी. १५ लाथेने. १६ भास, कपट.
 १७ मृगजळाची. १८ वेड.

मग ह्रीं भोगितां थांवो । बृद्धाप्य लागें येवो ।
 तेव्हां तोचि प्रेमभावो । बाळकासि आणी ॥...॥
 तरि देहचि आत्मा । ऐसेया जो मनोधर्मा ।
 चलघोनियां कर्मा । आरंभ करी ॥...॥
 डोह्ये ठेविलेनि भोजें । देवलविसें जेवि फुंजे ।
 तैसा विद्यावयसामाजें । उताणा चाले ॥...॥
 नाहीं माझेनि पाडें वाड । मी सर्वज्ञ एकचि रूढ ।
 ऐसा गर्व तुष्टी गंड । घेऊनि ठाके ॥...॥
 पै गुण तेतुला खाय । छेहू कीं जालित जाय ।
 जेथ ठेविजे तेथ होय । मसीऐसें ॥
 जीवेंनि शिपिला तिडपिडी । विजिलें प्राण सांडी ।
 लागला तरी काडी । उरों नेदी ॥
 अळुमाळु प्रकाश करी । तेतुलेनीच उबारा धरी ।
 तैसिया दीपाचिया परी । सुविद्य जो ॥...॥
 अंत्यज राणिवे बैसविला । आरें धारणें गिळिला ।
 तैसा गवें फुगला । देखसी जो ॥
 जो लाटणें ऐसा नें लेंवे । पांथर तेवि न द्रवे ।
 गुणियांसी नागवे । फोडेंसैं जैसैं ॥...॥
 जिणेंयाचेनि विश्वासैं । मृत्यु एक पथ असे ।
 हें जयाचेनि मानसैं । मानिजे ना ॥
 अल्पोदकींचा मासा । हे नाटे ऐसिया आशा ।
 नें वंचेचि कां जैसा । अगाध डोहां ॥...॥
 तैसा जीविताचेनि मिषें । हा मृत्यूचि आला असे ।
 हें नेणेंचि राजसैं । सुखें जो गा ॥...॥

१ ठाव. २. चहून. ३ डोक्यावर. ४ देव अंगांत आणणारा. ५ अभिमान धरतो. ६ मोठा. प्रसिद्ध. ७ गाल फुगवून. ८ वात. १० तेल. ११ काजळी. १२ पाण्यानें. १३ बारा घातला तर. १४ थोडा. १५ उष्णता, ऊब. १६ अजगरांनं. १७ वाळलेलें लाकूड. १८ वांकट नाही. १९ दगड. २० गारुडी, विषवैद्य. २१ एक सापाची जात. २२ जातच नाही.

परि बापुडा ऐसै नेणें । जें वेश्येचें सर्वस्व देणें ।

तेचि ॥ नागवणें । रूप येथ ॥

संवचोरोचें साजणें । तेचि तें प्राण घेणें ।

लेपा स्नपन करणें । तेचि नाश ॥...॥

सन्मुख शूला । धांवतया पायें चपळा ।

प्रतिपदीं जवळा । मृत्यु जेवीं ॥

तेचि देहा जंव जंव वाढ । जंव जंव दिवसाच्या पवाड ।

जंव जंव सुरवाड । भोगाचां ययां ॥

तंव तंव अधिकाधिकें । मरण आयुष्यातें जिकें ।

मीठ जेचि उदकें । घांसिजत असे ॥...॥

कडांडीं लोटला गाडा । कां शिखरौनि सुटला घोंडा ।

तैसा ॥ देखे जो पुढां । वार्द्धक्य आहे ॥

कां आर्डवोहळा पाणी आलें । कां जैसं म्हैसयांचें झुंज मातलें ।

तैसे तारुण्याचें चढलें । भुरंरें जया ॥...॥

तरि वाघाचिये अडंवे । एकवेळ आला चरोनि दैवें ।

तेणें विश्वासे पुढतीं धांवें । वसू जैसा ॥

कां सर्पघराआंतु । अवचटें ठेवा आणिला स्वस्थु ।

येतुलियांसाठीं निश्चितु । नास्तिक होय ॥

तैसंचि अवचटें हें । एक दोनीचि वेळां लाहे ।

एथु उरगें एक आहे । हें मानीना जो ॥...॥

सर्वळोचि वियोग पडेल । विळीनि विपत्ति येईल ।

हें दुःख पुढील । देखेना जो ॥...॥

वयसेचेनि उवांयें । संपत्तीचेनि सार्धायें ॥

सेव्यासेव्य जायें । सरकटित ॥...॥

१ छुटणें. २ सांवासारखा चोर. ३ मैत्री. ४ मातीच्या त्रिजाला. ५ स्नान.
६ अनुकूलता. ७ कड्यावरून. ८ आडरानांतील बोहळ. ९ भुली, वेड. १० अर-
ण्यांत. ११ अवचित. १२ एवढ्यानेच. १३ साप. १४ लवकरच. १५ वेळाने.
१६ तारुण्याच्या. १७ उत्कर्षाने. १८ मदतीने.

रिधे जेथ ■ रिघावें । मार्गे जें न घ्यावें ।
 स्पर्शें जेथ न लगावें । आंग मन ॥
 न जावें तेथ जाये । ■ पाहावें तें जो पाहे ।
 न खावे तें खाये । तेवींचि तोषे ॥
 न धरावा तो संग । न लगावें तेथ लाग ।
 नाचरावा तो मार्ग । आचरे जो ॥
 नायकावें तें आइकें । ■ बोलावें तें बकें ।
 परि दोष होतील हें ■ देखे । प्रवर्तता ॥...॥
 तरि जयाची प्रीति पुरी । गुंतली देखसी घरीं ।
 नवगंधकेसरीं । भ्रमरी जैसी ■
 साकरोचिया राशीं । बैसली नुठे माशी ।
 तैसेनि स्त्रीचित्त आवेशी । जयाचें मन ॥...॥
 महापुरुषाचें चित्त । जालिया वस्तुंगत ।
 ठाके व्यवहारजात । जया परी ॥
 हानि लज्जा न देखे । परापवाद नाइके ।
 जयाचीं इंद्रियें एकमुखें । स्त्रिया केलीं ॥
 चित्त आराधी स्त्रियेचें । आणि तियेचेचि छंद नाचे ।
 माकड गारुडियाचें । जैसें होय ॥...॥
 प्रेमाथिलेनि मकें । जैसेनि भजिजे कुलदेवते ।
 तैसा एकाम्रचिसे । स्त्री जो उपासी ॥...॥
 इयेतें हन कोणी देखेल । इयेसी वेखासें जाईल ।
 तरि युगाचि बुडेल । ऐसें जया ॥...॥
 आणि ■■■■■ ठायीं भक्ति । फळालागीं जया आर्ती ।
 धनोद्देशे विरक्ति । नटणें जेवीं ॥...॥
 आणि भजिनलियासवें । तोचि विषय जरी न पावे ।
 तरी सांडी म्हणे आघवें । टवाळ हें ॥

१ संबध. २ बडबडतो. ३ सुवासिक कमळाच्या केसरांत. ४ सिद्ध. ५
 ६ विरुद्ध. ■ बरोबर. ८ खोटें.

कुणवट कुळवाडी । तैसा ॥१॥ आन देव मांडी ।
 आदिलाची पैरवडी । करी ॥२॥ ॥
 ॥३॥ गुरुमार्गी टेंके । जयाचा सुगरचा देखे ।
 तरि ॥४॥ मंत्र शिके । येर ने घे ॥...॥
 माझी मूर्ति निफेजवी । ते घराचे कोर्नी बैसवी ।
 आपण देवो देवी । यात्रे ॥५॥ ॥
 नित्य आराधन माझे । कार्जी कुळदेवता भजे ।
 पर्वविशेषे कीजे । पूजा आना ॥
 माझे अधिष्ठान घरी । आणि वोवसे आनाचे करी ।
 पितृकार्या अवसरी । पितरांचा होय ॥
 एकादशीच्या दिवशी । जेतुला पाड आम्हांसी ।
 तेतुलाचे नागांसी । पंचमीच्या दिवशी ॥
 चौथ मीटकी पाहे । आणि गणेशाचाचि होये ।
 चउदसीं म्हणे माये । तुझाचि वो दुर्गे ॥
 नित्यनैमित्तिक कर्मे सांडी । ॥६॥ बैसे नवचंडी ।
 आदित्यवारीं वाढी । बहिरचां पात्रीं ।
 पाठीं सोमवार पावे । आणि बेलेंसि लिंगा घांवे ।
 पेसा एकलाचि आघवे । जोगार्थी जो ॥
 पेसा अखंड भजन करी । उगा नोहे क्षणमरी ।
 अघघेनि गांवद्वारीं । अहेचें जैसी ॥
 पेसेन जो मक्त । देखसी सैरा घांवत ।
 जाण अज्ञानाचा मूर्त । अंतार तो ॥...॥
 जया जनपदीं सुख । गजबजेचें कथतिक ।
 वानूं आवडे लौकिक । तोही मोधि ॥
 आणि आत्मा गोचर होये । पेसी जे विद्या आहे ।
 ते आहकोनि डोरें वाहे । विद्वांसू जो ॥

१ व्यवहार. २ पहिल्याचे. ३ प्रकार. ४ मोठेपणा. ५ उत्पन्न करतो, बनवतो.
 ६ कार्यासाठी. ७ नवत. ८ पोसतो, ९ करितो. १० वेष्ट्या. १० एक वर्ष-
 वाद्य, निंदा, उपहास.

उपनिषदांकडे न चचे । योगशास्त्र ■ रुचे ।
 अध्यात्मज्ञानी जयाचें । मनचि नाही ॥
 आत्मचर्चा एकी आथी । ऐसिये बुद्धीची भिती ।
 पाहूनि जयाची मति । वोढाळ जाहाली ॥
 कर्मकांड तरी जाणे । मुखोद्गत पुराणें ।
 ज्योतिषी तो म्हणे । तैसेचि होय ॥
 शिल्पीं अतिनिपुण । सूपकर्मही प्रवीण ।
 विधि आथर्वण । हातीं आथो ॥
 कोकीं नाही ठेलें । भारत कीर म्हणितलें ।
 आगम आपांविले । मूर्त होती ॥
 नीतिजात सुद्धे । वैद्यकही बुद्धे ।
 काव्यनाटकीं दुजें । चतुर नाही ॥
 स्मृतींची चर्चा । दंडे जाणे गारुडीचा ।
 निघंट प्रबेचा । पाइकु करी ॥
 पै व्याकरणीं चोखडा । तर्कीं अतिगाढा ।
 परि एक आत्मज्ञानी फुडा । जात्यंध जो ॥
 तें एक वांचूनि आघवा शास्त्री । सिद्धांतनिर्माणधोश्री ।
 परि जळों तें मूलनक्षत्री । न पाहें गा ॥
 मोरावांगीं अशेषे । पिसें असती डोळसें ।
 परि एकली दृष्टी नसे । तैसें ■ गा ॥
 तैसें शास्त्रजात जाण । आघवोचि अप्रमाण ।
 पार्थी अध्यात्मज्ञानेविण । एकलेनि ॥...॥
 आणि अध्यात्मज्ञान कांहीं । जेणें मानिलेंचि नाही ।
 तो ज्ञानार्थ न देखे काई । हें बोलावें असे ॥
 ऐलीचि थडी न पवतां । पळे जो माघौता ।
 ■ पैलद्वीपींची वार्ता । ■ होय ॥

मागां श्लोकांचेनि अर्धाधैं । ऐसैं सांगितलें श्रीसुकुंदें ।

■ उपराटीं इयें ज्ञानपदें । तेंचि अज्ञान ॥

ज्ञा. १३. ६९३-८१२.

८०. दैवीसंपत्तीचें वर्णन.

आतां तयाची दैवगुणां-। माजि धुरेचा बैसणा ।

बैसे तया आकर्णा । अभय ऐसैं ॥...॥

तैसा कर्माकर्माचिया मोहरा । उठूं नेदुनि अहंकारा ।

संसाराचा दरारा । सांडणें येणें ॥

अथवा ऐक्यभावाचेनि पैसैं । दुजे मानूनि आत्मा ऐसैं ।

भयवार्ता बेशें । दवडणें जें ॥

पाणी बुडवूं ये मिठातें । तंव मीठचि पाणी आतें ।

तेवि आपण जालेनि अद्वैतें । नाशें भय ॥...॥

मातरी घोरिया नाही मांडिली । ग्रीधें नाही सांडिली ।

माजि निजरूपे निवडिली । गंगा जैसी ॥

तैसी संकल्पविकल्पाची चोडी । सांडुनि रजतमाची कावडी ।

भोगितां निजधर्माची आवडी । बुद्धि उरे ॥

इंद्रियवर्गी दाखविलिया । विरुद्धा अथवा मलेया ।

विस्मयो कांहीं केलिया । जुठी चित्तीं ॥

गांवा गेलिया वल्लभ । पतिव्रतेचा विरहक्षोभ ।

मलतेर्सणी हानि लाभ । न मनी जेवी ॥

तेवि सत्स्वरूप रुचलेपणें । बुद्धि जें ऐसैं अनन्य होणें ।

■ सत्त्वशुद्धी म्हणे । केशिहंता ॥

आतां आत्मलामाविखीं । ज्ञानयोगामाजि पर्कीं ।

जे आपुलिया ठाकीं । हांबे भरे ॥

१ श्रेष्ठपणाचा, २ ऐका, ३ विस्तारानें, ४ होतें, ५ वर्षांकरत, ६ मलत्या
रीतीन, ७ केशिदैत्यास मारणारी, ८ ठिकाणी, ९ इच्छा.

तेथ सगळिये चित्तवृत्ति । त्याग करणें या रीतीं ।
 निष्कामें पूर्णाहुती । हुताशीं जैसी ॥
 कां सुकळीनें आपुली । आत्मजा सत्कुळीचि दिधली ।
 हें असो लक्ष्मी स्थिरावली । मुकुंदीं जैसी ॥
 तैसें निर्विकल्पणें । जें योगज्ञानींच या वृत्तिक होणें ।
 तो तिजा गुण म्हणे । कृष्णनाथ ॥
 फुलीं फळीं छाया । मुळीं पर्त्रीही धनंजया ।
 वाटेचा न चुके आलिया । वृक्ष जैसा ।
 तैसें मनौनि धनवरी । विद्यमानें आल्या अवसरीं ।
 आंताचिये मनोहारीं । उपयोगा जाणें ॥
 तथा नांव जाण दान । जें मोक्षनिधानाचें अंजन ।
 हें असो आधिक चिन्ह । दमाचें तें ॥
 तरि विषयेंद्रियमिळणी । करुनि घापे वितुटणी ।
 जैसें तोडिजे खड्डेळ पाणी । पारकेयीं ॥
 तैसा विषयजातांचा ॥॥॥ । वाजों नेदिजे इंद्रियद्वारां ।
 इयें बांधोनि प्रस्थाहारा । हातीं वोपी ॥
 आंतुला चित्ताचें अंगवरी । प्रवृत्ति पेलूनि माधारी ।
 आगी सुयिजे दाहीही द्वारीं । वैराग्याची ॥
 श्वासोच्छ्वासाहुनि बहुवसें । प्रतें आचरे खरंपुसें ।
 व्रोसंतितीं रात्रिदिवसें । नाराणुक जया ॥
 दें दम ऐसा म्हणिपे । तो हा जाण स्वरूपे ।
 यशार्थही संक्षेपे । सांगों ऐक ॥
 जया जें सर्वोत्तम । भजनीय देवता धर्म ।
 ते तेणें यथांगम- । विधी यजिजे ॥
 ऐसा द्विज षट्कर्म करी । शूद्र त्यातें नमस्कारी ।
 कीं दोहीसही सैरोमरी । निपजे ॥॥॥ ॥

१ अर्पित. २ वतनद्वार. ३ मत्तास आनंददायक रीतीचें. ४ वियोग.
 ५ गडूळ. ६ निवळीच्या बियांनीं. ७ देतो. ८ फिरवून. ९ खरपुस. १० आचरण
 करीत असतां. ११ जसा शास्त्रांत विधी असेल त्याप्रमाणें. १२ सारखान.

तैसे अधिकारपर्यालोचें । हें यज्ञ करणें सर्वांचें ।
 परि विष फळाशेचें । न घापे माजी ॥...॥
 आतां चेंडुचें भूमी हाणिजे । हें नव्हे तो हातां आणिजे ।
 कीं शेतीं बीं विखुरिजे । परीं पिकीं लक्ष ॥...॥
 हे बहु असो आरिसा । आपणपे देखावया जैसा ।
 पुढतपुढतीं बहुवसा । उडिजे प्रीती ॥
 तैसा प्रतिपाद्य जो ईश्वर । तो होआवयालागीं गोचर ।
 श्रुतीचा निरंतर । अभ्यास करणें ॥
 तें द्विजांसींच ब्रह्मसूत्र । येरां स्तोत्र कां नाममंत्र ।
 आवर्तणें पवित्र । पावाच्या तत्त्व ॥
 पार्था गा स्वाध्यायो । बोलिजे तो हा म्हणे देवो ।
 आतां तपशब्दाभिप्रायो । आर्द्रक सांगों ॥...॥
 ना ना धूपाचा अग्निप्रवेश । कनकीं तुकाचा ॥...॥
 पितृपक्ष पोशितां न्हास । चंद्राचा जैसा ॥
 तैसा स्वरूपाच्या प्रसरा-। लागीं प्राणेंद्रियशरीरां ।
 आटणी करणें जें वीरा । तेंचि तप ॥

शा. १६. ६८-१०८.

आतां बाळाच्या हितीं स्तन्य । जैसें नानाभूतीं चैतन्य ।
 तैसें प्राणिमात्रीं सौजन्य । आर्जव तें ॥
 आणि जगाच्या सुखोदेशें । शरीरवाचामानसें ।
 राहाटणें तें अहिसे । रूप जाण ॥
 आतां तीख होऊनि मवाळ । जैसें जातीचें मुकुळ ।
 कां तेज परि शीतळ । शशांकाचें ॥
 शके वावितांचि रोग फेडूं । आणि जिभे तरी नव्हे कडू ।
 तें बोखद नाही ॥ घडूं । उपम. कैची ॥

१ अधिकारपरत्वें. २ टाकणें. ३ घासणें, पुसणें. ४ जपणें. ५ वज्रनाचा.
 ६ मैत्री. ७ तिखट. ८ मृदू. ९ कमळ.

तरि मडपणें बुबुळें । झगडितांही परी नाडले ।
 येरवीं फोडी कोराळें । पाणी जैसे ॥
 तैसें तोडावया संदेह । तीख जैसे कां लोह ।
 आव्यत्वे तरि माधुर्य । पायीं घाली ॥
 ऐकां ठातां कौतुकें । कानातें निघती मुखें ।
 जे साचारिवेचेनि विकें । ब्रह्माही भेदी ॥
 किंबहुना प्रियपणें । कोणातेंही झकळें नेणें ।
 यथार्थ तरि खुपणें । नाहीं कवणा ॥
 येन्हुवीं गोरी कीर काना गोड । परिसाचा पाखाळीं कीड ।
 आगियेचें करणें उघड । परि जळों तें ॥
 कार्णी लागतां मंडुर । अर्थे विमांडीं जिन्हार ।
 ते चाचा नव्हे सुंदर । लांवचि पां ॥
 परि अहिर्ता कोपोनि सोप । लालनीं मऊ जैसे पुष्प ।
 तिये मातेचें स्वरूप । जैसे कां होय ॥
 तैसें भ्रवणसुखचतुर । परिणमोनि साचार ।
 बोलणें जें अविकार । तें सत्य येथे ॥
 आतां घालितांही पाणी । पाषाणीं निघे अंणी ।
 कां मथिलिया लोणी । कांजी नेदी ॥
 त्वचा पायें शिरीं । हालेयांही फडे न करी ।
 वसंतींही अंबरीं । न होती फुलें ॥
 ना ना रंमेचेन हि रूपें । शुकीं नुठिजेचि कदपें ।
 कां भस्मीं वन्हि उडीपें । घृतेंही जेवीं ॥...॥
 अक्रोधत्व ऐसें । नांव तें ये दशे ।
 जाण ऐसें श्रीनिवासें । म्हणितलें तथा ॥...॥
 तेवीं बुद्धिमंतीं देहीं । अहंता सांडुनि पाहीं ।
 सांडिजे अशेषही । संसारजात ॥

१ दंगड. २ बळानें. ३ फसवणें. ४ पारध्याचें गायन. ५ शुद्धपणा. ६ हीनघातु.
 ७ गोड. ८ विवसी, मृत. ९ पोकळ. १० टोंक, अग्र. ११ मारिली असतांही.

तया नांव त्याग । म्हणे तो यज्ञांग ।

हे मानूनि सुभग । पार्थ पुसे ॥

■ शांतीचें लिंग । ते ■ सांग ।

देवो म्हणती चांग । अवधान देई ॥

तरी गिळोनि झेयातें । ज्ञाता ज्ञानही माघीतें ।

हारपें निरुतें । ते शांति पें गा ॥

जैसा प्रळयांबूचा उमड । बुडऊनि विश्वाचा पैयाड ।

होय आपणपें निविड । आपणचि ॥

मग उगमओघसिंधु । हा नुरेचि व्यवहारभेदु ।

परि जलैक्याचा बोधु । तोही कवणा ॥

तैसी झेया देतां मिठी । ज्ञातृत्वही पडे पोटी ।

■ उरें तेंचि किरीटी । शांतीचें रूप ॥

आतां कदर्थवितें व्याधी । बळीकरणाचिया आधी ।

आपपर न शोधी । सदैव जैसा ॥

कां चिखलीं रुतली गाये । धडभाकड न पाहे ।

जो तियेचिया ग्लानी होये । कालाभुला ॥

ना ना बुडतयातें सकरण । न पुसे अंत्यज कीं ब्राह्मण ।

काढूनि राखे प्राण । हेंचि जाणे ॥

कीं मार्यवणी पापिये । उघडी केली विपाये ।

ते नेसविल्याविण न पाहे । शिष्ट जैसा ॥...॥

अगा पुढिलांचे दोष । करुनि आपुलिये दिठी चोख ।

मग घापे अवलोक । तयावरी ॥

जैसा पुजूनि देव पाहिजे । पेरुनि शेता जाइजे ।

तोषोनि प्रसाद घेइजे । अतिथीचा ॥

तैसें आपुलेनि गुणें । पुढिलांचे उणें ।

फेडुनियां पाहाणें । तयाकडे ॥...॥

अगा अपैशुन्याचें लक्षण । अर्जुना हें फुडें ।
 मोक्षमार्गीचें सुखासन । मुख्य हें गा ॥
 आतां दया ते ऐसी । पूर्ण चंद्रिका जैसी ।
 निववितां न कडंसी । सानें थोर ॥...॥
 पै जर्गी जीवनासारिखें । वस्तु आंगवरी उपेखे ।
 परि जातें जीवित राखे । तृणाचेंही ॥
 तैसें पुढिलांचेनि तापें । कळवळलीये कृपें ।
 दिधलें ही आपणपें । न्यूनचि मानी ॥...॥
 पै पारीं कांटा नेहटे । तेंव व्यथा जीवीं उभटे ।
 तैसा पोळे संकटें । पुढिलांचेनि ॥
 कां पावो शीतळता लाहे । कीं तें डोळ्याचिलार्गी होये ।
 तैसा परसुखें जाये । सुखावत जो ॥
 किंवहुना तृषितालार्गी । पाणी आरायिलें असे जर्गी ।
 तैसें दुःखिताचे सेलभार्गी । जिणें जयाचें ॥
 तो पुरुष वीरराया । मूर्तिमंत जाण दया ।
 मी उदयजतांचि तया । ऋणिया लाभें ॥
 आतां सूर्यासी जीवें । अनुसरलियां राजीवें ।
 परि तें तो ॥ शिवे । सौरभ्य जैसें ॥
 कां वसंताचिया वाहार्गी । आलिया वनश्रीच्या अक्षैहिणी ।
 ते न करीतचि घेणी । निघाला तो ॥
 हें असो महासिद्धीसी । लक्ष्मीही आलिया पार्शी ।
 परि महाविष्णु जैसी । ॥ गणीचि ते ॥
 तैसें ऐहिकींचें कां स्वर्गीचें । भोग पाइकें जालिया इच्छेचें ।
 परि भोगाचे हें ॥ रुचे । मनामाजी ॥
 बहुचें काय कौतुकीं । जीव नोहे विषयाभिलाषीं ।
 अलोलुप्त्वदशा ठाउकी । जाण ते हे ॥

१ दुष्टपणाचा अभाव. २ कसास लावणें, विचार करणें. ३ पाणी. ४ नाश
 पावते. ५ जोरानें लागे. ६ उत्पन्न केलें. ७ उत्तम वांछा. ८ कमळ. ९ चाकर.

आतां माशिया जैसे मोहळ । जळचरां जेवि जळ ।
 कां पक्षिया अंतराळ । मोकळे हे ॥
 तरी बाळकोदेशे । मातेचे स्नेह जैसे ।
 कां वसंतीच्या स्पर्श । मऊ मलयानिळ ॥
 डोळेयां प्रियांची भेटी । कां पिलियां कूर्मीची दिठी ।
 तैसी भूतमात्री रहाटी । मवाळ ते ॥
 स्पर्श अतिमृदु । मुखी घेतां सुस्वादु ।
 घ्राणासी सुगंधु । उजाल आंगे ॥
 तो आवडे तेवढा घेतां । विरुद्ध जरी होता ।
 तरी उपमे येता । कापुर कीं ॥
 परि महाभूते पोटी वाहे । तेवींशि परमाणुमाजी सामाये ।
 या विश्वनुसार होये । गगन जैसे ॥
 काय सांगों ऐसे जिणें । जें जगाचेनि जीवें प्राणें ।
 नांव म्हणे । मार्दव मी ॥...॥
 रूपसां उदयलें कुष्ठ । संभावितां कुटीचें बोट ।
 तथा लाजा प्राणसंकट । होय जैसे ॥
 तैसें औटहातपणें । जें शव होऊनि जिणें ।
 उपजों उपजों मरणें । नावां नावां ॥
 तिये गर्भभेदमुसे । रक्तमूत्ररसे ।
 घोंताव होऊनि असे । ते लाजिरवाणें ॥
 हे बहु असो देहपणें । नामरूपासि येणें ।
 नाहीं लाजिरवाणें । तयाहूनी ॥
 ऐसैसिया अवकैळा । घेपे शरीराचा कंटाळा ।
 ते पै निर्मळा । निसुगा गोड ॥
 आतां सूत्रतंतु तुटलिया । चेष्टाचि ठाके सायखडिया ।
 तैसी प्राणजयें कमेंद्रिया । खुंटे गती ॥

१ सामावले जाते. २ रूपवानाला. ३ निर्वेचें. ४ क्षणक्षणां. ५ फजिती.
 ६ कोडगा. ७ लाकडाची बाहुली.

मावळिलिया दिनकर । सरे किरणांचा ॥
 तैसा मनोजयें प्रकार । बुद्धीद्रियां ॥
 एवं मनपवननियमें । होतीं दाहीं इंद्रियें अक्षमें ।
 तें ॥ वमें । येणें होय ॥

ज्ञा. ११. ११३-१८५.

आतां ईश्वरप्राप्तीलागीं । प्रवर्तता ज्ञानयोगीं ।
 धिंवसेयाच्या आंगीं । चोर्सिवा नव्हे ॥
 चोखटें मरणाऐसें । तैही आलें अग्निप्रवेशें ।
 परि प्राणेश्वरोद्देशे । न गणीचि सती ॥...॥
 ठाके निषेध आड । न पडे विधीची भीड ।
 नुपजेचि जीवीं कोड । महासिद्धीचें ॥
 ऐसे ईश्वराकडे निजे । धांवे आपसया सहज ।
 तथा नांव तेज । आध्यात्मिक तें ॥
 आतां सर्वही साहातिया गरिमा । गर्वा न ये तेचि क्षमा ।
 जैसें देह वाहोनि रोमां । वाहणें नेणें ॥
 आणि मातलिया इंद्रियांचे वेग । कां प्राचीनें खवळले रोग ।
 अथवा योगवियोग । प्रियाप्रियांचे ॥
 यया आघवियांचाचि थोर । एके वेळे आलिया पूर ।
 तरि अगस्त्याहुनि धीर । उभा ठाके ॥
 आकाशीं धूमाची रेखा । उठिली बहुधा आगळिका ।
 ते गिळी येकी झुलुका । वारा जेवीं ॥
 तैसें आधिभूताधिदैवां । अध्यात्मादि उपद्रवां ।
 पातलेयां पांडवा । गिळूनि घाली ॥
 ऐसें चित्तक्षोभाच्या अवसरें । उचलूनि धैर्या जें चांगावें करी ।
 धृति म्हणिजे अवधारीं । तियेतें गा ॥

१ दीन. २ धैर्याच्या. ३ न्यूनता. ४ वाईट. ५ अंतःकरण. ६ मोठेपणा.
 ■ अंगावरील केंस. ८ प्रारब्धानें.

आतां निर्वाळुनि कनकें । भरिला गांगें पीरुंघें ।
 कलशाचिया सारखें । शौच असे ॥
 जें आंगीं निष्काम आचार । जीवीं विवेक साचार ।
 तो घडला आकार । शुचित्वाचाचि ॥
 कां फेडित पाप ताप । पोखित तीरींचे पादप ।
 समुद्रा जाय आप । गंगेचें जैसें ॥
 कां जगाचें आर्त्य फेडित । श्रियेचीं राउळें उघडित ।
 निघे जैसा भास्वत । प्रदक्षिणे ॥
 तैसीं बांधलीं सोडित । बुडालीं फाडित ।
 सांकडीं फेडित । आर्तीचिया ॥
 किंबहुना दिवसराती । पुढिलांचें सुख उभती ।
 आणित आणित स्वार्थी । प्रवेशिजे ॥
 वांचूनि आपुलिया काजालागीं । प्राणिजातांच्या अहितभागीं ।
 संकलपाचीही आडवंगी । न करणें जें ॥
 पै अद्रोहत्व ऐसिया गोष्टी । ऐकसी जिया किरीटी ।
 तें सांगितलें हे दिठी । पाहों ये तैसें ॥
 आणि गंगा शंभूच्या माथां । पावोनि संकोचली जेवि पार्था ।
 तेवि मान्यपणें सर्वथा । लाजणें जें ॥
 तें हें पुढतपुढतीं । अमानित्व जाण सुमति ।
 मागां सांगितलेसं किती । तेंचि तें बोलों ॥

ज्ञा. १६. १८६.-२०६.

एवं इहीं सव्विसें । ब्रह्मसंपदा हे वसत असे ।
 मोक्षचक्रवर्तीचें जैसें । अग्रहार होय ॥
 ना ना हे संपत्ति दैवी । या गुणतीर्थांची नित्यनवी ।
 निर्दिष्टसगरांच्या दैवी । गंगाचि आली ॥

१ शुद्धकरून. २ पाण्यानें. ३ दूर करित. ४ आघलेपणा. ५ ठिकारणें, मंदिरे.
 ६ संकटें. ७ अडथळा, प्रतिबंध. ८ इनामभांव. ९ विरक्त.

कीं गुणकुसुमांची ॥ १ ॥ हे धेऊनि मुक्तिबाळा ।
 वैराग्यनिरपेक्षाचा गळा । गिंवसीत असे ॥
 कीं सव्वीसगुणज्योती । इहीं उजळोनि आरती ।
 गीता आत्मया निजपती-। नीराजना आली ॥
 उगळितें निर्मळें । गुण इयेंचि मुक्ताफळें ।
 दैवी शुक्तिकळे । गीतार्णवींची ॥
 काय बहु वानूं ऐसी । अभिव्यक्ति ये आपैसी ।
 फेळें दैवी गुणराशी-। संपत्ती रूप ॥

ज्ञा. १६. २०७-२१२.

८१. आसुरीसंपत्तीचें वर्णन.

तरी तयाचि आसुरा । दोषांमाजि जया वीरा ।
 वाडपणाचा डांगोरा । तो दंभ ऐसा ॥
 जैसी आपुली जननी । नम्र दाविलीया जर्नी ।
 तें तीर्थचि परि पतनीं । कारण होय ॥
 कां विद्या गुरुपदिष्टा । बोभाइलीया चोहटां ।
 तरि इष्टदाचि परि अनिष्टा । हेतु होती ॥
 पै आंगें बुडतां महापुरीं । जे वेगें काढी पैलतीरीं ।
 नावचि बांधिलिया शिरीं । बुडवी जैसी ॥...॥
 तैसा दृष्टादृष्टाचा सखा । धर्म जाला तो फोकारिजे देखा ।
 तरि तारिता तोचि दोखा-। लागीं होय ॥
 म्हणौनि वाषेचा चौबारां । घातलिया धर्माचा पसारा ।
 धर्मचि तो अधर्म होय वीरा । तो दंभ जाणे ॥...॥
 मांडुरी लोकांचा घोडा । गजपतीही मानी थोडा ।
 कां कांटियेवरिलिया सरडा । स्वर्गही मीच ॥

१. आरती ओवाळण्याला. २ उघडणारी. ३ मोठेपणाची. ४ टिमकी.
 ५ पुकारली असतां. ६ उघडा करणें. ७ चव्हाटा. ८ बाबुक्स्वार.

तृणाचेनि इंधने । आगी धावे गगने ।
 थिल्लुरबळे मीने । ■ गणिजे सिंधु ॥
 तैसा माजे खियाधने । विद्यास्तुती बहुते माने ।
 एके दिवसांचेनि पराबे । अल्पकु जैसा ■
 अम्रच्छायेचिया जोडी । निदैव घर मोडी ।
 मृगांबु देखोनि फोडी । पांणियाढे मूर्ख ■
 किबहुना ऐसैसे । उतणे जै संपत्तिमिसे ।
 तो दर्प ■ अनारिसे । न बोले घेई ॥...॥
 पतंगा नावडे ज्योति । खद्योता भानूची खंती ।
 टिटिमेने अपांपति । वैरी केला ॥
 तैसा अभिमानाचेनि मोह । ईश्वराचेही नाम ■ साहे ।
 बापाते म्हणे मज हे । सवती जाली ।
 ऐसा मान्यतेचा पुष्टगंड । तो अभिमानी परम लंड ।
 रौरवाचा रुढ । मार्गचि पै ■
 आणि पुढिलांचे सुख । देखण्यांचे होय मिष ।
 चढे क्रोधाग्नीचे विष । मनोवृत्ति ॥
 शीतजळाचिये भेटी । तातला तेली आगी उठी ।
 चंद्र देखोनि जळे पोटी । कोल्हा जैसा ॥
 विश्वाचे आयुष्य जेणे उजळे । तो सूर्य उदैला देखोनि संचळे ।
 पापिया फुटती डोळे । हुड्ड्याचे ■
 जगाची सुख पहांद । चोरां मरणाद्विनि निकृष्ट ।
 दुधाचे काळकूट । होय व्याली ॥
 अगाधे समुद्रजळे । प्राशितां अधिक जळे ।
 घडवाग्नि ■ मिळे । शांती कांहीं ॥
 तैसा विद्याविनोदवैभवे । देखे पुढिलांचीं दैवे ।
 तंघ तंघ रोष दुणावे । क्रोध तो जाण ॥

१ डबकें. २ दरिद्री. ३ तळें. ४ टिटवीने. ५ ज्याचे गाल फुगलेले आहेत
 असा. ६ तापलेल्या. ७ प्रातःकाळी. ८ घुबडाचे.

आणि ■ सपांची कुटी । डोळे नाराचांची सुटी ।
 बोलणें तें वृष्टि । इंगळांची ॥
 येर जें क्रियाजात । तें तिख्याचें कर्वत ।
 ऐसें सबाह्य खसखसित । जयाचें गा ॥
 तो मनुष्यांत अधम जाण । पारुष्याचें अवतरण ।
 आतां आइक खूण । अज्ञानाची ॥
 तरी शीतोष्णस्पर्शा । निवाड नेणे पाषाण जैसा ।
 कां रात्री आणि दिवसा । जात्यंध तो ॥...॥
 ना तरि ते नाना रसीं । रिघोनि दैवी जैसी ।
 परि रसस्वादासी । चाखीं नेणें ॥...॥
 हें चोख हें मैल । ऐसें नेणोनिया बाल ।
 देखें तें केवळ । मुखींचि घाली ॥
 तैसें पापपुण्याचें खिचटें । करोनि खातां बुद्धि चेष्टे ।
 कडु मधुर न वाटे । ऐसी जे दशा ॥
 तिये नाम अज्ञान । या बोला नाही ■ ।
 एवं साही दोषांचें चिन्ह । सांगितलें ॥
 इहींच साही दोषांगीं । हे आसुरीं संपत्ति वाडुगी ।
 जैसे थोर विष भुजंगीं । अंग सानें ॥...॥
 परि क्रूर ग्रहांची जैसी । मांदी मिले एकेचि राशीं ।
 कां येती निवकापासी । अशेष पापें ॥
 मरणाराचें अंग । पडिंघाती अवघेचि रोग ।
 कां कुमुद्वर्ती दुर्योग । एकवटी ॥...॥
 कां आयुष्य जातिये वेळे । शोलिये सातवेउळी^{११} मिले ।
 तैसे साही दोष सगळे । जोडती त्या ॥
 मोक्षमार्गाकडे । जयाचा आंबुखा पडे ।
 न निघे म्हणौनि बुडे । संसारिं जो ॥

१ वारूळ. २ बाणांची. ३ निखाण्यांची. ४ पोलादी. ५ काठिण्याचें.
 ६ जन्मांध. ७ पळी. ८ खिचडी. ९ बळकट. १० लहान. ११ समुदाय.
 १२ व्यापतात. १३ सात नांग्यांची इंगळी. १४ आवरण, आच्छादन.

अधमां योनींच्या पाउटीं । ॥१॥ जो किरिटी ।
 स्थावरांहीं तळवटीं । बैसणें घे ॥
 हें असो तयाच्या ठायीं । मिळोनि साही दोषीं इहीं ।
 आसुरी संपत्ति पाहीं । घाढविजे ॥

ज्ञा. १६. २१७-२६३.

८२. परमात्मा हाच बुद्धीची अवाधि होय.

अर्जुना ते पुण्यघशे । जरी अल्पचि हृदयीं बुद्धि प्रकाशे ।
 तरी अशेषही नाशे । संसारभय ॥
 जैसी दीपकळिका धाकुटी । परि ॥१॥ तेजातें प्रगटी ।
 तैसी सद्बुद्धि हे थेंकुटी । म्हणों नये ॥
 पार्था बाहुतीं परी । हें अपेक्षिजे विचारशूरीं ।
 जे दुर्लभ चराचरीं । सद्भासना ॥
 आणिकासारिखा बहुवस । जैसा ॥१॥ जोडे परिसं ।
 कां अमृताचा लेश । दैवगुणें ॥
 तैसी दुर्लभ सद्बुद्धि । जिये परमात्माचि अवधि ।
 जैसा गंगेसी उदधि । निरंतर ॥
 तैसें ईश्वरावांचुनी कांहीं । जियें आणिक लांणी नाहीं ।
 ते एकचि बुद्धि पाहीं । अर्जुना जगीं ॥

ज्ञा. २. २३७-२४२.

८३. कर्म हाच संन्यास.

जैसा झालूनियां लेप ॥१॥ । सर्वेचि लाविजे आणिक ।
 तैसेनि आग्रहाचा पाईक । विचंबे घायीं ॥

१ दिव्याची ज्योत. २ लहान. ३ शेवट. ४ मिळणें, शेवट. ५ धुवून.
 ६ चाकर. ७ कष्टांत पडतो.

गृहस्थाश्रमाचें वोडें । कपालीं आधींचि आहे सहजें ।
 कीं तेंचि संन्यासें वाढविजे । सरिसें पुढती ॥
 म्हणूनि अग्निसेवा ॥ सांडितां । कर्माची रेखा नोलांडितां ।
 आहे योगसुख स्वभावतां । आपणपांचि ॥

ज्ञा. ६. ४९-५३.

८४. संकल्पनाशनें परमात्म्याचें सांनिध्य.

तया स्वांतःकरणजिता । सकलकामोपशान्ता ।
 परमात्मा परीता । दूर नाहीं ॥
 जैसा किडाळाचा दोष जाये । तरि पंधरें तेंचि होये ।
 तैसें जीवा ब्रह्मत्व आहे । संकल्पलोपी ॥
 हों घटाकार जैसा । निमालिया तया अवकाशा ।
 नलगे मिळों जाणे आकाशां । आनो ठायी ॥
 तैसा देहाहंकार नाथिला । हा समूळ जयाचा नाशिला ।
 तोचि परमात्मा संचला । आधींचि आहे ॥

ज्ञा. ६. ८१-८४.

८५. परिमितता.

आहार तरी सेविजे । परि युक्तीचेनि मापें मंविजे ।
 क्रियाजात आचरिजे । तयाचि स्थिति ॥
 मापितला बोल बोलिजे । मित्रिलिया पाउलीं चालिजे ।
 निद्रेंही ॥ १ ॥ अथर्वे येकें ॥

१ मर्यादा. २ पलीकडे. ३ हीणकृत. ४ उत्तमकशी-सोने. ५ दुसऱ्या. ६ खोटा.
 ७ सर्वत्र संचिलेला. ८ नियमाच्या. ९ मोलाचा. १० मोलाचा. ११ मोलाच्या.

जागणें जरी जाहलें । तरि व्हावें तें मितलें ।

येतुलेनि धातुसाम्य संचलें । असेल सुख ॥

ज्ञा. १. ३४९-३५१.

८६. साधूची आत्यंतिक समता.

पार्था जयाचिया ठायीं । वैषम्याची घाती नाही ।

रिपु मित्रां दोही । सरिसा पाड ॥

कां घरिचियां उजेड ॥ १ ॥ । पारिकियां आंधार पाडावा ।

हे नेणेचि गा पांडवा । दीप जैसा ॥

जो खांडावया ॥ २ ॥ घाली । कां लावणी जयानें केली ।

दोघां एकचि साउली । वृक्ष दे जैसा ॥

नातरि श्छुवंडे । पाळितया गोड ।

गाळितया कटु । नोहेचि जेवीं ॥

अरिमित्रीं तैसा । अर्जुना ॥ ३ ॥ भाव पेसा ।

मानापमानीं सरिसा । होत जाय ॥ ४ ॥

जो निंदेतें नेघे । स्तुती न श्लाघे

आकाशा नलगे । लेप जैसा ॥ ५ ॥

सार्व लटिकें दोन्ही । न बोले जाहला मौनी ।

जो भोगितां उन्मनी । आरायेना ॥

जो यथालाभें संतोषे । अलामें न पारुखे ।

पाउसेविण ॥ ६ ॥ सुके । समुद्र जैसा ॥

आणि वायूसी एके ठायीं । बिडार जैस नाही ।

तैसा न घरीच कहीं । ॥ ७ ॥ जो ॥ ८ ॥

हे विश्वचि माझे घर । ऐसी मती जयाची स्थिर ।

किंबहुना चराचर । आपण जाहाला ॥

ज्ञा. १२. १९७-२१३.

१ सरिसा. २ योग्यता. ३ परक्यांस. ४ तोडण्याकरितां. ५ ऊंस. ६ खरे.
७ तुम्ह होत नाही. ८ खूब होत नाही. ९ आश्रय, सहण्याची आगा.

८७. सात्त्विक यज्ञ.

तरि तिहींमाजी [] । सात्त्विका यज्ञाचें धर्म ।
 आईक पां सुमहिम-। शिरोमणि ॥
 तरि [] प्रियोत्तम-। वांचोनि वाढों नेदी काम ।
 जैसा कां मनोधर्म । पतिव्रतेचा ॥
 ना ना सिंधूतें ठाकूनि गंगा । पुढारां न करीचि रिगां ।
 कां [] देखोनि उगा । वेद ठेळा ॥
 तैसें जे आपुल्या स्वहितीं । घेंचूनिया चित्तवृत्ति ।
 नुरावितीचि अहंकृति । फळांलागीं ॥
 पातलेया झाडाचें मूळ । मागुतें सरो नेणोचि जळ ।
 शिरालें कां केवळ । तयाच्याचि आंगीं ॥
 तैसें मनं देहीं । यजननिश्चयाच्या ठाई ।
 हारपोनि [] कांहीं । घांछिती ना ॥...॥
 परि आरिसां आपणयें । डोळां जैसा घेपे ।
 कां तळहातीचें दीपें । रत्न पाहिजे ॥
 [] उदितें दिवाकरें । गमावा मार्ग दिठी भरे ।
 तैसा वेदनिर्धारें । देखोनियां ॥...॥
 सकळावयवउचितें । लेणीं पातलीं जैसीं आंगातें ।
 तैसे पदार्थ जेथिचे तेथे । विनियोगुनी ॥
 काय घाजूं बहुतीं बोलीं । जैसी सर्वाभरणीं भरलीं ।
 [] यज्ञविद्याचि [] आली । यजनमिथें ॥
 तैसा सांगोपांग । निपजे जो याग ।
 नुठवूनियां लाग । महत्त्वाचा ॥
 प्रतिपाळ तरी पाटांचा । शार्दीं कीजे तुळसीचा ।
 परि [] फुला छायेचा । आभय नाही ॥

किंबहुना फलार्थी । ऐसेया निर्गुती निर्माण ।
होय तो याग । सात्विक गा ॥

ज्ञा. १७. १७०-१८४.

८८. शारीर तप.

तरि तप जे कां सम्यक् । तेही त्रिविध आइक ।
शारीर मानसिक । शाब्द गा ॥
आतां या तिहीं माझारीं । शारीर तंव अवधारीं ।
तरी शंभू कां श्रीहरि । पढियंता होय ॥
तया प्रिय देवतालया । यात्रादिकें करावया ।
आठही पाहार जैसे पाया । उल्लिंग घापे ॥
देवांगण भिरवाणियां । अंगोपचार पुरवणियां ।
करावया म्हणियां । शोभती हात ॥
लिंग कां प्रतिमा दिठी । देखतखेवो अंगयष्टी ।
लोडिजे कां कांठी । पडली जैसी ॥
आणि विद्याविनयादिकीं । गुणीं वडिल जे लोकीं ।
ब्राह्मणांचीं नकीं । पाइकी कीजे ॥
अथवा प्रवासं कां पडिं । कां शिणले जे सांकडां ।
ते जीव सुरवाडा । आणजती ॥
सकल तीर्थोचिये धुरे । जिये कां मातापितरें ।
तयां सेवेसी कीर शरैरे । लोण कीजे ॥
आणि संसारा ऐसा दाखण । जो भेटलाचि हरी शीण ।
तो ज्ञानदानीं । भजिजे गुरु ॥
आणि स्वधर्माचा आगिठां । देह जाळ्याचिया किटा ।
आवृत्तिपुटीं सुभटा । झाडी कीजे ॥

१ युक्तीनें. २ भोंवरा, बिगार, वेठ. ३ सुशोभित करणें. ४ पाहतांच.
५ चांगली. ६ सुखाप्रतः ७ श्रेष्ठ. ८ अर्मात

घस्तु भूतमात्रीं नमिजे । परोपकारीं भजिजे ॥
 स्त्रीविषयीं नियमिजे । नांवा नांवा ॥
 जन्मतेनि प्रसंगे । स्त्रीदेह शिषणे आंगे ।
 तेथूनि ■■■ आघवे । सोंबळे कीजे ॥...॥
 ऐसैसी जें शरीरीं । राहाटीची पडे उजरी ।
 तें शरीर ■■■ घुमरी । आलें जाण ॥

ज्ञा. १७. २००-२१३.

<९. वाङ्मय तप.

एवं शरीर जें तप । तयाचें दाविलें रूप ।
 आतां आर्द्रक निष्पाप । वाङ्मय तें ■
 तरी लोहाचें आंग तुक । न तोडितांचि कनक ।
 केलें जैसें देख । परिसें तेणें ॥
 तैसें ■ दुखवितां सहजें । जावळिया सुख निपजे ।
 ऐसें साधुत्व कां देखिजे । बोलणां जिये ॥
 पाणी मुदल झाडा जाये । तृण तें प्रसंगेंचि जिये ।
 तैसें एका बोलिलें होये । सर्वोहि हित ॥
 जोडे अमृताची सुरसरी । तें प्राणांतें अमर करी ।
 स्नानें पाप ■■■ वारी । गोडीही दे ॥
 तैसा अविचेकही फिटे । आपुलें अनादित्व भेटे ।
 आइकर्ता रुचि न विटे । पीयूषीं जैसी ■
 जरी कोणी करणें पुसणें । तरी होआवें ऐसें बोलणें ।
 नातरि आवर्तणें । निगम कां नाम ॥
 ऋग्वेदादि तिन्ही । प्रतिष्ठिजती वाग्भुवनीं ।
 केली जैसी वदनीं । ब्रह्मशाळा ॥

१ उत्कर्ष होतो. २ पूर्णतैस. ३ वजन. ४ गंगा. ५ पठण करणें. ६ ज्येष्ठशाळा.

नातरी एकाध नांव । तेंचि शैव कां वैष्णव ।
धाचे वसे तें [] । तप जाणावें ॥

ज्ञा. १७, २१५-२२३.

९०. मानसिक तप.

आतां तप जें मानसिक । तेंही सांगों आइक ।
म्हणे लोकनाथनायक-। नायकु तो ॥
तरि सरोवर तरंगीं । सांडिलें आकाश मेघीं ।
कां चंदनाचें उरगीं । [] जैसें ॥
[] ना कळावैषम्यें चंद्र । कां सांडिला आधीं नरेंद्र ।
ना तरि क्षीरसमुद्र । मंदराचळें ॥
तैसी नाना विकल्पजाळें । सांडुनि गेलिया सकळें ।
मन राहे कां केवळें । स्वरूपें जें ॥...॥
[] न चलतें कळंकेंवीण । शशिबिंब जैसें नित्य पूर्ण ।
तैसें खोर्खीं स्थिरपण । मनाचें जें ॥
बुजाली वैराग्याची चोरप । जिराली मनाची धांपकांप ।
तेथ केवळ जाली चाँफ । निजबोधाची ॥
म्हणौनि विचारावया शास्त्र । राहाटवावें जें वक्त्र ।
तें वाचेचेंही सूत्र । हातीं न धरीं ॥
तें स्वलाभ लाभलेंपणें । [] मनपणाही धरूं नेणें ।
शिवतलें जैसें लवणें । आपलें निज ॥
तेथ कें उठिती ते भाव । जिहीं इन्द्रियमार्गी धांव ।
घेऊनि ठाकावे गांव । विषयांचे ते ॥
म्हणौनि तिये मानसीं । भावशुद्धीचि असे आपैसी ।
रोमशुचि जैसी । तळहातासी ॥

१ सांपांनीं. २ मानसिक व्यासा, चिंता. ३ शुद्धता, सात्विक भाव. ४ उत्कंठा.

५ शुद्धता.

बोलों अर्जुना । जैं हे दशा ये ।
मनस्तपोभिधाना । पात्र होय ती ॥

ज्ञा. १७. २२४-२३६.

९१. राजस तप.

ना तरि तपस्थापनेलार्गी । दुजेपण मांडूनि जर्गी ।
महत्वाग्नीच्या शर्गी । बैसावया ॥
त्रिभुवनींशिया । न बर्चावे ठाया आना ।
धुरेचिया आसना । भोजनालार्गी ॥
विश्वाचेया स्तोत्रा । आपण होआवया पात्रा ।
विश्वे आपलिया । कराविया ॥
लोकांचिया विविधा पूजा । घरावया दुजा ।
भोग भोगावे वांजा । महत्वाचिये ॥
बोल माखूनि तपे । विकावया आपणपे ।
अंगहीन पडपे । जियापरी ॥
हे असो धनमानी आस । वाढउनी कीजे सायास ।
तैं तेंचि । राजस । बोलिजे गा ॥
पहुरणें जें दुहिलें । तैं तें गुरुं न दुमंशि व्यालें ।
उमैं शेत चारिलें । पिकावया नुरे ॥
तैसें फोकारितां तप । कजिं जें साक्षेप ।
तैं फळीं तंव सोप । निःशेष जाय ॥...॥
बेन्हवीं तरी मांडी । जो गर्जोनि ब्रह्मांड फोडी ।
तो मेघ घडी । राह्यात आहे ॥
तैसें राजस तप जें होय । तैं फळीं कीर वांझ जाय ।
परी आखरणींहि नोहे । निर्बाहते गा ॥

ज्ञा. १७. २४२-२९२. -

१ जाणें. २ चांगलेपणानें. ३ वेद्या. ४ शृंगार करते. ५ वीरपयंत दुष्ट
देणारें जनावर. ६ निष्फल.

१२. तामस तप.

केवल मूर्खपणाचा वारा । जीवीं घेऊनि धनुर्वरा ।
 नाम ठेविजे शरीरा । वैरियाचें ॥...॥
 माथां जालिजती गुगुळ । पाठीं घालिजती गळ ।
 आंग जालिती इंगळ । ॥...॥ भिता ॥
 दबडोनि श्वासोच्छ्वास । कीजती वायांचि उपवास ।
 कां घेपती धूमाचे घांस । अधोमुखें ॥
 हिमोदकें आकंठ । खडकें सेविजती तटें ।
 जितां मांसाचे चिमुटे । तोडिती जेथ ॥
 पेसी नानापरी हे काया । घाय सुतां पै धनंजया ।
 तप कीजे ॥...॥ । पुढिलांतें ॥
 आंगभारें सुदला घोंडा । ॥...॥ फुटोनि होय खंडखंडा ।
 कां आड जालियातें रगडा । करी जैसा ॥
 तेवि आपुलिया आंटाणिया । सुखें असतयां प्राणियां ।
 जियावया शिराणिया । कीजती गा ॥
 किंबहुना हे घोखटी । घेऊनि क्लेशाची हातबंदी ।
 ॥...॥ निफजे तें किरीटी । तामस होय ॥

ज्ञा. १७. २५४-२६२.

१३. ईश्वराचा अभेदसाक्षात्कार म्हणजेच
 ईश्वरास शरण जाणें.

पै आपलेनि भेदविण । माझे जाणिजे जें एकपण ।
 त्याचि नांव शरण । ॥...॥ येणें गा ॥
 जेसे घटाचेनि नाश । गमनीं ॥...॥ प्रवेशे ।
 मज शरण येणें तैसे । ऐक्ये करी ॥

१. समजणें. २ खडकाल. ३ क्लेशांत घाडून. ४ नाश करणें. ५ भिंत
 रहाणें. ॥ इच्छ. ६ वाईट. ७ प्रकार.

सुवर्णमणि सोनया । ये कल्लोळ जैसा पाणियां ।
 तैसा ॥ धनंजया । शरण ये तूं ॥
 वांचूनि सागराच्या पोटी । चडवानळ शरण आला किरीटी ।
 जाळूं न शके ॥ गोटी । जाली देख पां ॥
 मजही शरण रिधिजे । आणि जीवित्वेचि असिजे ।
 धिग्वोलीं यिया ॥ लजे । प्रज्ञा केवीं ॥
 अगा प्राकृतां ही राया । आंगीं पडे जें धनंजया ।
 तें दासिरूं ही कीं तया । समान होय ॥
 मा मी विश्वेश्वर भेटे । आणि जीवग्रंथि न सुटे ।
 हे बोल नको वोखटे । कार्नीं लावूं ॥
 म्हणौनि मी होऊनि माते । सेवणे आहे आयिते ।
 तैसें करीं हातां येते । ज्ञानें येणें ॥
 मग ताकौनियां काढिले । लोणी माघौते ताकीं घातले ।
 परि न घेपेचि कांहीं केले । तेणें जेवीं ॥
 तैसें अन्नयत्वे ॥ शरण रिघालिया तुज ।
 धर्माधर्म हे सहज । लागतील ना ॥
 लोहें उमें खाय माती । तें परिसाचिये संगतीं ।
 सोनें जालियां पुढतीं । न शिविजे मळे ॥
 हें असो काष्टापासोनि । मथूनि घेतलिया वन्धि ।
 ॥ काष्ठेही कोंडोनि । ॥ ठेके जैसा ॥
 अर्जुना ॥ दिनकर । देखत आहे आंधार ॥
 कीं प्रबोधीं होय गोचर । स्वप्नभ्रम ॥
 तैसें मजसीं एकचटलेया । मी सर्वरूप वांचोनियां ।
 आन कांहीं उराघया । कारण असे ॥
 म्हणौनि तयाचें कांहीं । चिंतीं ना आपुल्या ठायीं ।
 तुझे पापपुण्य पाहीं । मीचि होईन ॥

१ काट. २ येहवीं. ३ यःकथित. ४ पुनः. ५ लोखंड. ६ मंथन करून.
 ७ सांपडे. ८ जाणतीत.

तेथ सर्वबंधलक्षणें । पापें उरावें तुजेपणें ।
 तें ॥ बोधीं वायाणें । होऊनि जाईल ॥
 जळां पडिलिया लवणा । सर्वही ॥ होय विचक्षणा ।
 तुज मी अमन्यशरणा । होईन तैसा ॥
 येतुलेनी आपैसया । सुदलाचि आहासी धनंजया ।
 वेई ॥ प्रकाशौनियां । सोडवीन तूतें ॥
 याकारणें पुढतीं । हें आधीं न वाहे चित्तीं ।
 मज एकासि ये सुमति । जाणोनि शरण ॥

ज्ञा. १८. १३९८-१४१६.

९४. कर्मांत नैष्कर्म्यसिद्धि.

आणि उदोअस्ताचेनि प्रमाणें । जैसैं न चलतां सूर्याचें चालणें ।
 तैसैं नैष्कर्म्यतत्व जाणे । कर्मींचि असतां ॥
 तो मनुष्यासारिखा तरी आवडे । परि मनुष्यत्व तथा न घडे ।
 जैसैं जळामाजि न बुडे । भानुबिंब ॥
 तेणें न पाहतां विश्व देखिलें । न करितां सर्व केलें ।
 न भोगितां भोगिलें । भोग्यजात ॥
 येकोचि ठायीं बैसला । परि सर्वत्र तोचि गेला ॥
 ॥ असो विश्व जाहला । आंगेंचि तो ॥

ज्ञा. ४. ९९-१०२.

९५. संतांस कर्मचरणाविषयीं आग्रह.

देखें प्राप्तार्थ जाहले । जे निष्कामता पावले ।
 त्यांही कर्तव्य असे उरले । लोकांलागीं ॥

मार्गी अंधासरिसा । पुढें देखणाही चाले जैसा ।
 ■■■ प्रकटावा धर्म तैसा । आचरोनि ॥
 हां गा ऐसें जरी न कीजे । तरी अज्ञाना काय उमंजे ।
 तिहीं कवणें परी जाणिजे । मार्गातें ■ ॥
 पथ वंडील जें जें करिती । नया नाम धर्म ठेविती ।
 तेंचि येर अनुष्ठिती । ■■■ सकळ ॥
 हें ऐसें असं स्वभावें । म्हणोनि कर्म ■ संडावें ।
 विशेषें आचरावें । लागे संती ॥

ज्ञा. ३. १९९-१९९.

९६. नैष्कर्म्यतत्त्व कोणास सांगावें ?

जें सायासें स्तन सेवी । तें पकानें कैवि जेवी ।
 म्हणोनि बाळका जैसी नेंदोवी । धनुर्धरा ॥
 तैसी कर्मी ■■■ अयोग्यता । तयांप्रती नैष्कर्म्यता ।
 ■ प्रगटावी खेळतां । आदिकरुनि ॥
 तेथें सत्क्रियाचि लावावी । तेचि एकी प्रशंसावी ।
 नैष्कर्म्य ही दावावी । आचरोनि ॥
 ■■■ लोकसंग्रहालार्गी । वर्ततां कर्मसंगी ।
 तो कर्मबंध आंगी । वाजेल ना ॥
 जैसी बहुरुपियाची रावोराणी । स्त्रीपुरुषभावो नाहीं मनीं ।
 परि लोकांसंपादणी । तैसीचि करिती ॥

ज्ञा. ३. १७२-१७६.

१ डोळस. २ समजेल. ३ श्रेष्ठ. ४ कष्टानें. ५ देऊं नयेत. ६ लागणार नाही.
 ७ लोकांमध्यें वर्तणूक.

९७. कर्मानें सत्त्वशुद्धि, व सत्त्वशुद्धीने मोक्ष.

जियें यज्ञादानतपादिकें । इयें कर्म आवश्यकें ।
 तियें न सांडावीं पांथिकें । पाउलें जैसीं ॥
 हारंपलें ■ देखिजे । तंव तथाचा मागु ■ सांडिजे ।
 कां तृप्त ■ होतां ■ लोटिजे । भाणें जेवीं ॥
 ■ थडी ■ पवतां । ■ सांडिजे केळीं ■ फळतां ।
 कां ठेविलें न दिसतां । दीप जैसा ॥
 तैसी आत्मज्ञानविस्तीर्ण । जंव निश्चिती नाहीं निक्की ।
 तंव नोहावें यागादिकीं । उदासीन ॥
 तरि स्वाधिकारानुरूपें । तियें यज्ञदानें तपें ।
 अनुष्ठावींचि साक्षेपें । अधिकेंचरीं ॥
 जें चालणें वेगावत जाये । तो वेग बैसावयाचि होये ।
 तैसा कर्मातिशय आहे । नैष्कर्म्यालागीं ॥
 अधिकें जंव जंव औषधी । संधायाची मांडी बांधी ।
 तंव तंव मुक्तिजे व्याधी । तयाचिये ॥
 तैसीं कर्म हातोपाती । जें कीजती यथानिगुती ।
 तें रजतमें झडती । झाडा देऊनि ॥
 कां पांढोवार्ती पुटें । भांगारा खार देणें घटे ।
 ■ कीर झडकरी तुटे । निर्व्याज होय ॥
 तैसे निष्ठा केलें कर्म । झाडी करुनि रजतम ।
 सत्त्वशुद्धीचें धाम । डोळां दावी ॥
 म्हणौनि धनंजया । सत्त्वशुद्धी गिंघसी तया ।
 तीर्थाचिया सावांया । आलीं कर्म ॥
 तीर्थे ■ मळ क्षाले । कर्म अभ्यंतर उजळे ।
 एवं तीर्थे जाण निर्मळें । सत्कर्म चि ॥

१ वाटसरूं. २ हरवलेलें. ३ दूर करणें. ४ ताट. ५ तीर. ६ विषयी.
 ७ यत्नानें. ८ अधिकच. ९ बंधन, निश्चय. १० लवकर. ११ एकामागून
 एक. १२ सोन्यास. १३ निर्दोष. १४ बरोबरीला. १५ स्वच्छ होतें.

तृपार्ता मरुदेशी । झळें अमृतें वोळलीं जैसीं ।
 अंधालागीं डोळ्यांसीं । सूर्य आला ॥
 बुडतया नदीच धाविघली । पडतया पृथ्वीच कळवळिली ।
 निमतया मृत्यूनें दिधली । आयुष्यवृद्धि ॥
 कर्म कर्मबद्धता । मुमुक्षु सोडविले पंडसुता ।
 जैसा रंसरीती मरता । राखिला विषें ॥
 तैसीं एके हातवटिया । कर्म कीजतीं धनजया ।
 बंधकेंचि सोडवावया । मुख्य होती ॥

ज्ञा. १८. १४९-१६४.

१८. ईश्वरज्ञानावांचून त्रयीधर्म निष्कारण होत.

देख पां गा किरीटी । आभ्रमधर्मांचिया रहाटी ।
 विधिमार्गा कंसवटी । जे आपणचि होती ॥
 करितां कौतुकें । तिही वेदांचा तुके ।
 क्रिया फळेंसी उभी ठाके । पुढां जया ॥
 ऐसे दीक्षित जे सोमप । जे आपणचि यज्ञाचें ।
 तिहीं तथा पुण्याचेनि नांवें पाप । जोडिलें देखे ॥
 जे भुतित्रयातें जाणोनि । शर्तवरी यज्ञ करुनि ।
 यजिलिया माते चुकोनि । स्वर्गा वरिती ॥
 जैसें कल्पतरूतळवटीं । बैसोनि झोळिये देतसे गांठी ।
 मग निद्वैध निवे किरीटी । दैन्यचि करूं ॥...॥
 म्हणोनि मजवीण पाविजे स्वर्ग । तो अज्ञानाचा पुण्यमार्ग ।
 ज्ञानिये तयातें उपसर्ग । हानि म्हणती ॥
 येन्हां तरी मरकीचें दुःख । पावोनि स्वर्गा नाम कीं सुख ।
 वांचूनि नित्यानंद गा निर्दोष । ते माझे ॥

१ भारवाडांत. २ उदकें. ३ मरणान्यासा. ४ रसायनाच्या योगें. ५ हातोटी,
 युक्ति. ६ कसाची शिक्षा. ७ डोंले. ८ शंभरपर्यंत. ९ शिक्षा मागण्यास. १० विघ्न.

■■■ येतां पै सुभटा । या द्विविधा गा अवंहांटा ।

स्वर्ग नरक ■■■ घाटा । चोरांचिया ॥

स्वर्गा पुण्यात्मकें पापें येइजे । पापात्मकें पापें नरका जाइजे ।

■■■ मातें जेणें पाविजे । तें शुद्धपुण्य ॥

आणि मज्जि मार्जी असतां । जेणें मी दुःखावे पंडसुता ।

तें पुण्य ऐसें म्हणतां । जीम न तुटे काई ॥...॥

मग मी न पाविजे ऐसें । जें पापरूप पुण्य असे ।

तें साधलेनि सौरसे । स्वर्गा येती ॥...॥

मग ■■■ पुण्याची पाउंठी सरे । सर्वेचि इद्रपणाची उंठी उतरे ॥

आणि येऊं लागती माघारें । मृत्युलोकां ॥

जैसा वेद्याभोगीं कवडा वेचे । मग दारही खेपू न ये तियेचें ।

तैसें लाजिरघाणें दीक्षितांचें । काय सांगों ॥...॥

अर्जुना वेदविद् जरी जहला । तरी मातें नेणतां वायां गेला ।

■■■ सांडुनि उपणिंला । कोंडा जैसा ॥

म्हणऊनि मज एकेधिण । हे त्रयीधर्म अकारण ।

आतां मातें जाणोनि कांहीं नेण । तूं सुखिया होसी ॥

ज्ञा. ९. ३०७—३३४.

९९. स्वधर्म हाच कामधेनु होय.

आतां येचि विषयीं पार्था । तुज सांगेन एक मी ■■■ ।

■ सृष्ट्यादि ■■■ । ब्रह्मेन केली ॥

■ नित्ययागसहितें । सृजिलीं भूतें समस्तें ।

परि नेणतींचि तियें यज्ञातें । सूक्ष्म म्हणउनी ॥

ते वेळीं प्रजीं विनविला ■■■ । देवा ■■■ आश्रयो येथ आम्हां ।

तेंच म्हणे तो ■■■ । भूतांप्रति ॥

१ आडमार्ग. २ दूर होतो. ३ योग्यतेनें, बळानें. ४ पायरी. ५ अधिकार, तेज. ६ पाकडला.

तुम्हां घर्णविशेषवशे । आम्हीं हा स्वधर्म विहिंला असे ।
 यातें उपासा मग आपैसे । पुरती ॥ ॥
 तुम्हीं व्रत नियम न करावे । शरीरातें न पीडावे ।
 दूरि केंही ॥ वचावे । तीर्थीसि गा ॥
 योगादिकें साधनें । साकांक्षु आराधनें ।
 मंत्र थंन विधानें । झणों करा ॥
 देवतांतरा न भजावे । हे सर्वथा कांहीं न करावे ।
 तुम्ही स्वधर्मयज्ञीं यजावे । अनायासे ॥
 अहेतुकें चितें । अनुष्ठा पां यातें ।
 पतिव्रता पतीतें । जियापरी ॥
 तैसा स्वधर्मरूप मख । हाचि सेव्य तुम्हां येक ।
 ऐसे सत्यलोकनायक । बोलता जाहला ॥
 देखा स्वधर्मातें भजाल । तरी कामधेनु ॥ होईल ।
 मग प्रजा हो ॥ संडील । तुमते कदा ॥

ज्ञा. ३. ८१-९४.

१००. अहंकारविरहित कर्मयोग.

तरि महायागप्रमुखें । कर्म निफजतांही अशुकें ।
 कर्तेपणाचें न ठाके । फुंजणें आंगीं ॥
 जो मोलें तीर्था जाये । तया मी यात्रा करित आहे ।
 ऐसिये श्लाघ्यतेचा नोहे । तोष जेवीं ॥
 कां मुद्रा समर्थाचिया । जो एकधंदु झोंबे राया ।
 तो मी जिणता ऐसिया । न येचि गर्वा ॥
 जो कांसे लागोनि तरें । तया पोहती ऊर्मि नुरे ।
 पुरोहित नाविष्करे । दातेपणें ॥

१. नियमित केला. २. जावें. ३. कामनिक, सकाम. ४. करूं नका. ५. निष्काम.
६. गर्व. ७. स्तुतीचा. ८. एकदा. ९. अहंकार. १०. आविर्भाव आणीत नाही.

तैसें कर्तृत्व अहंकारें । नेघोनि यथाभवसरें ।
 कृत्यजातांचे मोहरे । सारिजती ॥
 केल्या पांडवा । जो आधी फळाचा यावी ।
 तया मोहरा हों नेदावा । मनोरथ ॥
 आधींचि फळीं आसतुटिया । कर्म आरंभाचीं ॥
 परावें घाया । पाहिजे जैसें ॥
 पिपकवांचिया । शिपिजे पिपळ जैसा ॥
 तैसिया फळनिराशा । किजती कर्म ॥
 सांडुनि दुधाची टंकळी । गोंधारी गांघधेनु घेंटाळी ।
 किंबहुना धर्मफळीं । तैसें कीजे ॥
 पेसी हे होतवटी । घेउनी जे क्रिया उठी ।
 आपण आपुलिया गांठीं । लाहेचि तो ॥
 म्हणोनि फळीं लाग । सांडानि देहसंग ।
 कर्म करावी हा चांग । निरोप माझा ॥

ज्ञा. १८.१९६-१७६.

१०१. फलाशेचा त्याग.

मातरि हेंही तुज । नेदेंवें कर्म मज ।
 तरी तूं बुज । पांडुकुमरा ॥
 बुद्धीचिये पाठी पोटी । कर्मा आदि शोवटी ।
 मातें बांधणें किरीटी । दुधाडें जरी ॥
 तरि हेंही असो । सांडी माझा अतिसो ।
 परि संयंतिसीं वसो । बुद्धि तुझी ॥
 आणि जेणें जेणें वेळे । घडतीं कर्म सकळें ।
 तयांचीं तियें फळें । त्याजित जाय ॥

१ प्राप्ति. २ दाडने. ३ पिपळावें फळ. ४ इच्छा. ५ रीति, युक्ति. ६ संबध.
 ७ देतां देत नाहीं. ८ समब. ९ कठीण. १० नियम, निबध्न.

धुल कां घेली । लोटतीं फळें आलीं ।
 तैसीं सांडीं निपजलीं । कर्म सिद्धें ॥
 परि मातें मनीं धरावें । कां ॥ उद्देशें करावें ।
 हें कांहीं नको आघवें । जाऊं दे शून्यां ॥
 खडकीं जैसें वर्षलें । कां आगीमाजी पेरिलें ।
 कर्म मानीं देखिलें । स्वप्न जैसें ॥
 ॥ आत्मजेच्या विषीं । जीव जैसा निरभिलाषी ।
 तैसा कर्मी अशेषीं । निष्काम होई ॥
 वन्हीची ज्वाळा जैसी । वायां ॥ आकाशीं ।
 क्रिया जिरों दे तैसी । शून्यामाजी ॥
 अर्जुना हा फलत्याग । आवडे कीर असलग ॥
 परि योगांमाजी योग । धुरेचा हा ॥

ज्ञा. १८. १२९-१३४.

१०२. कर्माचें ईश्वरार्पणत्व.

तें क्रियाजात आघवें । जैसें निपजेल आघवें ।
 तें भावना करोनि करावें । माझिया मोहरा ॥
 परि सर्वथा आपुलें जीवीं । केलियाची सें कांहींचि नुरची ।
 पेसी धुवोनि कर्म घावीं । माझिया हातीं ॥
 मग अप्रिकुंडें बीजें पातलीं । तिये अंकुरवशें जेवीं मुकलीं ।
 तेथि न फळतीं चि ॥ अर्पिलीं । शुभाशुभें ॥...॥
 तें उगाणिलें ॥ कर्म । तेन्हांचि पुसिलें मरणजन्म ।
 जन्मासवें भ्रम । वरचिलही गेले ॥
 म्हणऊनि अर्जुना यापरी । पाहेंचो वेळ नव्हेल भारी ।
 हे संन्यासयुक्ति सोपारी । दिघली तुज ॥

या देहाचिये बांदोडीं न पडिजे । सुखदुःखांचिया सागरीं न बुडिजे ।
सुखें सुखरूपा धडिजे । माझियाचि आंगा ॥

ज्ञा. ९. ४००-४०६.

१०३. कर्म ईश्वरार्पण केल्याने ईश्वरप्राप्ति.

कां अभ्यासाही लागीं । कसं नाही तुझिया आंगीं ।
तरि आहासि जया भागीं । तैसाचि अस ॥
इंद्रियें न कांडीं । भोगातें न तोडीं ।
अभिमान न सांडीं । स्वजातीचा ॥
कुलधर्म चाळीं । विधिनिषेध पाळीं ।
मग सुखें तुज सरळी । विधली आहे ॥
परि मनें वाचा देहें । जैसा जो व्यापार होये ।
तो मी करीत आहे । ऐसें न म्हणें ॥
करणे कां ॥ करणें । हें आघवें तोचि जाणे ।
विश्व चळतसें जेणें । परमात्मेनि ॥...॥
म्हणोनि प्रवृत्ति आणि निवृत्ति । इयें बोझीं नेचे मती ।
अखंड चित्तवृत्ति ॥ माझ्या ठायीं ॥
येन्हुषीं तरी सुभटा । उजू कां अव्हांटा ।
काई खटपटा । करित असे ॥
आणि जें जें कर्म निपजे । तें थोडें बहु ॥ म्हणिजे ।
निर्वांतचि अर्पिजे । माझ्या ठायीं ॥
येसिया मद्भावना । तजुत्यागीं अर्जुना ।
तू सायुज्यसदना । माझिया येसी ॥

ज्ञा. १२. ११४-१२४.

१०४. स्वकर्मकुसुमांनीं विश्वात्मक ईश्वराची पूजा.

येणें ॥ हें ॥ आंत बाहेरीं पूर्ण भरित ।
 जालें आहे दीपजात । तेजें जैसें ॥
 ॥ सर्वात्मका ईश्वरा । स्वकर्मकुसुमांची घेरा ।
 पूजा केली होय अपारा । तोषालागीं ॥
 म्हणौनि तिये पूजे । रिझलेनि आत्मराजें ।
 वैराग्यासिद्धि देइजे । पैसाय ॥
 जिये वैराग्यदर्श । ईश्वराखेनि बेधवशें ।
 हें सर्वही नावडे जैसें । घांत होत ॥
 प्राणनाथाचिया आधीं । विरहिणीतें जिणेंही बाधी ।
 तैसें सुखजात त्रिशुद्धि । दुःखचि लागे ॥
 सम्यग्ज्ञान नुवैजतां । वेधेचि तन्मयता ।
 उपजे पेसी योग्यता । बोधाची लाहे ॥
 म्हणौनि मोक्षलाभासाठीं । जो अतें वाहतसे आंगीं ।
 तेणें स्वधर्मु आस्था चांगी । अनुष्ठावा ॥

ज्ञा. १८. ९१६-९२२.

१०५. प्रकृतिपासून सत्त्वरजतमांची उत्पत्ति.

तरि सत्त्वरजतम । तिघांसि हें नाम ।
 आणि प्रकृति जन्म-। भूमिका यया ॥...॥
 हें एकेचि वृत्तीच्या ठायीं । त्रिगुणत्व आवडे पाहीं ।
 वयसात्रय देहीं । येकीं जेवीं ॥
 कां भीनलेनि झीडें । जंव जंव तुक वाढे ।
 तंव तंव सोनें हीन पडे । पांचिका कसीं ॥...॥

१. संतुष्ट होऊन. २. प्रसाद. ३. निश्चयेंकरून. ४. श्रद्धेनें. ५. वजन. ६. पांच
 रुपये तोळा, हीनकस.

जैसी मीनाच्या तोंडीं । पडेमा जेव उंडी ।
 तेंच गळ आसुडी । जळपारधी ॥
 तेवीं सत्वे लुब्धके । सुखज्ञानाचीं पाशके ।
 षोडिजतीं मग खुडके । मृग जैसा ॥
 मग ज्ञानें चडफडी । जाणिवेचे खुरे खोडी ।
 स्वयंसुख हें धाडी । हातींचें गा ॥
 तेव्हां विद्यामानें तोखे । लाभमात्रें हरिखे ।
 मी संतुष्ट हेंही देखे । श्वाघों लागे ॥
 म्हणे भाग्य ना माझे । आजि सुखियें नाहीं तुजें ।
 विकाराष्टकें फुजें । सात्विकाचेनी ॥
 आणि येणेंही न सरे । लांकणें लागे दुसरें ।
 जें विद्वत्तेचें भरे । भूत आंगीं ॥
 आपणाचि ज्ञानस्वरूप आहे । तें गेलें हें दुःख न वाहे ।
 कीं विषयज्ञानें होये । गगनायेवढा ॥

ज्ञा. १४. १३९-१५४.

हें रज याचि कारणें । जीवातें रंजवूं जाणें ।
 हें अभिलाखाचें तरुणें । सदाचि गा ॥...॥
 घृते आंबुखूनि आगिधालें । चर्माग्नीतें सांडुंकिलें ।
 आतां बहु थेकुलें । आहे तेथ ॥
 तैसी खवले चाड । होय दुःखासकट गोड ।
 इंद्रश्रीही सांकडे । गर्मों लागे ॥
 तैसी तृष्णा वाढिनलिया । मेरुही हाता आलिया ।
 तन्ही म्हणें पखादिया । वारुणा चळघों ॥
 जीविताची कुराडी । घोघाळूं लागे कसडी ।
 मानी तृणाचिये जोडी । कृतकृत्यता ॥

१ पारध्यान. २ तडफडतो. ३ लाथा मारतो. ४ अभिमान घेतो. ५ बंधन.
 ६ अभ्युक्षण करून, शिपडून. ७ आभिकुंड. ८ विजेच्या अग्नीला. ९ संभुक्षण
 केलें, पेटविलें. १० संकट. ११ प्रवृत्त व्हावें.

आजि असतें वैचिजेळ । परि पाहें पां काय कीजेळ ।
 पेसां पांगीं वडील । व्यवसाय मांडी ॥
 म्हणे स्वर्गा हन जावें । तरि काय तेथें खावें ।
 झ्यालागीं धांवें । याग करूं ॥...॥
 पै श्रीध्मांतींचा घारा । विसावों नेणे वीरा ।
 तैसा न म्हणे व्यापारा । रात्रदिवस ॥
 काय चंचळ मासा । कामिनीकटाक्ष जैसा ।
 लबलाहो तैसा । विजूही नाही ॥
 तेतुलेनि गा वेगें । स्वर्गसंसारपांगें ।
 आगिमाजि रिगे । क्रियांचिये ॥

ज्ञा. १४. १६१-१७२.

हैं रजोगुणाचें दारुण । वेहीं देहियासि बंधन ।
 परिस आतां विद्वान् । तमाचें तें ॥...॥
 अज्ञानाचें जियालें । जया एका लागलें ।
 जेणें विश्व भुललें । नाचत असे ॥
 अधिवेकमहामंत्र । जें मौढ्यमद्याचें पात्र ।
 हैं असो मोहनाख । जीवांसि जें ॥...॥
 सवेंद्रियां जाड्य । मनामाजी मौढ्य ।
 माल्हाती दारुण । आलस्याचें ॥
 आंगें आंग मोडामोडी । कार्यजार्ती अनावडी ।
 नुसती परवडी । जांभयांची ॥
 उघडियाची दिठी । देखणें नाहीं किरीटी ॥
 नालेवितांचि उठी । वो म्हणौनि ॥
 पडिलिये धोंडी । नेणे कान मुरडी ।
 तयाचि परी मुरकुंडी । उकलूं नेणें ॥

पृथ्वी पातालीं जावो । कां आकाश हि बरी येवो ।
 परि उठणें हा भावो । उपजों नेणे ॥
 उचितानुचित आघवें । झांसुरतां नाठवे जीवें ।
 जेथिंचा तेथ लोळावें । ऐसी मेधा ॥
 आणि निद्रेविषयीं चांग । जीवीं आधि लाग ।
 झोपीं जातां स्वर्ग । बावो म्हणे ॥
 ब्रह्मायु होइजे । निजेलियाचि असिजे ।
 हें बांचुनि दुजें । व्यसन नाही ॥
 चाटे जातां बुगें । कल्हातांही डोळा लागे ।
 अमृतही परी नेचे । जरि निव् आली ॥
 तेविचि आक्रोशबळें । व्यापारे कोणे एके वेळे ।
 निगाले तरी आंधळें । रोषें जैसें ॥
 केवचां कैसें राहाटावें । कोणेसीं बोलावें ।
 हें ठाकतें कीं नांगवें । हेंही नेणे ॥
 वणचा मियां आघवा । पांखें पुसोनि घेयावा ।
 पतंग या हांवा । घाली जेवि ॥
 तैसा बळघे साहसा । अकरणींचि धिबर्सा ।
 किबहुना ऐसा । प्रमादु रुचे ॥
 एवं निद्रालस्यप्रमादीं । तम इया त्रिबधीं ।
 बांधे निरुपाधि । चोखटांतें ॥

ज्ञा. १४. १७४-१९३.

१०६. निस्त्रैगुण्यानें स्वरूपदर्शन.

ऐसी मुक्ति असे सहज । तें आतां परिसऊं तुज ।
 जे तूं ज्ञानांबुज-। छिरेफें कीं ॥...॥

१ स्वस्थ पडला असतां. २ इच्छा. ३ खोटा. ४ लवंगत असताना.
 ५ क्रोधानें. ६ साध्य होतें. ७ स्वाधीन होत नाही. ८ धैर्य. ९ ज्ञानरूप कम-
 लावरचा अमर.

कां नटलेनि लांघवें । ■ जैसा नै झंकवें ।
 तैसें गुणजात देखावें । न होनियां ॥...॥
 सत्वरजतमांच्या । भेदीं प्रसैर कर्मांचा ।
 होत असे तो गुणांचा । विकार हा ॥
 ययामाजि मी ऐसा । घनीं कां वसंत जैसा ।
 घनलक्ष्मीविलासा । हेतुभूत ■
 कां तारांगणीं लोपावें । सूर्यकांतीं उद्दीपावें ।
 कमळीं विकासावें । जावें तमें ॥
 यया कोणाचें कांहीं । सविता जैसा देखत नाही ।
 तैसा अकर्ता मी देहीं । सत्कारूप ॥...॥
 ऐसेनि विवेकें जया । उदय होय धनंजया ।
 ये गुणातीतता तया । ऊर्ध्वपंथे ■
 आतां निर्गुण असे आणिक । तें तो जाणे अशुभ ।
 जें ज्ञानें केलें टीक । तयाचिचरी ॥
 किंबहुना पंडसुता । ऐसी तो माझी सत्ता ।
 पावे जैसी सरिता । सिंधुस्थ गा ॥
 नलिकेवरुनि उठिला । जैसा शुक शाखे बैसला ।
 तैसा मूळ अहंता ठाकिला । तो मी म्हणौनि ॥
 अगा अज्ञानाचिया निदा । जो घोरत होता वदवदा ।
 तो स्वरूपी प्रबुद्धा । चेइलीं कीं ॥
 पै बुद्धिभेदाचा आरिसा । तया हातोनि पडिला वीरेशा ।
 म्हणौनि प्रकृतिमुखाभासा । मुकला तो ॥
 देहाभिमानाचा वारा । आतां वाजौं ठेला वीरा ।
 तें ऐक्य वीचिसर्गरां । जीवेशां हे ॥
 म्हणौनि मद्भावेसीं । प्राप्ति पाविजे तेणें सरिसी ।
 वर्धनीं आकाशीं । घनजात जेवीं ॥

१ ठकवाजीनें. २ फसला जात नाही. ३ विस्तार. ४ मोत्यांचा झुबका.
 ५ प्राप्त झाला. ६ जागा झाला. ७ वाहण्याचा. ८ लाट व समुद्र.

तेचि मी होऊनि निरुता । मग देहींचि ये असतां ।
 नागवे देहसंभूतां । गुणांसि तो ॥
 जैसा भिंगाचेनि घरे । दीपप्रकाश नाघरे ।
 कां न चिझोंचि सागरें । घडवानळ ॥
 तैसा आलागेला गुणांचा । बोधु न मैले तयाचा ।
 तो देहीं जैसा व्योमीचा । चंद्र जळीं ॥
 तिन्ही गुण आपुलालिये प्रौढी । देही नाचविती बागडी ।
 तो पाहोंही न घाडी । अहंतेतें ॥
 हा ठायवरी । नेहटोनि ठेला अंतरी ।
 आतां ॥ वतें शरीरीं । हेंही नेणे ॥
 सांडूनि आंगीची खोळी । सर्व रिगालिया पाताळीं ।
 ते ॥ कोण सांभाळी । तैसें जालें ॥
 कां सौरभ्यजीर्ण जैसा । आमोद मिळोन जाय आकाशा ।
 माधारा कमळकोशा । ॥ येचि तो ॥
 पै स्वरूपसमरसें । तयाही गा जालें तैसें ।
 तेथ किधर्म हें कैसें । नेणे देह ॥

ज्ञा. १४. २८७-३१९.

१०७. वैराग्यानें अश्वत्थवृक्षाचें छेदन.

परि तेंचि लीला परजवे । तैसें वैराग्याचें नवें ।
 अभंगबळ होआवें । बुद्धीसि गा ॥
 जठिलेनि वैराग्यें जेणें । हा त्रिवेग ऐसेंनि सांडणें ।
 जैसें वमुनिया सुणें । आतांचि गेलें ॥
 हा ठायवरी पांडवा । पदार्थजार्ती आधवा ।
 विटवी तो होआवा । वैराग्यलाडुं ॥

१ स्वाधीन होत नाही. २ सोंगें. ३ ज्याचें सौरभ्य जीर्ण झालें आहे असा.
 ४ धारण करणें, चालवणें. ५ तिन्ही लोक. ६ कुत्रें. ७ बळकटपणा.

॥ देहाहतेचें दळें । सांडूनि एकेचि वेळे ।
 प्रत्यक्बुद्धिकरतळें । हातवसांचें ॥
 निसिलें विवेकसाहाणें । जें ब्रह्माहमस्मि बोधें सण्णणें ।
 मग पुरतेनि बोधें उटणें । एकलेंचि ॥
 परि निश्चयाचें मुष्टिबळ । पाहावें एक दोन वेळ ।
 मग तुळाचें अतिचोखाळ । मननवरी ॥
 पाठीं हतियेरां आपण्यां । निदिध्यासें ॥ जालिया ॥
 पुढें दुजें तुरेल घाया-। पुरतें गा ॥
 तें आत्मज्ञानाचें खांडें । अद्वैतप्रभेचे निवाडें ।
 नेदील उरों कवणेकडे । भववृक्षासी ॥...॥
 तेव्हां ऊर्ध्व कां अधोमूल । कां आर्ध्याचें हून शाखाडाळ ।
 ॥ कांहींचि न दिसे मृगजळ । चांदिणां जेवीं ॥

ज्ञा. १९. २९९-२६९.

१०८. कामक्रोधलोभांच्या निर्मूलनानें आत्मसाक्षात्कार.

आणि वंभादि दोष साही । हे संपूर्ण जयांच्या ठायीं ।
 ते त्यजावे हे काई । म्हणों कीर ॥
 परि ॥ क्रोध लोभ । या तिहींचेंचि थोंब ।
 थांवे तेथें अशुभ । पिकलें जाण ॥
 सर्वदुःखां आपुलिया । दर्शना धनंजया ।
 पादाळ हे भलतया । दिधले आहाती ॥
 कां पापियां नरकभोगीं । सुवाधयालागीं जगीं ।
 पातकांची दाटुंगी । सभाचि हे ॥
 ते रौरवें ॥ तंवचि घरी । आइकिजती पटांतरीं ।
 जंव हे तिन्ही अंतरीं । उठती ना ॥...॥

१ तरवारीचें म्यान. २ हस्तगत करून घ्यावें. ३ वासणें, पानळणें. ४ तीक्ष्ण.
 ५ वासणें. ६ तरवार, शस्त्र. ७ बंड, ८ स्थिरावे. ९ वाटाडे. १० बलिष्ठ.
 ११ नरकाविशेष. १२ परोक्षत्वानें.

॥ बहु बोलू सुभटा । सांगितलिया निकुष्टा ।

नरकाचा दारवंटा । त्रिशंकु हा ॥

या कामक्रोधलोभां-। माजि जीवें जी होय उभा ।

तो निरंयपुरीची सभा । येथ पावे ॥...॥

धर्मादिकां चौहीआंत । पुरुषार्थाची तैचि मांत ।

करावी जें संघात । सांडील हा ॥

॥ तीन्ही जीवीं जंव जागती । तंवचरी निकियाची प्राप्ति ।

हे माझे कान नाइकती । देवही म्हणे ॥

॥ आपणपें पढियें । आत्मनाशा जो बिहे ।

तेणें न धरावी हे सोये । सावध होइजे ॥

पोटीं बांधोनि पाषाण । समुद्रीं बाहीं आंगवण ।

कां जियावया जेवण । काळकूटांचें ॥

इहीं कामक्रोधलोभेंसी । कार्यसिद्धि जाण तैसी ।

म्हणौनि ठावोचि पुसीं । ययांचा गा ॥...॥

त्रिदोषीं सांडिलें शरीर । त्रिकुटीं फिटलिया नगर ।

त्रिदाहं निमालिया अंतर । जैसे होय ॥

तैसा कामादिकीं तिघीं । सांडिला सुख पावोनि जर्गी ।

संग लाहे मोक्षमार्गी । सज्जनांचा ॥

मग सत्संगें प्रबळे । सच्छास्त्राचेनि बळे ।

जन्ममृत्यूचीं निर्मालें । निस्तरे रानें ॥

ते वेळीं आत्मानंदें आववें । जें सदा वसतें बरवें ।

तें तैसेचि पाटणें पावे । गुरुकृपेचें ॥

तेथ प्रियाची परमसीमा । तो भेटे मांडेली आत्मा ।

तये खेचो आटे डिडिमा । सांसारिक हे ॥

१ उंबरठा. २ नरक. ३ गोष्ट. ४ हिताची. ५ आवडतें. ६ वात, पित्त, कफ.
७ चोरी, चहाडी, शिंदळकी. ८ आध्यात्मिक, आधिदैविक, आधिभौतिक ताप.
९ बरड. १० शहर. ११ आई. १२ आलिंगन, क्षण. १३ गळबला.

ऐसा जो कामक्रोधलोभां । झाडी करुनि ठाके उभा ।
तोचि येवढिया ॥ ११ ॥ गोसावी होय ॥

ज्ञा. १६. ४२४-४४४.

४. साक्षात्कार.

१०९. पंथराज.

ऐसें विषरोनियां भीहरी । म्हणतिलें तिये अवसरीं ।
अर्जुना हा अवधारी । पंथराज ॥
तेथ प्रवृत्तिरुच्या बुडीं । विसती निवृत्तिफळाचिया कोडी ।
जिये मार्गीचा कापेंडी । महेश आमुनी ॥
पै योगिधुंदें वहिलीं । आडवीं आकाशीं निघालीं ।
कीं तेथ अनुभवाच्या पाउलीं । धोरें पडला ॥
तिहीं आत्मबोधाचेनि उज्जुंकारें । धांव घेतली एकसरे ।
कीं येर मार्ग निवसुरे । सांडूनियां ॥
पोंठीं महर्षी येणें आले । साधकांचे सिद्ध जाहाले ।
आत्मविद थोरावले । येणेंचि पंथें ॥
मार्ग जें देखिजे । तें ताहानभूक विसरिजे ।
रात्रिविषस नेणिजे । वाटे ह्ये ॥
घालतां पाउल जेथ पडे । तेथ अपवर्गाची खाणी उघडे ।
आर्धांदलिया तरी जोडे । स्वर्गसुख ॥

१ स्वामी. २ विवरण करुन. ३ वेळेला. ४ संसारवृक्षाखाली. ५ मोक्षफल.
६ राशी. ७ यात्रेकरु. ८ समुदाय. ९ आढव्या तिडव्या मार्गानें. १० रहदा-
रीचा रस्ता. ११ सरळमार्गानें. १२ एकसारखी. १३ अज्ञानांतील. १४ नंतर.
१५ मोक्षाची. १६ आढमार्गास गेलें असतां.

निगिजे पूर्वीलिया मोहंरा । कीं येइजे पश्चिमेचिया घरा ।
निश्चलपणे धनुर्धरा । चालणे पथिचें ॥
येणें मार्गे जया ठायीं जाइजे । तो गांव आपणधि होइजे ।
हैं सांगों काय सहजें । जाणसी तूं ॥

ज्ञा. ६. १९२-१६०.

११०. चार मार्गांचें दिग्दर्शन.

कोणी एक सुभटा । विचाराचा आंगिठां ।
आत्मानात्मकिटा । पुढें देउनी ॥
छत्तीसही वानीभेद । तोडोनि निर्विवाद ।
निवडती शुद्ध । आपणपें ॥
तया आपणपयाक्या पोटी । आत्मध्यानाचिया दिठी ।
देखती गा किरीटी । आपणपेंची ॥
आणि पें देवेंबर्गे । चित्त देती सांख्ययोगें ।
एक ते अंगलगे । कर्माचेनी ॥...॥
येणें येणें प्रकारें । निस्तरिती सांचोकारें ।
हैं भवकाउरें । आघवेंची ॥ .
परि तें करिती ऐसे । अभिमान दबडूनि देशें ।
एकाचिया विश्वासे । टेंकंती बोला ॥
जे हिताहित देखती । हानिकणवीं घेपती ।
पुसोनि शीण हरिती । देती सुख ॥
तयाचेनि मुखें निघे । तेतुलें आवरें धांगें ॥
येकोनियां आंगें । मनें होती ॥

१ निघावें. २ मार्गानें. ३ उत्तम योद्धया, अर्जुना. ४ आगीत. ५ आत्मा-
नात्मचर्चारूपी द्विणकस धातु. ६ कसाचे भेद. ७ दैवयोगानें. ८ आश्रयानें.
९ खरोखर. १० भवभय. ११ आश्रय करतात. १२ दुःखाबद्दल दया.

■ ऐकणेयाचेनि नांवे । ठेवती गा आघवें ।
तया अक्षरांसी जीवें । लोण करिती ॥
तेही अंती कपिध्वजा । इया मरणार्णवसमाजा-
पासूनि निघती घोडा । गोमंटेया ॥

ज्ञा. १३. १०३७-१०४७.

१११. ईश्वरास भजल्यावांचून गत्यंतरच नाही.

यालागीं शैतजर्जर नांवे । रिगोनि केवि निर्धित होआवें ।
कैसेनि उघडिया असावें । शखवर्षी ॥
अंगावरी पडतां पाषाण । न सुर्वावें केवि चोडण ।
रोगे दाटलीं आणि उदासपण । चोखदेंसीं ॥
जेथ चहुंकडे जळत घणवा । तेथूनि न निगिजे केवि पांडवा ।
तेवि लोकां येऊनि सोपद्रवा । केवि न भजिजे मातें ॥
अगा मातें ■ भजावयालागीं । कवण बळ पां आपुलिया अंगीं ।
काइ घरीं कीं भोगीं । निर्धित कीली ॥
नातरी विद्या कीं धयसा । यया प्राणियांसी हा येसा ।
■ न भजतां भरवसा । सुखाचा कोण ॥

ज्ञा. ९. ४९०-४९४.

११२. ईश्वरप्राप्तीनेच दुःखनिवृत्ति.

बाप दुःखाचें केणें" सुटलें । जेथ मरणाचे भैरे लोटले ।
तिये मृत्युलोकांचें शेवटिले । हाटवेळे येणें जाहालें ॥

१ निबलेण करतात. २ मृत्युरूपी समुद्रसमुदायांतून. ३ रीतीने.
४ चांगल्या. ५ शेकडों भोंकें असलेल्या. ६ निर्धास्त. ७ शस्त्राच्या वर्षावांत.
८ घालावें, पुढें करावें. ९ ढाल. १० अस्त झाला. ११ माल. १२ एक भर
म्हणजे (१६०) पायल्या. १३ टाकले. १४ बाजाराची वेळ.

आतां सुखेंसी जीविता । कैची प्राहिंकी कीजेल पंडसुता ।
 काय राखोंडी फुंकितां । दीप लागे ॥
 ■■■ विषाचे कांदे वांटुनी । जो रस घेईजे पिळुनी ।
 तया नांव अमृत ठेउनि । जैसैं अमर होणें ॥
 तेवि विषयांचें जें सुख । तें केवळ परम दुःख ।
 परि काय कीजे मूर्ख । ■ सेवितां न सरे ॥...॥
 म्हणोनि मृत्युलोकीं सुखाची कहाणी । ऐकिजेल कवणाचिये भवणी ।
 कैची सुखनिद्रा आंधरणी । इंगळांच्या ॥
 जिये लोकींचा चंद्र क्षयरोगी । जेथ उदय होय अस्तालागी ।
 दुःख लेऊनि सुखाची आंगी । सळित जगातें ॥
 जेथ मंगळाचिया अंकुरी । सर्वेचि अमंगळाची पडे पोरी ।
 मृत्यु उदराचिया परिवरी । गर्भ गिवसी ॥...॥
 अगा गिवसितां आघवां वाटी । परतलें पाउलाचि नाहीं किरीटी ।
 सैंध निमालियांचिया गोष्टी । तियें पुराणें जेथिची ॥...॥
 ऐसी लोकींची जिये नांदणुक । तेथ जन्मले आथि जे लोक ।
 तयाचिये निर्झिंतीचें कौतुक । दिसत असे ॥...॥
 जंव जंव बाळ बलिया घाढे । तंव तंव भोजें नाचती कोडे ।
 आयुष्य निमालें आंतुलियेकडे । ते ग्लानीचि गाहीं ॥
 जन्मलियां दिवसदिवसें । हो लागे काळाचिया चि ऐसे ।
 कीं वाढती करिती उलहासे । उभविती गुढिया ॥
 ■■■ मर हा बोल न साहती । आणि मेलिया तरी रडती ।
 परि असतें जात ■ गणिती । गहिंसपणें ॥
 दर्दुर सापें गिलिजतु आहे उभा । कीं तो मासिया वेटाळी जिभा ।
 तैसे प्राणिये कवणें लोभा । वाढविती तृष्णा ॥

१ गिराइकी. २ सेवन केल्याशिवाय राहात नाही. ३ गोष्ट. ४ निस्त्राच्यांच्या.
 ५ आंगरखा. ६ छळत आहे. ७ घान्यावर पडणारी कीड. ८ घरांत. ९ पुष्कळ,
 सर्व. १० बेफिकीरपणाचे. ११ संतोषानें. १२ आंतून. १३ खंती. १४ वाढ-
 दिवस. १५ असलेलें (आयुष्य) जात असतां. १६ मूर्खपणानें. १७ धरतो.

अहा कटकटा हें वोखटें । इये मृत्युलोकीचें उफराटें ।
 येथ अर्जुना जरी अवचटें । जन्मलासी तूं ॥
 तरि झडझडोनि वाहिला निघ । इये भक्तीचि ये वाटे लाग ।
 जिया पावसी अव्यंग । निजधाम माझे ॥

ज्ञा. ९. ४९६-५१६.

११३. ईश्वराबद्दल कोणतीही एक दृढभावना पाहिजे.

पाहें पां घालभाचेनि व्याजें । तियां वज्रांगनांचों निजें^१ ।
 ■■■ मिनलियां काय माझे । स्वरूप नव्हती ॥
 मातरी भयाचेनि मिसें । मातें न पविजेचि काय कसें ।
 कीं अखंडधैरवशें । कैद्यादीकीं ॥
 अगा सोयरेपणेंचि पांडवा । माझे सायुज्य यादवां ।
 कीं ममत्वे घसुदेवा-। दिकां सकळां ॥
 नारदा ध्रुवा अक्रूरा । शुका हन सनत्कुमारा ।
 इयां भक्ती मी धर्नुधरा । प्राप्य जैसा ॥
 तैसाचि गोपिकांसि कामें । तथा कंसा भयसंभ्रमें ।
 घेरां धातकें मनोधमें । शिशुपालादिकां ॥
 अगा मी एकलाणीचें खांगें । ■■■ येवों^२ ये भलतेनि मागें ।
 भक्ति कां विषयविरागें । अथवा वैरें ॥
 म्हणोनि पार्था पार्हीं । प्रवेशाचया माझ्या ठायीं ।
 उपायांचि नाहीं । वाणी येथ ॥

ज्ञा. ९. ४६९-४७१.

१ हायहाय. २ वाईट. ३ वेगळा. ४ प्रीतिच्या. ५ निमित्तानें. ६ गोप-
 खिया. ७ अंतःकरणें. ८ निमित्तानें. ९ शिशुपालादिकांना. १० धातकबुद्धीनें.
 ११ एकभावाचें स्थळ. १२ येतां येतें. १३ उणीव, कमतरता.

११४. दुराचारी सुद्धा साधु होऊं शकतो.

तो आधीं जरी दुराचारी । तरि सर्वोत्तमचि अवधारीं ।
 जैसा बुडाला महासागरीं । ■ मरत निघाला ॥
 तयाचें जीवित पेलधडिये आलें । म्हणोनि बुडालेंपण जेंविं
 बायां गेलें । तेविं नुरेंचि पाप केलें । शेवटलिये भक्ती ॥
 यालागीं दुष्कृती जरी जाहाला । तरी अनुतापतीर्थी न्हाला ।
 न्हाउनी मजआंत आला । सर्वभावं ॥
 तरि आतां पवित्र तयाचें कुळ । आभिजात्य तैचि निर्मळ ।
 जन्मलेयाचें ■ । तयासींच जोडलें ॥
 तो सकळही पदिभला । तपें तोचि तपिभला ।
 अष्टांग अभ्यासिला । योग तेणें ॥
 हें असो बहुत पार्था । तो उतरला कमैं सर्वथा ।
 जयाची अखंड गा आस्था । मजचि लागीं ॥
 अवधिया मनोबुद्धीचिया रहाडी । भरोनि एकनिष्ठेची पेटी ।
 मजमाजी किरिटी । निक्षेपिली जेणें ॥
 तो आतां अवसरें मजसारिखा होईल । ऐसा हन भाव तुज जाईल ।
 हां गा अमृताआंत राहील । तया मरण कैचें ॥...॥
 म्हणोनि तयाचिया चित्ता । माझी जवळीक पंडुसुता ।
 तेव्हांचि तो तत्त्वतां । स्वरूप माझे ॥
 जैसा दीपें दीप लाविजे । तेथ आदीलें कोण हें नोळखिजे ।
 तैसा सर्वस्वें जो मज भजे । तो मीचि होऊनि ठाके ॥

ज्ञा. ९. ४१८-४२८.

१ अलीकडच्या कांठां. २ कुलीनता. ३ तळमळ, आवड. ४ व्यवहार.
 ५ ठेविली, टाकिली. ६ अवकाशानें. ७ पूर्वाचा, पहिला.

११५. ईश्वरभक्तीविषयीं कुळजातिवर्णांचें निष्कारणत्व.

म्हणोनि कुळ [] नोहावें । जाती अंत्यजही व्हावें ।
 वरि वेहाचेनि नांवें । पशूचें ही लाभो ॥
 पाहे पां सावजें हातिरुं धरिलें । तेणें तया काकुळती मातें स्मरिलें ।
 कीं तयाचें पशुत्व चौबो जाहालें । पावलिया मातें ॥
 अगा नांवें घेतां घोखटीं । जे आघवेया अधमांचिये सेवटीं ।
 तिये पापयोनी ही किरीटी । जन्मले जे ॥
 ते पापयोनि मूढ । मूर्ख जैसे कां दगड ।
 परि माझ्या ठायीं दूढ । सर्वभावं ॥
 जयांचिये वाचे माझे आलीप । इष्टि भोगी माझेचि रूप ।
 जयांचे मन संकल्प । माझाचि वाहे ॥
 माझिया कीर्तीविण । जयांचे रितें^१ नाहीं [] ।
 [] सर्वांगी भूषण । माझी सेवा ॥
 जयांचें ज्ञान विषो नेणे । जाणीव मज एकातेंचि जाणे ।
 जयां ऐसें लाभे तरी जिणें । येन्हुचीं मरण ॥
 ऐसा आघवांचिपरी पांडवा । जिहीं आपुल्या सर्वभावा ।
 जियावयालागीं बोलावा । मींसि केला ॥
 ते पापयोनीही हेतु कां । ते श्रुताधीतही न होतु कां ।
 परि मजसी तुकितां तुकां । तुंटी नाहीं ॥...॥
 राजाज्ञेचीं अक्षरें आहातीं । तिथे चामीं एका जया पडतीं ।
 तया चामासाठीं जोडिती । सकळ वस्तु ॥
 वांचूनि सौनें रुपें प्रमाण नोहे । एथ राजाज्ञाची समर्थ आहे ।
 तोंचि [] एक जें लाहे । तेणें विकतीं आघवीं ॥
 तैसें [] तेंचि तरे । तेंचि सर्वज्ञता सरे ।
 जें मनोबुद्धि भरे । माझेनि प्रेमें ॥

१ नक्रानें. २ हत्ती. ३ व्यर्थ. ४ वाईट. ५ गोष्टी. ६ रिकामे. ७ तोळलें असतां. ८ वजनाला. ९ कमतरता. १० कातळें. ११ मिळतात.

म्हणोनि कुळ जाति वर्ण । हें आघवेंचि गा अकारण ।
 पथ अर्जुना माझेंपण । सार्थक एक ॥
 तेंचि भलतेणें भावें । मन आंतु येतें होआवें ।
 आलें तरी आघवें । मागील बांधो ॥
 जैसे तंवचि वहाळ वोहेंळ । जंव न पवती गंगाजळ ॥
 मग होऊनी ठाकती केवळ । गंगारूप ॥
 कां खैर चंदनकाष्ठें । हे विचर्चना तंवचि घटे ।
 जंव घापतीं एकवटे । अग्निमाजी ॥
 तैसे क्षत्री वैश्य स्त्रिया । कां शूद्र अंत्यजादि इया ।
 जाती तंवचि वेगळालिया । जंव न पवती मातें ॥

ज्ञा. ९. ४४१-४६०

११६. “ माझिये भक्तीविण । जळों तें जियालेंपण. ”

पथ पार्था पुढतपुढतीं । तेंचि तें सांगों किती ।
 जरी मियां चाड तरी भक्ति । न विसंबिजे गा ॥
 अगा कुळाचिया चोखटपणा नलगों । आभिर्जात्य झणों म्हाघा ।
 व्युत्पत्तीचा वाडगा । सोस कां वाहावा ॥
 कां रूपें घयसा माजा । आधिंलेंपणें कां गाजा ।
 एक भाव नाही माझा । तरी पाल्हांळ तें ॥...॥
 तैसे माझिये भक्तीविण । जळों तें जियालेंपण ।
 अगा पृथ्वीवरी पाषाण । नसती काई ॥...॥
 निंब निंबोलियां मोडोनि आला । तरि तो काडलियांसींचि सुकाळ
 जाहला । तैसा भक्तिहीन वाढिला । दोषांचिलागीं ॥
 कां षड्स खापरीं वाढिले । वाढूनि चोहेंटां ठेविले ।
 ते सुणेयांचे उपेगा आले । जियापरी ॥

१ व्यर्थ. २ नाले, व ओढे. ३ विचारणा. ४ होते, घडते. ५ जाऊ नका.
 ६ कुलीनपणांत. ७ आनंद मानूं नका. ८ हांव. ९ संपन्नत्वानें. १० पसारा,
 अर्थ. ११ जगणें. १२ फळांनीं. १३ चवाठा. १४ कुत्र्यांच्या.

■ भक्तिहीनाचें जिणें । जो स्वर्गही परि सुकृत नेणें ।
तेणें संसारदुःखासि भाणें । धोणारिलें ॥

ज्ञा. ९. ४३०-४४०.

११७. भक्तीचें स्वरूप.

तैसा मी एकीचि परी । आतुंढें गा अवधारीं ।
जरि भक्ति येऊनि वरी । चिंत्तातें गां ॥
परि तोचि भक्ति ऐसी । पर्जन्याची सुटिका जैसी ।
धर्तवांचूनि अनारिसी । गतीचि नेणें ॥
कां सकळजळसंपत्ती । घेऊनि समुद्रातें गिवसिती ।
गंगा जैसी अनन्यगती । मिनलीच मिळे ॥
तैसें सर्वभावसंभारें । ■ धरत प्रेम एकसरें ।
मजमाजि संचरे । मीचि होऊनी ॥
आणि तेथींचि मी ऐसा । थंडिये माझारीं सरिसा ।
क्षीराब्धि कां जैसा । क्षीराचाचि ॥
तैसें मजलागुनी मुंगीवरी । कियहुना चराचरीं ।
भजनासि कां वुसरी । परीचि नाहीं ॥
तयाचि क्षणासवें । एवंधिध मी जाणवें ।
जाणितला तरी स्थभावें । दृष्टही होय ॥

ज्ञा. ११. ६८९.-६९१.

११८. भक्ति म्हणजे अभेदज्ञान.

म्हणोनि विश्व भिन्नभिन्न । परि ■ भेदे तयाचें ज्ञान ।
जैसे अवयव तरी आनंजान । परी एकेचि देहींचे ॥

१ पुण्य. २ ताट. ३ बाढलें. ४ स्वाधीन होतो. ५ धारा. ■ पृथ्वीवांचून.
७ दुसरी. ८ सामुग्री. ९ तीरावर. १० भिन्नभिन्न.

कां शाखा सानिया थोरा । परि आहाती एकाचि तरवरां ।
 बहुरदिम परि दिनकरां । एकाचे जेवीं ॥
 तेवि नानाविधा व्यक्ती । आनानें नामें आनानी वृत्ति ।
 ऐसें जाणती भेदेलां भूतीं । अभेदा मातें ॥...॥
 नातरि जेधवां जिये ठार्यां । कां देखती जे जे कांहीं ।
 ते मीवांचूनि नाहीं । ऐसाचि बोध ॥...॥
 तैसें भलतेथ भलतेणें भावें । भलतेंही हो अथवां नोहावें ।
 परि ते मी ऐसें आघवें । होऊनी ठेलें ॥
 अगा हे जेव्हडी माझी व्याप्ति । तेव्हडीचि तयांची प्रतीति ॥
 ऐसें बहुधाकारीं वर्तती । बहुतचि होऊनि ॥...॥
 अगा तयांचिया झाना । पाठी पोट नाहीं अर्जुना ।
 वायु जैसा गगना । सर्वांगीं असे ॥
 तैसा मी जेतुला आघवा । तेंचि तुक तयांचिया सज्जावा ।
 तरि न करितां पांडवा । भजन जाहाले ॥

ज्ञा. ९. २९०-२९१.

११९. प्रथम भक्तीकडे प्रवृत्ति नसते.

ऐसें प्रेमळांचेनि प्रियोत्तमैं । बोलिलें जेथ पुरुषोत्तमैं ।
 तेथ अर्जुन मनोधर्मैं । निर्वालों म्हणतसे ॥
 हां हो जी अघधारा । भला केर फेडिला संसारा ।
 जाहालों जननीजठरजोहरा-। वेगळा प्रभु ॥
 जी जन्मलेंपण आपुलें । हे आजि मियां डोळां देखिलें ।
 जीवित हातां चढलें । आघडे तैसें ॥
 आजि आयुष्या उंजवण जाहाली । माझिया दैवा दंशा उदयली ।
 जे वाक्यरूपा लाघली । दैविकेनि मुखें ॥

१ लहान. २ भिन्न असलेल्या. ३ अथवा. ४ जेव्हां. ५ कस, वचन.
 ६ शांत झालों. ७ अडवून दिला. ८ मातेच्या उदरांतील अग्नि. ९ हवें तसें.
 १० साफल्य. ११ चांगले दिवस.

आतां येणें वचनतेजाकारें । फिटलें आंतील बाहेरील आंधारें ।
 म्हणोनि देखतसे साचोकारें । स्वरूप तुझे ॥...॥
 पै आणिकही एकेपरी । इये प्रतीतीची येतसे थोरी ।
 जें मार्गें ऐसेंचि ऋषीश्वरी । सांगितलें तूतें ॥
 परि तया सांगितलियांचे साचपण । हें आतां माझे देखतसे
 अतःकरण । जे कृपा केली आपण । म्हणोनि देवा ॥
 येन्हुवीं नारद अखंड जवळां ये । तोही ऐसेंची वचनीं गाथे ।
 परि अर्थ न बुझोनि ठाये । गीतसुखचि ऐकों ॥
 जी आंधळेयांच्या गांधीं । आपणपे प्रकटिलें रवी ।
 तरि तिहीं चोतपैलीची घ्यावी । घांचूनि प्रकाश कैचा ॥
 परि देवर्षि अभ्यात्म गातां । आहांच रागांगेसी जे मधुरता ।
 तेचि फावे येर चित्ता । न लगेचि कांहीं ॥
 पै असितादेवलाचेनि मुखें । मी एवंबिधा तूतें आयिकें ।
 परि तें बुझी विषयविषे । धारिली होती ॥
 विषयविषाचा पडिंपाड । गोड परमार्थ लागे कडू ॥
 विषय तो गोड । जीवासि जाहला ॥
 आणि हें आणिकांचें काय सांगवें । राउळा आपणाचि येडनी
 देवें । तुझे स्वरूप आघवें । सर्वदा सांगिजे ॥
 परि तो आंधारीं चिंतामणि देखिला । जेवि नव्हे या बुद्धि उपेक्षिला ।
 पाठीं दिनोदयीं घोळविला । होय म्हणोनि ॥
 तैसीं व्यासादिकांचीं बोलणीं । तिया मजपासीं धिद्रत्तांचिया
 परि उपेक्षिल्या जात होतिया तैरणी । तुजधीण कृष्णा ॥
 ते आतां वाक्यसूर्यकर तुझे फांकले । आणि ऋषींनीं मार्ग होते जे
 कथिले । तया आघवेयांचेचि फिटलें । अनोलखपण ॥
 जी ज्ञानाचें बीज तयांचे बोल । माजि हृदयभूमिके पडिले
 सखोल । वरि इये कुपेजी जाहली बोल । म्हणोनि संवादफल ॥

अहो नारदादिकां संतां । त्यांचिया उक्तिरूप सरितां ।
मी महोदधि जाहालों अनंता । संवादसुखाचा ॥
प्रभु आघवेनि येणें जन्में । जिये पुण्य केलीं मियां उत्तमें ।
त्यांची ॥ टंकतीचि अंगीं कामें । सहुरु तुवां ॥
येन्हुवीं वडिलवडिलांचेनि मुखें । मी सदा तूंतें कार्णीं आइकें ।
परि कृपा न कीजेचि तुवां एकें । तंव नेणवेंचि कांहीं ॥
म्हणोनि भाग्य जें सानुकूल । जालिया केले उद्यम सदा सफल ।
तैसें धृताधीत सकळ । गुरुकृपा साच ॥
जी बनकर झाडेंसीं जीवें सादी । पाहूनि जन्में काढी ओदी ।
परि फळेंसीं तैचि भेदी । जें वसंत पावे ॥...॥
कां इंद्रियें घाचा प्राण । यां जालियांचें तैचि सार्थकपण ।
जें चैतन्य येऊनि आपण । संचरे मारजी ॥
तैसें शब्दजात आलोडिलें । अथवा योगादिक जें अभ्यासिलें ।
तें तैचि म्हणों ये आपुलें । जें सानुकूल श्रीगुरु ॥

ज्ञा. १०. १४४-१७२.

१२०. संतांस भजल्यानें रहस्यप्राप्ति.

ते गा ॥ १ ॥ वें बरवें । जरि मनीं आधि जाणावें ।
तरि संतांतें भजावें । सर्वस्वेंसीं ॥
॥ ज्ञानाचा कुठों । तेथ सेवा हा दारवंडा ।
तो स्वाधीन करी सुभटा । घोळंगोनि ॥
तरि तनुमनजीवें । खरणांसीं लागावें ।
आणि अगर्वता करावें । दास्य सकळ ॥
॥ अपेक्षित जें आपुलें । तेही सांगतील पुसिलें ।
जेणें अंतःकरण बोधिलें । संकल्प न ये ॥

१ पावणें, प्राप्तहोणें. २ माळी. ३ संयोग, मोबदला. ४ ॥ ॥ काळतो.
५ कष्टानें. ६ अभ्यासिलें. ७ बरवें, आश्रय. ८ आश्रय करून. ९ इच्छित.

जयाचेनि वाक्यउजिवडे । जाहले चित्त निघडे ।
 ब्रह्माचेनि पाडे । निःशंक होय ॥
 तेवेळीं आपणपेया सहिते । इयें अशेषेही भूते ।
 माझ्या स्वरूपीं अखंडिते । देखसी तूं ॥
 ऐसें ज्ञानप्रकाश पाहेले । ते मोहांधकार जाईले ।
 जें श्रीगुरुकृपा होईले । पार्था गा ॥

ज्ञा. ४. १६१-१७१.

१२१. गुरुकृपेनें आत्मसिद्धि.

ऐसी कमें साम्यदशा । होय तेथ वीरेशा ।
 मग श्रीगुरु आपैसा । भेटेचि गा ॥
 रात्रीची चौपाहारी । वेवळिया अवधारी ।
 डोळ्यां तमोरी । मिळे जैसा ।
 कां येऊनि फळाचा वड । पार्षवी केळीची ।
 श्रीगुरु भेटोनि करी पाड । मुमुक्षु तैसा ॥
 मग आलिंगिला पूर्णिमा । जैसा उणीव सांडी चंद्रमा ।
 तैसें होय वीरोत्तमा । गुरुकृपा तया ॥
 तेव्हां अबोधमात्र असे । ते तंव तया कृपा नाशे ।
 तेथ निशिसवें जैसें । आंधारें जाय ॥
 तैसी अबोधाचिये कुशी । कर्म कर्ता कार्य पेशी ।
 त्रिपुटी असे ते जैसी । गामिणी मारिली ॥
 तैसेंचि अबोधनाशासवें । नाशे कियाजात आधवें ।
 ऐसा समूळ संभवे । संन्यास हा ॥
 येणें मूळाज्ञानसंन्यासे । दृष्ट्याचा जेथ ठावो पुसे ।
 तेथ बुझावें ते आपैसे । तोचि आहे ॥

१. प्रकाशने. २. उजाडेले. ३. आपोआप. ४. चारप्रहर. ५. सूर्य. ६. यांबवितो..

७. सर्व. अज्ञान. ८. जाणवें.

वेदलियावरी पाही । स्वर्गोचिया तिये डोही ।
 आपणयातें काई । काढूं जाइजे ॥
 तें मी नेणे आतां जाणेन । हें सरलें ॥ दुःस्वप्न ।
 जाला ज्ञातृक्षेयाविहीन । चिदाकार ॥
 मुखाभासेसीं आरिसा । परता नेलिया वीरेशा ।
 पाहतेंपणेंवीण जैसा । पाहता ठाके ॥
 तैसें नेणें जें गेलें । तें जाणें ही नेलें ।
 ॥ निष्किय उरलें । चिन्मात्रचि ॥
 तेथ स्वभावें धनंजया । नाही कोणीचि क्रिया ।
 म्हणौनि प्रवाद तथा । नैष्कर्म्य ऐसा ॥
 तें आपुलें आपणपें । असतचि होऊनि हारपे ।
 तरंग का वायुलोपें । समुद्र जैसा ॥
 तैसें न होणें निपजे । तें नैष्कर्म्यसिद्धि जाणजे ।
 सर्व सिद्धींत सहजें । परम हेचि ॥
 वेळळाचिया कामा कळस । उपरम गंगेसी सिंधुप्रवेश ।
 कां सुवर्णशुद्धी कस । सोळावा जैसा ॥
 तैसें आपुलें नेणें । फेडिजे कां जाणें ।
 तेही गिळूनि असणें । ऐसी जे दशा ॥
 तियेपरतें कांहीं । निपजणें येथ नाही ।
 म्हणौनि म्हणिजे पाहीं । परमसिद्धि ते ॥
 परि हेचि आत्मसिद्धि । जो कोणी भाग्यनिधि ।
 श्रीगुरुकृपालब्धि-। कार्त्ती पावे ॥

ज्ञा. १८. ९६६-९८४.

१२२. नामघोषगौरवानें विश्व धवलित होतें.

तरि कीर्तनाचेनि नटनाचें । नाशिले व्ययसाय प्रायश्चित्तांचे ।
 जें नामचि नाही पापाचें । ऐसें केलें ॥

बमदमा [] आणिली । तीर्थें ठायावरुनि उठविलीं ।
 बमलोकींची खुंटिली । राहाटी आघवी ॥
 [] म्हणे काय यमावें । दम म्हणे कवणातें दमावें ।
 तीर्थें म्हणतीं काय खावें । दोष औषधासि नाहीं ॥
 ऐसें माझेनि नामघोषें । नाहींचि करिती विश्वाचीं दुःखें ।
 अवघें जगचि महासुखें । दुमदुमित भरलें ॥
 [] पाहांटेविण पाहावित । अमृतेंविण जीववित ।
 योगीधीण दावित । कैवल्य डोळां ॥
 परि राया रंका पांड धरूं । नेणतीं सानेयां थोरां कडसेणी करूं ।
 एकसरें आनंदाचें आवोरूं । होत जगा ॥
 कहीं एकाधेनि वैकुंठा जावें । तें तिहीं वैकुंठचि केलें आघवें ।
 ऐसें नामघोषगौरवें । धवळलें विश्व ॥
 तेजें सूर्य तैसे सोज्ज्वळ । परि तोही अस्तचे हें किंडाळ ।
 चंद्र संपूर्ण एकावे घेळ । हे सदा पुरते ॥
 भय उदार परि बोसरे । म्हणउनी उपमेसी न पुरे ।
 हे निःशकपणें सपांखरे । पंचानन ॥
 जयांचे वाचेपुढां भोजें । अखंड नाम नाचत असे माझे ।
 [] सन्मसहर्षीं वोळगिजे । एकघेळ यावया ॥
 तो मी वैकुंठी नसें । घेळ एक भानुबिषीं ही न विसें ।
 बरी योगियांचींही मानसें । उमरडोनि जाय ॥
 परि तयापासीं पांडवा । मी हारंपला गिवसींवा ।
 जेथ नामघोष बरवा । करिती माझा ॥
 [] माझ्या गुणीं धांले । देशकाळातें विसरले ।
 कीर्तनसुखें सुखावले । आपणपांचि ॥
 कृष्ण विष्णु हरि गोविंद । या नामांचे निखिलें प्रबंध ।
 माजी आत्मचर्चा विशेव । उर्वड गाती ॥

॥ योग्यता. २ निवड. ३ गावकुस. ४ प्रकाशित केलें, पापराहित केलें. ५ वाईट.
 ६ सरतो. ७ कृपाळु, सकृप. ८ आवडीनें. ९ सेवा करावी लागते. १० उल्लेखून.
 ११ हरवलेला. १२ शोधून काढावा. १३ तुस झाले. १४ केवळ. १५ शुद्ध.

हैं बहु असो यापरी । कीर्तित मातें अवधारी ।

■ विचरती चराचरी । पांडुकुमरा ॥

ज्ञा. ९. १९७-२११

१२३. “ पंगुं लंघयते गिरिम्. ”

येणेंचि अभ्यासेंसी योगु । चित्तांसी करी पां चांगु ।

अगा उपायबळें पंगुं । पहाड ठाकी ॥

तेधि सदभ्यासें निरंतर । चित्तासि परम पुरुषाची मोहर ।

लाबीं मग शरीर । राहो अथवा जावो ॥

जें नाना गतीतें पाववितें । तें चित्त घरील आत्मयातें ।

■ आठवी देहातें । गेलें कीं आहे ॥

ज्ञा. ८. ८१-८३.

१२४. अभ्यासास कोणतीच गोष्ट दुष्कर नाही.

■ हे चित्त । मनबुद्धिसहित ।

माझ्या हातीं अखुंषित । न शकसी देवो ॥

तरि गा ऐसें करीं । यया आठां पाहारां माझारीं ।

मोटकें निमिषभरीं । देत जाई ॥

■ जें जें ■ निमिष । देखेल माझे सुख ।

तेतुलें अरोचक । विषयीं घेईल ॥

जैसें शरत्काल रिगे । मग सरिता बोटें लागे ।

तैसें चित्त काढेल वेगें । प्रपंचौनि ॥

■ पुनवेह्नि जैसें । शशिबिंब दिसें दिसें ।

हारपत ■ । नाहीचि होय ॥

तैसे भोगा आंतूनि निघतां । चित्त मजमाजीं रिगतां ।
 हळुं हळुं पांडसुता । भीचि होसील ॥
 अगा अभ्यासयोग म्हणिजे । तो हा एक जाणिजे ।
 येणें काहीं न निपजे । ऐसें नाहीं ॥
 पै अभ्यासाचेनि बलें । एकां गती अंतराळें ।
 व्याघ्र सर्प प्रांजळें । केलें एकीं ॥
 विष कीं आहारीं पडे । समुद्रीं पायवाट जोडे ।
 एकीं वाग्रह थोकडे । अभ्यासें केलें ॥
 म्हणोनि अभ्यासासी काहीं । सर्वथा दुष्कर नाहीं ।
 यालागीं माझ्या ठायीं । अभ्यासें मिलें ॥

ज्ञा. १२. १०४-११३.

१२५. अभ्यासास उपयोगी स्थान कसें असावे ?

तरि विशेषें आतां बोलिजेल । बरि तें अनुभवें उपेगा जाईल ।
 म्हणोनि तैसें एक लागेल । स्थान पहावें ॥
 जेथ आराण्युकेचेनि कोडें । बैसलिया उठों नावडे ।
 बैराग्यासी दुर्णीव चढे । देखलियां जें ॥
 जो संतीं वसविला ठावो । संतोषासी सार्वधो ।
 होय उत्सावो । धैर्याचा ॥...॥
 जया आड जातां पार्थी । तपश्चर्या मनोरथां ।
 पांखांडियाही आस्था । समूळ होय ॥...॥
 ऐसेनि न राहतयातें राहावी । भ्रमतयातें बैसवी ।
 धापटूनि चेचवी । धिरकीतें ॥...॥
 आणिकही एक पहावें । जें साधकीं वसतें होआवें ।
 आणि जनाचेनि पांयरवें । मैलेचिनीं ॥

१ अंतरिक्षांत. २ सरळ. ३ वेद. ४ विस्तारानें. ५ समाधान होण्याच्या.
 ६ आवडीनें. ७ दुष्पटपणा, दृढपणा. ८ सहाय. ९ वरून सहज गेलें असतां.
 १० वर्दळीनें. ११ मळत नाही.

जेथ अमृताचेनि पाडे । मुळांही सकट गोडे ।
 जोडती दाटे झाडे । सदा फळती ॥
 पाउलापाउलां उदके । वर्षाकालावीण अतिचोखे ।
 निर्झरे कां विशेषे । सुलभे जेथे ॥
 हा आतपही अळुमाळ । जाणिजे तरी शीतळ ।
 पवन अति निश्चळ । मंद झुळके ॥
 बहुतकरुनि निःशब्द । दाट न रिघे श्वापद ।
 शुभ हन षट्पद । तेउतें नाही ॥
 पाणिंलगे हसे । दोनी चारी सारसे ।
 कवणे एके वेळे बैसे । कोकिळ ही हो कां ॥
 निरंतर नाही । तरी आलीं गेलीं कांहीं ।
 होतु कां मयूरें ही । आम्हीं ना न म्हणों ॥
 परि आवश्यक पांडवा । ऐसा ठाव जोडावा ।
 तेथ निर्गूढ मठ होआवा । कां शिवालय ॥

ज्ञा. ९. १६३-१७९.

१२६. कुंडलिनीचे उत्थान व अनाहतनादश्रवण.

हे असो ते कुंडलिनी बाळी । हृदयाभांत आली ।
 तंथ अनाहताची बोली । जावळे ते ॥
 शक्तीचिंया आंगा लागले । बुद्धीचे चैतन्य होते जाहले ।
 ते तेणें आहकिले । अळुमाळ ॥
 घोषाच्या कुंडी । नादचिंयांचीं रूपेडी ।
 प्रणवाचिया मोडी । रेखिलीं ऐसां ॥

१ योग्यतेची, सारखी. २ झरे. ३ थोडा. ४ पशु. ५ अमर. ६ तेथे.
 ७ पाण्याच्या आश्रयाने राहणारे. ८ चक्रवाकपक्षी. ९ गुप्त. १० योधारणेंत
 एक प्रकारचा होणारा शब्द. ११ बोलते. १२ कुंडलिनीच्या. १३ किंचित्.
 १४ एक प्रकारचा नाद. १५ रूपे. १६ ओंकाराच्या. १७ आकाराने.

हैचि कल्पवे तरी जाणिजे । परि कल्पितें कैचें आणिजे ।
 तरि नेणों ॥ गाजे । तिथे ठायीं ॥
 विसरोनि गेलों अर्जुना । जंच नाश नाहीं ॥
 तंव वाचा आथी गगना । म्हणऊनि धुमे ॥
 तथा अनाहताचेनि मेघें । आकाश दुमदुमों लागे ।
 तंव ब्रह्मस्थानीचें बेगें । सहज फिटे ॥

ज्ञा. ६. २७४-२७९.

१२७. योग हा अग्निप्रवेशाइतकाच कठीण आहे.

जिहीं सकल भूतांचिया हिती । निरालंबी अव्यक्ती ।
 पसरलिया आसक्ती । भक्तीविणें ॥
 तथा महेंद्रादि पर्वे । करिताति घाटचर्वे ।
 आणि ऋदिसिद्धीचीं द्वंद्वे । पडोनि ठातीं ॥...॥
 ताहानें ताहानचि पियावी । भुकेलिया भूकचि खावी ।
 अहोरात्र धावीं । मवावा वारा ॥...॥
 शीत वेढावें । ऊष्ण पांगुरावें ।
 धृष्टीचिया असावें । घराआंत ॥
 किंबहुना पांडवा । हा अग्निप्रवेश नित्य नवा ।
 अताराविण करावा । तो हा योग ॥...॥
 म्हणोनि योगाचिया वाटा । जे निगाले ना सुमटा ।
 तथा दुःखाचाचि सेल वांटा । भागा आला ॥
 पाहे पां लोहाचे खणे । जें बोचेंरिया पडती जाणें ।
 तें पोट मरणें कीं मरणें । शुद्धि नेणे ॥...॥
 यालागीं पांगुलां हेघा । नव्हे वायूसी पांडवा ।
 तेथिं देहवंतां जीवां । अव्यक्तिं गती ॥

१ कल्पनां करणारें. २ शब्द करी. ३ कपाट. ४ उघडे. ५ अनाश्रित. ६ वाड-
 मारेपणा. ७ अडथळे. ८ हाताच्या वावांनी. ९ मोजावा. १० दांत पडलेल्याला.

ऐसाही जरी धिवसां । बांधोनियां आकाशा ।
झोवती तरी क्लेशा । पात्र होती ॥
म्हणोनि येर ते पार्थी । नेणतीचि हे व्यथा ।
जे कां भक्तिपंथा । घोठंगले ॥

ज्ञा. १२. ६०-७९.

१२८. ईश्वराचें सर्वगत ध्यान.

म्हणोनि सदा स्मरावें । मातेंचि तुघां ॥
झोळां जें देखावें । कां कानीं हन पेकावें ।
मनीं जें भावावें । बोलावें घाचे ॥
तें आंत बाहेरीं आघवें । मीचि करुनि घालावें ।
मग सर्वाकाळीं स्वभावें । मीचि आहे ॥
अर्जुना ऐसं जाहालिया । मग न मरिजे देह गेलिया ।
मा संप्राम केलिया । भय काय तुज ॥
तूं मनबुद्धि साचेंसी । जरि माझिया स्वरूपीं अर्पिंसी ।
तरि मातेंचि ॥ पावसी । हे माझी भाकें ॥
होचि कासिसयावरी होये । ऐसा जरी संदेह वर्तत आहे ।
तरी अभ्यासून आधीं पाहें । मग नव्हे तरी कोपें ॥

ज्ञा. ८. ७९-८०.

१२९. देव सन्मुख विन्मुख दोहीकडे आहे.

जी एक तूं नव्हसी । कवणें ठायीं नससी ।
असो जैसा आहासी । तैसिया नमो ॥...॥

ऐसैं सानुरागें चित्तैं । ॥ केलें पांडसुतें ।
 ॥ पुढतीं म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥
 पाठीं तियें साद्यंतें । न्याहाळी श्रीमूर्तीतें ।
 आणि पुढतीं म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥
 पाहत पाहतां प्रीति । समाधान पावे चित्तें ।
 आणि पुढतीं म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥
 इयें चराचरीं जीं भूतें । सर्वत्र देखे तयातें ।
 आणि पुनः पुनः म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥...॥
 आणिक स्तुतीही नाठवे । आणि निवांतही नसवे ।
 नेणों कैसा प्रेमभावं । गाजोंचि लागे ॥
 किंबहुना इयापरी । नमन केलें सहस्रवरी ।
 कीं पुढतीं म्हणे श्रीहरी । तुज सन्मुखा नमों ॥
 देवासी पाठी पोटा आथि कीं नाहीं । येणें उपयोग आम्हां काई ।
 तरि तुज पाठिमोरेयाही । नमों स्वामी ॥
 उभा माझिये पाठीशीं । म्हणोनि पाठिमोरें म्हणावें तुम्हांसी ।
 सन्मुख विन्मुख जगेंसी । न घडे तुज ॥
 आतां वेगळालेयां अवयवां । नेणें रूप करूं देवा ।
 म्हणोनि नमों तुज सर्वा । सर्वात्मका ॥

ज्ञा. ११. ११९-१३२.

१३०. ईश्वराचा ज्ञानियांस नित्य उदय.

जें गगनाहुनि जुने । जें परमाणूहुनि सनि ।
 जयाचेनि सन्निधानें । विश्व चळे ॥
 जें सर्वातें यया विये । विश्व सर्व जेणें जिये ।
 हेतु जया बिहे । अचित्य जें ॥

देखें घोळंवा इंगळ ■ चरे । तेजीं तिमिर न शिरे ।
 जें दिहाचि आंधारें । चर्मचक्षूसी ॥
 सुसंडा सूर्यकिरणांच्या राशी । जो नित्यउदो ज्ञानियासी ।
 अस्तमानाचें जयासी । आडनांव नाही ॥

ज्ञा. ८. ८७-९०.

१३१. “और वो एक शिपाई.”

म्हणोनि मज आत्मयाचा भाव । जिहीं जियावया केला ठाय ।
 ■ मीघांचूनि वाव । येर मानिलें ॥
 तथा तत्त्वज्ञानचोखटा । दिवी^१ पोतासाची सुभटा ।
 मग मीचि होऊनि दिवटी । पुढां पुढां चाले ॥
 अज्ञानाचिये राती-। माजि तमाची मिलणी दाटसी ।
 ते नाशूनि घाली परौती^२ । तयां करी नित्योदय ॥

ज्ञा. १०. १४१-१४३.

१३२. ईश्वराचें अप्रतिम तेज.

तिये अंगप्रभेचा देवा । नवलींघो काइसयाऐसा सांगावा ।
 कल्पांतीं एकचि मेळावा । द्वादशादित्यांचा होय ॥
 तैसे ते दिव्य सूर्य सहस्रवरी । जरी उदयजती कां पकेचि अवसरी ।
 तरी ■ तेजाची थोरी । उपमूं नये ॥
 अवधियांचि विजुंचा मेळावा कीजे । आणि प्रळयाग्नीची सर्व
 सामुग्री आणिजे । तेर्वांचि दशकही मेळविजे । महातेजांचा ॥
 तन्ही तिये अंगप्रभेचेनि पाडें । हें तेज कांहीं होईल थोडें ।
 आणि तथा पेसें कीर चोखडें । त्रिशुद्धी नोहें ॥

१ वाळवी. २ विस्तव. ३ अंधार. ४ दिवसा. ५ अतिशय सडिक, अथवा तेजस्वी. ६ दिवटी. ७ कापूर. ८ मशालजी. ९ पलीकडे. १० अंगच्या तेजाचा. ११ आश्चर्य.

येसैं महात्मया श्रीहरीचें सहज । फांकतसे सर्वांगीचें तेज ।
तैं मुनिकृपा जी । दृश्य आहालें ॥

ज्ञा. ११. २३७-२४१.

१३३ ईश्वराचा सबाह्याभ्यंतर साक्षात्कार.

येसी एकैक शृंगारशोभा । पाहतां अर्जुन जातसे शोभा ।
तेवींचि देव बैसला कीं उभा । शर्यानु हे नेणचे ॥
बाहिर दिठी उघडोनि पाहे । तंव आघवें मूर्तिमय देखत आहे ।
मग आतां न पाहे म्हणोनि उगा राहे । तरी आंतही तैसेचि ॥
अनाघर मुखें समोर देखे । तथा भेणें पाठिमोरा जंव ठाके ।
तंव तथाहीकडे श्रीमुखें । करचरण तैसे चि ॥
अही पाहतां कीर प्रतिभासे । येथ नवलबाबो असे ।
परि न पाहतांही दिसे । खोज आहका ॥
कैसे अनुग्रहाचें करणें । पार्थाचें पाहणें आणि न पाहणें ।
तथाही सकट नारायणें । व्यापूनि घेतलें ॥
म्हणोनि आश्चर्याच्या पुरीं एकी । ठायेंठाव तैदीं ठाकी ।
तंव समत्काराचिया आणिकीं । महार्णवीं पडे ॥...॥
आणि दीपें कां सूर्यें प्रगटे । अथवा निर्मुटलिया देखावेंचि खुंटे ।
तैसी दिठी नव्हे जे वैकुण्ठें । दिघली आहे ॥

ज्ञा. ११. २२६-२३४.

१३४. ईश्वराचें अपेयत्व.

हैं असो स्वर्गपाताळ । कीं मूमि दिशा अंतराळ ।
हे विवेक्षा ठेली । मूर्तिमय देखतसे ॥...॥

१ स्वस्थतेप्रत. २ निजलेला. ३ आश्चर्य. ४ तात्काळ. ५ तीरी. ६ मिटली असतां. ७ बाळणें. ८ राहिलें.

ऐसा कवणें ठायाहुनि तूं आलासी । पथ बैसलासी कीं उभा
 आहासी । आणि कवणिये मायेचिये पोटीं होतासी । तुझे ठाण
 केवढें ॥ तुझे रूप बय कैसें । तुज पैलीकडे ॥ असे । तूं
 कायिसयावरी आहासी ऐसें । पाहिलें मियां ॥
 तंव देखिलें जी आघवेंचि । तरि आतां तुझा ॥ तूंचि ।
 तूं कवणाचा नव्हेसी ऐसाचि । अनादि आयता ॥
 तूं उभा ना बैठा । दिघडां ना खुजटां ।
 तुज तळीं घरी वैकुंठा । तूंचि आहासी ॥...॥
 कियहुना आतां । तुझे तूंचि आघवें अनंता ।
 पुढतपुढतीं पाहातां । देखिलें मियां ॥

ज्ञा. ११. २७१-२७९.

१३५. आत्मसाक्षात्कार.

ऐसेनि गा वीरनाथा । आत्मज्ञानाचिया खड्गलता ।
 छेदूनिया भवाभ्रता । ऊर्ध्वमूळार्ते ॥
 मग इवेंतेंसी वाळिलें । जें मीपणेंवीण डहारेलें ।
 तें रूप पाहिजे आपलें । आपणचि ॥
 परि दर्पणाचेनि आधारें । एकचि करुन दुसरें ।
 मुख पाहतीं गर्वारें । तैसें नको हो ॥
 पाहणें ऐसें असे वीरा । जैसा न मोडलियां विहिरा ।
 मग आपुलिया उगमीं झरा । भरोनि ठाके ॥
 नातरि आटलीया अंभ । निजबिंबीं प्रतिबिंब ।
 नेहंटे कां नभीं नम । घटाभावीं ॥
 ना ना इधेनांश सरलेया । बन्दि परते जेवि आपणपयां ।
 तैसें आपेआप धनंजया । न्याहाळणें जें ॥

जिव्हे आपली चवी चाखणें । चक्षु निज बुबुळ देखणें ।
 आहे ॥ ऐसें निरीक्षणें । आपुलें पै ॥...॥
 आपणेंचि आपणयातें । पाहिजे जें अद्वैतें ।
 तें ऐसें होय निरुतें । बोलिजत असे ॥
 जें पाहिजेतेनवीण पाहिजे । कांहीं नेणणांचि जाणिजे ।
 आद्यपुरुष म्हणिजे । जया ठायतें ॥
 तेथही उपाधीचा बोधबा । घेऊनि श्रुति उभविती जिभा ।
 ॥ नामरूपांचा वडंबा । करिती वायां ॥
 पै भवस्वर्गा उबगळे । मुमुक्षु योगज्ञाना वळघळे ।
 पुढतीं न याँ इया निगालें । पैजा जेथ ॥
 संसाराचिया पायां पुढां । पळती वीतराग होडा ।
 ओलांडोनि ब्रह्मपदाचा कर्मकडा । घालिती मार्गां ॥
 अहंतादिभावां आपुलियां । झाडा देउनीं आघवेयां ।
 पत्र घेती ज्ञानिये जया । मूळघरासी ॥...॥
 पार्था तें वस्तु पहिलें । आपणपें आपुलें ।
 पाहिजे जैसें हिंवळें । हिंव हिंवें ॥
 आणीकही एक तया । तोळखण असे धनंजया ।
 तरी कां जयाभेटीलया । येणेंचि नाहीं ॥

ज्ञा. १५. २६६-२८३.

१३६. आत्मसुखानें विषयध्यानाचा नाश.

॥ आपणपें सांडुनि कहीं । इंद्रियग्रामावरी येणें नाहीं ।
 तो विषय न सेवी हें काई । विचित्र येथ ॥
 सहजें स्वसुखाचेनि अपारें । सुरवाडलेनि अंतरें ।
 रचिला म्हणऊनि बाहिरें । ॥ न घाली ॥

१ आश्रय. २ अवडंबर. ३ कंदाळले. ४ अनुसरले. ५ पैजेनें. ६ थडवावें.
 ७ थंडी. ८ इंद्रियांचा समुदाय. ९ रंगलेल्या.

सांगें कुमुददळाचेनि ताटें । जो जेविला चंद्रकिरणें चोखटें ।

तो चकोर कायि वालुवंटें । चुंबित असे ॥

तैसें आत्मसुख उपाईलें । जयासी आपणपेचि फावेलें ।

विषय सहज सांडवले । म्हणों काई ॥

ज्ञा. ९. १०९-१०८.

१३७. साधूंचीं चिन्हें.

जो आत्मलाभासारिखें । गोमटें कांहींच न देखे ।

म्हणोनि भोगविशेखें । हरिखेना जो ॥

आपणचि विश्व जाहला । तरि भेदभाव सहजचि गेला ।

म्हणोनि द्वेष ठेला । जया पुरुषा ॥

पैं आपुलें जें साचें । तें कल्पांतीही न वेंचे ।

हें जाणोनि गताचें । न शोची जो ॥

आणि परौतें कांहीं नाहीं । तें आपणचि आपुल्याठायीं ।

यालागीं जो कांहीं । आर्काक्षी ना ॥...॥

ऐसा बोधाचि केवळ । जो होऊनि असे निखळ ।

त्याहीवरी भजनशीळ । माझ्याठायीं ॥

तरि तथा ऐसें दुसरें । आम्हां पढियंतें^१ सोयरें ।

नाहीं गा साचोकारें । तुझी आण ॥

ज्ञा. १२. १२०-१२१.

१३८. ज्यास परमानंदाची प्राप्ति झाली तोच स्थितप्रज्ञ.

देखे ऋद्धिसिद्धि त्यापरी । आली गेली से^१ न करी ।

तोचि गुंतला असे अंतरी । महासुखी ॥

१ कमळाचें पान. २ वालुवंट. ३ उत्कृष्ट. ४ प्राप्त झालें. ५ हर्ष होत नाहीं. ६ नाशत नाहीं, जात नाहीं. ७ पलीकडे. ८ इच्छा करीत नाहीं. ९ निखिल स्वच्छ. १० आवडतें. ११ आठवण.

जो आपुलेनि नागंरपणें । इंद्रभुवनातें पावळें म्हणे ।
 तो केवि रंजे^१ पालवणें । भिल्लाचेनि ॥
 जो अमृतातें ठी^२ ठेवी । तो कांजी जैसा ■ सेवी ।
 तैसा स्वसुखानुभवी । ■ भोगी ऋद्धि ॥
 पार्था नवल हें पाहीं । जेथ स्वर्गसुखा लेखणी नाहीं ।
 तेथ ऋद्धिसिद्धि कायी । प्रार्कृता होती ॥
 ऐसा आत्मबोधें तोषला । जो परमानंदें पोखला ।
 तोचि स्थितप्रज्ञ भला । बोळख तूं ॥
 तो अहंकारातें दवडुनी । ■ काम सांडुनी ।
 विचरे विश्व होउनी । विश्वामाजी ■

ज्ञा. २. ३६२-३६७.

१३९. परमामृतप्राप्तीसाठीं क्षीराब्धिर्मथनाचें कारण नाहीं.

जें कालकूटाचें सहोदर । हें मृत्युमेणें प्याले अमर ।
 तरि दिहांचे पुरंदर । चौदा जाती ॥
 ऐसा कवण एक क्षीराब्धीचा रस । ज्या वायांचि अमृतपणाचा
 आभास । त्याचाही मिठांस । जें पुरे म्हणों नेदी ॥
 त्या पावळ्याही येतुलेवरी । गोडियेची आथि थोरी ।
 मग हें तंव अवधारीं । परमामृत साचें ॥
 जें मंदराचळ ■ ढाळितां । क्षीरसागर न डहुळतां ।
 अनादि स्वभावतां । आइतें आहे ॥...॥
 ज्याची गोठीचि ऐकतखेवों । अघवा संसार होय चावो ।
 बळिया नित्यता लागे येवों । आपणपेयां ॥

१ मोठेपणानें. २ तुच्छ, हलकें. ३ संतोष पावें. ४ पर्णकुटीनें, झोंपडीनें.
 ५ नांव, बोध. ६ ताकाची निवळ. ७ गणना. ८ सामान्य. ९ पुष्ट झाला.
 १० वागतो. ११ बंधु. १२ दिवसाचे. १३ इंद्र. १४ आळ. १५ गोडी.
 १६ नाशिवंताळा. १७ हलकतां. १८ बुसळतां. १९ ऐकतांक्षणींच.

जन्ममृत्युंची भाख । हारपोनि ■■■ निःशेख ।
 आंत बाहेरी महासुख । बाढोंचि लागे ॥
 ■■■ दैवगत्या जरि सेविजे । तरि तें आपणचि होउनी ठाकिजे ।
 तें तुज देतां चित्त माझें । पुरें म्हणों न शके ॥
 तंव तुझें नामचि आम्हां आवडे । वरि भेटी होय आणि जवळिक
 जोडे । पाठीं गोठी सांगसी सुरवाडे । आनंदाचेनि ॥

ज्ञा. १०. १९२-२००.

१४० साक्षात्कारी पुरुषाचें देहाविषयीं औदासीन्य.

तरि आतां देह असो अथवा जावो । आम्हीं तों केवळ वस्तूचि
 आहों । कां जें दोरीसर्पत्व चावो । दोराचिकडूनि ॥
 ■■■ तरंगपण असे कीं नसे । पैसें हें उदकाप्रति कहीं भासे ।
 तें भलतेव्हां जैसें तैसें । उदकचि कीं ॥
 तरंगाकारें ■■■ जन्मचि । नां तरंगलोपें ■■■ निमोचि^१ ।
 तेचि देहीं जे देहेंचि^२ । वस्तु जाहले ॥
 आतां शरीरांचे तयांचिया ठायीं । आडनांवही उरलें नाही ।
 तरि कोणें काळें काई । निमे तें पाहे पां ॥
 मग मार्गातें कासया शोधवें । कोणें कोटुनि कें जावें ।
 जरि देशकाळादि आधवें । आपणचि असे ॥
 आणि हां गा ■■■ जे वेळीं फुटे । ते वेळीं तेथिचें आकाश लागे
 नीट वाटे । वाटा लागलें तरि गगना भेटे । येरवीं ■■■ चुके ॥
 पेंसिया बोधाचेनि सुरवाडे । मार्गांमार्गांचें सांकडे ।
 तया सोहंसिद्धां न पडे । योगियांसी ॥
 या कारणें पंडसुता । तुवां होआवें योगयुक्ता ।
 तेतुलेनि सर्वकाळीं साम्यता । आपैसया होईल ॥

१. गोष्ट, वार्ता. २. भरानें. ३. खोटें. ४. केव्हांही. ५. अथवा. ६. मरत नाही.
 ७. देहासुद्धां. ८. सुखानें, सोईन.

■ भलतेथ भलतेहां । देह असो अथवा जावा ।
परि अबंधा नित्य ब्रह्मभावा । विघड नाही ॥

ज्ञा. ८. २४८-२९७.

१४१. ईश्वरध्यानाचा शारीरिक परिणाम.

मग तेथ आपण । एकाग्र अंतःकरण ।
करुनि सद्गुरु स्मरण । अनुमंथिजे ॥
जेथ स्मरतैनि आवरे । सबाह्य सात्विके भरे ।
जंव काठिण्य विरे । अहंभावाचें ॥
विषयांचा विसर पडे । इंद्रियांची कसमस मोडे ।
मनाची घडी घडे । हृदयामाजी ॥
पेसें पेक्य हें सहजे । फांवे तंव राहिजे ।
■ तेणेंचि बोधें बैसिजे । आसनावरी ॥
आतां आंगातें आंग चरी । पवनातें पवन धरी ।
पेसी अनुभवाची उर्जरी । होंचि लागे ॥
प्रवृत्ति माँघौती मोहरे । समाधी पेलोडी उत्तरे ।
आघवें अभ्यासूं सरे । बैसतेंखेवो ॥

ज्ञा. ६. १८६-१९१.

१४२. ईश्वरध्यानाचा आध्यात्मिक परिणाम.

तूं प्राप्तीची चाड वाहसी । परि अभ्यासीं दक्षें न होसी ।
तें सांग पा काय बिहसी । दुर्वांडपणें ॥
तरि पार्थी हें ज्ञेणें । सायास घेशी हो मनें ।
वायां बागुल ह्यें दुर्जनें । इंद्रियें करिती ॥

१ बंधरहित. २ करावें. ३ स्मरणाच्या. ४ रग. ५ सांभाळतें. ६ उत्कर्ष,
उदय. ७ मागें. ८ फिरते. ९ अलिकडे. १० बसल्याक्षणी. ११ सावध.
१२ कठीणपणामुळे. १३ कदाचित्. १४ भय दाखविणारे.

पाहे पां आयुष्यातें अढळ करी । जें सरतें जीवित चारी ।
 [११] औषधातें घेरी । काय जिह्वा न म्हणे ॥
 ऐसें हितासी जें जें निकें । तें सदाचि या इंद्रियां दुखे ।
 येन्हवीं सोपें योगासारिखें । कांहीं आहे ॥
 म्हणोनि आसनाचिया गाढिका । जो आम्हीं अभ्यासू सांगितला
 निका । तेणें होईल तरि हो कां । निरोध ययां ॥
 येन्हवीं तरी येणें योगें । जें इंद्रियां विदाण लागे ।
 तें चित्त भेटों रिगें । आपणपेयां ॥
 परतोनि पाठिमोरें ठाके । आणि आपणियातें आपण देखे ।
 देखतखेवों बोलखे । म्हणे [१२] हें मी ॥
 तिये बोलखीचिसैरिसें । सुखाचिया साम्राज्यां बैसे ।
 [१३] आपणपां समरसें । विरोनि जाय ॥

ज्ञा. ६. ३६०-३६७.

१४३. साधूची पद्मपत्राप्रमाणें अलिप्तता.

जो अंतरीं [१] । परमात्मरूपीं गूढ ।
 बाह्य तरी रूढ । लौकिकु जैसा ॥
 तो इंद्रियां आह्वा [२] करी । विषयांचें भय [३] घरी ।
 प्राप्त कर्म नाव्हेरी । उचित जें जें ॥
 तो कर्मेन्द्रियें कर्मी । राहाटतां तरी न नियमी ।
 परि तेथिचेनि ऊर्मी । झांकोळेंना [४] ॥
 तो कामनामात्रें न घेपे [५] । मोहमळें न लिपे ।
 जैसें जळीं जळें न शिंपे । [६] ॥
 तैसा संसर्गमाजी असे । सकळासारिखा दिसे ।
 जैसें तोय संगें आभासे । भानुबिंब ॥

१ स्थिर. २ दृढपणानें. ३ वेध, निग्रह. ४ अंतर्मुख. ५ बरोबर. ६ गुंण,
 गढलेला. ७ आचरण करणारा. ८ नटाकी. ९ वेगानें. १० विकार पावत नाही.
 ११ आकळला जात नाही. १२ संसारांत.

तैसे सामान्यत्वे पाहिजे । तरि साधारणचि देखिजे ।
 येरवीं निर्धारितां नेणिजे । सोयं जयाची ॥
 पेशा चिन्हीं चिन्हित । देखसी तोचि मुक्त ।
 आशापाशरहित । वोळख पां ॥

ज्ञा. ३. १८-७४.

१४४. “शरीरीचि परी कौतुके । परब्रह्माचेनि पाडें तुके.”

ऐसा शरीरीचि परी कौतुके । ब्रह्माचेनि पाडें तुके ।
 जेणें जितलीं एके । इंद्रियें गा ॥...॥
 देखे सोनयाचें निखळ । मेरुयेसणें दिंसाळ ।
 आणि मातियेचें डिखळें । कीं सरसेंचि मानी ॥
 पाहतां पृथ्वीचें मोल थोडें । ॥ अर्नर्घ्य रत्न चोखडें ।
 देखे दगडाचेनि पाडें । निचाड ऐसा ॥...॥
 तथा बंधु कौण काह्याचा । द्वेषिया कवण तयाचा ।
 मीचि विश्व ऐसा जयाचा । बोध जाहला ॥...॥
 जयाचें नांव तीर्थरावो । दर्शनें प्रशस्तंतीसि ठावो ।
 जयाचेनि संगें ब्रह्मभावो । भ्रांतासही ॥
 जयाचेनि बोलें धर्म जिये । दिठी महासिद्धीतें विये ।
 देखें स्वर्गसुखादि इयें । खेळ जयाचा ॥
 विर्पायें जरी आठविला चित्ता ॥ तरी दे आपुली योग्यता ।
 असो ॥ प्रशंसितां । लाभ आशि ॥

ज्ञा. १. ९०-१०४.

१ स्वरूप, स्थिति. २ तुलनेस येतो. ३ लुप्त. ४ प्रचंड. ५ हेंकळ.
 ६ अमोल. ७ पूज्यतेला. ८ कदाचित्.

१४५. स्थितप्रज्ञस्थिति.

जो सर्वत्र सदा सरिसा । परिपूर्ण चंद्र कां जैसा ।
 अधमोत्तम प्रकाशा-। माजि न म्हुणे ॥
 ऐसी अनवच्छिन्न समता । भूतमात्रीं सद्यंता ।
 आणि पालट नाही चित्ता । कवणें वेळे ॥
 गोमटे कांहीं पावे । तरी संतोषें तेणें नाभिभव ।
 जो ओखटेनि नागवे । विषादासी ॥
 ऐसा हरिखशोकरहित । जो आत्मबोधभरित ।
 तो जाण पां प्रहोयुक्त । धनुर्धरा ॥

ज्ञा. २. २९७-३००.

१४६. साधूंची नीतिलक्षणें.

परि तया भेटती ऐसे । जे ज्ञानें सर्वत्र सरिसे ।
 महाप्रलययांबूचें जैसें । भरलेंपण ॥
 जया पुरुषांचें कां मन । सांडोनि गेलें मोह मान ।
 वर्षातीं जैसे धन । आकाशातें ॥...॥
 फळली केळी उन्मूले । तैसी आत्मलामें प्रबले ।
 जयाची क्रिया ढाल्लेढाल्ले । गळती आहे ॥
 आगी लागलिया रुखीं । देखोनि सैरा पळती पक्षी ।
 तैसें सांडिले अशेखीं । विकल्पीं जे ॥...॥
 लोहाचें सांकडें परिसा । जोडे आंधार रवी जैसा ।
 द्वैतबुद्धीचा तैसा । दुकाळ सदा जयां ॥...॥
 आणि अनात्मवर्गनीर । सांडुनि आत्मरसाचें क्षीर ।
 बरताति जे सविचार । राजहंस ॥...॥

१ अविमक्त. २ व्याप्त होत नाही. ३ बाईटानें. ४ स्वाधीन होत नाही.
 ५ स्थितप्रज्ञ. ६ सारखे. ७ महाप्रलयकालच्या पाण्याचे. ८ वर्षांनुतुच्या शेवटीं.
 ९ तग. १० उन्मळून पडते. ११ कमाकमानें. १२ वृक्षाळा. १३ संकट.

तैसें आत्मघ्रांतीसाठीं । वस्तु विखुरली बारा वार्दी ।
 ते एकवटिती ज्ञानदृष्टी । अखंड जे ॥
 किंबहुना आत्मयाचा । निर्धारीं विवेक जयाचा ।
 बुडाला बोध गंगेचा । सिंधुमाजि जैसा ॥...॥
 जैसा अग्नीचा डोंगर । नेघे कोणी बीज अंकुर ।
 तैसा मनीं जयांच्या विकार । उदयजेना ॥
 जैसा फाढिलिया मंदराचळ । राहे क्षीराब्धि निश्चळ ।
 तैसा जुठी जयां सळ । कामोर्मीचा ॥
 चंद्रमा कळीं धाला । न दिसे कोणें आंगीं वोसावला ।
 तेथि अपेक्षेचा अवखेळा । न पडे जयां ॥...॥
 पर्व जे जें कोणी ऐसे । केले ज्ञानाख्यहुताशी ।
 ते तेथ मिळती जैसें । हेमीं हेम ॥

ज्ञा. १९. २८४-३०९.

१४७. त्रिगुणातीताचा अभेदभक्तियोग.

॥ देवाचिया बोला । पार्थ अति सुखावला ।
 मेघें संबोखिला । मयूर जैसा ॥
 तेणें तोषें वीर पुसे । जी कोणहीं चिन्हीं तो दिसे ।
 जयामाजि वसे । ऐसा बोध ॥...॥
 यया अर्जुनाचिया प्रश्ना । तो षड्गुणांचा राणा ।
 परिहार आर्कणा । बोलत असे ॥...॥
 सायंप्रातर्मध्यान्हा । या तिहीं काळांची गणना ।
 नाहीं जेविं तपना । तैसा असे ॥...॥
 ता जिणता ना हारवी । तैसा गुण नव्हे ना करवी ।
 जैसी कां श्रोणवी । संग्रामींची ॥

१ पसरली. २ उसळी, कड. ३ कलांनी. ४ न्यून असलेला. ५ न्यूनता.
 ६ सोन्यांत. ७ तृप्त केलेला. ८ उत्तर. ९ ऐका. १० सूर्याला. ११ विक्रणारा.
 १२ हरणारा. १३ युद्धभूमी.

कां शरीरा आंतील प्राणु । घरीं आतिथ्याचा ब्राह्मणु ।
 ■ ना चोहटांचा स्थाणु । उदास जैसा ।
 आणि गुणांचा यावाजावा । ढले चले ■ पांडवा ।
 मृगजळाचा हेलांवां । मेरु जैसा ॥ ... ॥
 परि तयाचि गा सत्ता । होती गुणक्रिया ■ ।
 हे फुडें जाणें सविता । लौकिका जेवीं ॥
 समुद्रचि भरती । सोमकांत द्रवती ।
 कुमुदें विकासती । चंद्र तो उगा ॥
 कां वाराचि वाजे विश्वे । गगनें निश्चळ असिजे ।
 तैसा गुणांचिये गजबजें । डोलेना जो ॥
 अर्जुना येणें लक्षणें । तो गुणातीत जाणणें ।
 परिसे आतां आचरणें । तयाचीं जीं ॥

ज्ञा. १४. ३१९-३४८.

तरि वखासि पाठीं पोटी । नाहीं सुतावांचुनि किरीटी ।
 ऐसें सुये दिठी । खराचर मद्रपे ॥
 म्हणोनि सुखदुःखासरिसें । कांटोळें आचरे ऐसें ।
 रिपुभक्तां जैसें । हरीचें देणें ॥
 येरवीं तरी सहजें । सुखदुःख तैचि सेविजे ।
 वेहजळीं होइजे । मासोळी जें ॥
 आतां ते तंव तेणें सांडिलें । आहे स्वरूपैसींचि मांडिलें ।
 सस्यांतीं निवडिलें । बीज जैसें ॥
 कां बोध सांडूनि गंगा । रिघोनि समुद्राचे अंगा ।
 निस्तरली लगबंगा । खळाळाची ॥
 तेवीं आपणपांचि जया । वस्ती जाली गा धनंजया ।
 तया देहीं आपैसया । सुख तैसें दुःख ॥

■ खांबे. २ येण्याजाण्यानें. ३ हेलाव्यानें. ४ उगा राहतो. ५ ऐक.
 ६ घालतो. ७ तराजु, तुलना. ८ पलीकडे गेली. ९ त्वरा.

रात्रि तैसें पाहलें । हें धारणा जोर्वें एक जालें ।
 आत्मारामा देहीं आतलें । द्वंद तैसें ॥
 पै निद्रिताचेनि आंगेंसी । साप तैशी उर्वशी ।
 तेवीं स्वरूपस्था सरिहीं । देहीं द्वंद ॥
 म्हणौनि तयाच्या ठायीं । शेणा सोनया विशेष नाही ।
 रत्ना गुंडेया कांहीं । नेणिजे भेद ॥
 घरां येवो पां स्वर्ग । कां वरिपडो वाघ ।
 परि आत्मबुद्धीसी भंग । कदा नोहे ॥
 निवेटलें न उर्पवढें । जळिनलें न धिरुढें ।
 साम्यबुद्धि ■ मोडे । तयापरी ॥
 हा ब्रह्मा पेसेनि स्तविजो । कां नीच म्हणोनि निदिजो ।
 परि नेणे जळों विश्वां । राख जैसी ॥...॥
 ईश्वर म्हणोनि पूजिला । कां खोर म्हणोनि गांजिला ।
 वृषगर्जी वेढिला । केला रावो ॥
 कां सुहृद पासीं आले । अथवा वैरी वरपडे जाले ।
 परि नेणे राती पाहलें । तेज जेवीं ॥
 साही ऋतु येतां आकाशें । लिपिजेचि ना जैसैं ।
 सेवि वैषम्य मानसैं । जाणिजेना ॥
 आणीकही एक पाहीं । आचार तयाच्या ठायीं ।
 तरि व्यापारांसि नाही । जालें दिसे ॥

ज्ञा. १४. ३९०-३९९.

तरि अभिचाररहितचित्तें । भक्तियोगें मातें ।
 सेवी तो गुणांतें । जाकळूं शके ■
 तरि कोण मी कैसी भक्ति । अव्यभिचारा ■ व्यक्ति ।
 हे आघवीचि निर्हती । होआवी लागे ॥

१ उषाडलें. २ खांबाला. ३ दगडाला. ४ उडी घालो. ५ मेलेलें. ६ जागे
 होणें. ७ स्वाधीन करूं. ८ विचार, निश्चय.

तरि पार्था परियेसा । मी तंव येथ पेसा ।
 रत्नीं किळावो जैसा । रत्नचि तो ॥
 कां द्रवपणाचि नीर । अवकाशचि अंबर ।
 गोडी तेचि साखर । आन नाहीं ॥
 वल्ली तेचि ज्वाळ । दळाचि नांव कमळ ।
 ■ तेचि डाळ । फळादिक ॥
 अगा हिम जें आकर्षलें । तेचि हिमवंत जेवि जालें ।
 नाना दूध मुरालें । तेचि दही ॥
 तैसें विश्व येणें नांवें । हें मीचि पें आघवें ।
 घेई चंद्रबिंब सोलावें । न लगे जेवी ॥
 घृताचें थिजलेंपण । न मोडितां घृतचि जाण ।
 कां नाटितां कांकरण । सोनेचि तें ॥
 ■ उकलितां पट । तंतूचि असे स्पष्ट ।
 न विरवितां घट । मृत्तिका जेवीं ॥
 म्हणोनि विश्वपण जावें । मग मातें घेयावें ।
 तैसा नव्हे आघवें । सकटाचि मी ॥
 पेसेनि मातें जाणिजे । ते अव्यभिचारी भाक्ति म्हणिजे ।
 येथ भेदु कांहीं देखिजे । तरि व्यभिचार तो ॥

ज्ञा. १४. ३७१-३८१.

याकारणें भेदातें । सांडूनि अभेदें चित्तें ।
 आपणयासकट मातें । जाणावें गा ॥
 पार्था सोनयाची टिकें । सोन्यासी लागली देख ।
 तैसें आपणपे आणिक । मानावें ना ॥
 तेजाचा तेजौनि निघाला । परि तेजींचि असे लागला ।
 ■ रश्मी पेसा भला । बोध होआवा ॥

१ कांति, तेज. २ पांकली. ३ फांदी. ४ थंडी. ५ घट्ट झाली. ६ सोन्याकें
 कडें. ७ टिकली.

पैं परमाणु भूतळीं । हिमकण हिमाचळीं ।
 मजमाजी न्याहाळीं । अहं तैसैं ॥
 हो कां तरंग लहान । परि सिंधूसीं नाहीं भिन्न ।
 तैसा ईश्वरीं मी आन । नोहेचि ॥
 ऐसेनि वा समरसैं । दृष्टि जैं उल्लासे ।
 भक्ति पैं पैसें । आम्हीं म्हणों ॥

ज्ञा. १४. ३८२-३८७.

आणि ज्ञानाचें चांगावें । इये दृष्टि मानावें ।
 योगाचेंही आघवें । सर्वस्व हें ॥
 सिंधु आणि जलधरा-। माजी लागली अखंड धारा ।
 तैसी वृत्ति वीरा । प्रवर्ते ते ॥
 कां कुहेंसीं आकाशा । तोंडों सांदां नाहीं जैसा ।
 तो परमपुरुषीं तैसा । एकवटे ॥
 प्रतिबिंबौनि बिंबवरी । प्रभेची जैसी उजरी ।
 ते सोहंवृत्ति अवधारों । तैसी होय ॥
 ऐसेनि मग परस्परें । ते सोहंवृत्ति जैं अवतरे ।
 तैं तिथेही सकट सरे । अपैसया ॥
 जैसा सैधवाचा रवा । सिंधूमाजि पांडवा ।
 विरालेया विरवावा । हेंही ठाके ॥
 नातरि जालूनि तृण । वन्हि ही बिझे आपण ।
 तैसे भेद नाशूनि जाण । ज्ञानही नुरे ॥
 माझें पैलपण जाये । भक्त हें पेलपण ठाये ।
 अनादि ऐक्य जें आहे । तेंचि निवडे ॥
 आतां गुणातें तो किरीटी । जिणें नव्हती गोष्टी ।
 जे एकपणाही मिठी । पडों सरली ॥

किंबहुना ऐसी दशा । तें ब्रह्मत्व गा सुदंशा ।
 हें तो पावे जो ऐसा । मातें भजे ॥
 पुढतीं इहीं लिगीं । ~~मा~~ जो माझा जगीं ।
 हे ब्रह्मता त्यालागीं । पतिव्रता ।
 जैसे गंगेचेनि वोघे । डळमळीत जळ जें निघे ।
 सिधुपद त्या जोगें । आन नाही ॥
 तैसा ज्ञानाचिया दिठी । जो मातें सेवी किरीटी ।
 तो होय ब्रह्मतेच्या मुकुटी । चूडारत्न ॥

ज्ञा. १४. १८९-४००.

१४८. अष्टसार्विकभाव.

तेथ एक विश्व एक आपण । ऐसें अळुमालु होतें जें दुजेपण ।
 तेंही आटोनि गेलें अंतःकरण । विरालें सहसा ॥
 आंतु आनंदा चेहरे जाहालें । बाहेरी गात्रांचें बळ हारपोनि गेलें
 आपाद पांगुतलें । पुलकांचलें ॥
 वार्षिये प्रथमदशे । वोहळलया शैलांचें सर्वांग जैसे ।
 विरूढे कोमलांकुरीं तैसें । रोमांच जाहाले ॥
 शिवतला चंद्रकरीं । सोमकांत द्राव धरी ।
 तैसिया स्वेदकणिका शरीरीं । दाटलिया ।
 माजि सांपडलेनि अलिकुलें । जळावरी कमळकळिका जेवि आंदोळे
 तेवि आंतुलिया सुखोर्मीचेनि बलें । बाहेरी कांपे ॥
 कर्पूरकंदळीचीं गर्भपुटे । उकलतां कापुराचेनि कोंदांटे ।
 पुलिकां गळती तेवि थेंबुटे । नेत्रांनि पडती ॥

१ मर्मज्ञा. २ शिरोभूषण. ३ थोडेंसे. ४ जाग्रति. ५ इंद्रियांचें. ६ व्याप्त
 झालें. ७ रोमांचांनी. ८ वर्षांकृत. ९ ओहळून गेल्यावर. १० वामाचे बिंदु.
 ११ अमरसमुदायानें. १२ हालते. १३ कापुरकेळीची. १४ गाभ्याचे पडदे.
 १५ दाट भरणें. १६ कण. १७ नेत्रांतून.

उदयलेनि सुधाकरें । जैसा भरलाचि समुद्र भरे ।
 तैसा वेळोवेळीं ऊर्मिभरें । उचंबळत असे ॥
 पेसा सात्विकांही आठां भावां । परस्परें वर्ततसे हेवा ।
 तेथ ब्रह्मानंदाची जीवा । राणीचें फावली ॥
 तेथ बैसला होता जिया सर्वा । तियाचिकडे मस्तक खालविला
 देवा । मग जोडूनि करसंपुट बरवा । बोलत असे ॥

ज्ञा. ११. २४९-२९४.

१४९. “ अंतरात्मयाही निश्चळा । आली शियारी. ”

देवा विश्वरूप पहावयाचे डोहेंले । केले तिर्ये पावलों प्रतिफलें ।
 बापा देखिलासी आतां डोळे । निवावे तैसे निवाले ॥
 अहो देह पार्ष्णिच कीर जाये । ययाची काकुळती कवणा आहे ।
 परि आतां चैतन्य माझे विपार्ये । वांचेल कीं न घांचे ॥
 येन्हुचीं भयास्तव आंग कांपे । नावेक आगळें तरि मन तापे ।
 अथवा बुद्धी वांस्सिंपे । अभिमान विसरिजे ॥
 परि येतुलियाही वेगळा । जो केवळ आनंदैककळा ।
 तया अंतरात्मयाही निश्चळा । आली शियारी ॥
 बाप साक्षात्काचा वेध । कैसा देशघंडी केला बोध ।
 हा गुरुशिष्यसंबंध । विपार्ये नांदें ॥

ज्ञा. ११. ३६६-३७०

१५०. स्वरूपानंदांत द्वैतभाषेचा आत्यंतिक लोप.

परि तें वेगळेंपणें भोगिजे । जैसें पक्षिये फळ चुंबिजे^१ ।
 तैसें नव्हे, तेथ विसरिजे । भोगितेंपणही ॥

१. चंद्र. २ राज्य. ३ ज्या बाजूस. ४ उत्कट इच्छा. ५ मातीचा. ६ भिते.
 ७ कांटा, कंप. ८ छंद. ९ देशपार. १० कवित्व. ११ सेवार्थ.

भोगीं अवस्था एक उठी । ते अहंकाराचा अंचळ लोटी ।
 मग सुखेसी घे आंठी । गोंदपणें ॥
 तिये आलिंगनमेळीं । होय आपेआप कवळी ।
 तेथ जळ जैसें जळीं । वेगळें न दिसे ॥
 कां आकाशीं वायो हरपे । तेथ “ दोन्ही ” हे भाष लोपे ।
 तैसें सुखचि उरें स्वरूपे । सुरतीं तिये ॥
 ऐशी द्वैताची भाष जाय । मग म्हणों जरी एकाचि होय ।
 तरि येथ साक्षी कवण आहे । जाणतें जें ॥

ज्ञा. ९. १३१-१३९.

१५१. “ प्राप्तिचिया पैलतीरीं । विपाइला निघे ”

पें गा मनुष्यांचिया सहस्रेशा-। माजि विपाइलेचिया येथ धिवसां ।
 तैसेया धिवसेकरां बहुबसा-। माजि विरळा जाणे ॥
 जैसा भरलेया त्रिभुचना-। आंत एक एक चांग अर्जुना ।
 निवड्गनि कीजे सेना । लक्षवरी ॥
 कीं तयाही पांठी । जे वेळीं लोह मासातें घांटी ।
 ते वेळीं विजयश्रियेचिया पांटी । एकचि बैसे ॥
 तैसे आस्थेच्या महापुरीं । रिघताती कोटिवरी ।
 परि प्राप्तीच्या पैलतीरीं । विपाइला निघे ॥

ज्ञा. ७. १०-१३.

१५२. ईश्वराचा क्रमाक्रमानें साक्षात्कार.

ऐसी आत्मसाक्षात्कारी । लाभे ज्ञानाची उजरी ।
 ते सामग्री कीर पुरी । मेळविली ॥

१ पळदा. २ दूर करते. ३ आलिंगन. ४ दृढपणानें. ५ हजारोंत. ॥ एखा-
 शब्दाः ७ धैर्य. ८ नंतर. ९ शत्रु. १० कांपतें. ११ पदावर. १२ प्रकाश,
 उत्कर्ष.

आणि तेचि समयीं । सद्गुरु भेटले पाहीं ।
 तेवींचि तिहीं कांहीं । वंचिजेना ॥
 परि वोखदं घेतखेंचो । काय लाभे आपला ठावो ।
 कां उदयजतांची दिवो । माध्यान्ह होय ॥
 सुक्षेत्रीं आणि बोलेंतें । बीजही पेरिलें गोमटें ।
 तरि अलोट फळ भेटे । परि वेळें कीं गा ॥
 जोडला मार्ग प्रांजळ । मिनला सुसंगाचाही मेल ।
 तरि पाविजे वांचूनि वेळ । लागेचि कीं ॥
 वैराग्यलाभ जाला । वरि सद्गुरुही भेटला ।
 जीवीं अंकुर फुटला । विवेकाचा ॥
 तेणें एक आधी । येर आघवीची भ्रांति ।
 हेही कीर प्रतीती । गाढ केली ॥
 परि तेंचि जें परब्रह्म । सर्वात्मक सर्वोत्तम ।
 मोक्षाचेंही काम । सरे जेथ ॥
 यया तिन्ही अवस्था पोटी । जिरवी जें किरिटी ।
 तथा ज्ञानासही मिठी । दे जें वस्तु ॥
 ऐक्याचें एकपण सरे । जेथ आनंदकण ही विरे ।
 कांहींचि जुरोनि उरें । जें कांहीं गा ॥
 तियें ब्रह्मी ऐक्यपणें । ब्रह्माचि होऊनि असणें ।
 तें क्रमेंचि करुनि तेणें । पाविजे पै ॥
 भुकेलियापासीं । बोगेरिलें पडूसीं ।
 तो तृप्ति प्रतिग्रासीं । लाहे जेवीं ॥
 तैसा वैराग्याचा ओलावा । विवेकाचा तो दिवा ।
 आंबुथितां आत्मठेवा । काढीचि तो ॥
 तरि भोगिजे आत्मक्रांति । येवढी योग्यतेची सिद्धि ।
 ज्याच्या आंगां निरवधि । लेणें जाली ॥

१ फसवले नाही. २ औषध. ३ ओल्या जमीनीत. ४ अत्यंत. ५ सरळ,
 सोपा. ६ दड. ७ वाढले. ८ उजळला असतां. ९ अत्यंत.

तो जेणें कर्म ब्रह्म । होणें करी गा सुगम ।
तया क्रमाचें आतां वर्म । आईक सांगों ॥

ज्ञा. १५. ९९६-१०१०.

१५३. “साधनहतियेर । हळूचि ठेवी.”

पेसा जितलिया रिपुवर्ग । अपमानिलिया हें जग ।
अपैसा योगतुरंग । स्थिर जाला ॥
वैराग्याचें गाढलें । अंगत्राण होतें भलें ।
तेंहीं नावेकें दिलें । तेंव्हां करी ॥
आणि निर्वटी ध्यानाचें खांडें । तें दुर्जे नाहींचि पुढें ।
म्हणूनि हात आसुडे । वृत्तीचाही ॥
जैसें रसो ॥ खरें । आपुलें ॥ करुनि पुरें ।
आपणही नुरें । तैसें होतसें ॥
देखोनि ठाकिजता ठावो । धांवता थिरावे पावो ।
तैसा ब्रह्मसामीप्यें थांबो । अभ्यास सांडी ॥
घडतां महोदधीसी । गंगा वेग सांडी जैसी ।
कां कामिनी कांतापार्सी । स्थिर होय ॥
ना ना फळतिये वेळे । केळीची वाढी मांडुळे ।
कां गांवापुढें वळे । मार्ग जैसा ॥
तैसा आत्मसाक्षात्कार । होईल देखेनि गोचर ।
पेसा साधनहतियेर । हळूचि ठेवी ॥
म्हणूनि ब्रह्मसीं तया । ऐक्याचा समो धनंजया ।
होतसे तें उपाया । वोहट पडे ॥
॥ वैराग्याची गोंधळुक । जे ज्ञानाभ्यासाचें बाधक्य ।
योगफळाचाही परिपाक । दशा जे कां ॥

१ सोपें. २ सहजच. ३ अंगावर बळकट घातलेलें. ४ कवच. ५ क्षणभर.
६ उग्रासणें. ७ तुरवार. ८ हिंसा बसतो. ९ विश्रांतिस्थान. १० बळ.
११ मिळतां. १२ खुंटते. १३ शत्रु. १४ समय, वेळ. १५ भावळतां वेळ.

ते शांति पै ॥ सुभगा । संपूर्ण ये तयाचिया आंगा ।
 तें ॥ होआवयाजोगा । होय तो पुरुष ॥
 पुनवेहुनी चतुर्वशी । जेतुलें उणेंपण शशी ।
 कां सोळैया ऊनी जैसी । पंधरावी वानी ॥
 सागरीही पाणी वेगें । संचरे तें रूप गंगे ।
 येर निश्चल जें उणें । तें समुद्र जैसा ॥
 ब्रह्मा आणि ब्रह्महोतिये । योग्यते तैसा पाड आहे ।
 तेचि शांतीचेनि लाहे । हातें तो गा ॥

ज्ञा. १८. १०७६-१०८९.

१५४. भक्ताची ईश्वरस्वरूपांत निमग्नता.

पेसा शरीरसंयोगाचिये राती-। माजि धांवतां सडिया आयिती^१ ।
 तंच कर्मक्षयाची पाहाती । पाहांट जाली ॥
 तैसीच गुरुकृपा उखा उजळली । ज्ञानाची चोतपली पडली ।
 तेथ साम्याची ऋद्धि उघडली । तयाचिये दृष्टी ॥
 ते वेळीं जयाकडे वास पाहे । तेउता मीचि ॥ आहे ।
 अथवा निवांत जरी राहे । तन्ही मीचि ॥ ॥
 हें असो आणीक कांहीं । सर्वत्र मीवांचूनि नाहीं ।
 जैसैं सबाह्यजळ डोहीं । बुडालिया घटा ॥
 तैसा तो मजभीतरें । मी ॥ आंतबाहेरीं ।
 हें सांगिजेल बोलबरी । तैसैं नव्हे ॥

ज्ञा. ७. १३०-१३४.

१ कस. २ मिळवितो. ३ एकद. ४ तयारीनें. ५ उगाडती. ॥ उपःकाल.
 ७ कोंकळें ऊन. ८ वाट.

१५५. भक्तांचें संवादसुख.

चिसें मीचि जाहाले । मियेंचि प्राणें धांले ।

जीवों मरों विसरले । बोधाचिया भुलीं ॥

तया बोधाचेनि भाजें । नाचती संवादसुखाचेनि भोजें^१ ।

भातां एकमेकां घेपे दीजे । बोधाचि वरी ॥

जैसीं जवळिकेचीं सरोवरें । उचंबळलिया कालवती परस्परें ।

तरंगासी धवळारें । तरंगाचि होती ॥

तैसी येरयेरांचिये मिळणीं । पडत आनंदकल्लोळांची वेणी ।

तेथें बोधाचीं लेणीं । बोधाचि मिरवी ।

जैसैं सूर्यें सूर्यांतें वोवाळिलें । कीं चंद्रें चंद्रम्या खेंवें दीधलें ।

ना तरी सरिसेनि पाडें मिनले । दोन्ही बोध ।

तैसैं प्रयाग होत सामरम्याचें । वरी वोसाण तरत सात्त्विकाचें ।

ते संवादचतुष्पथींचे । गणेश जाहाले ॥

पैं गुरुशिष्यांचिया एकांतीं । जे अक्षरा एकाची वंदती ।

मेधाचिया परी त्रिजगतीं । गर्जती सैंध ॥

जैसी कमळकळिका जालेपणें । हृदयींचिया मकरंदांतें राखों नेणे ।

दे राया रंका पारणें । आमोदांचें ॥

तैसैंचि मातें विश्वीं कथित । कथितेनि तोषें कथूं विसरत ।

विसरामाजि विरत । आंगें जीवें ॥

ज्ञा. १०. ११९-१२८.

१ तृप्त झाले. २ मदानें. ३ संतोषानें. ४ धवळारें, बुनेगर्भीं वरें.
५ आलिंगन. ६ योग्यतेन. ७ ऐक्यरसाचें. ८ पुरांतील वाचून येणारीं लांकडें.
९ संवादरूप चौकांतील (जेथें चार रस्ते मिळतात तेथें). १० उच्चार.
११ १२ सुवाक.

१५६. ईश्वरास प्रियतम कोण ?

जें न सांगेंचि पितया वसुदेवासी । जें न सांगेंचि माते देवकीसी ।
 जें न सांगेंचि बंधु बळिभद्रासी । तें गुह्य अर्जुनैसीं बोलत ॥
 देवी लक्ष्मी येवढी जवळिक । ते ही न देखे ॥ प्रेमानें सुख ।
 आजि कृष्णप्रेमा बिक । यातेंचि आधि ॥
 सनकादिकांचिया आशा । वाढीनल्या कीर बहुवसा ।
 परि त्याही येणेंमानें यशा । येतीचिना ॥
 या श्रीजगदीश्वराचें प्रेम । पथ दिसतसे निरुपम ।
 कैसें पार्थ येणें सर्वोत्तम । पुण्य केलें ॥

ज्ञा. ४. ८-११.

१५७. “ तो बल्लभा मी कांत । ऐसा पढिये. ”

तो सर्वभूतांच्या ठायीं । द्वेषातें नेणेचि कहीं ।
 आपपर नाहीं । घेतल्या जैसा ॥
 उत्तमातें धरिजे । अधमातें अव्हेरिजे ।
 हें कांहींचि नेणिजे । वसुधा जेवीं ॥...॥
 गार्हची तृषा हरूं । व्याघ्रा विष होऊनि मारूं ।
 ऐसं नेणेंचि गा करूं । तोय जैसें ॥
 तैसी आघवियांचि भूतमात्रीं । एकपणें ॥ १ ॥ मैत्री ।
 कृपेसी धात्री । आपण जो ॥
 आणि मी हे माष नेणे । माझें कांहींचि न म्हणे ।
 सुखदुःख जाणणें । नाहीं ॥ २ ॥
 तेवींचि क्षमेलागीं । पृथ्वीसी पवाड आंगीं ।
 संतोषा उत्संगीं । दिघालें घर ॥...॥
 जीव परमात्मा दोन्ही । बैसले एकासंगीं ।

जयाचिया हृदयभुवनीं । विराजती ॥
 ऐसा योगसमृद्धि । होऊनि जो निरवधि ।
 अर्पी मनोबुद्धि । माझ्या ठायीं ॥
 आंत बाहेरीं योग । निर्वाळलेयाही खांग ।
 तरि माझा अनुराग । सप्रेम जया ॥
 अर्जुना तो भक्त । तोचि योगी तोचि मुक्त ।
 तो बल्लभा मी कांत । ऐसा पढिये ॥...॥
 तरि पढियंतयाची कहाणी । हे भुलीची भारणी ।
 इयें तंव ॥ बोलणीं । परि बोलवी श्रद्धा ॥...॥
 तरी आतां बोलों । भलें या सुखा मीनलों ।
 ऐसें म्हणतखेवीं डोलों । लागला देवो ॥

ज्ञा. १२. १४४-१६३.

१५८. भक्तांच्या योगक्षेमाची काळजी देवास आहे.

पैं सर्वभावैसीं उंखितें । जे बोपिले^१ मज चित्तें ।
 जैसा गर्भगोळ उद्यमातें । कोण्याही नेणे ॥
 तैसा मीवांचुनी कांहीं । आणीक गोमटेंचि नाहीं ।
 मजचि नाम पाहीं । जिणेयां ठेविलें ॥
 ऐसें अनन्यगतिकें चित्तें । चिंतितांसांतें मातें ।
 जे उपासिती तयांतें । मीचि सेवी ॥
 ॥ एकवटूनि जिये क्षणीं । अनुसरले गा माझिये बाहणीं ।
 तेव्हांचि तयांची चिंतवणी । मजचि पडली ॥
 ॥ तिहीं जें जें करावें । तें मजचि पडलें आघवें ।
 जैसी अजातपक्षाचेनि जीवें । पक्षिणी जिये ॥

१ शोभतात. २ निर्मलपणें सिद्ध झाल्यावरही. ३ प्रीति. ४ ॥. ५ पति
 ॥ आवडत्याची. ७ गोष्ट. ८ भुरळ. ९ सर्व प्रकारच्या वृत्तीसहित. १० उर्जे
 ११ विकले. १२ अगण्याला. १३ चिंतीत असतां. १४ मार्गाला. १५ काळजी
 १५ पक्ष न फुटलेल्याच्या.

आपुली तहानभूक मेणे । तान्हया निकें तें माउलीसन्धि करणे ।
 तैसे अनुसरले ॥ प्राणें । तयांचें सर्व मी करीं ॥
 तया माझिया सायुज्याची चाड । तरि तेंचि पुरवी कोड ।
 ॥ सेवा म्हणती तरि आड । प्रेम सुये ॥
 ऐसा मनीं धरिती जां जो भावो^१ । तो पुढां पुढां ॥ जा^२ ॥ देवों ।
 आणि विधालियाचा निर्वाहो । तोही मीचि करी ॥
 हा योगक्षेम आववा । तयांचा मजचि पडिला पांडवा ।
 जयांचिया सर्वभावा । आभय मी ॥

ज्ञा. ९. ३३९-३४३.

१५९. “ काय समर्थाची कांता । कोरात्र मागे ? ”

कर्मद्रियें सुखें । करिती कर्म अशेखें ।
 जियें कां घर्णविशेखें । भागा आलीं ॥
 विधीतें पाळित । निषेधातें गाळित ।
 मज वेऊनि जाळित । कर्मफळें ॥
 ययापरी पाहीं । अर्जुना माझे ठायीं ।
 सैन्यसुनि नाहीं । करितीं ॥ ॥
 आणीकही जे जे सर्व । कायिक वाचिक मानसिक भाव ।
 तयां मीवांचूनि धांव । आनौती नाहीं ॥
 ऐसे जे मत्पर । उपासिती निरंतर ।
 ध्यानमिषे घर । माझे झाले ॥
 जयांचिये आवडी । केली मजसी कुळवाडी ।
 भोगमोक्ष बापुडी । त्यजिलीं कुळें ॥
 ऐसे अनन्ययोगें । विकले जीवें मनें आंगें ।
 तयांचे ॥ ॥ एक सांगें । ॥ सर्व मी करीं ॥...॥

१ भ्रूलो. २ ॥. ३ व्यवस्था. ४ योग=अप्राप्ताची प्राप्ति, क्षेम=प्राप्ताचे संरक्षण. ५ अर्पण करून. ६ नाहींशी. ७ अन्य, दुसरी. ८ व्यवहार. ९ दीन.

तेवि मी तयां । जैसे असती तैसियां ।
 कळिकाळ नोकोनियां । घेतला पटां ॥
 येन्हुवीं तरी माझिया भक्तां । आणि संसाराची चिंता ।
 काय समर्थाची कांता । कोराअं मागे ॥

ज्ञा. १२. ७१-८९.

१६०. “ आणि काळाची दृष्टि न पडे । हें आम्हां करणें. ”

पेसैं प्रेमाचेनि बहुवैसपणें । नाहीं रातीदिवो जाणणें ।
 केलें माझें सुख अव्यंगवौणें । आपर्णपेयां जिहीं ॥
 कां जे ते जिया वाटा । निगाले गा सुमटा ।
 ते सोयें पाहेनि अव्हांटां । स्वर्गापवर्ग ॥...॥
 आतां यावरी येतुलें घडे । जे तेंचि सुख आंगळें वाढे ।
 आणि काळाची दृष्टि न पडे । हें आम्हां करणें ॥
 लळेयाचियां बाळका किरीटां । गवसणीं करुनि शेहाचिया दिठी ।
 जैसी खेळतां पाठोपाठीं । माडली धांवें ॥
 तें जो जो खेळ दावी । तो तो पुढें सोनयाचा करुनि ठेवी ।
 तैसी उपासतीची पदवी । पोषित मी जायें ॥
 जिये पदवीचेनि पोषकें । ते मातें पावती यथासुखें ।
 हे पाळेंती मज विशेखें । आवडें करूं ॥
 पै गा भक्तांसि माझें कोर्डें । तयांचे अनन्यगतीची खाड ।
 कां जे प्रेमळांचें सांकड । आमुचिया घरीं ॥
 पाहे पां स्वर्गमोक्ष उपांयिले । दोन्ही मार्ग तयांचिया वाईणी केले ।
 आम्हीं आंगही शेखीं घेंचिले । लक्ष्मयेसीं ॥

१ जिकून, पराभवकरून. २ पदरांत. ३ कोरडी भिक्षा. ४ आधिक्यानें.
 ५ पूर्ण. ६ आपलेंसैं. ७ मार्ग, ८ आडमार्ग. ९ स्वर्ग व मोक्ष. १० अधिक.
 ११ आवडल्या. १२ पांचरूप. १३ उपासनेची. १४ योग्यता, अधिकार.
 १५ रक्षण, क्षेम. १६ आवड. १७ उत्तम झालेले. १८ मार्ग, रहदारी. १९ शेवटीं.

परि आपणपेंवणि जें एक । तें तैसेंचि सुख साजुंक ।
सप्रेमालागीं देख । ठेविलें जतन ॥

ज्ञा. १०. १२९-१३९.

१६१. “आम्हीं भावाचे पाहुणे । भलतेया.”

मग निःसीमभावउल्हासें । मज अपावयाचेनि मिसें ।
फळ एक आवडें तैसें । भलतयाचें हो ॥
भक्त माझियेकडे दावी । आणि मी दोन्ही हात बोडवीं ।
मग देठ न फेडितां सेवीं । आदरेंसीं ॥
पै गा भक्तीचेनि नांवें । फूल एक मज घावें ।
तें लेखें तरि म्यां तुरंवावें । परि मुखींचि घालीं ॥
हें असो कायसीं फुलें । पानचि एक आवडतें जाहालें ।
तें साजुकही न हो, सुकलें । भलतैसें ॥
परि सर्वभावे भरलें देखें । आणि भुकेला अमृतें तोखें ।
तैसें पत्रचि परि तेणें सुखें । आरोग्यें लागें ॥
अथवा ऐसेंही एक घडे । जें पालाही परि न जोडे ।
तरी उदकाचें तंव सांकडें । नव्हेल कीं ॥
तें भलतेथ निमोलें । जोडितां आहे जोडलें ।
तेंचि सर्वस्व करुनि अपिलें । जेणें मज ॥
तेणें वैकुंठापासोनि विशालें । मजलागीं केलीं राउळें ।
कौस्तुभाद्वनि निर्मळें । लेणीं दिघलीं ॥...॥
हें सांगावें काय किरीटी । तुवांचि देखिलें आपुलिया दिठी ।
॥ सुदामयाचिया सोडी गांठी । पळह्यासाठीं ॥
पै भक्ति एकी मी जाणें । तेथ सानें थोर ॥ म्हणे ।
आम्हीं भावाचे पाहुणे । भलतेया ॥

१ अनुच्छिष्ट. २ अमर्याद प्रेमाच्या उत्कर्षानें. ३ निमित्तानें. ४ हवें तें.
५ पुढें करतो. ६ तोडतां. ७ समज. ८ हुंकारें. ९ दुष्ट होतो. १० बाजें लागतो.
११ किमतीवाचून. १२ घरें.

येर पत्र पुष्प फळ । हें भजावया मिस केवळ ।
 वांचूनि आमुचियालागीं निष्कळ । भक्तितत्त्व ॥
 म्हणोनि अर्जुना अवधारीं । तूं बुद्धी एकी सोपारी करीं ।
 तरी सहजें आपुलिया मनोमंदिरीं । नें विसेंबें मातें ॥

ज्ञा. ९. ३८२-३९७.

१६२. “तयातें आम्हीं माथां । मुकुट करूं.”

मग यावरीही पार्थी । माझ्या भजनीं आरेंथा ।
 तरी तयातें मी माथां । मुकुट करीं ॥...॥
 जे पुरुषार्थसिद्धि चौथी । घेऊनि आपुलिया हातीं ।
 रिगाला भक्तिपंथीं । जगा देत ॥
 कैवल्याचा अधिकारी । मोक्षाची सोडी बांधीकरी ।
 जलाचिये परी । तळघट घे ॥
 म्हणोनि गा नमस्कारूं । तयातें आम्हीं माथां मुकुट करूं ।
 तयाची टांच धरूं । हृदयीं आम्हीं ॥
 तयाच्या गुणांचीं लेणीं । लेखवूं आपुलिये वाणीं ।
 तयाची कीर्ति भवणीं । आम्हीं लेवूं ॥
 तो पाहावा हे डोहले । म्हणोनि अचक्षूसि मज डोळे ।
 हातींचेनि लीलाकमळें । पूजूं तयातें ॥
 दोघरी दोनी । भुजा आलों घेउनी ।
 आलिंगावयालागुनी । तयाचें आंग ॥...॥
 आम्हीं तयाचें करूं ध्यान । ते आमुचें देवतार्चन ।
 ते वांचूनि । गोमटें न मानूं ॥
 तयाचें आम्हां व्यसन । ते आमुचे निधिनिधान ।
 किंबहुना समाधान । ते मिळती तें ॥

ज्ञा. १२. २१४-२३७.

१६३. भक्तांच्या उद्धाराची काळजी ईश्वरास आहे.

जन्ममृत्यूच्या लाटी । झळंबती ह्या सृष्टी ।
 ते देखोनियां पोटी । पेसे जाहाले ॥
 भवसिंधूचेनि माजे । कवणासी धाक नुपजे ।
 तेथ जरी कीं माझे । विहिती हन ॥
 म्हणोनि गा पांडवा । मूर्तीचा मेळावा ।
 करुनि त्यांच्या गांवा । धांवत आलों ॥
 मामाचेया सहस्रधरी । नावा ह्या अवधारी ।
 सजूनियां संसारि । तारुं जाहलों ॥
 सडे जे देखिले । ते ध्यानकांसे लाविले ।
 परिग्रही घातले । तरियां धरी ॥
 प्रेमाची पेटी । बांधली एकाच्या पोटी ।
 मग आणले तटी । सायुज्याच्या ॥
 परि भक्ताचेनि नावे । चतुष्पदादि आघवे ।
 पैकुंठीच्या रीणिवे । योग्य केले ॥
 म्हणोनि गा भक्तां । नाहीं एकही चिंता ।
 तयांत समुद्धर्ता । आधि मी सदा ॥
 आणि जेव्हांचि कां भक्ती । दिधली आपुली चित्तवृत्ति ।
 तेव्हांचि ॥ सृति । त्यांच्या नांटी ॥
 याकारणें गा भक्तराया । हा मंत्र तुघां धनंजया ।
 शिकिजे जे ॥ मार्गा भजिजे ॥

ज्ञा. १२. ८७-९६.

१ लाटांनीं. २ बुडतील, स्पर्श केले जातील. ३ भीति. ४ तयार करून.
 ५ एकटे. ६ नावेवर. ७ पदादिक. ८ राज्याला. ९ प्रवेश. १० ठिकाणी.

१६४. देहांतींच्या दुःखाचें ईश्वर निवारण करितो.

तेथ अर्जुना जरी विपायें । तुझ्या जीवीं हन पेसें जाये ।
 ना हें स्मरण होये । कायसयावरी अंतीं ॥
 इंद्रियां अनघड पडलिया । जीविताचें सुख बुडालिया ।
 आंत बाहेरीं उघडलिया । मृत्युचिन्हें ॥
 ते वेळीं बैसावेंचि कवणें । मग कवण निरोधी करणें ।
 तेथ काह्यांचेनि अंतःकरणें । प्रणव स्मरावा ॥
 तरि गा ऐसीया हो ध्वनी । श्रणें थारा देशी गा मनीं ।
 पै नित्य सेविला मी निदानीं । सेवक होय ॥
 जे विषयांसि तिळांजुळी देउनी । प्रवृत्तीवरी निर्गड वाउनी ।
 मातें हृदयीं सेंद्री । भोगिताती ॥...॥
 ऐसे निरंतर एकघटले । जे अंतःकरणीं मजसीं लिगटले ।
 मीचि होउनी आतले । उपासिती ॥
 तया देहावसान जें पावे । तें तिहीं मातें स्मरावें ।
 मग म्यां जरी न पावावें । तरी उपासित ते कायसी ॥
 पै रंक एक आडलेपणें । काकुळती धांव गा धांव म्हणे ।
 तरि तयाचिये ग्लांनी धांवणें । काय न घडे मज ॥
 आणि भक्तांही तेचि वशा । तरि भक्तीचा सोसें कायसा ।
 म्हणऊनि हा ध्वनी ऐसा । न वार्खाणावा ॥
 तिहीं जे वेळीं मी स्मरावा । ते वेळीं स्मरिला कीं पावावा ।
 तो आभारही जीवा । साहवेचिना ॥
 तें ऋणवैपणें देखेनि आंगीं । मी आपुलियाचि उत्तीर्णत्वालागीं ।
 भक्तांचिया तनुत्यागीं । परिचर्या करी ।

१ कदाचित्. २ असमर्थता, संकोचितता. ३ प्राप्त झाली असतां. ४ जगण्याचें.
 ५ इंद्रियें. ६ कोणत्या. ७ संशय. ८ सर्वथैव सोडून. ९ हृत्तीच्या पायाला अडक-
 वण्याची बेडी. १० घालून. ११ तळीन झाले. १२ उपासना. १३ दीन.
 १४ संकट, दुःख. १५ खटाटोप. १६ बोलूं नकोस. १७ कर्जाचें ओझे.
 १८ उतराईकरतां. १९ सेवा.

देहवैकल्याचा धारा । झणें लागेल या सकुमारा ।
 म्हणोनि आत्मबोधाचे पांजिरां । सुयें तयातें ॥
 धरि आपुलिया स्मरणाची उर्बायिली । हींविं ऐसी करीं साडली ।
 ऐसिनि नित्यबुद्धि संचली । मी आणी तयातें ॥
 म्हणोनि देहांतीचे सांकडे । माझियां कहींचि न घडे ।
 मी आपुलियांतें आपुलीकडे । सुखेंचि आणीं ॥

ज्ञा. ८. १२०-१३४.

१६५. साधु देह कसा ठेवतो ?

तया अद्यंगर्वाणेया ब्रह्मातें । प्रयाणकाले प्राप्ते ।
 जो स्थिरावलेनि चित्तें । जाणोनि स्मरे ॥
 बाहेर पद्मासन रचुनी । उत्तरामिमुख बैसोनि ।
 जीर्वां सुख सूनी । कर्मयोगाचें ॥
 आंतु मिर्नलेनि मनोधर्में । स्वरूपप्राप्तीचेनि प्रेमें ।
 आपेआप संभ्रमें । मिळावया ॥...॥
 परी मनाचेनि स्थैर्यें धरिला । भक्तीच्या भावना भरला ।
 योगबळें आवरला । सज्ज होउनी ॥
 तो जडाजडातें धिरवितु । भूलतांमाजी संचरतु ।
 जैसा घटानाद लयस्थु । घंटेसींच होय ॥
 कां झांकलिये घटांचा दिवा । नेणजे काय जाहला केव्हां ।
 या रीतीं जो पांडवा । देह ठेवी ॥
 तो केवळ परब्रह्म । जया परमपुरुष ऐसै नाम ।
 तें माझे निजधाम । होऊनि ठाके ॥

ज्ञा. ८. ९१-९९.

१६६. ईश्वरास मिळाल्यावर पुनरावृत्ति नाही.

हैं एकैक सांगोनि धायां । काय फार करूं धनंजया ।
 पै गेलिया जया ठाया । तो ठावोचि होइजे ॥...॥
 तैसा संसार गांवा । गेला सांता पांडवा ।
 होऊनि ठाके आघवा । मोक्षाचाची ॥...॥
 म्हणोनि तूप होऊनि माघौतें । जेवीं दुधपणा न येचि निवेंतें ।
 तोरि पावोनियां जयातें । पुनरावृत्ति नाही ॥
 तें माझे परम । साचोकारें निजधाम ।
 हें अंतुवट तुज घम । दाविजत असे ॥

झा. ८. १९६-२०३.

१६७. देवभक्तांची अभिभूता.

जैसा धारा कां गगनीं विरे^१ । मग वारेंपण वेगळें नुरे ।
 तेथि भक्त हें पैजें न सरे । जरी पेक्या आला ॥
 जरी पवन हालवूनि पाहिजे । तरी गगनावेगळा देखिजे ।
 येन्ही गगन तो सहजे । असे जैसे ॥
 तैसे शरीरीं हन कमें । तो भक्त ऐसा गमे ।
 परी अंतरप्रतीतिधमें । मीचि जाला ॥
 आणि ज्ञानाचेनि उंजिडलेपणें । मी आत्मा ऐसे तो जाणे ।
 म्हणउनि मीही तैसेचि म्हणे । उचंबळलासांता ॥...॥
 कां जे तनुमनप्राणें । तें आणिक कांहींच नेणें ।
 देखतसांते म्हणे । हे माय माझी ॥
 तें येणें मानें अनन्यगति । म्हणउनि घेनुही तैसीच प्रीति ।
 तयालार्गी लक्ष्मीपति । बोलिले साचें ॥

१ गेला अस्तां. २ निवर्त्यकरून. ३ अंतरंग. ४ शांत होतो. ५ प्रातिष्ठा.
 ६ वादलो. ७ उद्दयानें.

हैं असो ■ म्हणितलें । जें कां तुज सांगितलें ।
 तेही भक्त भले । पढियंते आम्हां ॥
 परि जाणोनियां मातें । जे पाहों विसरले माघौतें ।
 जैसैं सागरा येऊनि सरिते । मुरडोंवें ठेलें^३ ॥
 तैसो अंतःकरणकुहरीं जन्मली । जयाची प्रतीतिगंगा मज मीनली ।
 तो मी हे काय बोलीं । फार करूं ॥
 येन्हुचीं ज्ञानिया जो म्हणिजे । तो चैतन्याचि केवळ माझें ।
 हें ■ म्हणावें परि काय कीजे । ■ बोलणें बोलों ॥

ज्ञा. ७. ११४-१२६.

१६८. जीवन्मुक्तावस्था.

आणि भक्तां तरी देहीं । विशेष एकवंचीचा ठाव नाही ।
 म्हणऊनि अब्हेर करितां कांहीं । वियोग ऐसा न वाटे ॥
 ना तरी देहांतींचि मियां यावें । मग आपणपें यातें न्यावें ।
 हेही नाही जे स्वभावें । आधींचि मज मिनले ॥
 येरीं शरीराचिया सलिळीं । असतेंपण हेंचि साउली ।
 वांचुनि चंद्रिका ते ठेली । चंद्रींच आहे ■
 ऐसे जे नित्ययुक्त । तयांसि सुलभ मी सतत ।
 म्हणऊनि देहांतीं निश्चित । मीचि होती ॥

ज्ञा. ८. १३६-१३९.

१६९. “ ते मरणाएलीचकडे । मज मिळोनि गेले फुडें. ”

मनें ■ करणीं । ज्ञायांचिया मजनीं देवांचिया धांद्याणी ।
 ते शरीर जातिवेक्षणें । देवचि जाले ॥

१ मार्ग. २ साधवें उच्छटणें. ३ सहिलें. ४ गुहेंत. ५ तादात्म्याचा. ६ पत्ता.
 ७ येन्हुचीं. ८ इंद्रियें. ९ इंद्रादिकदेवांच्या. १० मार्ग.

अथवा पितरांचीं व्रतें । वाहतां जयांचीं चित्तें ।
 जीवित सरलिया तयांतें । पितृत्व वरी ॥
 कां क्षुद्रदेवतादि भूतें । तियेचि ज्यांचीं परम दैवतें ।
 जिहीं अभिचारिकीं तयांतें । उपासिलें ॥
 तयां देहाची जवनिंका फिटली । आणि भूतत्वाची प्राप्ति जाहली ।
 एवंच संकल्पवशें फळलीं । कर्में तया ॥
 मग मीचि डोळां देखिला । जिहीं कानीं मीचि ऐकिला ।
 मीचि मनीं भाविला । वानिला वाचा ॥
 सर्वांगीं सर्वां ठायीं । मीचि नमस्कारिला जिहीं ।
 दानपुण्यादिकें जें काहीं । तें माझियाचि मोहूरां ॥
 जिहीं मातेंचि अध्ययन केलें । जे आंतबाहेरीं मियांचि धाळे ।
 जयांचें जीवित्व जोडलें । मजचिलागीं ॥
 जे अहंकार वाहत अंगीं । आम्हां हरीचे भूषावयालागीं ।
 जे लोभिये एकचि जगीं । माझेनि लोभें ॥
 जे माझेनि कामें सकाम । जे माझेनि प्रेमें सप्रेम ।
 जे माझिया भुली सभ्रम । नेणती लोक ॥
 जयांचीं जाणतीं मजचि शाखें । मी जोडें जयांचेनि मंत्रें ।
 ऐसे जे चेष्टामात्रें । मजले ॥
 ते मरणापेलीचकडे । मिळोनि गेले फुडें ।
 मरणीं आणिकीकडें । जातील कोविं ॥
 म्हणोनि मद्यांजी जे जाहले । ते माझिया सायुज्या आले ।
 जिहीं उपचारमिधें दिधले । आपणपें मज ॥

ज्ञा. ९. ३५५-३६६.

१ प्रारण्यमात्र कर्म करणाऱ्यांनीं. २ पडदा. ३ कल्पना केली. ४ उद्देशानें.
 ५ अलीकडे. ६ निश्चयेंकरून. ७ माझे भजन करणारे. ८ सेवेच्या निमित्तानें.

१७०. देवार्शी ऐक्यतेचीं साधनें.

तरी **■** आणि अंतरा । आपुलिया सर्व व्यापारा ।
 मज व्यापकातें वीरा । विषय करीं ॥
 आघवा **■** जैसा । वायु मिळोनि आहे आकाशा ।
 तूं सर्वकर्मी तैसा । मजसींचि अस ॥
 किंबहुना आपुलें मन । करीं माझे एकायतन ।
 माझेनि श्रवणें कान । भरुनि घालीं ॥
 आत्मज्ञानें चोखडीं । संत जे मार्शीं रूपडीं ।
 तेथ दृष्टी पडो आवडी । कामिनीं जैसी ॥
 मी सर्ववस्तीचें वसोंटें । मार्शीं नामें जिये चोखटें ।
 तिर्ये जीवा यावया वाटे । वाचेचिये लावीं ॥
 हाताचे करणें । कां पायाचें चालणें ।
■ होय मजकारणें । **■** करीं ॥
 आपुला अथवा परावा-। ठायीं उपकरसी पांडवा ।
 तेणें यज्ञें होयीं बरवा । याज्ञिक माझा ॥
 हें एकैक शिकऊं कायी । पै सेवकें आपुल्या ठायीं ।
 उरऊनि येर सर्वही । मी सेव्याचि करीं ॥
 तेथ जाऊनि भूतद्वेष । सर्वत्र नमवैन मींचि येक ।
 ऐसेनि आश्रय आत्म्यांतिके । लाहसीं तूं माझा ॥
 मग भरलेया जगाआंत । जाऊनि तिजयाची मात ।
 होऊनि ठायील एकांत । आम्हां तुम्हां ॥
 तेव्हां भलतिये अवस्थे । मी तूतें तूं मातें ।
 भोगिसी ऐसें आइतें । वाढेल सुख ॥
 आणि तिजें आडळकरितें । निमालें अर्जुना जेथें ।
■ मीचि म्हणौनि तूं मातें । पावसी शेखीं ॥
 जैसी जळींची प्रतिभा । जळनाशीं बिंबा ।
 येतां गाभीगोभा । कांहीं आहे ॥

पैं ॥ अंबरा । कां कळोळ सागरा ।
 मिळतां आडवारा । कोणाचा गा ॥
 म्हणौनि तूं आणि आम्हीं । हें दिसताहे देहधर्मी ।
 ॥ ययाच्या विरामी । मीचि होसी ॥

ज्ञा. १८. १३९३-१३९७.

१७१. ऐक्यभक्ति.

तरि जयांचे चोखटे मानसी । मी होऊनि असें क्षेत्रसंन्यासी ।
 जयां निजेल्यातें उपासी । वैराग्य गा ॥
 जे ज्ञानगंगे नाहाले । पूर्णता जेऊनि धाले ।
 जे शांतीसि झाले । पल्लव नवे ॥
 जे परिणामा निघाले कौभ । जे घैर्यमंडपाचे स्तंभ ।
 जे आनंदसमुद्रीं कुंभ । चुबकळोनि भरले ॥
 जयां भक्तीची येतुली प्राप्ति । जे कैवल्यातें पुरतें सर म्हणती ।
 जयांचिये लीलेमाजि नीति । जियाली दिसे ॥
 जे आग्रवांचि कैरणी । लेइले शांतीचीं लेणी ।
 जयांचें चित्त गवसणी । व्यापका मज ॥
 ऐसे जे महानुभाव । दैविये प्रकृतीचें दैव ।
 जे जाणोनियां सर्व । स्वरूप माझे ॥
 ॥ वाढतेनि प्रेमें । मातें भजती जे महात्मे ।
 परि दुजेपण मनोधर्मे । शिचतलें नाहीं ॥
 ऐसे मीचि होऊनि पांडवा । करिती माझी सेवा ।
 परि नवलावो तो सांगावा । असे आइक ॥

ज्ञा. ९. १८८-१९६.

१७२. अनन्यसाक्षात्कार.

एवं तो बोले तैं स्तवन । तो देखे तैं दर्शन ।
 अद्वया ■■■ गमन । तो चाले तैंचि ॥
 तो करी तेतुली पूजा । तो कल्पी तो जप माझा ।
 तो निजे तेचि कपिध्वजा । समाधि माझी ॥
 जैसें कनकेंसीं कांकणें । असिजे अनन्यपणें ।
 तो भक्तियोगें येणें । मजसीं तैसा ॥
 उदकीं कल्लोळ । कापुरीं परिमळ ।
 रत्नीं उजाळ । अनन्य जैसा ॥
 किंबहुना तंतूसीं पट । कां मृत्तिकेसीं घट ।
 तैसा तो येकवट । मजसीं माझा ॥
 इया अनन्यसिद्धा भक्ति । या आघवाचि दृश्यजार्ती ।
 मज आपणपैंया सुमति । द्रष्ट्यातें जाणे ॥

ज्ञा. १८. ११८०-८९.

१७३. अद्वैतजागृति.

तेथ अज्ञान सरोनि जाये । आणि यजिता यजन हें ठाये ।
 आत्मसमरसीं न्हाये । अवभृथीं जेव्हां ॥...॥
 जैसा चेइला तो अर्जुना । म्हणे स्वप्नोंची हे विचित्र सेना ।
 मीचि जाहलों होतो ना । निद्रावशें ॥
 आतां सेना ते सेना नव्हे । हें मीचि एक आघवें ।
 ऐसें एकत्वे मानवे । विश्व तया ॥
 मग ता जीव हे भाष सरे ! आब्रह्म परमात्मबोधें भरे ।
 ऐसे भजती ज्ञानाध्वरें । एकत्वे येणें ॥

ज्ञा. ९. २४४-२४८.

१७४. स्वराज्यप्राप्तीचा आनंद.

ऐसी वैराग्याची अंगी । बाणूनियां वंज्रांगी ।
 राजयोगतुरंगी । आरूढला ॥
 बरि आड पडिलें दिठी । सानें थोर हि निवडी ।
 तें वळी विवेकमुठी । ध्यानाचें खोंडे ॥
 ऐसेनि संसाररणाआंतु । आंधारीं सूर्य तैसा असे जातु ।
 मोक्षविजयश्रिये वरेंतु । होआवयालागीं ॥
 तेथ आडवावया आले । दोषवैरी जे धोर्पटिले ।
 तयांमाजी पहिलें । देहाहंकार ॥...॥
 तयाचा देहदुर्ग हा थारा । मोडुनी घेतला तो वीरा ।
 आणि बळ हा दुसरा । मारिला वैरी ॥...॥
 तो विषयविषाचा अथावो । आघवियां दोषांचा रावो ।
 परी ध्यानखड्गाचा घावो । साहेल कैचा ॥...॥
 तो विश्वासें मारितां रिपु । निवडूनि घातला दुर्पु ।
 आणि जयाचा अहा कंपु । तापसांसी ॥...॥
 तो कामु कोणेचि ठायी । नसे ऐसें कैलें पाहीं ।
 कीं तेंचि क्रोधाही । सहजें जालें ॥
 मुळाचें तोडणें जैसें । होय कां शाखांदेशें ।
 कामें नासलेनि नासे । तैसा क्रोध ॥
 म्हणौनि कामु वैरी । जाला जेथ ठाणोरी ।
 तेथ सरली वारी । क्रोधाची ही ॥
 आणि समर्थु आपुला खोंडा । शिसे वाहवी जैसा होडा ।
 तैसा भुंजौनि जो गाढा । परिग्रहो ॥...॥

१ कवच. २ संहार करणें. ३ बळकट धरतो. ४ खड्ग, तलवार. ५ वरयितु,
 चरणारा, भर्ता. ६ बडविले. ७ ठाव, डोह. ८ वधकरणें. ९ शाखांचा उद्देशानें.
 १० नामशेष, नष्ट. ११ येणेंजाणें. १२ अडकण, बेडी. १३ पैजेन. १४ उप-
 भोग घेऊन.

शिष्यशाखादिविलासं । मठादिमुद्रेवेनि मिसं ।
 घातले आहाती फांसे । निःसंगा येणें ॥
 धर्मी कुटुंबपणें सरे । तरि वर्नी वन्य होऊनि अवतरे ।
 नागवियां ही शरीरें । लागला आहे ॥
 पेसा दुर्जयो जो परिग्रहो । त्याचा फेडूनि ठावो ।
 भवविजयाचा उत्साहो । भोगितसे तो ॥
 तेथ अमानित्वादि आघवे । ज्ञानगुणांचे जे मेळावे ।
 ते कैवल्यदेशांचे आघवे । रावो जैसे आले ॥
 तेव्हां सम्यक्ज्ञानाच्या । राणिवा उगाणूनि त्या ।
 परिवार होऊनियां । राहत आंगें ॥
 प्रवृत्तीचिये राजबिर्दी । अवस्थाभेदप्रमर्दी ।
 कीजत आहे प्रतिपर्दी । सुखाचें लोणें ॥
 पुढां बोधाचिये कांबीवरी । विवेकें दृष्ट्याची मांदी सारी ।
 योगभूमिका आरती करी । येती जैसियां ॥
 तेथ ऋद्धिसिद्धीचीं अनेगें । वृद्धें^{१३} मिळतीं प्रसंगें ।
 तिये पुष्पवर्षी अंगें । नाहतसे तो ॥
 पेसेनि ग्रहैक्यासरिसं । स्वराज्य येतां जवळिके ।
 झळंबित आहे हरिखं । तिन्ही लोक ॥
 तेव्हां वैरिया कां मैत्रिया । त्यासि माझे म्हणावया ।
 समानता धनंजया । उरोचिही ना ॥
 हे ना भलेतेणें व्याजें । तो जयातें म्हणे माझे ।
 ते नोडवैचि कां दुजे । अद्वितीय जाला ॥

ज्ञा. १८. १०४७-१०७४.

१ चिन्ह. २ निःसंगमनुष्याप्रत. ३ मांडलिक. ४ राज्य. ५ अपून. ६ राज-
 मार्ग. ७ जाग्रत स्वप्न सुषुत्यादि सुंदर स्त्रिया. ८ निबलोण. ९ सोन्याची कांठी.
 १० विवेकरूपी चोपदार. ११ गर्दी. १२ जणूकांही. १३ समुदाय. १४ उच्च-
 बळी. १५ हर्षानें. १६ प्राप्त होत नाही, सांपडत नाही.

१७५. आत्मानुभवाचा पट्टाभिषेक.

तयाचरी जैत रे जैत । म्हणोनि ध्यानाचें निशाण वाजत ।
 दिसे तन्मयाचें झळकत । एकछत्र ॥
 पाठीं समाधीश्रियेचा अशेखा । आत्मानुभवराज्यसुखा ।
 पट्टाभिषेक देखा । समरसें जाहला ॥

ज्ञा. ९. २१७-२१८.

१७६. देवभक्तांचा आत्यंतिक संयोग.

अगा पूर्वापर सागर । नामासींचि सिनार ।
 येर आघवें तें नीरें । एक जैसें ॥
 तैसा श्रीकृष्ण पार्थ पेसें । हें आंगाचिपासीं दिसे ।
 सवादीं जी नसे । कांहींचि भेद ॥
 पै दर्पणाह्मनि चोखें । दोन्ही होतीं सन्मुखें ।
 तेथ येरीं येरें देखें । आपणपै जैसें ॥
 तैसा देवेंसीं पंडसुत । आपणपै देवीं देखत ।
 पांडवेंसीं देखे अनंत । आपणपै पार्थी ॥
 देव देवाभक्तालागीं । जिये विवर देखे आंगीं ।
 येरेंही तियेचि भागीं । दोन्ही देखे ॥
 आणिक कांहींचि नाहीं । म्हणोनि करिती काई ।
 दोघे येकपणें पाहीं । नांदताती ॥
 आतां भेद जरी मोडे । तरी प्रश्नोत्तर कां घडे ।
 ना भेदचि तरी जोडे । संघादसुख कां ॥
 पेसें बोलतां दुजेपणें । सवादीं द्वैत गिळणें ।
 ते आइकिलें बोलणें । दोघांचें मियां ॥

उट्टनि दोन्ही आरसे । वोडवलिंयां सरिसे ।
 कोण कोणा पाहातसे । कल्पावै पां ॥
 कां दीपान्समुख । ठेवलिया दीपक ।
 कोण कोणा आर्थिक । कोण जाणे ॥
 ना ना अर्कापुढें अर्क । उदयलिया आणिक ।
 कोण म्हणे प्रकाशक । प्रकाश्य कवण ॥
 हें निर्धारू जातां फुडें । निर्धारासि पडे ।
 दोघे जाले येवढें । संवादें सरिसें ॥
 जी मिलतां दोन्ही उदकें । माजि वारूं ठाके ।
 कीं तयांसीही निमिषें । तेंचिं होय ॥
 तैसें श्रीकृष्ण अर्जुन दोन्ही । संवादले तें मनीं ।
 धरितां मजही वानी । तेचि होतसे ॥
 ऐसे म्हणे मोटकें । तंव हिराणि सार्विकें ।
 आठव नेला नेणों कें । संजयपणाचा ॥
 रोमांच जंव फरके । तंव आंग सुरकें ।
 स्तंभस्वेदातें जिकें । एकला कंप ॥
 अद्वयानंदस्पर्श । दिठी रसमय जाली असे ।
 ते अभ्र नव्हती जैसे । द्रवत्वचि ॥
 नेणों काय न माय पोटी । काय नेणों गुंफे कंठी ।
 वागंर्था मिठी । उससांचिया ॥
 किंबहुना सात्विकां आठा । चाचर^{१३} मांडितां उमेठां ।
 संजय जाहलासे चोहटा । संवादसुखाचा ॥

ज्ञा. १८ १९८९-१६०७.

१ वासून. २ पुढें ठेवणें. ३ सारखें, एकासमोर एक. ४ इच्छा करणारा.
 ५ स्तब्धता. ६ क्षणांत. ७ प्रकार. ८ उभारे. ९ संकोचें. १० शब्दार्थाज्ज.
 ११ आसोश्वास. १२ बोकडी वळली असतां. १३ आतिशय. १४ चवाठा.

५. उपसंहार.

१७७. जेथें देवभक्तांचा संयोग आहे तेथें विजय
ठेवलेलाच आहे.

यया बोला संजयो म्हणे । जी येरयेरांचें मी नेणें ।
परि आयुष्य तेथें जिणें । हें फुडें कीं गा ॥
चंद्र तेथें चंद्रिका । शंभु तेथें अंबिका ।
संत तेथें विवेका । असणें कीं जी ॥
रावो तेथें कटक । सौजन्य तेथें सोइरीक ।
वन्हि तेथें दाहक । सामर्थ्य कीं ॥
दया तेथें धर्म । धर्म तेथें सुखागम ।
सुखीं पुरुषोत्तम । असे जैसा ॥
वसंत तेथ वन । वन तेथ सुमन ।
सुमनीं पालिंगन । सारंगांचीं ॥
गुरु तेथ ज्ञान । ज्ञानीं आत्मदर्शन ।
दर्शनीं समाधान । आथि जैसे ॥
■■■■ तेथ विलास । सुख तेथ उल्लास ।
■■ असो तेथ प्रकाश । सूर्य जेथें ॥
तैसे सकळ पुरुषार्थ । जेणें स्वामी कां ■■■■ ।
तो श्रीकृष्णरावो जेथ । तेथ लक्ष्मी ॥
आणि आपलेनि कांतेसी । ते जगदंबा जयापासीं ।
अणिमादिकी ■■■ दासी । नव्हती तयांतें ॥
कृष्ण विजयस्वरूप निजांगें । तो राहिला असे जेणें भागें ।
■■ जय लागवें । तेथेंचि आहे ॥
विजयी नामें अर्जुन विख्यात । विजयस्वरूप श्रीकृष्णनाथ ।
भियेसीं विजय निश्चित । तेथेंचि असे ॥

तयाचिये देशीच्या झाडी । कल्पतरूतें होडी ।

■ जिणावें कां येवढीं । मायबापें असतां ॥

■ पाषाणही आघवे । चितारतें कां नोहावे ।

■ भूमिके कां न यावें । सुवर्णत्व ॥

तयाचिया गांवींचिया । नदी अमृतें वाहाविया ।

■ राया । विचारी पां ॥

तयाचे बिसाट शब्द । सुखें म्हणों येती वेद ।

सदेह सच्चिदानंद । कां नोहावे ते ॥

पैं स्वर्गपैवर्ग दोन्हीं । इयें पदें तया अधीनीं ।

भ्रीकृष्ण बाप जननी । कमळा जया ॥

म्हणौनि जिया बाहीं उभा । तो लक्ष्मीयेचा वल्लभा ।

तेथ सर्व सिद्धी स्वयंभा । येर मी नेणें ॥

आणि समुद्राचा मेघ । उपयोगें तयाहुनि चांग ।

तैसा पार्थी आजि लागें । आहे तये ॥

कनकत्वदीक्षागुरु । लोहा परीस होय कीरु ।

परि जगा पोसिता व्यवहार । तेंचि जाणें ॥

येथ गुरुत्वा येतसे उणें । ऐसें शणें कोणी म्हणे ।

बन्दि प्रकाश दीपपणें । प्रकाशी आपुला ॥

तैसा देवाचिया शक्ती । पार्थ देवासीच बहुती ।

परी माने इये स्तुती । गौरव असे ॥

आणि पुत्रें मी सर्वगुणीं । जिणावा हे बाप शिराणी ।

करी, ते शार्ङ्गपाणीं । फळा आली ॥

किं बहुना ऐसा नृपा । पार्थ जालासे कृष्णकृपा ।

तो जयाकडे साक्षेपा । रीती आहे ॥

१ पैवेनें. २ मलते, अव्यवस्थित. ३ स्वर्ग ■ मोक्ष. ४ लक्ष्मी. ५ सर्वत्र.

६ आवड, इच्छा. ७ दक्षतापूर्वक.

तोचि गा विजयासि ठावो । येथ तुज कोण संदेहो ।
 तेथ नये तरी वावो । विजयोचि होय ॥
 म्हणौनि जेथ श्री श्रीमंत । जेथ तो पंडुचा सुत ।
 तेथ विजय समस्त । अभ्युदय तेथ ॥
 जरी व्यासाचेनि साचें । धिरे मन तुमचें ।
 तरी या बोलाचें । धुवंचि माना ॥
 जेथ तो श्रीवल्लभ । जेथ भक्तकंदब ।
 तेथ सुख आणि लाभ । मंगळाचा ॥
 ■ बोला आन होये । तरी ■ अंक न वाहे ।
 पेसे गाजोनि बाहे । उभिली तेणें ॥

ज्ञा. १८. १६३२-१६५९.

१७८. ईश्वराचें प्रसाददान.

आतां विश्वात्मकें देवें । येणें वाग्यज्ञें तोषावें ।
 तोषोनि ■ घावें । प्रसाददान हें ॥
 जे खळाची व्यंकटी सांडो । तया सत्कर्म रति वाढो ।
 भूतां परस्परे पडो । मैत्र जीवांचें ॥
 दुरितार्चें तिमिरें जावो । विश्व स्वधर्मसुर्यें पाहो ।
 जो जें धांछील तो तें लाहो । प्राणिजात ॥
 वर्षत सकळमंगळीं । ईश्वरनिष्ठांची मांदिर्याळी ।
 अनवरत भूतळीं । भेटो तयां भूतां ॥
 सर्वां कल्पतरूंचे आरध । चेतनां चिंतामणींचे प्राध ।
 बोलते जे अर्णव । पीयूषाचे ॥

१ खोदा. २ सत्यत्व, अढळत्व. ३ शिष्यत्व, अंकितपण. ४ प्रसादाचें दान.
 ५ वक्रदृष्टी. ■ पातकाचें. ७ अंधार. ८ समुदाय. ९ निरंतर, अखंड.
 १० बालत्या. ११ अंकुर. १२ सजीव.

चंद्रमे जे अलांछन । मार्तंड जे तापहीन ।
 ते सर्वाही सदा [REDACTED] । सोयरे होतु ॥
 किंबहुना सर्वसुखी । पूर्ण होऊनि तिहीं लोकीं ।
 भजिजो आदिपुरुषी । अखंडित ॥
 आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषे लोकीं इये ।
 दृष्टादृष्टविजयें । होआवें जी ॥
 येथ म्हणे श्रीविश्वेशरावो । हा होइल दानप्रसावो ।
 येणें वरें ज्ञानदेवो । सुखिया [REDACTED] ॥

ज्ञा. १८. १७९४-१८०२

१७९. एकनाथसंशोधन.

[REDACTED] पंधराशें साहोत्तरीं । तारणनाम संवत्सरीं ।
 येकाजनार्दनने अत्यादरीं । गीताज्ञानेश्वरीप्रति शुद्ध केली ॥
 [REDACTED] पूर्वींच अतिशुद्ध । परी पाठांतरीं शुद्ध अबद्ध ।
 तो शोधूनियां एवंविध । प्रति शुद्ध सिद्ध ज्ञानेश्वरी ॥
 नमो ज्ञानेश्वरा निष्कलंका । जयाची गीतेची वाचिकां टीका ।
 ज्ञान होय लोकां । अतिभाविकां ग्रंथार्थियां ॥
 बहुकाल पर्वणी गोमटी । भाद्रपदमास कपिलावष्टी ।
 प्रतिष्ठानीं गोदातटी । लेखनकामाठी संपूर्ण जाहाली ॥
 ज्ञानेश्वरीपाठी । जो ओवी कसिल मन्हाटी ।
 तेणें अमृताचे तटी । जाण नरोटी ठेविली ॥

अध्यायसूचि.

ओंव्या	पृष्ठ	ओंव्या	पृष्ठ
अध्याय १ ला.		अध्याय ५ वा.	
२२-२७.	३	१०५-१०८.	१६१.
		१३१-१३५.	१७५.
अध्याय २ रा.		अध्याय ६ वा.	
२३७-२४२.	१०९	३२-३५.	४
२५६-२६३.	५१	४९-५३.	११०.
२९७-३००.	१६७	८१-८४.	११०
३११-३१४.	६४	९०-१०४.	१६६
३६२-३६७.	१६२	१५२-१६०.	१३७.
अध्याय ३ रा.		१६३-१७९.	१५३
६८-७४.	१६६	१८६-१९१.	१६४
८५-९४.	१२४	२७४-२७९.	१५४
१५५-१५९.	१२०	३४९-३५१.	१११
१७२-१७६.	१२०	३६०-३६७.	१६५
अध्याय ४ था.		अध्याय ७ वा.	
८-११.	१८०	१०-१३.	१७५.
९९-१०२.	११९	६८-९७.	४२
१६५-१७१.	१४८	११४-१२६.	१९०.
		१३०-१३४.	१७८

ओंव्या

पृष्ठ

ओंव्या

पृष्ठ

अध्याय ८ वा.

७५-८०.	१५५
८१-८३.	१५१
८७-९०.	१५७
९१-९९.	१८८
१२०-१३४.	१८८
१३६-१३९.	१९०
१९६-२०३.	१८९
२४८-२५७.	१६४

३५५-३६६.	१९१
३६७-३८१.	५०
३८२-३९७.	१८५
४००-४०६.	१२७
४१८-४२८.	१४१
४३०-४४०.	१४४
४४१-४६०.	१४३
४६५-४७१.	१४०
४९०-४९४.	१३८
४९६-५१६.	१४०

अध्याय १० वा.

अध्याय ९ वा.

११०-१२९.	१४
१४०-१५२.	४५
१५६-१७१.	४६
१८८-१९६.	१९३
१९७-२११.	१५१
२१७-२१८.	१९७
२२१-२२७.	६६
२४४-२४८.	१९४
२५०-२६१.	१४५
२८०-२८५.	४३
२८६-२९३.	४३
३००-३०५.	४२
३०७-३३४.	१२३
३३५-३४३.	१८२

९-१५.	४
६५-६९.	५०
७२-८०.	५२
९८-११८.	४८
११९-१२८.	१७९
१२९-१३९.	१८४
१४१-१४३.	१५७
१४४-१७२.	१४७
१९२-२००.	१६३
२५९-२६३.	५२

अध्याय ११ वा.

१७-२४.	१०
२८-३८.	५३

ओंव्या	पृष्ठ	ओंव्या	पृष्ठ
८१-८८.	५४	१९७-२१३.	१११
१५४-१५९.	५५	२१४-२३७.	१८५
१७६-१९६.	५५		
२२६-२३४.	१५८	अध्याय १३ वा.	
२३७-२४१.	१५८		
२४५-२५४.	१७४	१-५.	६
२७१-२७९.	१५९	१३४-१४१.	१४
३२६-३३६.	४७	१५१-१५६.	२५
३६६-३७०.	१७४	१८५-२०२.	६६
४६६-४७०.	४४	२०३-२१७.	६८
५१९-५३२.	१५६	२४१-२५५.	६९
५५५-५७४.	५६	२६१-२७२.	७१
६०९-६३९.	५८	२७३-२७६.	७०
६४०-६४६.	५९	२७८-२९०.	७०
६८५-६९१.	१४४	२९३-३१२.	७३
		३४४-३५१.	७३
		३५६-३६७.	७४
		३६९-३८४.	७५
		३८५-३९०.	७५
		३९६-४०३.	७६
		४०४-४०८.	७६
		४३१-४३६.	७७
		४४२-४५९.	७८
		४६२-४८४.	८०
		४८५-४९९.	८१
		५०२-५१२.	८२
		५१३-५२४.	८३
		५२५-५३४.	८४
अध्याय १२ वा.			
१-१९.	६		
३४-३९.	५९		
४०-५९.	६०		
६०-७५.	१५५		
७६-८५.	१८३		
८७-९६.	१८६		
१०४-११३.	१५२		
११४-१२४.	१२७		
१४४-१६३.	१८१		
१९०-१९६.	१६१		

ओंव्या	पृष्ठ	ओंव्या	पृष्ठ
५३६-५९०.	८६	३७१-३८१.	१७१
५९४-५९९.	८७	३८२-३८७.	१७२
६०४-६११.	८८	३८९-४००.	१७३
६१२-६१४.	८७		
६१६-६३३.	८९		
६५३-८५२	९७		
८६६-८८९.	६२		
९१५-९३८.	६१		
९५८-१०३६.	१८		
१०३७-१०४७.	१३८		
१०५९-१०८०.	४८		
१०९५-११२४.	२६		

अध्याय १४ वा.

१-१६.	७
६८-११७.	१९
११८-१२८.	४९
१३९-१५४.	१२९
१६१-१७२.	१३०
१७४-१९४.	१३१
२०५-२१४.	२७
२१५-२२२.	२८
२२७-२४३.	२९
२४४-२६०.	३०
२८७-३१५.	१३३
३१९-३४८.	१६९
३५०-३६५.	१७०

अध्याय. १५ वा.

१-८.	८
१८-२८.	१०
४६-७०.	३४
७२-७९.	३५
८०-९०.	३६
११०-१४०.	३८
२१०-२२३.	३९
२२४-२५४.	४०
२५५-२६५.	१३४
२६६-२८३.	१६०
२८४-३०५.	१६८
३१७-३३४.	३१
३६१-३९०.	३३
४७१-४७७.	२०
४७८-५०१.	२१
५०२-५२४.	२२
५२६-५३२.	२३
५४०-५५६.	२४

अध्याय १६ वा.

१-१६.	६४
-------	----

ओंव्या

पृष्ठ

ओंव्या

पृष्ठ

१७-३०.	९
६८-१०८.	९९
११३-१८५.	१०४
१८६-२०६.	१०५
२०७-२१२.	१०६
२१७-२६३.	१०९
४२४-४४४.	१३६

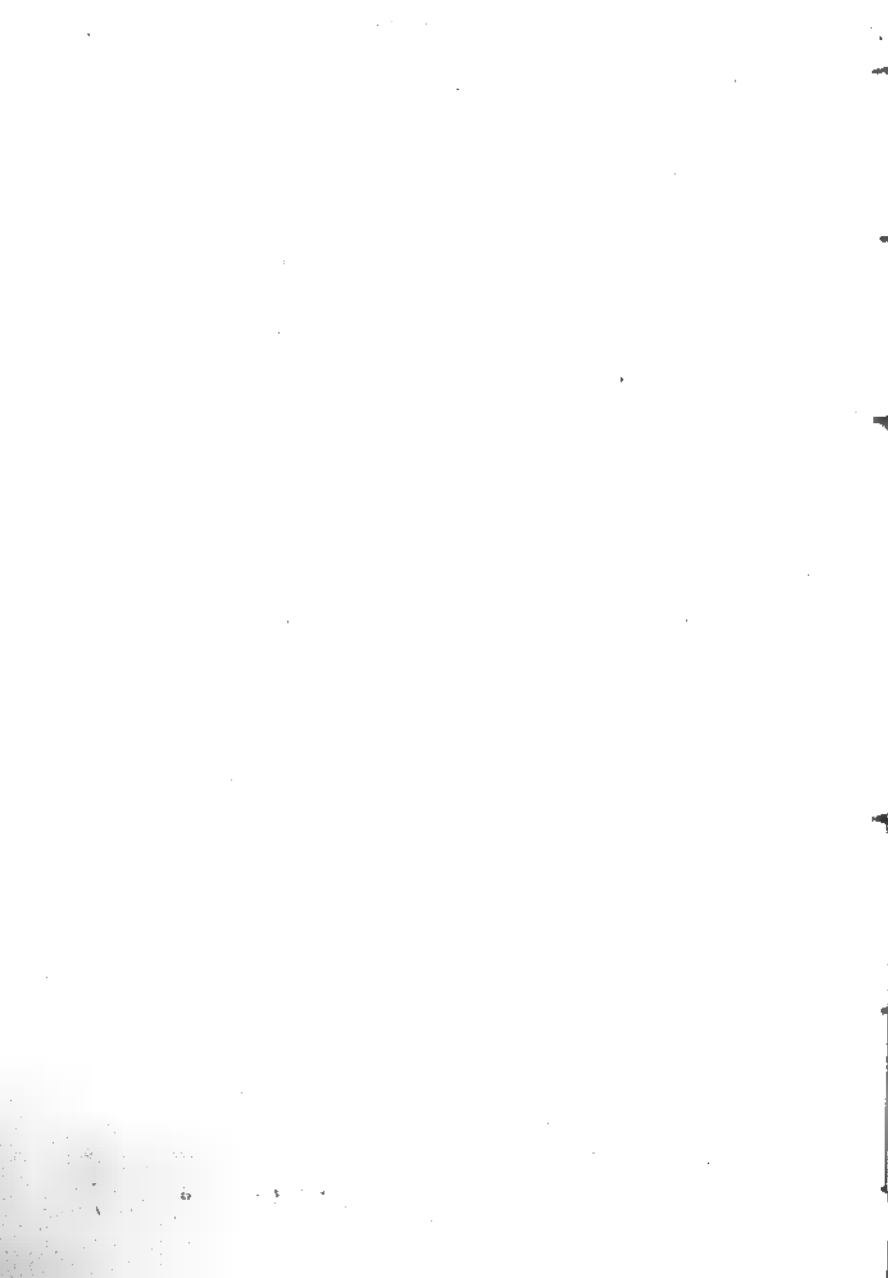
१४९-१६४.	१२२
१६६-१७६.	१२५
९१६-९२२.	१२८
९६६-९८४.	१४९
९९६-१०१०	१७५
१०४७-१०७४.	१९६
१०७६-१०८९.	१७८
११८०-११८५.	१९४
१३५३-१३६७.	१९३
१३९८-१४१६.	११९
१५८९-१६०७.	१९८
१६३२-१६५९.	२०१
१७०८-१७३५.	१३
१७५१-१७६३.	३
१७९४-१८०२.	२०२
१८०३-१८११.	१

अध्याय १७ वा.

१७०-१८४.	११३
२००-२१३.	११४
२१५-२२३.	११५
२२४-२३६.	११६
२४२-२५२.	११६
२५४-२६२.	११७

अध्याय १८ वा.

१२५-१३४.	१२६
----------	-----

JNANESVARA.

TABLE OF HEADINGS.

I. Introductory.

SECTION	PAGE
1 Place and time of the composition of the work.	1
2 Spiritual lineage of Jñāneśvara.	2
3 Jñāneśvara's respect for his Guru.	3
4 The grace of the Guru is competent to all things.	3
5 The power of the Guru is indescribable.	4
6 Invocation to the Grace of the Guru.	5
7 The grace of the Guru.	6
8 The Guru can never be adequately praised.	7
9 Worship of the feet of the Guru.	7
10 The Sun of Reality identified with Nivrittinātha.	8
11 The great efficacy of the grace of Nivrittinātha.	9
12 Jñāneśvara's humility before the saints.	10
13 The self-respectful humility of Jñāneśvara.	11

II. Metaphysics.

14 The Ātman is the Spectator ; Prakṛiti is the Actor.	13
15 Images to exhibit the relation of Prakṛiti and Puruṣa.	14
16 The Prakṛiti and the Puruṣa.	15
17 The Prakṛiti and the Puruṣa.	18
18 The Mutable, the Immutable, and the Transcendent.	19
19 The Mutable.	20

20 The Immutable.	21
21 The Transcendent.	21
22 The Body, ■ complex.	24
23 The perishable Body and the imperishable Soul.	25
24 What happens when a man dies when Sattva, Rajas, and Tamas are augmented.	26
25 Personal and Impersonal Immortality.	30
26 Re-incarnation, an illusion.	32
27 Description of the Asvattha Tree.	33
28 Description of the upward Root.	34
29 How the Root germinates.	35
30 The Asvattha, the type of unreality.	36
31 The knowledge of Unreality is the cause of its destruction.	38
32 The Origin, the Being, and the End of the Tree of Existence.	39
33 A devout meditation on God enables one to cross the flood of Māyā.	41
34 The stark-blind deniers of God.	42
35 The Argument from Omnipotence.	42
36 The function of God in the world.	43
37 Man, only the occasional cause of his actions.	44
38 The Eternal God cannot be found by hunting after perishable Images.	44
39 Anthropomorphism condemned.	45
40 The infinite awe in Creation for God.	46
41 God is the eternal source of all.	47
42 The wise man is he who sees Identity in Difference.	48
43 "Natura Naturans" and "Natura Naturata."	49
44 God cannot be known.	49
45 Knowledge is Ignorance before God.	50
46 The knowledge of Ātman is superior to the knowledge of the Vedas.	51
47 He who knows Him is the acme of creation.	51

48 To know God is to know all His manifestations.	52
49 Arjuna's longing after the Vision of the Universal	
Ātman.	53
50 The Original Form of God.	54
51 Viśvarūpa, unseen by the physical vision of Arjuna.	54
52 Viśvarūpa, seen by the intuitive vision.	55
53 The seeking of forgiveness before God.	56
54 Arjuna's fear condemned.	56
55 God takes on the human form again.	58
56 The Bhaktas superior to the Jñānins.	59
57 Those who follow the Impersonal also themselves	
reach the Person.	60
58 Characterisation of the Absolute.	60
59 Characterisation of the Absolute.	61
60 The Sun of Absolute Reality.	63

III. Ethics.

61 The seductive power of the senses.	64
62 Humility.	64
63 The extreme humility of the Saint.	66
64 Unpretentiousness.	67
65 Harmlessness.	68
66 Sufferance.	73
67 Straight-forwardness.	74
68 Devotion to the Guru.	74
69 Purity.	79
70 Steadfastness.	80
71 Self-control.	81
72 Dispassion.	82
73 Unegoism.	83
74 Pessimism.	84
75 Un-attachment.	87
76 Love of solitude.	87

77 God-devotion.	88
78 What is Knowledge ?	88
79 What is Ignorance ?	89
80 The Divine heritage.	97
81 The Demoniatic heritage.	106
82 True intellect is that which finds its heaven in God.	109
83 Dispassion, the <i>sine quâ non</i> of the pursuit of God.	109
84 Annihilation of " desire " means the realisation of Ātman.	110
85 Observation of the Mean is the <i>sine quâ non</i> of spiri- tual life.	110
86 The life of Equanimity.	111
87 The nature of true Sacrifice.	112
88 Penance in which Sattva predominates : Bodily penance.	113
89 Penance of Speech.	114
90 Mental Penance.	115
91 Penance in which Rajas predominates.	116
92 Penance in which Tamas predominates.	117
93 Resignation to God is identification with Him.	117
94 The reconciliation of action and actionlessness.	119
95 The realiser of Ātman does not negate " duties ".	119
96 Those who are sunk in Karman do not deserve the gospel of actionlessness.	120
97 From action to actionlessness.	121
98 Works and Realisation.	122
99 The performance of " duty " is ■ Divine ordinance.	123
100 Actions should be done with un-attachment.	124
101 Renunciation of the fruits of action.	125
102 Offer your actions to God.	126
103 The offering of works to God.	127
104 We should worship God with our actions.	128
105 Sattva, Rajas, and Tamas as born from the Prakṛiti.	128
106 Liberation from the thralldom of the Qualities.	131

107 The moral process of the destruction of the <i>Aśvattha</i> .	133
108 He, who leaves away passion, anger, and covetousness, will alone reach God.	134

IV. Mysticism.

109 The pathway to God.	136
110 The ways of reaching God.	137
111 God must be sought after through all miseries.	138
112 The attainment of God puts an end to all sorrow.	138
113 God can be attained through love, or fear, or any other intense emotion.	140
114 The sinner can become a saint.	141
115 No castes recognised in God-devotion.	142
116 The uselessness of a life without <i>Bhakti</i> .	143
117 The nature of <i>Bhakti</i> .	144
118 Devotion means the Vision of Identity through difference.	144
119 The sensual life and the spiritual life.	145
120 The service of the Saints leads them to impart knowledge.	147
121 One meets the Guru in the fulness of time.	148
122 Celebration of God's Name.	149
123 Even a lame man can reach the top of a mountain by proper means.	151
124 The importance of practice in spiritual life.	151
125 The place for meditation.	152
126 The Serpent and the Sound.	153
127 The difficulties of the life of Yoga.	154
128 Meditate on God as everywhere.	155
129 The Vision of God as everywhere.	155
130 The <i>Ātman</i> as eternal light.	156
131 God as an eternal beacon-light.	157
132 The infinite lustre of the <i>Ātman</i> .	157

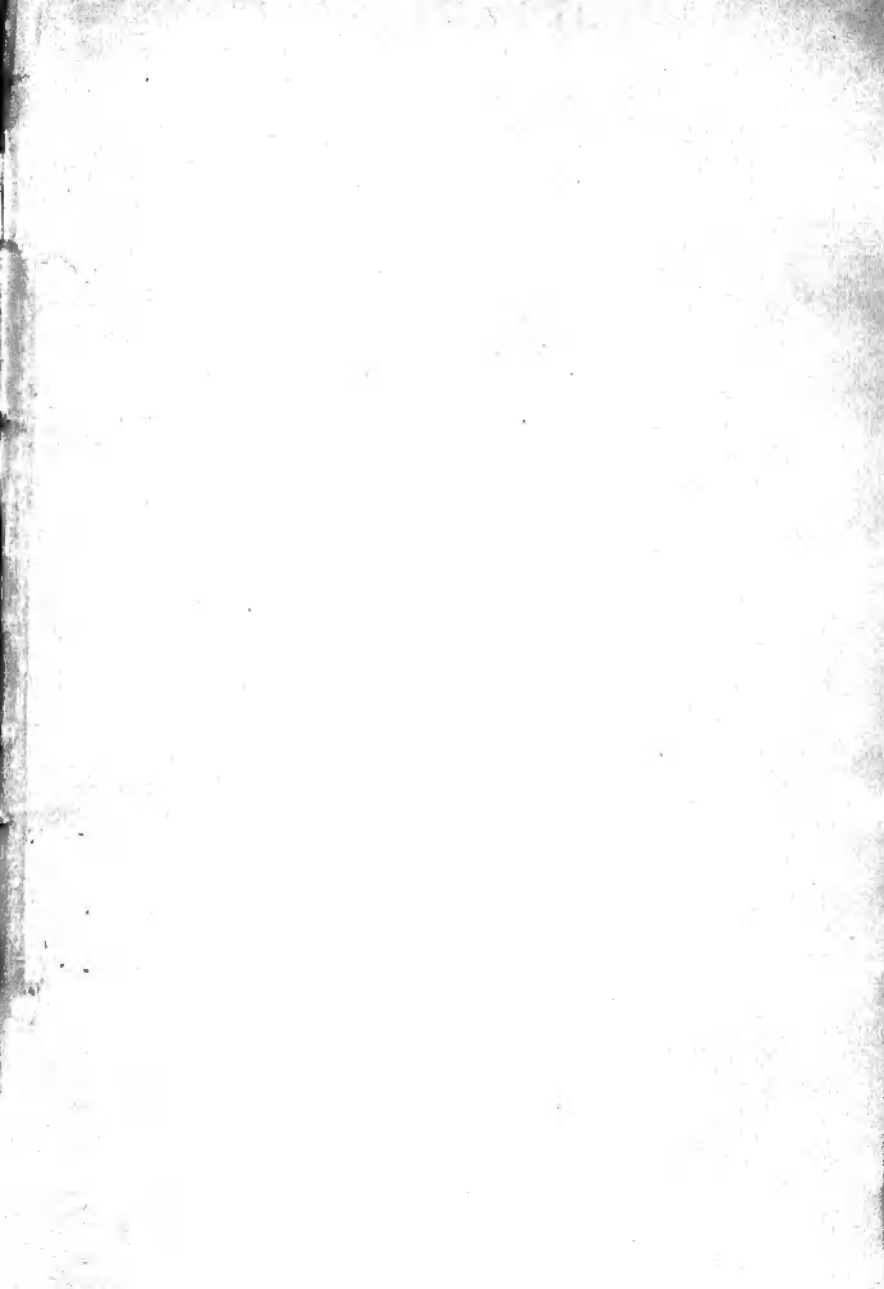
133 The Ātman seen within and without.	158
134 Contradictions reconciled in the Ātman.	158
135 Self-realisation.	159
136 He who realises the Ātman has no need of sensual enjoyment.	160
137 He who enjoys the happiness of the Self <i>ipso facto</i> leaves sensual enjoyment.	161
138 The realiser of Ātman does not crave for any other kind of happiness.	161
139 The spiritual nectar.	162
140 The Devotee rises superior to the considerations of body.	163
141 The physical and other effects of God-meditation.	164
142 The mental and spiritual effects of God-meditation.	164
143 The marks of knowing the God-realiser.	165
144 Characteristics of a God-realiser.	166
145 The knowledge of Ātman gives eternal "equanimity."	167
146 The moral characteristics of self-realisation.	167
147 By what marks should one know a man who has reached identity with God ?	168
148 The physical and psychological marks of God-vision.	173
149 The psychological effects of God-vision.	174
150 " Union " is the characteristic of God-realisation.	174
151 Rare is the man who reaches the End.	175
152 Perfection shall be attained only gradually.	175
153 Asymptotic approximation to God.	177
154 God, the sole engrossing object of the saint.	178
155 The communion of saints.	179
156 Who is the most beloved of God ?	180
157 The devotee is the Beloved ; God is the Lover.	180
158 The office of God for the welfare of the saint.	181
159 God fulfils the aims of the devotee.	182
160 God's love for the saint.	183
161 God's love for the saint.	184

162 God's love for the saint.	185
163 God leads the devotee onwards in the spiritual path.	186
164 The Grace of God at the time of death.	187
165 How ■ should die in God?	188
166 There is no return from the home of God.	188
167 The union of Saint and God.	189
168 The meaning of liberation during life.	190
169 The Saint has attained to Union with God even during his life.	190
170 The practical way to union.	192
171 Description of ■ unitive devotee.	193
172 Realisation of union.	194
173 The Post-ecstatic Awakening.	194
174 The Bliss of the attainment of Swaraj.	195
175 The Unitive victory.	197
176 Description of the Unitive life.	197

V. Epilogue.

177 Victory to him who is the friend of God.	199
178 The asking of Grace from God.	201
179 The subscription of Ekanātha.	202

ॐ
१२३/३७६

११/९

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

Call No. 891.461/Jua/Ran 35827

Author—Ranade, R.D

Title—Jhanesvara—Vacana
mrta.

Date of Issue

Date of Return

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.